

รายงานผลการวิจัย

เรื่อง

เมืองไทยในความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส

ศาสตราจารย์ ดร.ระวี ภาวิไล

ผู้วิจัย

ชัชวาล บุญปิ่น

ภาควิชาฟิสิกส์ คณะวิทยาศาสตร์

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

โดยได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

กรกฎาคม 2538 - เมษายน 2539

คำนำ

ในการศึกษา ประมวลวิเคราะห์แนวความคิดของศาสตราจารย์ ดร.ระวี ภาวิไล โดยการศึกษาจากเอกสาร ผลงาน ทั้งหนังสือและเทปบันทึกเสียง การบรรยาย อภิปราย รวมทั้งการสนทนาโดยตรง นับแต่เดือนกรกฎาคม 2538-เมษายน 2539 นั้น ได้กำหนดกรอบไว้ 3 ประเด็นหลักคือ

ประเด็นแรกว่าด้วยเรื่องภูมิหลัง พัฒนาการทางแนวความคิดและบทบาทในสังคม

ประเด็นที่สองว่าด้วยเรื่องทัศนะเกี่ยวกับสังคมไทยในอดีตถึงปัจจุบันและความใฝ่ฝันเกี่ยวกับสังคมไทยในอนาคต

ประเด็นที่สามว่าด้วยเรื่องแนวทางและกลไกที่จะทำให้ความใฝ่ฝันเป็นความจริง

ในประเด็นแรกนั้นพบว่า สภาพแวดล้อมทางครอบครัว ญาติมิตร ครูอาจารย์ เพื่อนผู้ร่วมงานและสถาบันพระศาสนา ล้วนแล้วแต่มีผลต่อพัฒนาการทางความคิดของ ศ.ดร.ระวี ภาวิไล มาเป็นลำดับตามกาลเวลาและบางเรื่องเป็นผลมาจากวรรณกรรมที่ได้อ่านในสมัยเด็ก เช่น

การไม่เข้าไปเกี่ยวข้องในทางการเมือง ทั้งของบิดามารดาและตนเอง ตลอดถึงครอบครัวนั้น ส่วนหนึ่งที่สำคัญมาจากสิ่งที่ประทับในความทรงจำของกลอนบทดอกสร้อย “รำพึงในป่าช้า”

การสนใจนั่งสมาธิตั้งแต่อายุยังน้อย สืบเนื่องจากการได้ท่องจำ กาพย์พระไชยสุริยาของสุนทรภู่

การตัดสินใจเลือกเรียนสาขาฟิสิกส์ ก็เป็นผลจากการอ่านผลงานของ Sir Arthur Stanley Eddington ชื่อ Space, Time and Gravitation และ The Nature of the Physical World

ประวัตินักวิทยาศาสตร์และนักประดิษฐ์คนสำคัญๆ เช่น โทมัส อัลวา เอดิสัน ทำให้เพิ่มความสนใจประดิษฐ์ ค้นคว้า ทดลอง โดยเฉพาะอิทธิพลจากงานของบิดา ที่เป็นนักประดิษฐ์ ทดลอง สร้างสรรค์ สิ่งต่างๆ เพื่อประกอบอาชีพ เช่น การทำอะไหล่ชิ้นส่วนเครื่องพิมพ์ดีด การสกัดน้ำมันจากเมล็ดสะอึก เป็นต้น ทำให้ ดร.ระวี มีหัวในทางประดิษฐ์ ค้นคว้า มาตั้งแต่เด็ก จนกล่าวได้ว่า การศึกษาที่ ดร.ระวี สนใจ นั้น เป็น “การศึกษานอกระบบ” มากกว่าการศึกษาในระบบ วิธีการแสวงหาความรู้แบบนอกระบบนั้น ทำให้บางครั้งได้รับการเอ่ยถึงว่าเป็นเด็กขงจนถึงเป็นเด็กเกะที่เดียว

นอกจากนี้แล้ว สถาบันพระศาสนาซึ่งมีความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นเพราะบิดาเคยบวชอยู่ที่วัดเลียบ จนย้ายมาอยู่ใกล้วัดสังข์กระจาย มีส่วนให้ “เด็กวัด” อย่างอาจารย์ระวีได้มีโอกาสเสาะแสวงหาวรรณกรรมที่สนใจมาอ่านอยู่เสมอ ดังได้อ่านผลงานทางศาสนาของหลวงวิจิตรวาทการ ไปจนถึงคัมภีร์พระวิสุทธิมรรค สามทศวรรษต่อมา ศ.ดร.ระวี ภาวิไล จึงได้เสนอ “การสร้างแบบจำลองของจิต” ที่นำมาสู่ “พระอภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่” ในปี 2529 นับได้ว่าเป็นงานวิชาการชิ้นสำคัญที่สุดเรื่องหนึ่งของ ศ.ดร.ระวี ภาวิไล ทั้งนี้ “พุทธธรรม” ของพระศรีวิสุทธิโมลี (ประยูรค์ ปยุตโต) นั้น ถือว่ามีส่วนสำคัญต่อการศึกษาพระศาสนาของ ศ.ดร.ระวี

ในประเด็นที่ว่าด้วยเรื่องเกี่ยวกับสังคมนั้น ศ.ดร.ระวี มีทัศนะว่า “สังคม” เป็นเรื่องของ “บัญญัติ” ที่จะต้องมองลงไปให้ถึง “ตัวบุคคล” ที่มีความจริงเชิง “ปรมาตม์” รองรับอยู่ให้ได้ การตั้งคำถามเกี่ยวกับสังคมอาจเกิดจากกรอบความคิดของโลกทัศน์และชีวทัศน์ในลักษณะที่จะทำให้เกิดการอุทิศตนต่อสังคมในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง โดยยึดถือรูปแบบเอาว่าเป็นสังคมในอุดมคติมากกว่าการให้ความสำคัญต่อ “บุคคล” ศ.ดร.ระวี เห็นว่าสังคมมีการเปลี่ยนแปลงไปอันเนื่องมาจากโลกทัศน์และชีวทัศน์ของบุคคล การศึกษาให้เข้าใจเรื่องดังกล่าวจึงสำคัญมาก อาจกล่าวได้ว่างานทั้งหมดที่ ศ.ดร.ระวี นำเสนอต่อสังคมมาโดยตลอดคือเรื่องทัศนะการมองโลกและชีวิตเพื่อมุ่งให้สังคมอันประกอบขึ้นจากชนหมู่มากนั้น มี “ความอยู่เย็นเป็นสุข”

ความอยู่เย็นเป็นสุขจึงเป็นอุดมคติที่บุคคลพึงเข้าถึงด้วยความเข้าใจความเป็นไปแห่งโลกและชีวิต ทั้งนี้ผู้วิจัยได้จัดแบ่งอุดมคติแห่งความอยู่เย็นเป็นสุข จากผลงานที่ ศ.ดร.ระวี ได้เสนอไว้ในโอกาสต่างๆ ว่ามี 4 ลักษณะคือ ความอยู่เย็นเป็นสุขทางกายภาพ ความอยู่เย็นเป็นสุขทางสังคม ความอยู่เย็นเป็นสุขทางจิตใจ และความอยู่เย็นเป็นสุขทางปัญญา

สำหรับประเด็นสุดท้ายว่าด้วยแนวทางและกลไกที่จะทำให้สังคมแห่งความร่มเย็นเป็นสุขเป็นความจริง ศ.ดร.ระวี เห็นว่าการศึกษาด้วยวิธีการที่ถูกต้องจะนำไปสู่เป้าหมายดังกล่าว โดยเหตุที่ถือว่าสังคมก็คือ “พหุชน” ตามหลักแห่งพระพุทธศาสนา การพัฒนาสังคมคือการพัฒนาพหุชน ด้วยความเชื่อมั่นในศักยภาพภายในของมนุษย์แต่ละคนที่สามารถจะพัฒนาได้ ศ.ดร.ระวี เสนออุดมคติการศึกษาสมบูรณ์อันประกอบด้วย การรอบรู้ลึกถ่องธรรมชาติ, การหยั่งรู้ความหมายอุดมคติชีวิต, การมีสติรู้เข้าใจตนเอง, การรู้จักประยุกต์วิทยา, การรู้จักจังหวะศิลปะและปฏิภาณ, การสร้างสรรค์สังคม สันติสุขและการสร้างสัมพันธ์ไมตรีดีงาม รวมถึงดีประการทั้งนี้ ศ.ดร.ระวี มีแนวความคิดเสริมหลักการข้างต้นที่เด่นๆ คือ การพัฒนาตนให้เป็นกัลยาณบุพพชน เพื่อช่วยกันสร้างกัลยาณบุพพชนให้มากขึ้นในสังคม โดยกลไกที่จะทำให้เกิดความเป็นไปได้ทางสังคมก็คือ ศักยภาพแห่งความคิดสร้างสรรค์ (creativity) บนพื้นฐานของการรู้รอบ รู้ลึก และด้วยความเป็นตัวของตัวเอง (originality)

บทวิเคราะห์นี้พยายามแสดงให้เห็นถึงวิธีคิด การประเมินคุณค่า ตลอดจนจุดมุ่งหมายและวิธีเข้าถึงจุดมุ่งหมายนั้น โดยคัดเฟ้นมาเฉพาะที่เกี่ยวกับประเด็นทางสังคม เพื่อจะนำไปสู่การสร้างแผนที่ยทางปัญญาของสังคมไทย จากผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นบุคคลสำคัญที่มีผลงานต่อเนื่องยาวนานท่านหนึ่งนี้ รวมทั้งได้เสนอบทสัมภาษณ์ ศ.ดร.ระวี และบุคคลที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ผู้ศึกษาได้เห็นภาพโดยรวมที่กว้างขึ้นและจากแง่มุมต่างๆ เท่าที่จะประมวลมาได้ในระยะเวลาที่กำหนด

ขอขอบพระคุณ ศาสตราจารย์ ดร.ระวี ภาวิไล เป็นอย่างสูง ที่ได้สละเวลาตลอดระยะเวลาเกือบสิบเดือน ตั้งแต่ กรกฎาคม 2538 ถึง เมษายน 2539 กับการสนทนาซักถาม ทั้งโดยตรงและทางโทรศัพท์ ในทุกประเด็นที่ผู้วิจัยสนใจ อนุญาตให้สอบถามได้ตลอดเวลา นอกจากนี้ยังได้กรุณามอบหนังสือและบทความที่หาได้ยาก เอกสารเหล่านี้นอกจากจะทำให้เห็น

พัฒนาการทางความคิด จุดยืนที่เป็นลักษณะเด่นเฉพาะตัวแล้ว ยังมีคุณค่าต่อการแสวงหาคำตอบสำหรับปัจจุบันได้เป็นอย่างดี

ขอขอบคุณ สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย ที่ได้มอบหมายให้ศึกษารณศาสตราจารย์ ดร.ระวี ภาวิไล ผู้วิจัยเคยศึกษาในระดับบัณฑิตศึกษา ณ ภาควิชาฟิสิกส์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปีการศึกษา 2518 ได้มีโอกาสเป็นศิษย์ของอาจารย์เพียงในกระบวนวิชาสัมมนา 1 และสัมมนา 2 ที่ ศ.ดร.ระวี เป็นหนึ่งในอาจารย์ผู้ควบคุมการสัมมนาในขณะนั้น หลังจากสำเร็จการศึกษาประกอบอาชีพการงานแล้ว ก็ไม่ได้ติดต่อกับท่านอีกเลยประมาณ 15 ปี ระหว่างนั้นได้ศึกษางานของท่านบ้างแต่ไม่มากนัก จนเมื่อได้รับมอบหมายให้ทำงานนี้ ทำให้ระยะเวลาเก่าเดือนเศษ กลายเป็นโอกาสที่จะศึกษาวิเคราะห์งานของท่านอย่างจริงจัง และพบว่าเวลาที่มีไม่เพียงพอที่จะเจาะลึกให้ครบถ้วนรอบด้านทั้งหมดได้ จำต้องเลือกเอาเฉพาะประเด็นที่เกี่ยวข้องทางสังคมมานำเสนอ เป็นเสมือนงานเบื้องต้นไว้ก่อน ที่กล่าวเรื่องนี้ไว้ก็เพื่อผู้ที่อ่านงานนี้จะได้ประเมินคุณค่าของงานได้แม่นยำขึ้น

อนึ่งในการค้นคว้าหาข้อมูลหลักฐานจากแหล่งต่างๆ นั้น ผู้วิจัยได้รับความเอื้อเฟื้ออนุเคราะห์จากหลายท่านด้วยกันดังนี้

1. ท่านเจ้าคุณพระศรีวิสุทธิโมลี (ชูป มหาวิโร) รักษาการเจ้าอาวาส วัดราชบูรณราชวรวิหาร ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูง ที่ท่านได้ให้รายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ของบิดาอาจารย์ระวี ภาวิไล ทั้งยังได้ไปสัมภาษณ์สอบถามบุคคลที่เกิดร่วมยุคสมัยที่ยังมีชีวิตอยู่และเรียบเรียงให้กับผู้วิจัยด้วย โดยได้มอบหนังสือ 2 เล่มไว้เพื่อการศึกษาคือ

ก. ประวัติวัดราชบูรณราชวรวิหารและผลงานของพระเดชพระคุณ

พระราชพฤฒาจารย์ 2538

ข. นานาสารธรรม 2538

ซึ่งในระหว่างที่รอเอกสารจากท่านเจ้าคุณพระศรีวิสุทธิโมลีอยู่นั้น ผู้วิจัยได้รับความอนุเคราะห์จาก รศ.สมหมาย เปรมจิตต์ ให้ยืมหนังสือเล่มแรก พร้อมทั้งเล่าสภาพความเป็นไปของวัดเสียไปในสมัยที่ท่านเป็นพระภิกษุให้ได้ทราบด้วย

2. ขอขอบพระคุณท่านอาจารย์จำนงค์ ทองประเสริฐ เลขาธิการราชบัณฑิตยสถาน ที่กรุณามอบเอกสารและหนังสือเป็นอภิธานนาการเมื่อวันที่ 3 พฤศจิกายน 2538 ดังนี้คือ

ก. สำเนาใบสมัครเป็นภาคีสมาชิกและผลงานของ ศ.ดร.ระวี ภาวิไล

ข. สำเนาใบสมัครเข้ารับเลือกเป็นราชบัณฑิตและผลงาน

ค. หนังสือที่ระลึกเนื่องในพระราชพิธีมหามงคล เฉลิมพระชนมพรรษา 5 รอบ

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ 12 สิงหาคม 2535

ง. วารสารบัณฑิตสถาน ปีที่ 16 ฉบับที่ 2

จ. วารสารราชบัณฑิตยสถานฉบับผนวก สำนักวิทยาศาสตร์ เล่มที่ 2 และเล่มที่ 3

3. คุณปทุมรัตน์ กิจจานนท์ บรรณารักษ์ห้องสมุดธรรมสถาน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่เป็นผู้ติดต่อประสานงาน ตลอดจนจัดส่งเอกสาร หนังสือ และเทปบรรยายให้กับผู้วิจัย ตลอดระยะเวลาหลายเดือนแห่งการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยความมีน้ำใจยิ่ง

4. คุณวารุณี อุ้นประเสริฐ บรรณารักษ์สำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่ได้เสียสละเวลาช่วยรวบรวมเอกสารที่เกี่ยวข้องเท่าที่จะพบได้ในห้องสมุด ทำให้มีรายละเอียดในภาคประวัติและผลงานสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

5. อาจารย์เครือมาศ วุฒิการณ์ ภาควิชาภาษาอังกฤษ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่กรุณามอบสำเนาจากต้นฉบับผลงานของ Thomas Gray ชื่อ An elegy written in a country church yard

6. อาจารย์สมปอง เพ็งจันทร์ หัวหน้าภาควิชาศิลปะไทย ที่กรุณามอบรายละเอียดประวัติและผลงานของศาสตราจารย์ ศิริชัย นฤมิตรเรขการ

7. อาจารย์วรวรรณ ทองสง ผู้ที่เอื้อเฟื้อมอบเอกสารการวิจัยบุคคล รวมทั้งวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องไว้เพื่อศึกษาเป็นกรณีตัวอย่าง นับว่าเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง

8. นางสาวโสภา นามเจริญ ผู้ถอดเทปสัมภาษณ์ ศาสตราจารย์ ศิริชัย นฤมิตรเรขการ นางสาวมุกกริน และนางสาวมณีรุ่ง พรหมกึ่งแก้ว ผู้ถอดเทปการบรรยายของ ศาสตราจารย์ ดร.ระวี ภาวิไล เรื่องสภาพปัญหาและความต้องการของสังคมไทย

ขอขอบพระคุณท่านเจ้าของประวัติและผลงานคือ ศ.ดร.ระวี ภาวิไล ที่ได้ช่วยตรวจทานแก้ไข ทั้งในส่วนประวัติและในส่วนของบทสัมภาษณ์และอนุญาตให้เผยแพร่ได้ ขอขอบพระคุณศาสตราจารย์ ศิริชัย นฤมิตรเรขการ อาจารย์วัฒนา ภาวิไล รศ.นพ.ดำรง ภาวิไล ในการตรวจทานต้นฉบับบทสัมภาษณ์และอนุญาตให้ตีพิมพ์เช่นเดียวกับศาสตราจารย์ วิชัย หโยดม ที่กรุณาอนุญาตให้ตีพิมพ์บทความของท่านที่เขียนถึง “อาจารย์ระวี” ไว้ในส่วนท้ายสุด

ในส่วนที่เกี่ยวกับตนเองนั้น ผู้วิจัยขอขอบคุณหัวหน้าภาควิชาฟิสิกส์ คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ผศ.ดร.สำราญ ลาขโรจน์ ที่ได้จัดสรรเวลาด้านการเรียนการสอนในภาคการศึกษาที่ 2/2538 โดยให้ความสำคัญกับงานวิจัยนี้ (รวมถึงวิชาเปิดใหม่ที่ผู้วิจัยเป็นผู้บรรยายร่วม) ทำให้ผู้วิจัยสามารถทุ่มเทเวลาให้กับงานวิจัยนี้ได้อย่างเต็มที่ กระนั้นก็ตามก็ยังคงกำหนดเดิมคือปลายมกราคม 2539 ไปเป็นปลายมีนาคมและเลื่อนมาจนถึงปลายเมษายน 2539 ในที่สุด ขอขอบคุณ บุคลากรฝ่ายธุรการของภาควิชา ที่อำนวยความสะดวกในการติดต่อประสานงาน การเตรียมเอกสาร และการถ่ายเอกสาร

(5)

ในเรื่องการจัดพิมพ์ต้นฉบับนั้น ขอขอบคุณ คุณพรณี ภูพันธ์ ผู้ร่วมงาน ณ ภาควิชาฟิสิกส์ ที่ได้รับเป็นธุระ ด้วยความเต็มใจและได้ลงมือพิมพ์ต้นฉบับ ตลอดระยะเวลาหลายเดือนจนสำเร็จลุล่วงในที่สุด และขอขอบคุณ สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย ที่ได้จัดปรับเอกสารต้นฉบับให้อยู่ในรูปแบบที่เหมาะสมแก่การพิมพ์

ผู้วิจัยหวังว่า งานนี้จะเป็นส่วนหนึ่งของการค้นคว้า แสวงหาทางออกให้กับสังคมไทยตามเจตนารมณ์ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัยที่ได้ตั้งไว้

ชัชวาล ปุญปั้น

ภาควิชาฟิสิกส์ คณะวิทยาศาสตร์

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

30 เมษายน 2539

สารบัญ

เมืองไทยในความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส ศาสตราจารย์ ดร.ระวี ภาวิไล

คำนำ	(1)
บทที่ ๑ ภูมิหลัง พัฒนาการทางแนวคิดและบทบาทในสังคม	1
บิดา มารดา ชีวิตและประสบการณ์ในปฐมวัย	1
อาจารย์ระวี วัยเด็ก	2
งานของพ่อ อิทธิพลต่อชีวิตและประสบการณ์	3
ความผูกพันระหว่างบ้านกับวัด	5
โรงเรียนและครูอาจารย์	6
ศิษย์ท่านเจ้าคุณอาจารย์ พลโทพระยาศัลวิธานนิเทศ	8
ครูที่เป็นหนังสือและผลงานของนักปราชญ์	9
ก. กาพย์พระไชยสุริยาและกลอนดอกสร้อย	9
ข. งานของ Eddington	12
ค. งานของระพีพรินทรนาถ ฐาปน	13
ง. งานของคาลิล ยิบราน	14
จ. งานของกฤษณามูรติ	15
ฉ. คัมภีร์วิสุทธิมรรคและพระอภิธรรมปิฎก	15
มิตรผู้เสริมแรงบันดาลใจ	17
กิจกรรมและผู้ร่วมงาน	19
พระสงฆ์และสถาบันทางศาสนา	22
การบวชเณรและอุปสมบท	22
ท่านพุทธทาสภิกขุและวัดสวนโมกขพลาราม	23
พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)	24
บทบาททางสังคม	25
แนวความคิดด้านการศึกษาของชาติถือเป็นบทบาทสำคัญ	26
บทที่ ๒ ทศนะเกี่ยวกับสังคมไทยในอดีตถึงปัจจุบัน	28
และอุดมคติเกี่ยวกับสังคมไทยในอนาคต	
ทศนะทั่วไปเกี่ยวกับสังคม	28
สังคมในอดีต ปัจจุบันและอนาคต	29
เหตุแห่งความเปลี่ยนแปลงและผลกระทบ	30

โลกทัศน์และชีวทัศน์วิทยาศาสตร์	31
ผลกระทบต่อวิทยาศาสตร์ชีวภาพและสังคมศาสตร์	33
สภาพสังคมไทยที่ควรจะเป็นคืออยู่เย็นเป็นสุข	36
อยู่เย็นเป็นสุข 4 ลักษณะ	38
ความอยู่เย็นเป็นสุขทางกายภาพ	38
ความอยู่เย็นเป็นสุขทางสังคม	39
ความอยู่เย็นเป็นสุขทางจิตใจ	41
ความอยู่เย็นเป็นสุขทางปัญญา	42
บทที่ ๓ แนวทางและกลไกที่จะทำให้สังคมไทยในอุดมคติเป็นจริง	44
แนวทางสร้างความอยู่เย็นเป็นสุข	44
อุดมคติการศึกษาสมบูรณ์	46
รอบรู้ลึกกฏธรรมชาติ	47
หยั่งรู้ความหมายอุดมคติชีวิต	48
สติรู้เข้าใจตนเอง	49
รู้จักประยุกต์วิทยา	51
จังหวะ ศิลปะ ปฏิภาณ	51
สร้างสรรค์ สังคม สันติสุข	52
สัมพันธ์ไมตรีดีงาม	53
ข้อเน้นย้ำเสริมหลักการ	54
การอยู่อย่างรู้จริง	54
สำนึกในอิสรภาพทางปัญญา	55
การสร้างกัลยาณบุุคคล	56
บทสรุป แผนที่ทางปัญญา	59
อุดมคติเกี่ยวกับสังคมไทยในปัจจุบันและอนาคตคือความอยู่เย็นเป็นสุข	59
แนวทางและกลไกที่ทำให้สังคมอยู่เย็นเป็นความจริงคือการศึกษา	60
ผู้ร่วมเขียนแผนที่ทางปัญญาให้กับสังคม ศ.ดร.ระวี ภาวิไล	61
คุณลักษณะบางประการของอาจารย์ระวี	61
เป็นผู้มีความจำเป็นยอด	61
เป็นคนมีความอ่อนไหว	62
ความมีศักยภาพในการพัฒนาความคิด	62
ความมั่นใจในศาสนธรรมกับการพัฒนา	63
เป็นผู้มีวิสัยเฉพาะตัวว่า “พอใช้”	64
ข้อเสนอจากผู้วิจัย	65

ภาคผนวก ก.	ประวัติและผลงาน ศาสตราจารย์ ดร.ระวี ภาวิไล	66
ภาคผนวก ข.	บทสัมภาษณ์ ศาสตราจารย์ ดร.ระวี ภาวิไล	88
	คุณอุไรวรรณ ภาวิไล	100
	อาจารย์วัฒนา ภาวิไล	101
	รศ.นพ.ดำรง ภาวิไล	102
	พระศรีวิสุทธิโมลี (ชูบ มหาวิโร ป.ธ.๑)	103
บทสัมภาษณ์	ทัศนะเกี่ยวกับสังคมไทยในอดีตถึงปัจจุบัน และความใฝ่ฝันเกี่ยวกับสังคมไทยในอนาคต รวมทั้งแนวทางและกลไกที่จะทำให้สังคมไทย ในความใฝ่ฝันเป็นความจริง	105
	ข้อวิพากษ์สถาบันสงฆ์กับสังคมไทย	115
	ทัศนะของอาจารย์ระวีเกี่ยวกับบุคคล	118
	ทัศนะบางเรื่องเกี่ยวกับตนเอง	119
บทสัมภาษณ์	ศาสตราจารย์ ศิริชัย นฤมิตรเรขการ	123
บทความ	“อาจารย์ระวี” โดย ศาสตราจารย์ วิชัย หโยดม	130

บทที่ ๑ ภูมิหลัง พัฒนาการทาง แนวคิดและบทบาทในสังคม

บิดา มารดา ชีวิตและประสบการณ์ในปฐมวัย

อาจารย์ ระวี เป็นบุตรคนที่สองของคุณพ่อวัน คุณแม่ ม.ล.หญิง สุหรัาย ภาวีไล บรรพบุรุษสายบิดา เป็นตระกูลชวานาแห่งจังหวัดสุพรรณบุรี ส่วนสายมารดามาจากสกุลยุคันธร แห่งจังหวัดพระนครและสกุลนวะมะรัตน์ ย่านคลองบางหลวง ธนบุรี

สายบิดา⁽¹⁾

นายวัน ภาวีไล (13 กันยายน 2440 - 12 กรกฎาคม 2526) เป็นบุตรชายคนโตของ นายอิน นางสี ชาวบ้านบางปลาหมอ ช่างวัดป่าเลไลยก์ ตำบลดอนกำยาน อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี ได้บรรพชาเป็นสามเณรเมื่ออายุ 16 ปี อุปสมบทเป็นพระภิกษุเมื่ออายุครบบวชในปี พ.ศ.2460 ณ วัดราชบูรณะราชวรวิหาร (วัดเลียบ) ใกล้ปากคลองตลาด จังหวัดพระนคร สอบได้นักธรรมตรีและลาสิกขา เมื่อปี พ.ศ.2462 จากนั้นเริ่มประกอบอาชีพการงานจนกระทั่งได้สมรสกับ ม.ล.หญิง สุหรัาย ยุคันธร ในปี 2465

สายมารดา⁽²⁾

ม.ล.หญิง สุหรัาย ยุคันธร (29 กันยายน 2449 - 1 พฤศจิกายน 2506) เป็นบุตรคนเดียวของ ร้อยโท ม.ร.ว.หรัับ ยุคันธร กับคุณแสบ นวะมะรัตน์ ที่สืบสาย นวะมะรัตน์ มาจากต้นสกุลคือพระแก้วคฤหบดี (น่วม นวะมะรัตน์) ม.ล.หญิง สุหรัาย เกิดที่บ้านพักบริเวณกรมทหารม้า จังหวัดนครราชสีมา ร.ท.ม.ร.ว. หรัับ ผู้เป็นบิดาถึงแก่กรรมเมื่อ ม.ล.หญิง สุหรัาย อายุเพียง 6 เดือน คุณแสบจึงพาบุตรน้อยกลับมาตั้งภูมิลำเนาใหม่ในจังหวัดพระนคร โดยอยู่กับคุณเกลือ นวะมะรัตน์ ผู้เป็นมารดาของคุณแสบ ที่บ้านใกล้ทำน้ำ หน้าวัดราชบูรณะ ซึ่งในสมัยนั้นยังมีทำน้ำ และมีอาคารปลูกอาศัยอยู่ในบริเวณใกล้เคียงก่อนที่จะถูกรื้อถอนไปเพื่อสร้างสะพานปฐมบรมราชานุสรณ์ (สะพานพุทธฯ สร้างเสร็จในปี พ.ศ.2475)

คุณแสบได้ประกอบอาชีพรับตัดเย็บเสื้อผ้า ส่งเสียให้ ม.ล.หญิง สุหรัาย เข้าเรียนในโรงเรียนศึกษานารี แต่ด้วยความยากจน เมื่อเรียนจบม.2 ก็ลาออกมาอยู่บ้านเพื่อช่วยมารดาประกอบอาชีพ จนได้พบกับ นายวัน ภาวีไล และเข้าสู่พิธีสมรสเมื่อปี พ.ศ.2465 พ่อวันอายุ 25 ปี และแม่ ม.ล.หญิง สุหรัาย อายุ 16 ปี

(1) ระวี ภาวีไล การศึกษาเพื่ออยู่เย็นเป็นสุขและบทความอื่น ๆ จัดพิมพ์ในโอกาสงานฌาปนกิจ คุณพ่อวัน ภาวีไล ทิพยเนตรการพิมพ์ เชียงใหม่ 2526

(2) ดู สารานุกรม : ปรัชญานิพนธ์ของระพีพรนาถ ฐากูร แปลโดย ระวี ภาวีไล อนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ ม.ล.หญิง สุหรัาย ภาวีไล บริษัทบริการทอง จำกัด จัดพิมพ์ ปทุมวัน พระนคร 2508

จากหนังสือเนื่องในโอกาสงานฌาปนกิจศพ หม่อมหลวงหญิง ทับทิม (ยุคันธร) นีลิกานนท์ 9 ธันวาคม 2524 แสดงผังราชสกุล “ยุคันธร” ถือกำเนิดมาแต่รัชกาลที่ 2 แห่งราชวงศ์จักรี ต้นราชสกุลคือพระองค์เจ้าชายยุคันธร กรมหมื่นอนันตการฤทธิ พระโอรสในกรม

พระราชวังบวรมหาเสนาณุรักษ์กับเจ้า จอมมารตาน้อยเล็ก

ในช่วงแห่งการเริ่มต้นชีวิตครอบครัวนั้น นายวัน ซึ่งสนใจเกี่ยวกับช่างการซ่อมแซม เครื่องมือต่าง ๆ ได้ตั้งร้านรับซ่อม ซ่อมชาย และแลกเปลี่ยนเครื่องพิมพ์ดีดทุกชนิด ชื่อว่าร้าน สุ. ภา. วณิชย์ อันเป็นชื่อย่อของ ม.ล.หญิง สุหรัาย กับนามสกุลของตนรวมกัน ตั้งอยู่ที่ตึกแถว ถนนบ้านหม้อ ตอนสี่แยกโรงยาเก่า ไม่ไกลจากวัดเสียบน้ก ตึกแถวติดถนนบ้านหม้อนี้ ทำหน้าที่เสมือนแนวรั้วด้านทิศตะวันตกของโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย⁽³⁾ และที่ตึกแถวคูหาเดียว ชื่อร้าน สุ.ภา. วณิชย์ นี้เอง เป็นสถานที่ถือกำเนิด ด.ช.ระวี ภาวิไล

อาจารย์ ระวี วัยเด็ก

ด.ช.ระวี ภาวิไล เกิดเมื่อวันที่ 17 ตุลาคม พ.ศ.2468 เป็นบุตรคนที่สอง ในบรรดาพี่น้องทั้งหมดแปดคน ดังนี้

1. นายอุดม ภาวิไล (ถึงแก่กรรม)
2. ศ.ดร.ระวี ภาวิไล
3. นางสุภาพ กียะกุล
4. ศ.ดร.พยอม สิงห์เสน่ห์
5. พันโทหญิง วิญญาณ์ ภาวิไล
6. อาจารย์วัฒนา ภาวิไล
7. รศ.นพ.ดำรง ภาวิไล
8. นายปรีดา ภาวิไล

ชีวิตปฐมวัยของ ด.ช.ระวี ภาวิไล เข้าเรียนชั้นอนุบาล ที่โรงเรียนหุตตะวณิชย์ ที่อยู่ไม่ไกลนัก บนถนนสายเดียวกัน ในขณะที่พ่อและแม่ช่วยกันทำกิจการเกี่ยวกับการรับซ่อมพิมพ์ดีด ที่ได้ถือว่าเป็นแห่งแรกในจังหวัดพระนคร หรือกล่าวได้ว่าเป็นแห่งแรกในประเทศไทย

ต่อมาจึงขยับขยายมาเช่าตึกตรงกันข้ามกับตึกเดิม คนละฝากถนนบ้านหม้อ ซึ่งเป็นสองคูหา กิจการดำเนินมาจนกระทั่งเกิดมีคู่แข่งมากรายขึ้น และส่วนใหญ่ก็ฝึ่งงานมาจากที่ร้าน นายวันจึงตัดสินใจเลิกกิจการเสียในปี พ.ศ.2472 แล้วย้ายครอบครัวมาปลูกบ้านอยู่ในสวนข้างวัดสังข์กระจายในคลองบางกอกใหญ่ อันเป็นที่ดินเดิมของญาติข้างแม่ แล้วทำงานอย่างอิสระต่อไป

(3) ก่อนปี พ.ศ.2453 เรียกว่าโรงเรียนมัธยมราชบุรณะ เพราะเป็นที่ดินของวัดราชบุรณะ มาเปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัยในต้นรัชกาลที่ 6 ดูบทความเรื่อง “นักเรียนเก่า เขียนเรื่องเก่า ๆ” ของ ศ.ม.ล.ปิ่น มาลากุล ในหนังสือตี๊กยาว ที่ระลึกงานสวนกุหลาบวิทยาลัย ใน 12 ทศวรรษ 2538 หน้า 8

งานของพ่อ อธิพลต่อชีวิตและ ประสบการณ์

ชีวิตการทำงานของนายวัน ภาววิไล เป็นชีวิตแห่งการต่อสู้ ทั้งที่สำเร็จและล้มเหลว ล้มลุกคลุกคลาน มาด้วยความยากลำบาก เพื่อหาเลี้ยงครอบครัว สร้างหลักฐาน โดยเมื่อครั้งตั้งร้านอยู่ฝั่งพระนครนั้น นอกจากงานซ่อมเครื่องพิมพ์ดีดแล้ว ยังตั้งเครื่องชุบนิเกิล ซึ่งสมัยนั้นยังไม่มีเครื่องชุบโครเมียม และยังรับพิมพ์และอัดโรเนียวคำบรรยายของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง ต่อเมื่อยกเลิกกิจการก็ได้ประกอบอาชีพอื่น ๆ อีกดังนี้

1. เป็นผู้ตรวจสินค้าของบริษัทต่างประเทศ ซึ่งสั่งเครื่องพิมพ์ดีด Torpedo 6 และปากกาหมึกซึม Mars.Triumph เข้ามาขาย โดยเข้าไปตรวจเช็คความเรียบร้อยเมื่อของเข้ามา เป็นงานที่ไม่ต้องไปประจำที่สำนักงาน แต่ทำอยู่ได้ระยะหนึ่งก็ลาออก เพราะความเป็นคนรักอิสระและไม่ชอบงานประเภทที่มีนายจ้าง

2. ทำงานส่งเสาไม้สะพานให้ทางราชการในแถบจังหวัดอยุธยา สุพรรณบุรี

3. คิดหาวิธีการสกัดน้ำมันจากเม็ดละหุ่ง นำไปกลั่นกรองเพื่อใช้เป็นน้ำมันหยอดเครื่องซึ่งหายากมากในภาวะสงครามมหาเอเซียบูรพา แม้ว่าผลการทดลองตรวจสอบจากกรมวิทยาศาสตร์ รับรองในคุณภาพ แต่ดำเนินกิจการไปไม่ราบรื่น เพราะขัดผลประโยชน์ผู้อื่นที่มีอำนาจและอิทธิพล

4. เฝ้าและส่งถ่านไม้จากสุพรรณบุรีและกาญจนบุรี เข้ากรุงเทพฯ

5. รับแกะดวงตราไปรษณียากรสำหรับประทับของจดหมายของที่ทำการไปรษณีย์ทั่วประเทศจากกรมไปรษณีย์โทรเลข

6. รับเหมาฝังท่อระบายน้ำในทางหลวงแถบชานเมือง

7. ทำเชื้อเห็ดฟางและเพาะเห็ดฟางส่งตลาดสุพรรณบุรี

ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งเป็นช่วงที่ประเทศไทยไม่สะดวกในการติดต่อซื้อสินค้ากับต่างประเทศ เป็นเหตุให้สินค้าต่างๆขาดแคลนมีราคาสูงขึ้นมาก ผู้เป็นบิดาได้คิดค้นหาวิธีประดิษฐ์สิ่งของต่าง ๆ ขึ้นทดแทนสิ่งที่ขาดไป เพื่อใช้ในครอบครัวและยังจำหน่ายได้อีกด้วย เช่น

8. การทำอะไหล่ชิ้นส่วนของเครื่องพิมพ์ดีดขึ้นเองและใช้ได้ผลเช่นเดียวกับของต่างประเทศ แม้จะยกเลิกกิจการร้านรับซ่อม แลกเปลี่ยนพิมพ์ดีดและย้ายมาอยู่บ้านสวน ฝั่งธนในปี 2472 แล้วก็ยังมียุคค้าประจำงานมาให้ทำอยู่เสมอ

9. การทำหมวกจากฝักบวบที่แห้งแล้ว ซึ่งมีคุณสมบัติป้องกันความร้อนและระบายถ่ายเทอากาศได้ดี การทำหมวกจากใบลาน ทำหมวกกะโล่และหมวกผ้า

10. การทำสะดึงสำหรับปักอักษรและลวดลายบนเสื้อผ้าจากไม้ที่ทำได้ง่าย เช่น ไม้พุเรื่อหงษ์ (พุระหง) และไม้โมก

11. การทำดินสอหินจากหินชะนวน สำหรับใช้กับกระดานชะนวน

12. สร้างหูกทอผ้าขึ้นใช้ในครอบครัวจากวัสดุที่ทำได้ง่าย สร้างเครื่องปั่นฝ้ายให้เป็นเส้นด้ายสำหรับทอผ้า ปลุกฝ้ายและทอผ้าดิบขึ้นใช้ในครอบครัว และยังมีเหลือขายเป็นรายได้ของครอบครัว กล่าวได้ว่าเริ่มตั้งแต่ปลุกฝ้ายจนกระทั่งตัดเย็บเป็นเสื้อผ้าใช้อย่างเพียงพอในครอบครัว

โดยทั้งหมดนี้ด้วยแรงของผู้เป็นพ่อ แม่ และลูก ๆ เท่านั้น ไม่มีคนงานหรือคนใช้ เพราะความยากจน ผ้าที่ทอได้นี้ย้อมเป็นผ้าอาบหน้าผนถวายพระ เมื่อถึงคราวเข้าพรรษาเป็นประจำ

งานที่นายวัน ภาวโไล ริเริ่มคิดค้นขึ้นเองอีกหลายอย่าง ก็มักจะมีผู้อื่นสวมรอยเอาไปทำการค้าแข่งขัน จนทำให้ต้องเลิกกิจการไป เพราะไม่ทันในชั้นเชิงของการค้า

ในช่วงที่ว่างจากงานประจำ ก็จะหิ้วกระเป๋าเครื่องมือ เครื่องอะไหล่ ไปปรับซ่อมเครื่องพิมพ์ดีด ตามสถานที่ราชการทั่วประเทศ เป็นการท่องเที่ยว พักผ่อน ได้ทั้งความรู้และรายได้ เป็นประสบการณ์ที่มาเล่าให้ครอบครัวฟังอยู่ตลอดเวลา

“พ่อ สนับสนุนให้ลูกทั้ง 8 คน ได้รับการศึกษาเป็นอย่างดีที่สุด ทั้งที่มีฐานะล้มลุกคลุกคลานมาโดยตลอด พ่อไม่เคยบ่นเรื่องการหมดเปลืองในการเล่าเรียนของลูกไม่

เคย ขัดขวางในการใช้จ่ายหาความรู้ของลูก”⁽⁴⁾ นี่เป็นข้อความที่ลูก ๆ กล่าวถึงพ่อ และงานของพ่อตลอดช่วงแห่งการดำรงอยู่ของชีวิต

ชีวิตในวัยเด็กของอาจารย์ ระวี จึงเติบโตมาด้วยสภาพการต่อสู้ดิ้นรน การประกอบอาชีพต่างๆ ของบิดา ที่ต้องทดลอง ค้นคว้า หาความรู้ด้วยตนเอง ได้กลายเป็นเครื่องปลูกฝังนิสัยให้เกิดความอยากรู้อยากเห็นอยากทดลองและตื่นเต้นกับสิ่งที่สามารถทำได้ด้วยตนเอง เมื่อครั้งวิ่งเล่นอยู่แถวถนนบ้านหม้อ นั้น มีโรงงานทำหลอดแสงนีออนแห่งแรกของประเทศไทย มักเอาหลอดเสียมาทิ้ง ด.ช.ระวี ไปซุดคุ้ยกองขยะเอาปรอทที่ติดอยู่กับหลอดนีออนนั้นมาเก็บไว้เล่นตามประสาเด็ก

ห้องแถวอันเป็นที่ตั้งของร้าน สุ.ภา. วณิชย์ บนถนนบ้านหม้อนั้น ด้านหลังติดกับสนามของโรงเรียนสวนกุหลาบ ซึ่งใช้เป็นที่เล่นเทนนิสและซ้อมตีกอล์ฟ บ่อยครั้งที่ลูกกอล์ฟลอยตกเข้ามาในบ้าน อาจารย์ระวี เล่าว่า “ถ้าลูกกอล์ฟมันหลุดเข้ามาในบ้านเราก็ อย่าหวังว่าจะได้คืน พวกเราจะช่วยกันแกะดูว่ามันมีอะไรอยู่ในนั้น”

ด.ช.ระวี ใช้ชีวิตวัยต้นแถวถิ่นบ้านหม้อ ซึ่จักรยานไปกับเพื่อนจนถึงสนามหลวง บ้างก็พากันไปหัดว่ายน้ำที่คลองเล็ก ๆ ที่ไปออกปากคลองตลาด มีบ้านญาติข้างแม่ มีฝีมือช่างอยู่ใกล้คลองแถวถนนอัษฎางค์ พอเวลาหน้าน้ำท่วม ก็พากันไปเล่นดอกไม้ไฟ ดอกไม้ไฟ เป็นที่สนุกสนาน

(4) การศึกษาเพื่ออยู่เย็นเป็นสุขและบทความอื่น ๆ 2526 อ่างแล้ว

เมื่อกิจการเริ่มทรุดลง มีคนทำการค้าแข่งขันมากขึ้นนั้น พ่อวันตัดสินใจยกเลิกกิจการร้านในปี 2477 ขณะนั้น ด.ช.ระวี อายุเพียง 9 ขวบ แล้วไปซื้อที่ของลุงกรี ญาติข้างแม่ ที่เป็นสวน ข้างวัดสังข์กระจาย คลองบางกอกใหญ่ อย่างไรก็ตาม ด.ช.ระวี ก็ยังคงไป ๆ มา ๆ เพื่อเรียนหนังสือที่โรงเรียนหุดะวะนิชย์ โดยแม่จนกระทั่งมาเรียนมัธยมที่โรงเรียนสวนกุหลาบ ก็ยังมาเรียนภาษาอังกฤษในตอนกลางคืนที่โรงเรียนนี้อยู่ ด.ช.ระวี มาพักอยู่บ้านคุณยายสุข ผู้น้อง

ของคุณยายแสบ คุณยายสุขได้สามีเป็นแพทย์ แผนโบราณ คือ คุณตาหมอฉ่ำ เปิดร้านแพทย์แผนโบราณ ใกล้กับโรงเรียน นั่นเอง

เมื่อย้ายมาอยู่บ้านสวนใกล้วัดสังข์กระจายแล้ว ด.ช.ระวี มีที่วิ่งเล่นอีกหลายแห่ง คือ บริเวณวัด บริเวณป่าช้าของวัด และบ้านของคุณลุง ที่เป็นญาติข้างแม่ นั่นคือลุงเกลิยวและลุงแซม นวมะรัตน์ ลุงกรีนั้นเป็นสัปเหร่อของวัด เป็นอดีตพลตำรวจ ชอบเล่นปืน มักจะเอาปืนพระราม 6 มาซัดทำความสะอาดและทดลองยิงให้ดู มักมีนิทานและเรื่องสนุกๆ มาเล่าให้เด็กๆ ฟังเสมอ

พ่อวันยังชวนขวายเป็นงานแทบทุกอย่างเท่าที่จะทำได้ ขณะเดียวกันก็ปลูกผลไม้ เช่น ทุเรียน หอมกูด บ่อยครั้งที่บิดาเดินทางไปตามจังหวัด เพื่อไปรับจ้างทำงาน นาน ๆ จะได้กลับบ้านสักครั้งหนึ่ง บางครั้งก็เกิดอุบัติเหตุ เช่น คราวหนึ่งเรือที่นั่งไปนั้นไปล่มที่ลานเทแถว

อยุธยา อุปกรณ์ซ่อมเครื่องมือต่าง ๆ ของพ่อจมน้ำสูญหายไป รวมทั้งปืนพาราเบลลัม (Parabellum) ของพ่อด้วย

ความผูกพันระหว่างบ้านกับวัด

เมื่อยังอยู่ที่ถนนบ้านหม้อ พ่อมักจะพา ลูก ๆ ไปเดินเล่นในวัดเลียบ เพราะพ่อเป็นพระวัดเลียบมาก่อน มีความผูกพันในอาจารย์คือหลวงปู่ชีกับหลวงปู่โต๊ะมาก เวลาที่ลูก ๆ จะสอบก็มักจะพาไปรดน้ำมนต์หลวงปู่ “เวลาที่ผมจะสอบ พ่อก็จะพาผมไปรดน้ำมนต์หลวงปู่ เรียกว่าพ่อผมจะนึกถึงอุปัชฌาย์อยู่เสมอ” อาจารย์ระวี กล่าวถึงบิดา

ตอนที่ย้ายมาอยู่บ้านสวนฝั่งธนแล้ว พ่อก็ทำสวน วันหนึ่งพ่อตกต้นจันทร์ ถึงขั้นต้องนอนให้ข้าวให้น้ำ รักษาพยาบาลกัน มีผู้เสนอว่า มียาอยู่ตำรับหนึ่งที่เอามาผสมกินกับเหล้า แต่พ่อปฏิเสธเด็ดขาดที่จะไม่ทานยานั้น พ่อได้เล่าให้ลูกฟังภายหลังว่า ที่ไม่กินยาผสมเหล้า นั้น เพราะเมื่อตอนพ่อจะสึกนั้น อุปัชฌาย์ของพ่อจะขอให้ลูกศิษย์ที่จะสึก ต้องรับศีลห้าข้อใดข้อหนึ่งไว้ถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัดตลอดชีวิต ให้เลือกเอาเองว่าจะถือข้อไหน พ่อตัดสินใจเลือกเอาข้อห้ามดื่มสุราแล้วถือปฏิบัติตลอดมา ไม่ดื่มสุราเลยจนตลอดชีวิต

พ่อมีลักษณะเด่นอย่างหนึ่งคือเป็นคนเด็ดขาด เข้มแข็ง ต้องหาเลี้ยงลูกถึง 8 คน เวลาที่ได้อยู่สนทนากับลูกจึงไม่มากนัก เพราะต้องเดินทางไปทำมาค้าขายต่างจังหวัดตลอด ลูก ๆ จึงอยู่กับแม่ ไม่ว่าจะไปไหน กลับมาจะต้องพบแม่เลี้ยงน้องอยู่ที่บ้าน แม่ไม่เคยตีลูกเลย มีแต่คอยห้ามพ่อไม่ให้ลงโทษลูก มีคราวหนึ่งสมัยอยู่ถนนบ้านหม้อ พ่อห้ามไม่ให้ไปเล่นน้ำฝนตอนฝนตก แต่เด็กๆ ก็ออกไปเล่นกัน ก็เลยโดนตี การทำโทษคราวนั้น ทำให้คุณยายไม่พอใจพ่อ ถึงกับชนของออกไปอยู่ที่อื่น

แม่เลี้ยงลูกและทำงานบ้าน รวมทั้งสอนหนังสือแก่ลูก โดยใช้วิธีถามพี่ๆ มาสอนน้อง และเล่านิทาน อ่านหนังสือให้ลูกฟังอยู่เสมอ ทุกครั้งที่เด็กๆ ไปโรงเรียนกลับมาบ้าน จะพบแม่

เลี้ยงน้อง ทำงานบ้าน ตัดเย็บเสื้อผ้าให้ทุกคน ในบ้านใส่ ดูแลงานบ้าน ตลอดระยะเวลาแห่งการต่อสู้กับการก่อสร้างหลักปักฐาน

แม่ถึงแก่กรรมเมื่อปี 2506 อายุเพียง 57 ปี ในขณะที่พ่อมีอายุยืนยาวถึง 86 ปี เสียชีวิตด้วยวัยชรา เมื่อ พ.ศ.2526

โรงเรียนและครู อาจารย์

นอกจากบิดา มารดา ผู้ถือเป็นครูคนแรกในชีวิตแล้ว ครูในโรงเรียน ตั้งแต่อนุบาลจนถึงมหาวิทยาลัย ก็มีส่วนหล่อหลอมความคิดและวิถีชีวิตให้กับ ด.ช.ระวี อย่างสำคัญ คุณครูสาตี และน้องชายครูสาตี ชื่อครูเทียม เป็นครูสมัยอยู่อนุบาลที่โรงเรียนหุตะวณิชย์ ด.ช.ระวี เรียนอนุบาล ต่อชั้นประถมหนึ่ง แล้วได้ข้ามชั้นประถมสองไปเรียนประถมสามเลย ในขณะที่หลักสูตรมีถึงแค่ประถมสาม จากนั้นไปเรียนชั้นมัธยมหนึ่ง ที่โรงเรียนสวนกุหลาบ ในปี 2476 เลขประจำตัว ส.ก.7093 ด.ช.ระวี มีอายุเพียงแปดขวบ โดยระบบการศึกษาแต่เดิมโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย เปิดสอนถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 8 แต่จากการปรับเปลี่ยนหลักสูตรการศึกษาในสมัยนั้น ได้ลดเหลือแค่ชั้นมัธยม 6 และถ้านักเรียนสนใจจะไปศึกษาต่อด้านใดก็ให้ไปเข้าเตรียมอุดมศึกษาสายนั้นๆ เช่น จะเข้าจุฬาฯ ก็ไปเรียนโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หรือจะเข้าธรรมศาสตร์ก็เรียนเตรียมธรรมศาสตร์ และจะเรียนทหาร ก็มีโรงเรียนเตรียมทหาร เป็นต้น ครูอาจารย์ที่สอน ด.ช.ระวี ในระดับมัธยมที่โรงเรียนสวนกุหลาบ ก็มีขุนจำนงค์พิทยประสาท, ซี.อี.อีกลิ่ง, พระครูณพยุหรัักษ์ ฯลฯ

ณ โรงเรียนสวนกุหลาบแห่งนี้ เป็นที่ป่มเพาะความรู้ ประสบการณ์และความกระตือรือร้น เกี่ยวกับการทดลองค้นคว้า อันเป็นผลให้ตัดสินใจศึกษาต่อระดับเตรียมอุดมศึกษาที่ต้องระบุสาขาที่ประสงค์จะเรียน ด.ช.ระวี ระบุเลยว่าต้องการเรียนวิทยาศาสตร์ อาจารย์ระวี ได้เล่าเรื่องราวตอน⁽⁵⁾ ว่า

(5) ไสyclas ปีที่ 5 ฉบับที่ 52 (สิงหาคม 2531) หน้า 31-40

“สมัยนั้น คนที่จะเข้าเรียนเตรียม จะต้องกำหนดเลยว่าจะเรียนสาขาไหน เมื่อจะเข้าต่อจุฬาฯ ผมสมัครเลยว่าจะเรียนทางด้านวิทยาศาสตร์ เพราะช่วงเรียนมัธยมสี่ถึงหก ผมเกิดความประทับใจในเรื่องนี้มาก เพราะที่สวนกุหลาบมีห้องเตรียมการสอน มีเครื่องมือมากมายเก็บเอาไว้ ทั้งเคมี ฟิสิกส์ ตอนนั้นเป็นอาคารไม้ติดกับเขตโรงเรียนเพาะช่าง ผมเป็นนักเรียนก็ชอบเดินเกาะตู้กระจกที่เขาเก็บเครื่องมือเอาไว้ ได้อ่านตำราภาษาไทยเท่าที่มีจนทำให้เกิดอยากเป็นนักวิทยาศาสตร์ บ้านผมอยู่แถวบ้านหม้อ ซึ่งเป็นแถวที่มีช่างทอง มีร้านขายของสำหรับช่างทอง เช่น น้ำกรด กรดดินประสิว กรดกำมะถัน กรดเกลือ หากผมจะทดลองอะไร ผมก็ไปซื้อเอาตามร้านพวกนั้น ผมเล่นมาตั้งแต่เป็นนักเรียนแล้ว บังเอิญคุณพ่อเคยพยายามตั้งร้านซุบนิกิล ซุบโครเมียม ก็ซื้อพวกนี้มาได้

ในบ้าน ผมเลยพลอยได้เรียนรู้ไปด้วย เพราะฉะนั้นตอนที่เข้าเรียนเตรียมอุดม ผมไม่ลังเลแล้ว อยากเป็นนักวิทยาศาสตร์มากๆเลย”

เดิมเมื่อตอนที่จบมัธยมหกที่โรงเรียนสวนกุหลาบ ก็ยังมีได้ตัดสินใจ จะเข้าศึกษาต่อ ณ ที่ใด เนื่องจากปัญหาความขัดสนในครอบครัวเป็นอุปสรรคมาก จึงคิดจะไปเรียนต่อที่โรงเรียนกรมวิทยาศาสตร์ แต่บิดาไม่เห็นชอบ โดยพาไปหาญาติของแม่ ที่คลองบางหลวง ไปกู้เงินเพื่อมาส่งลูกเรียนโรงเรียนเตรียมอุดมฯ อย่างไรก็ตามชี้ให้เห็นเจตนาที่มั่นคงของ ด.ช.ระวี ที่สนใจจะเรียนด้านวิทยาศาสตร์มาแต่แรก ไม่ว่าจะป็นสถาบันใด

จากโรงเรียนสวนกุหลาบ ด.ช.ระวี จึงได้เข้าศึกษาต่อโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา ซึ่งในขณะนั้นมีชื่อว่า โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในระดับ ม.7 และ ม.8 มี ม.ล.ปิ่น มาลากุล เป็นผู้อำนวยการโรงเรียน และอาจารย์หลวงแมนวิชาประสิทธิ์ เป็นต้น อาจารย์ฝึกสอนท่านหนึ่งที่อาจารย์ระวีจำได้คือ อาจารย์สิริ (ที่ต่อมาได้สมรสกับ ดร.สาโรช บัวศรี) สอนนิเวศวิทยาในชั่วโมงที่อาจารย์สิริ สอนเรื่องพระเวสสันดรชาดกอยู่นั้น ด.ช.ระวี และเพื่อน มัวแต่สนใจต่อวิทยุจากสายไฟกันอยู่ในห้อง ทำให้อาจารย์ฝึกสอนท่านนี้ถึงกับร้องไห้เลยทีเดียว

เมื่อเข้าสู่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คณะวิทยาศาสตร์ ในปี 2484 มีอาจารย์หลายท่าน เช่น ศจ.สุกิจ นิมมานเหมินทร์ บรรยายฟิสิกส์ ปี 1 และเป็นคณบดีคณะวิทยาศาสตร์ แทน หลวงพรตพิทยพยัต ผู้วางรากฐานการสอนวิชาฟิสิกส์คนแรกในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่สิ้นชีวิตไปก่อน แม้อาจารย์ระวีจะไม่ได้เรียนโดยตรงกับคุณหลวง แต่ก็ได้เรียนรู้วิชานี้จากผลงานหลากหลายของหลวงพรตพิทยพยัต ซึ่งปรากฏร่องรอยอยู่มากมายในภาควิชาฟิสิกส์ คุณหลวงพรตฯเป็นนักเรียนไทยคนแรกที่ได้รับปริญญาเอกทางฟิสิกส์จากมหาวิทยาลัยบริสตอล แห่งอังกฤษ

อาจารย์ที่สอนโดยตรงคือ หลวงประวัตวิรัชชุการี (ม.ล.ประวัต อิศรางกูร) หัวหน้าภาควิชาฟิสิกส์ หลวงประวัตวิรัชชุการี ผู้นี้ เป็นคนชวนให้ นายระวี เป็นอาจารย์ที่คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาฯ หลังจากจบการศึกษาในปี 2487 ทั้งที่แต่เดิมตั้งใจจะไปทำงานเกี่ยวกับวิทยุที่กรมไปรษณีย์โทรเลข⁽⁶⁾ แต่เนื่องจากความไม่ยุติธรรมของเงินเดือน ที่นายช่างใหญ่ของกรมไปรษณีย์ที่อาจารย์ระวีเข้าไปพบเพื่อสมัครงานบอกว่า ถ้าจบวิศวะ จะให้เงินเดือนขั้นต้น 110 บาท แต่ถ้าจบฟิสิกส์ได้ 80 บาท หลวงประวัตจึงชักชวนให้มาเป็นอาจารย์ เพราะรู้ว่าศิษย์คนนี้ชอบทดลอง ชอบเล่นเครื่องมือ รวมทั้งจะได้ส่งไปศึกษาต่อที่เยอรมัน หลังสงครามเลิกด้วย อาจารย์ระวี สรุปความคิดที่ตัดสินใจเป็นอาจารย์แผนกฟิสิกส์ คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในตอนนั้นว่า

“สรุปว่าผมเข้าเป็นอาจารย์เพราะอยากจะเล่นเครื่องมือ ตอนนั้นไม่ได้คิดจะเป็นครูที่ตีอะไรหรอก ไม่ได้นึกถึงว่าเป็นงานมีเกียรติหรือโก้ด้วยเลย”⁽⁷⁾

ศิษย์ท่านเจ้าคุณอาจารย์ พลโทพระยาศัลวิธานนิเทศ⁽⁸⁾

อาจารย์อีกท่านหนึ่งที่อาจารย์ระวี เคารพยกย่องเป็นความประทับใจและผูกพันมาไม่เสื่อมคลายคือ พลโทพระยาศัลวิธานนิเทศ ท่านมาเป็นอาจารย์พิเศษสอนวิชาคณิตศาสตร์ที่

คณะวิทยาศาสตร์ ในช่วงที่อาจารย์ระวี เป็น นิสิตอยู่ชั้นปี 3-4 ลูกศิษย์ต่างทราบดีว่า พลโท พระยาศัลยวิธานนิตศ ซึ่งขณะนั้นท่านเกษียณอายุราชการแล้ว มีความรู้ความสามารถมากทางด้านดาราศาสตร์ ท่านเจ้าคุณเป็นผู้ที่มองเห็นแววของศิษย์คนนี้ ได้สนับสนุนส่งเสริมศิษย์ด้วยความเมตตา ชักชวนให้อาจารย์ระวี มาทำงานให้กับสมาคมวิทยาศาสตร์แห่งประเทศไทย ซึ่งท่านเจ้าคุณดำรงตำแหน่งนายกสมาคม ระหว่างปี 2487-2513 งานสำคัญงานหนึ่งที่ ผศ. ดร.ระวี ภาวิไล ได้แสดงฝีมือโดดเด่นคือได้รับผิดชอบเป็นประธานจัดการประชุมทางวิชาการ

-
- (6) ดู “ดร.ระวี ภาวิไล อัจฉริยะด้านดาราศาสตร์ในเมืองไทย” ในหนังสือ “นักวิทยาศาสตร์ไทย” โดย สมบัติ จำปาเงิน สำนักพิมพ์ประพันธ์สาส์น เมษายน 2520 หน้า 59, และ ไฮคลาส ที่อ่างแล้ว หน้า 34
- (7) หนังสือที่ระลึกเนื่องในโอกาสเกษียณอายุราชการ คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2529 สัมภาษณ์ ศ.ดร.ระวี ภาวิไล โดย รศ.ดร.ไพเราะ ทิพย์ทัศน์ หน้า 11
- (8) พลโท พระยาศัลยวิธานนิตศ (แอบ รัดประจิต) เกิด 25 กรกฎาคม 2435 ถึงแก่อสัญกรรม 29 พฤศจิกายน 2532 เป็นนักเรียนไทยคนแรกที่ได้รับทุนเล่าเรียนหลวงไปศึกษาต่อที่ประเทศสหรัฐอเมริกา มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด มีความเชี่ยวชาญด้านแผนที่ คณิตศาสตร์และวิศวกรรมศาสตร์ เป็นผู้วางรากฐานการทำแผนที่จากรูปถ่ายทางอากาศ ดำรงตำแหน่งเจ้ากรมรังวัดที่ดิน เจ้ากรมแผนที่จากรูปถ่ายทางอากาศ เป็นนายกสมาคมวิทยาศาสตร์แห่งประเทศไทย เป็นราชบัณฑิต สำนักวิทยาศาสตร์สาขาคณิตศาสตร์
- เป็น
- นายกราชบัณฑิตยสถานและเป็นสมุหพระราชมณฑลเถียร กรรมการในพระราชสำนัก ท่านได้รับเชิญให้เป็นอาจารย์พิเศษ สอนในสถาบันการศึกษาต่าง ๆ เช่นที่ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คณะวิทยาศาสตร์ เป็นต้น ดูรายละเอียดได้ในหนังสืออนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ พลโทพระยาศัลยวิธานนิตศ โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหาร กทม. 28 มีนาคม 2533

ครั้งที่ 6 สมาคมวิทยาศาสตร์แห่งประเทศไทย⁽⁹⁾ จัดขึ้นในวันที่ 18 สิงหาคม 2511 ในโอกาสครบรอบร้อยปี แห่งการเกิดสุริยุปราคาเต็มดวงที่หว้ากอ ในปี 2411

ท่านเจ้าคุณพระยาศัลยวิธานนิตเทศ ยังได้สนับสนุนและชักชวนให้อาจารย์ระวี สมัครเข้าเป็นภาคีสมาชิกราชบัณฑิตยสถาน สำนักวิทยาศาสตร์ สาขาฟิสิกส์ โดยท่านเจ้าคุณเป็นผู้ลงชื่อรับรองด้วยตนเอง มีผู้ลงชื่อรับรองอีกท่านหนึ่งคือ ศาสตราจารย์ นพ.สุต แสงวิเชียร เมื่อวันที่ 16 สิงหาคม 2519 ในขณะที่นั้น ศาสตราจารย์ ระวี ภาวิไล มีอายุ 51 ปี สองปีต่อมา ในวันที่ 2 ตุลาคม 2521 จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ ศ.ดร.ระวี ภาวิไล เป็นราชบัณฑิตในประเภทวิทยาศาสตร์กายภาพ อาจารย์ระวี ยกย่องครูท่านนี้ว่าเป็นบุชชฌีบุคคลที่ประทับใจมาก ท่านถือว่าศิษย์นั้นเป็นเสมือนลูก ในความรู้สึกส่วนตัวแล้ว ท่านให้ความรักและเมตตา อาจารย์ระวี เป็นพิเศษ มีอาจารย์ 2 ท่าน ที่ทำให้ได้ซึมซับความเป็นครู ก็คือท่านเจ้าคุณพระยาศัลยวิธานนิตเทศ และคุณหลวงประวัติวรวิชชุกาจารย์

ครูที่เป็นหนังสือและผลงานของนักปราชญ์

กล่าวได้ว่า หนังสือหลายเล่มเป็นแรงบันดาลใจที่สำคัญต่อวิถีชีวิตและความคิดของอาจารย์ระวี เป็นครูแต่ละยุคแต่ละสมัย ความสนใจในการแสวงหาความรู้จากหนังสือ โดยเฉพาะความเพียรพยายามในการคัดลอกหนังสือหรือบทกวีนิพนธ์สำคัญๆ ทำให้เกิดการฝึกสมาธิได้เป็นอย่างดี “ลายมือ” ของอาจารย์ระวี เป็นลายมือที่อ่อนโยนงดงาม สม่่าเสมอ เป็นลายมือของบุคคลในจำนวนไม่กี่คนที่คนไทยและต่างประเทศรู้จัก เช่นเดียวกับลายมือของ อังคาร กัลยาณพงศ์ เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ เป็นต้น

ก. ภาพพระไชยสุริยาและกลอนดอกสร้อย

หนังสือยุคแรกที่สร้างความประทับใจในแง่ความสันโดษ สมถะ เช่น กลอนดอกสร้อย “รำพึงในป่าช้า” ของพระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กาญจนาชีวะ) ตลอดถึงความสนุกสนานโลดโผนในภาพพระไชยสุริยา ของสุนทรภู่ ที่ช่วงท้ายแสดงถึงการบำเพ็ญฌานของพระไชยสุริยา และพระมหาลีก็เป็นภาพติดอยู่ในใจของ ด.ช.ระวี มาตลอด

1. ภาพพระไชยสุริยา ของสุนทรภู่ ที่พิมพ์ในหนังสือมูลบทบรรพกิจ ของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) พิมพ์ที่โรงพิมพ์วัดเกาะ มีภาพประกอบเป็นภาพ woodcut ที่ดูแล้วทำให้เกิดจินตนาการคิดฝันไปต่างๆ นานา บทที่จำได้แม่นยำตอนเป็นเด็กชอบเอามาร้องกันสนุกสนานคือ

(9) ดุวารสารวิทยาศาสตร์ ปีที่ 22 เล่มที่ 8-9 (สิงหาคม-กันยายน 2511)

และอีกบทหนึ่งที่มีอิทธิพลทางความคิด ต่อบิดาและต่อครอบครัวในความปรารถนาความสงบวิเวก และการไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวทางการเมือง คือบทที่มีคำกลอนว่า “คือไม่ลွยเลือดหนึ่งบัลลังก์ราช” มาจากกลอนบทที่ 17

“ชาวเอี้ยชานา วาสนากันไว้ไม่วิตถาร ไม่ชั่วสันตีสันพันประมาณ สองประการนี้แหละ ขวางทางครະไล คือไม่ลွยเลือดหนึ่งบัลลังก์ราช นำพิณาศนรชนพันพิสัย แต่ปิดทางกรุณาอันพาไป ยังคุณใหญ่ยิ่งเลิศประเสริฐเอย”

มาจากความคิดเดิมว่า

Their Lot forbid : nor circumscrib'd alone
Their growing Virtues, but their Crimes confin'd ;
Forbad to wade through Slaughter to a Throne,
And shut the Gates of Mercy on Mankind,

มารดาเล่าให้ลูกๆ ฟังว่า เมื่อคราวเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 มีคนมาชวนให้พ่อวันเข้าร่วม แต่พ่อปฏิเสธ เรื่องนี้มีผลทางความคิดในการไม่เข้าไปเกี่ยวข้องดำเนินการทางการเมืองของลูกทุกคน

นอกจากนี้ยังมีภาพประทับใจความทรงจำเกี่ยวกับภาพยนตร์ที่ดูในวัยเด็กที่โรงหนังบ้านหม้อ เช่น เรื่อง All Quiet on The Western Front⁽¹¹⁾ ของ Erich Maria Remarque ที่ตื่นตื่นเรื่องทหาร การรบกัน โดยไม่รู้ในขณะนั้นว่าเป็นหนังต่อต้านสงคราม จุดสะเทือนใจตอนจบ คือพระเอกซึ่งเป็นทหารหนุ่มของเยอรมันเห็นผีเสื้อบิน ก็ไล่ตามจับผีเสื้อ จนถูกยิงตาย

ในสมัยเรียนเตรียมอุดมฯ หนังสือภาษาอังกฤษที่ใช้เล่มหนึ่งก็คือ Thinking in English และเพื่อนในขณะนั้น (นายแพทย์) นัดดา ศรียาภย์ ก็มักจะเอาหนังสือนิยายวิทยาศาสตร์ (science fiction) ของบิดา คือ พระยาอรรถกรมมุนดี เจ้ากรมราชทัณฑ์ มาให้อ่าน ทำให้ภาษาอังกฤษดีขึ้น ในนิยายวิทยาศาสตร์มีเรื่องราวเกี่ยวกับระเบิดลูกเล็กๆ ที่ตกลงมาแล้วระเบิดไปทั้งเมืองพังพิณาศ อันเป็นที่มาของ atomic bomb ด้วย

และกล่าวถึงหนังสือ In Memorium ของ Tennyson ที่วิจิตรศักดิ์ สารโสภณ เพื่อนผู้หนึ่งเอามาให้ยืมอ่าน

“ได้อ่านโคลงอังกฤษนั้นตั้งใจ ทั้งในการแสดงความอ่อนไหวของอารมณ์ ความคิดเชิงปรัชญาเรื่องการเกิดการตาย และการบรรยายธรรมชาติโดยเฉพาะ กล่าวถึงดาวลูกไก่ ดาวไทหรือพรานโอไรน์ บนท้องฟ้า กระตุ้นความสนใจทางดาราศาสตร์ด้วย”⁽¹²⁾

(11) เป็นภาพยนตร์เกี่ยวกับการต่อต้านสงครามในสมัยสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง มาจากบทประพันธ์ของ Erich Maria Remarque (1898-1970) ชาวเยอรมัน ต่อมาสร้างเป็นภาพยนตร์ ได้รับรางวัล OSCAR ในปี 1930 ชื่อภาพยนตร์ในภาษาไทยว่า “เลือดทหารหนุ่ม”

(12) ที่ระลึกเนื่องในโอกาสเกษียณอายุราชการ สัมภาษณ์ ศ.ดร.ระวี ภาวิไล โดย รศ.ไพเราะ ทิพย์ทัศน์ อ่างแล้ว หน้า 8

ขณะเดียวกันหนังสืออัตชีวประวัติของโทมัส อัลวา เอดิสัน ฉบับภาษาอังกฤษ ก็เป็นหนังสือที่อาจารย์ระวี ชอบมาก เกิดความประทับใจเป็นอย่างมากเป็นอย่างเอดิสัน ยิ่งประวัติของลาวัชชีเออร์

เบนจามิน แฟรงคลิน อีก เป็นต้น

ข. งานของ Eddington⁽¹³⁾

หนังสือสองเล่มของ Eddington ชื่อ Space, Time and Gravitation และ The Nature of the Physical World ที่ได้รอ่านตั้งแต่ปี 1 ถึงปี 4 ของการเป็นนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย นั้น มีผลต่ออนาคตทางการศึกษาของอาจารย์ระวี

“ผมได้อ่านทบทวนหนังสือสองเล่มนี้ ตลอดช่วงปี พ.ศ.2484-5 ตั้งแต่ยังไม่ค่อยเข้าใจจนเริ่มจับความสำคัญได้ ผลจากการอ่านนั้นก็คือผมเบนเข็มจากความมุ่งหมายเดิมที่จะทำปริญญาทางเคมีเป็นฟิสิกส์ เพราะเกิดความประทับใจเป็นอย่างมากในความงดงาม ล้ำลึกของโลกกายภาพที่เอดดิงตันชี้แนะอย่างลุ่มลึก กว้างขวาง ในรูปแบบที่ไม่ใช้คณิตศาสตร์ชั้นสูงของผู้ชำนาญพิเศษเฉพาะเรื่อง”⁽¹⁴⁾

ในช่วงเวลาเดียวกัน ก็สนใจอ่านงานของหลวงวิจิตรวาทการ เช่น จิตตานุภาพ, พุทธานุภาพ วิชาแปดประการ ฯลฯ โดยหาอ่านจากวัดสังข์กระจาย ที่คลองบางหลวง ไกลบ้าน ตอนนั้นเป็นช่วงปลายปี 2484 ที่กองทัพญี่ปุ่นบุกเข้าประเทศไทย จนมหาวิทยาลัยต้องปิดไปหลายเดือนกว่าจะเปิดก็มีเดือนพฤษภาคม 2485 ระยะเวลาของหลวงวิจิตรวาทการหรือที่รู้จักคุ้นเคยกันว่า “มหากิมเหลียง” เป็นงานที่นิยมอ่านกันมากโดยเฉพาะในวัด พระเณรต่างก็สนใจอ่านงานของมหากิมเหลียง ความที่อาจารย์ระวี คลุกคลีใกล้ชิดกับพระเณรและเด็กวัด เพราะเป็นเด็กที่กินนอนทั้งที่บ้านและวัด ก็ยืมหนังสือเหล่านี้มาอ่านเสมอ ในหนังสือ ก็เอ่ยถึงความสำคัญของสมาธิ โดย

(13) Sir Arthur Stanley Eddington (1882-1944) เป็นนักดาราศาสตร์ทฤษฎีและนักปรัชญาธรรมชาติ ชาวอังกฤษ มีความสนใจและเชี่ยวชาญด้านคณิตศาสตร์ ทฤษฎีสัมพัทธภาพและเอกภพวิทยา เขาเสนอสมมติฐานเกี่ยวกับเอกภพที่กำลังขยายตัว (Expanding Universe, 1933) ที่พิสูจน์ได้ในเวลาต่อมาว่าเป็นความจริง

(14) ดู “คำนำ” เขียนโดย ศ.ดร.ระวี ภาวิไล ในหนังสือ “พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์” พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต) คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จัดพิมพ์ 2535 หน้า (12)

อ้างถึงคัมภีร์วิสุทธิมรรคของพระพุทธโฆษาจารย์ จึงไปเที่ยวหาตามกฐิพระ ในที่สุดก็พบด้วยตนเองที่กฐิของพระมหาเกษียร เป็นผลงานแปลของ มหาวงศ์ ชาญบาลี⁽¹⁵⁾ ได้ขอยืมเฉพาะเล่มที่สอง ว่าด้วยเรื่องสมาธิเนเทศ แล้วคัดลอกลงในสมุดปกแข็งใช้เวลาคัดลอกอยู่หลายวัน

“สำนวนที่เยี่ยมมากเลย มหาวงศ์ ชาญบาลี เป็นผู้แปล ผมได้ส่วนนี้แหละที่เขาเรียกว่า อานิสงส์ ผมได้สำนวนที่ไพเราะในพระพุทธศาสนา จากการคัดลอกวิสุทธิมรรค ลอกกันทั้งเล่ม แล้วเริ่มลองทำตาม ท่านให้ฟังกถินเอาตินมาวง หรือไม่กี่เอาสี่เขี้ยวมาทำเป็นดวงเพื่อหนึ่งฟังกถิน หนึ่งกันตั้งแต่นั้นทั้งที่ไม่มีครู พระทั้งวัดไม่มีใครสนใจ ผมก็ทำของผม ท่านให้ไปหาสถานที่เงียบสงบ ผมก็ไปที่โบสถ์ เข้าโบสถ์ไม่ได้ก็หนีที่ธรณีโบสถ์ก็เอา หนึ่งทั้งกลางวันกลางคืน กลัวผีก็กลัว จนกระทั่งอ่านวิสุทธิมรรครู้เรื่องนั่นแหละ”⁽¹⁶⁾

ค. งานของระพินทรนาถ ฐากูร (Rabindranath Tagore)

ผลงานของระพินทรนาถ ฐากูร มีความงดงามความไพเราะของภาษา ทำให้อาจารย์ระวีพยายามแปลงานกวีนิพนธ์ ตั้งแต่เมื่อเป็นนิสิตอยู่ปี 3 ปี 4 งานชิ้นแรกที่แปลนั้นเป็น บทกวีชิ้นสั้นๆ ชื่อ “ทุกข์ สุข และนิพพาน” ส่งไปตีพิมพ์ใน “นครสาร” ส่วนหนังสือ เล่มแรกที่อาจารย์ระวีแปลคือ “สาธนา” จากต้นฉบับภาษาอังกฤษที่ชื่อว่า The Realisation of life เริ่มแปลเมื่อหลังจากบรรจุเป็นอาจารย์ไม่นาน คือในราวปี 2489 และได้แก้ไขปรับปรุงเรื่อยมา จนพิมพ์เป็นเล่มครั้งแรกในปี 2508⁽¹⁷⁾ โดยกล่าวถึงแรงจูงใจของตนไว้ว่า

“ผมแปลสาธนาเพราะสนใจปรัชญา แปลตั้งแต่ยังไม่เข้าใจนัก จนกระทั่งทำความเข้าใจกับงานที่แปลได้”⁽¹⁸⁾

(15) หนังสือวิสุทธิมรรคแปลของมหาวงศ์ ชาญบาลี เดิม จัดพิมพ์โดยห้างพิศาลบรรณนิศัพท์

เป็น 3 ภาค คือ คีลนิเทศภาค ๑ และปัญญาเนเทศ ภาค ๓ เมื่อปี 2466 โดยที่เล่มสมาธิเนเทศภาค ๒ ตีพิมพ์มาก่อนนั้นแล้ว ต่อมานายเตียว ลิบโป แห่งเลียงเชียงจงเจริญ ได้ขออนุญาต จัดพิมพ์จำหน่ายทั้งสามคัมภีร์ ใน พ.ศ.2488 และพิมพ์เผยแพร่ต่อเนื่องมาจนปัจจุบัน รวมอยู่ในเล่มเดียวกัน

(16) ไฮคลาส ส.ค.2531, อ้างแล้ว หน้า 36

(17) พิมพ์เป็นหนังสืออนุสรณ์ในงานฌาปนากิจ ม.ล.หญิง สุหรัาย ภาวีไล 22 เมษายน 2508 อ้างแล้ว

(18) โลกหนังสือ ปีที่ 4 ฉบับที่ 10, ก.ค.2524 หน้า 88

ปรัชญาเรื่องหิ่งห้อย (Fireflies) ของระพีพรนาถ ฐาภุร ก็เป็นครูอีกเล่มหนึ่งของ อาจารย์ระวี ในความรู้สึกที่ว่า แสงสว่างวาบของหิ่งห้อยในอนธการนั้น เป็นการประกาศศรัทธาอย่างเต็มเปี่ยมในสัจธรรม ความงาม และคุณธรรม ตันฉบับภาษาอังกฤษ อาจารย์ระวีได้มาเมื่อครั้งไปอเมริกาจากร้านหนังสือเก่า อาจารย์ประคิด ชุ่มสาย ณ อยุธยา สนใจนำไปแปลก่อน แล้วมาช่วยกันปรับแก้จนกลายเป็นไม่ใช่สำนวนของใครคนใดคนหนึ่ง ที่อาจารย์ ประคิด ขอให้ใส่ชื่ออาจารย์ระวีในฐานะผู้ร่วม ถอดความเป็นภาษาไทย หิ่งห้อยตีพิมพ์ครั้งแรก โดยสำนักพิมพ์ศิษย์ศยาม เมื่อปี 2517

ง. งานของคาลิล ยิบราน (Kahlil Gibran)

ปรัชญาชีวิต (The Prophet) ของคาลิล ยิบราน เป็นงานที่อาจารย์ระวี ประทับใจจนถึงกับคัดลอกด้วยลายมือใส่สมุดปกแข็งไว้ นำติดตัวไปในที่ต่าง ๆ เมื่อไปที่ยวพักแรมก็นำไปอ่านด้วย มูลเหตุที่ได้ทราบว่ามีหนังสือเล่มนี้อยู่ที่ห้องสมุดกลางของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ก็โดยเพื่อน “กลุ่มชมรมวันเสาร์” (ตั้งจะได้กล่าวต่อไปในหัวข้อที่ว่าด้วยเรื่องเพื่อน) หลังจากได้อ่านตั้งแต่ปี 2489 ก็มาลงมือแปลเอาในปี 2490 เรื่อยมาจนกระทั่งมาตีพิมพ์ในปี 2504 โดย อาจารย์ประคิด ชุ่มสาย ณ อยุธยา รับเป็นผู้พิมพ์ แม้ในช่วงนั้นจะมีผู้สนใจในวงจำกัดและ “ขายไม่ค่อยออก” แต่ต่อมากลับปรากฏว่ามีคนหนุ่มสาวที่สนใจแสวงหาสิ่งที่มีคุณค่าในชีวิต เริ่มหามาอ่านมากขึ้น จนกระทั่งต้องตีพิมพ์เป็นครั้งที่ 11 เมื่อมิถุนายน 2537 โดยสำนักพิมพ์ผีเสื้อ

ปีกหัก (The Broken Wing) เป็นผลงานที่พรรณาคความรักและความทุกข์ในวัยหนุ่มของ คาลิล ยิบราน ในลักษณะที่แสดงความอ่อนไหว ลึกซึ้ง และรุนแรงของอารมณ์กวี อาจารย์ระวี แปลเรื่องนี้ที่สวนโมกข์ในช่วงพักผ่อนภาคฤดูร้อน ได้รับยกย่องว่าใช้ภาษาที่อ่อนหวาน ไพเราะมาก

“ภาษาของตันฉบับหวานมากอยู่แล้ว แต่สำหรับผมพอแปลไปบางแห่งที่มันประทับใจมาก แปลไปก็ร้องไห้ไป มันเป็นอีกบรรยากาศหนึ่ง มันเงียบ ได้อยู่ตามลำพังกับตัวเอง”⁽¹⁹⁾

ปีกหักตีพิมพ์ครั้งแรก โดยสำนักพิมพ์เคล็ดไทย พ.ศ.2515 และพิมพ์เป็นครั้งที่หก ปี 2537 โดยสำนักพิมพ์ผีเสื้อ

ทรายกับฟองคลื่น (Sand and Foam) ก็เป็นงานลำดับต่อมาที่อาจารย์ระวี ถอดความเป็นภาษาไทย ด้วยคุณลักษณะเด่นของการถอดความในงานนิพนธ์ทุกเรื่องคือการคงไว้ซึ่ง ความหมายเดิมอย่างครบถ้วน โดยใช้คำธรรมดาสามัญ ไม่มีข้อความขยายอื่นใดเพิ่มเติม เปิด

(19) ไส้คลาส ส.ค.2531, อ้างแล้ว หน้า 38

โอกาสให้ผู้อ่านได้ใช้จินตนาการอย่างกว้าง ขวาง งานของคาลิล ยิบราน ชั้นนี้เป็นเรื่องล่าสุดที่

อาจารย์ระวี ถอดความและตีพิมพ์เป็นครั้งแรก โดยสำนักพิมพ์ดอกไม้ เมื่อปี 2532 จนกระทั่งพิมพ์เป็นครั้งที่สี่ โดยสำนักพิมพ์ผีเสื้อ ในปี 2538

จ. งานของกฤษณามูรติ (Krishnamurti)

ในบรรดางานด้านปรัชญาและศาสนาของนักคิดสำคัญต่าง ๆ นั้น งานของกฤษณามูรติ ก็เป็นที่สนใจศึกษาของอาจารย์ระวีมาในยุคสมัยเดียวกับงานอื่นๆ ที่ได้กล่าวแล้ว ทั้งยังเคยแปลเรื่องที่ Rom Landau สัมภาษณ์ กฤษณามูรติ ลงในหนังสือพิมพ์รายวันคือ “นครสาร” เช่นเดียวกับงานแปลกวีนิพนธ์ของระพินทรนาถ ฐากูร แม้จะไม่มีส่วนของกฤษณามูรติที่อาจารย์ระวีนำมาถอดความ แต่อาจารย์ระวี ยอมรับว่าสนใจติดตามศึกษาความคิดและงานของกฤษณามูรติ ไม่ยิ่งหย่อนไปจากงานของผู้อื่น โดยเฉพาะเมื่อไปศึกษาต่อปริญญาโทที่ออสเตรเลีย (2492-2495) นั้น ได้อ่านงานของกฤษณามูรติหลายเล่ม

“กฤษณามูรตินี้ จริง ๆ แล้วผมเพิ่งมาอ่านในภายหลังว่านับถือพระพุทธเจ้ามากเหลือเกิน..... บางครั้งสิ่งที่พูดออกมาก็เป็นธรรมะลึกซึ้งเหลือเกินแบบธรรมะในพุทธศาสนา ก็มีอิทธิพลต่อความคิดของผมในระยะนั้นมาก ก่อนที่ผมจะหวนกลับมาเข้มข้น ในทางพระพุทธศาสนา แล้วก็มาทำสติปัญญา”⁽²⁰⁾

จ. คัมภีร์วิสุทธิมรรคและพระอภิธรรมปิฎก

อาจารย์ระวี สนใจวรรณกรรม ก็เพราะมองเห็นว่าวรรณกรรมเป็นเครื่องมือของความคิดที่ลึกซึ้งที่สุดของมนุษย์ และสาระสำคัญที่สุดของวรรณกรรมก็คือสื่อความหมาย คือความสามารถที่จะใช้ภาษาถ่ายทอดความหมายของชีวิต ความหมายของโลก การชี้แนะถึงแนวทางที่จะเข้าใจชีวิตได้อย่างทะลุปรุโปร่ง และเมื่อมองในแง่นี้แล้ว คัมภีร์วิสุทธิมรรค จึงเป็นวรรณกรรมที่มีความไพเราะของภาษาและที่ไปไกลก็คือชักจูงให้ดำเนินชีวิต ชักจูงให้คิด เป็นฐานแห่งสติปัญญาเท่าที่วรรณกรรมหนึ่งจะทำได้ นับสิบปีที่ผ่านไปเมื่อมองย้อนไปยังวรรณกรรมสำคัญ ไม่ว่าจะเป็งานของคาลิล ยิบราน หรืองานของระพินทรนาถ ฐากูร อาจารย์ระวี กล่าวถึงผลงานเหล่านั้นว่า

“เขาไปไกลไม่น้อยนะครับ ผมถือว่า “สาธนา” ก็ดี คาลิล ยิบราน ก็ดี เป็นขั้นตอนหนึ่งในชีวิตผม ที่ได้มีคล้าย ๆ กับเป็นโชค เป็นโอกาสที่ผมได้มารู้ความคิดของท่านเหล่านี้และเป็นสิ่งที่มีคุณค่าเป็นครูในระยะหนึ่ง แต่ในที่สุดแล้วผมต้องมาสรุปว่า ผมจะหาความหมายอันสูงที่สุดในชีวิตได้ก็ในวรรณกรรมของพระพุทธศาสนา”⁽²¹⁾

(20) ดูสัมภาษณ์อาจารย์ระวี ภาคผนวก

(21) ไสยกุล ส.ค. 2531 อ้างแล้ว หน้า 39

และคัมภีร์วิสุทธิธรรมรค นั้นถือเป็นเพียงหนึ่งในขุมปัญญาขุมใหญ่สะสมไว้ในพุทธศาสนา ที่ทำให้อาจารย์ระวี อุทิศชีวิตให้กับการศึกษาอย่างจริงจัง จนกระทั่งเกิดผลงานวิจัยชิ้นสำคัญ เมื่อ พ.ศ.2527 เรื่อง “คุณลักษณะในอุดมคติทางจริยธรรมของบุคคล จากศาสนาที่สำคัญของโลก นักปรัชญาและเมธี ทั้งทางตะวันตกและตะวันออก ตลอดจนนักปรัชญา นักคิดและนักการศึกษาของไทย”⁽²²⁾ และในงานวิจัยชิ้นนี้เองเป็นที่ปรากฏของ “การสร้างแบบจำลองของจิต” ที่ได้จากการศึกษาคัมภีร์อภิธรรม ทั้งในส่วนของพระอภิธรรมปิฎกและที่เป็นอรรถกถาและฎีกา อันเป็นคำอธิบายในลำดับขั้นต่างๆ ของคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา วรรณกรรมหรือคัมภีร์ที่ทำหน้าที่เป็น “ครู” แก่อาจารย์ระวี ในงานดังกล่าว เช่น

พระอภิธรรมปิฎก เล่ม 1 ธรรมสังคณีปกรณ์

พระอภิธรรมปิฎก เล่ม 2 วิภังคปกรณ์

อภิธัมมัตถสังคหบาลีและอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา ฉบับแปลเป็นไทย

พระอภิธัมมัตถสังคหะเทศนา เก้าปริเฉท

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ : ปรมัตถโชติกะ หลักสูตรจุฬอภิธรรมิกะตรี

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ : นามรูปวิถีนิจฉัย หลักสูตรมัชฌิมอภิธรรมิกะตรี

โดยมีคู่มือประกอบการศึกษาจากหลายแหล่งคือ

1. คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมปิฎก เล่ม 1 ภาคจิตและเล่ม 2 ภาคเจตสิก ของพระครูสังวรสมาธิวัตร (ประเดิม โคมโล)
2. พุทธจิตวิทยา ภาคสอง สาระพุทธจิตวิทยาในพระอภิธรรม ของพระศรีวิสุทธิกวี (พิจิตร ธิวัต ญาณ)
3. พระไตรปิฎก สำหรับประชาชน ของสุชีพ ปุญญานุภาพ
4. พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความและพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ของพระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต)

การสร้างแบบจำลองของจิต จากงานวิจัยนี้ นำไปสู่การเสนองานสำคัญทางความคิดของ อาจารย์ระวี คือ “อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่” ที่ตีพิมพ์ในนิตยสารสมาธิ ก่อนที่จะรวบรวมพิมพ์เป็นเล่มครั้งแรกในเดือนธันวาคม 2536 โดยสำนักพิมพ์ดอกหญ้า ในชื่อว่า

“อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่ หลักวิชาการทางพุทธศาสนาเพื่อความเข้าใจในโลกและชีวิตอย่างลึกซึ้ง”

(22) โครงการวิจัยและสัมมนาเรื่องจริยธรรมในสังคมไทยปัจจุบันของคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ โดยได้รับความสนับสนุนจากโครงการพัฒนาสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา พ.ศ.2527

มิตรผู้เสริมแรงบันดาลใจ

มิตรเป็นองค์ประกอบสำคัญที่แวดล้อมอยู่กับบุคคลหนึ่ง ๆ ตลอดมาตั้งแต่วัยเด็กเป็นต้นไป และมีผลต่อการพัฒนาซึ่งกันและกันในแต่ละช่วงของชีวิตวัยเด็กของ ด.ช.ระวี นั้น นอกจากเพื่อนเล่นซุกซนแถวถนนบ้านหม้อ เช่น ด.ช.เล็ก มโนมัยอุดม ด.ช.นิตย์ ยิ่งเจริญ แล้ว เมื่อมาเข้าสวนกุหลาบก็ได้พบกับเพื่อนอีกมากมาย ในระหว่างเรียนอยู่มัธยม ก็ได้ย้ายบ้านจากบ้านหม้อไปอยู่ในสวนหลังวัดสังข์กระจาย กลายเป็นเด็กวัด มีกลุ่มเพื่อนใหม่ กิน เล่น หัดชกมวย เล่นกลลำ อยู่เฝ้าวัด คู้นเคยกกับเด็กวัด พระและเณร

ส่วนโรงเรียนสวนกุหลาบในยุคนั้น เป็นศูนย์รวมในการจัดกิจกรรมต่างๆ เช่น เป็นที่จัดงานศิลปะทัศนกรรมของกรมพลศึกษา ซึ่งในช่วงพ.ศ.2479-2480 สนามกีฬาแห่งชาติยังไม่ได้สร้าง การแข่งขันฟุตบอลระหว่างจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยกับมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง บางครั้งก็มาแข่งที่โรงเรียนสวนกุหลาบ บางครั้งก็ไปแข่งที่สนามหลวง นอกจากนี้ก็ยังมีการแข่งขันชกมวย ทั้งมวยนักเรียนและมวยอาชีพ เป็นต้น เหล่านี้คือสภาพของกิจกรรมในโรงเรียนขณะนั้น

วิลาศ มณีวัต เพื่อนคนหนึ่งจากสวนกุหลาบ ได้กล่าวไว้ในหนังสือที่ระลึกงาน “สวนกุหลาบวิทยาลัยใน 12 ทศวรรษ” 2538 เรื่อง “จากลาดพร้าวถึงปากคลองตลาด” ตอนหนึ่งว่า

“เพื่อนรุ่นราวคราวเดียวกัน นั่งโต๊ะติดกันในระดับเรียนที่ผมยังระลึกถึงเขาอยู่เสมอก็คือ ระวี ภาวิไล นักคิด นักปรัชญาและกวีคนสำคัญแห่งยุคคอมพิวเตอร์ ระวีเป็นคนตัวเตี้ย แต่ความคิดสูง เขาเป็นเพื่อนที่ชักจูงให้ผมสนใจวิชาโยคี และชี้ให้ผมมองเห็นความงามของก้อนเมฆและดวงดาว ผมยังคงมองดวงดาวว่าเป็นความระยิบระยับที่สุดสวยอยู่จนเดี๋ยวนี้ แต่ระวีไปไกลกว่าผม เพราะเขาไปเรียนต่อที่ออสเตรเลียจนได้ปริญญาเอกทางวิชาดวงดาวมาอวดเพื่อนๆ ชาวสวนกุหลาบทั้งหลาย คราใดที่มีข่าวว่าจะมีดาวหางปรากฏเฉียด ๆ โลกเข้ามา บรรดานักข่าวจะต้องวิ่งไปหาระวี เพราะเขารู้จริงในเรื่องของดวงดาว

เขาเป็นลูกของตึกยาวคนหนึ่ง ซึ่งพวกเรารักและนับถือ..... รักในอัธยาศัย และนับถือในความยึดเหนี่ยวแน่นในอุดมคติแห่งชีวิต เสื้อผ้าของเขาอาจไม่ค่อยสะอาดในบางวัน แต่จิตใจของเขาสะอาดและบริสุทธิ์ยิ่งนักในทุก ๆ วัน

เขาเป็นแบบอย่างแก่คนหนุ่มสาวได้ ในยุคที่มองไปรอบๆ ตัว ก็หา “แบบอย่าง” ของการดำเนินชีวิตแทบจะไม่พบ เขาเป็นเพชรเม็ดหนึ่งในสังคมไทยปัจจุบัน”

เพื่อนชั้น ม.6 ก. ร่วมรุ่นกับวิลาศ มณีวัต อีกคนหนึ่งคือ คุณีโอ คาวาซึตะ เป็นลูกครึ่งญี่ปุ่น ที่ภายหลังจากจบสวนกุหลาบไปนานถึง 20 ปี จึงได้พบกันอีกครั้งในเพศบรรชิต ดังจะกล่าวในหัวข้อ พระสงฆ์และสถาบันศาสนาต่อไป

เพื่อนรักคนหนึ่งที่เราเรียนมาด้วยกันตั้งแต่ชั้น ม.1 คือ ด.ช.แสงอรุณ รัตกลีกร ที่เก่งเรื่องวาดเขียน ด.ช.ระวี ก็ชอบวาดเขียน⁽²³⁾ และหัดเขียนรูปกับแสงอรุณ จนเมื่อจะเรียนเตรียม

อุดมฯ นั้น เคยคิดจะเรียนสถาปัตย์ตามเพื่อน ผู้นี้ กระนั้นก็ตาม เมื่อเข้าศึกษาต่อที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยแล้ว ก็ยังมาร่วมกันตั้งกลุ่มเสวนาเกี่ยวกับศิลปะ วรรณกรรมและปรัชญาขึ้นมา ภายหลังเมื่ออาจารย์ระวีสำเร็จการศึกษาเข้ารับราชการ ก็ได้ตั้ง “ชมรมวันเสาร์”⁽²⁴⁾ ผู้ที่สนใจมาร่วมสนทนากันในยุคนั้นก็มี (รศ.) แสงอรุณ รัตกสิกร นิจ หิณูชีระนันท์ เกษม สุวงศ์ วทัญญู ณ ถลาง ม.ร.ว.พงศ์เกษม เกษมศรี เปล่ง โกมลจันทร์ ศิริชัย นฤมิตรเรขการ วิชัย หโยดม ฯลฯ มีทั้งรุ่นอาจารย์เช่น อาจารย์ ประคิน ชุมสาย ณ อยุธยา รุ่นเพื่อนดังได้กล่าวแล้วไปจนรุ่นศิษย์ เช่น กิตติมา อมรทัต

อาจารย์ระวี ทราบว่ามีหนังสือ The Prophet ของคาลิล ยิบราน อยู่ในห้องสมุดของมหาวิทยาลัย ก็เพราะเพื่อนรุ่นน้องคือศิริชัย นฤมิตรเรขการ ไปพบและได้อ่าน จึงนำมาเล่าให้กับกลุ่มสนทนาฟัง

วิชัย รัชตะนาวิณ เพื่อนที่นอกจากจะเก่งด้านวิทย์ เคยสอนเรื่องวิทย์ให้กับอาจารย์ระวีสมัยเรียนโรงเรียนเตรียมฯ นอกจากจะเก่งเรื่องวิทย์แล้ว ยังเล่นเปียโนเก่ง เมื่อเข้ามาวิทยาลัยมาตั้งกลุ่มเสวนากัน ก็ยังมีผู้สนใจด้านเพลงคลาสสิกเข้ามาร่วม เช่น ม.ร.ว.พงศ์เกษม เกษมศรี และเกษม สุวงศ์ เป็นต้น ที่มีส่วนกระตุ้นให้อาจารย์ระวี สนใจศึกษาและฟังเพลงคลาสสิกอย่างจริงจังเช่น งานของวากเนอร์ บีโธเฟิน ไปจนกระทั่งเพลงที่ชอบมากคือ พิวเนอร์ล มาร์ช แต่ต่อมาภายหลังอาจารย์ระวี กลับฟังเพลงน้อยลงและเริ่มรู้สึกว้าในความเจียบสัจด์โดยตัวของมันเองนั้นมิอะไรที่มากกว่าเพลง

รชฎ กาญจนะวนิชย์ เคยเป็นเพื่อนเล่นและทดลองระเบิดกันมาในสมัยเตรียมฯ แต่รชฎ สนใจเรียนหนังสือมากกว่าอาจารย์ระวี ที่มักสนใจแต่เรื่องนอกห้องเรียน ดังสมัยเป็นเด็กวัดสังข์กระจาย เคยทดลองทำระเบิด ประทัดลม เล่นกันในวัดบ้างที่บ้านบ้าง บางทีก็เอาฟอสฟอรัสละลายน้ำมันไปราดใส่หมาวัด ในตอนกลางคืนหมาก็วิ่งตัวเรืองแสงได้ เป็นที่สนุกสนาน เมื่อเข้ามาวิทยาลัยก็ยังคิดค้นประดิษฐ์ทดลองระเบิดจากส่วนผสมต่างๆ ตามสูตรเคมีจนเคยเกิดอุบัติเหตุ ทั้งที่บ้านและที่มหาวิทยาลัย หนักบ้างเบาบ้าง สิ่งที่อาจารย์ระวี สนใจอยากทำ แต่ไม่สามารถเอามาประดิษฐ์ทดลองได้ ก็คือไนโตรกลีเซอริน

(23) ความสามารถในการด้านวาดเขียนที่ฝึกฝนมาแต่วัยเด็กนี้ ทำให้ได้ใช้ประโยชน์หลายครั้งดัง

เมื่อคราวไปนมัสการพระบรมสารีริกธาตุ ณ พิพิธภัณฑสถานกรุงนิวเดลี ปี 2530 นั้น ไม่สามารถใช้กล้องถ่ายภาพในระยะใกล้ให้ชัดได้ อาจารย์ระวี จึงตัดสินใจเขียนรูปพระบรมสารีริกธาตุจากองค์จริง ภาพดังกล่าวตีพิมพ์ในสมาธิ ปีที่ 3 ฉบับที่ 32 มิถุนายน 2531 หน้า 48-50

(24) ดูสัมภาษณ์ ศ.ศิริชัย นฤมิตรเรขการ ในภาคผนวก

(นพ.)นัดดา ศรียาภย์ เพื่อนสมัย เรียนเตรียมฯ อีกคนหนึ่งที่มีมักจะนำหนังสือ science fiction มาอ่านที่โรงเรียนเป็นประจำ ทำให้เพื่อนได้มีโอกาสยืมอ่าน เป็นการฝึก ภาษาและ

จินตนาการ ในสมัยสงครามญี่ปุ่น นัดตามานอนค้างที่บ้านสวนของอาจารย์ระวี เพื่อฟังดนตรี คลาสสิกด้วยกันเป็นประจำ นัดดาเป็นนักไวโอลินด้วย

(น.อ.) บำเพ็ญ ชูประวัติ เป็นอีกคนหนึ่งที่ทำให้อาจารย์ระวี สามารถเข้าเรียนในสาขา ฟิสิกส์ได้ เมื่อตอนเลือกวิชาเอกในขณะชั้นปีที่ 3 เพราะถ้ามีอาจารย์ระวีเลือกเพียงคนเดียวก็ไม่สามารถเปิดสอนได้ เมื่อบำเพ็ญ สอบไม่ได้เกรดเคมี แล้วต้องตัดสินใจมาเลือกฟิสิกส์นั้น ทำให้อาจารย์ระวีได้เข้าสาขาฟิสิกส์สมปรารถนา รุ่นนี้จึงมีนิสิตวิชาเอกที่เป็นเพื่อนสนิทกัน 2 คน อาจารย์ระวี ยังจำได้ถึงคำพูดติดปากของเพื่อนผู้หนึ่งที่ชอบพูดว่า “กูทะเล่ทะเล่”

ยังมีมิตรสหายอีกหลายคน ที่แม้มิได้เอ่ยถึงทั้งหมด แต่ก็มี ความผูกพัน แม้บางคนจะ สัมพันธ์กันเพียงบางช่วงระยะเวลา แต่ก็มีบางคนที่ต้องเนื่องยาวนาน มีหลายคนได้ถึงแก่กรรมไป แล้ว

กิจกรรมและผู้ร่วมงาน

กิจกรรมและผู้ร่วมงาน ก็เป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งแสดงถึงความเป็นไปของ บุคคล วิธีคิด วิธีปฏิบัติ ตลอดไปถึงความร่วมมือในระดับต่าง ๆ ตามวัตถุประสงค์ของกิจกรรม นั้น

สิ่งที่อาจารย์ระวีสนใจ ก่อให้เกิดการร่วมกันทำกิจกรรมนอกเหนือจากด้านการเรียน การสอนมีหลายรูปแบบ แต่มีลักษณะร่วมอยู่อย่างหนึ่งคือเป็น intellectual curiosity อยากรู้ อยากศึกษาทดลอง การถกเถียงและแสวงหาคำตอบ และอำนวยความสะดวกแก่ส่วนรวม เช่น ชมรมวันเสาร์ก็ตาม ชมรมวิจัย 1 ชมรมวิจัย 2 งานระดมธรรม งานของสโมสรอาจารย์จุฬาลง กรณ์มหาวิทยาลัย งานด้านสมาชิกสหภาพนิสิตบัณฑิต งานด้านวางพื้นฐานเพื่อการปฏิรูปการ ศึกษา งานด้านสมาคมดาราศาสตร์ในฐานะเป็นกรรมการ จนกระทั่งเป็นนายก ฯลฯ เป็นงานที่ ต้องอาศัยทั้งความรู้ ความสามารถ ทั้งของตนและผู้ร่วมงานเป็นอย่างมาก

งานที่เป็นรูปธรรมที่จะยกมาเป็นกรณีตัวอย่าง ก็คือ การก่อตั้งธรรมสถาน ที่มีความ พยายามที่จะจัดตั้งมาหลายครั้ง เนื่องมาจากเจตนาธรรมที่ พณฯ ศรีสุภาส จันทรโบส อดีตผู้นำ คนหนึ่งของอินเดียได้บริจาคเงินให้แก่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เพื่อจัดสร้างถาวรวัตถุใดก็ได้ ที่ จะช่วยเสริมความสัมพันธ์อันดีระหว่างสองประเทศ สิ่งนี้กระตุ้นเตือนความคิดเรื่องธรรมสถาน ให้เป็นรูปธรรมขึ้น โดยมีความพยายามที่จะผลักดันเรื่องนี้หลายครั้งหลายหนในอดีต ในที่สุดก็ ประสบความสำเร็จดังประวัติย่อของธรรมสถานจุฬาฯ⁽²⁵⁾ ดังนี้

(25) รายงานประจำปี 2523 ธรรมสถานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หน้า 23-24

“เมื่อปี พ.ศ.2488 พณฯ ศรีสุภาส จันทรโบส อดีตผู้นำคนหนึ่งของอินเดีย ได้บริจาคเงินจำนวน 250,000 บาท ให้แก่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเพื่อจัดสร้างการวัดฤๅได้ที่จะช่วยส่งเสริมความสัมพันธ์อันดีระหว่างประเทศไทยกับประเทศอินเดีย

15 ปีต่อมา เมื่อ พ.ศ.2503 นิสิตชมรมกลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์และประเพณีในสมัยนั้นได้ทำหนังสือต่อมหาวิทยาลัย ขอให้นำเงินดังกล่าวจัดสร้าง “พุทธสถาน” ขึ้น ด้วยเหตุผลว่า :-

- เมืองไทยเป็นเมืองพุทธศาสนาและวัฒนธรรมไทยก็เกี่ยวเนื่องสัมพันธ์อยู่กับพุทธศาสนาอย่างแนบแน่น

- พุทธศาสนาถือกำเนิดในอินเดีย

ดังนั้นสิ่งที่จะประสานระหว่างไทย-อินเดีย ได้ชัดเจนที่สุดคือพุทธศาสนา

อีก 7 ปีต่อมาใน พ.ศ.2510 ชาวจุฬาฯ เริ่มมีความตื่นตัวมากขึ้นในการที่จะทำให้ความปรารถนาดีของท่านสุภาส จันทรโบส และข้อเสนอของนิสิตกลุ่มพุทธฯ สมัยนั้นเป็นความจริงขึ้น

ได้มีการจัดอภิปรายหน้าพระที่นั่งเรื่อง “นิสิตกับการเผยแพร่ศาสนา” เพื่อจัดหารายได้สมทบทุนสร้าง “พุทธสถาน”

มีการจัดเชิญผู้ทรงคุณวุฒิมาร่วมสัมมนา ตลอดจนจัดทำแบบสอบถามความคิดเห็นและข้อเสนอแนะจากคนทั่วไป เป็นต้น

ต่อมาในปี พ.ศ.2511 ความคิดที่จะจัดสร้าง “พุทธสถาน” ได้เปลี่ยนไปเป็นการสร้าง “ธรรมสถาน” ขึ้นแทน เพื่อเป็นศูนย์กลางด้านศาสนธรรมของชาวจุฬาฯ โดยไม่จำกัดขอบเขตความคิดความเชื่อเฉพาะในศาสนาใดศาสนาหนึ่งเท่านั้นแต่ความคิดดังกล่าวก็ยังไม่อาจบรรลุผลเป็นจริง เพราะทางมหาวิทยาลัยไม่สามารถหาสถานที่เหมาะสมสำหรับจัดสร้าง “ธรรมสถาน” ได้

ในที่สุดอีก 7 ปีต่อมา เมื่อปี พ.ศ.2518 ทางมหาวิทยาลัยก็ได้กำหนดสถานที่สร้างอาคารธรรมสถานแน่นอนขึ้น โดยให้อยู่ข้างจุฬานิวส์ ซึ่งเป็นบริเวณที่ตั้งของธรรมสถานปัจจุบันนี้นั่นเอง และยังได้ออกเงินอีกจำนวนหนึ่งสมทบกับเงินทุนของพณฯศรีสุภาส จันทรโบส เพื่อให้สามารถจัดสร้างธรรมสถานได้อย่างจริงจัง.....”

ก่อนที่จะมีการสร้างอาคารธรรมสถานขึ้นนั้น ได้มีการแต่งตั้งกรรมการบริหารธรรมสถานฯ เมื่อเดือนพฤศจิกายน 2521 มีอธิการบดี ศาสตราจารย์ ดร.เกษม สุวรรณกุล เป็นประธาน และผู้อำนวยการธรรมสถานคือ ศ.ดร.ระวี ภาวิไล เป็นกรรมการและเลขานุการ เริ่มจัดกิจกรรมทางศาสนาต่าง ๆ ทั้งพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์และศาสนาอิสลาม เช่น จัดค่ายศึกษาและปฏิบัติธรรมที่สวนโมกข์ จัดงานคริสต์มาส จัดงาน “วันเมาลีตินนปี” จัดพิธีปฏิญาณตนเป็นพุทธมามกะ จัดงานวันแห่งความรัก จัดงาน “อาสาฬหบูชา” ฯลฯ กิจกรรมของธรรมสถานได้รับความร่วมมือจากอาจารย์ ข้าราชการ นิสิต นิสิตเก่าๆ และญาติสนิทมิตรสหายสร้างประโยชน์ให้กับสังคมในวงกว้างตลอดมา

รองศาสตราจารย์ บุญญวัฒน์ วีสกุล กล่าวไว้ในบทความ⁽²⁶⁾ เกี่ยวกับงานของอาจารย์ระวี ตอนหนึ่งว่า

“เมื่อวันที่ 9 พฤศจิกายน 2521 อาจารย์เป็นคนแรกที่ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้อำนวยการธรรมสถาน ซึ่งเป็นศูนย์กลางปฏิบัติกิจกรรมของทุกศาสนา และยังคงดำรงตำแหน่งนี้จนถึงปัจจุบัน อาจารย์เป็นผู้ที่เหมาะสมที่สุดในตำแหน่งนี้ เพราะอาจารย์มีความสนใจเชี่ยวชาญ และศรัทธาในทุกศาสนา โดยเฉพาะพุทธศาสนา ธรรมสถานก่อกำเนิดจากแนวความคิดจนกลายเป็นอาคารสถานที่ แล้วเป็นกิจกรรมต่าง ๆ ที่มีคุณค่ามากมายทั้งหมดล้วนแล้วแต่เป็นความคิด ความพยายาม ความเสียสละ และศรัทธาของอาจารย์โดยแท้”

หลังเกษียณอายุราชการปี 2529 แล้ว มหาวิทยาลัยได้เชิญให้อาจารย์ระวี เป็นผู้บรรยายพิเศษต่อไป เพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาที่สั่งสมมาให้กับศิษย์และผู้สนใจ อาจารย์ได้ตั้งชื่อกระบวนวิชาว่า “เจริญปัญญา” เป็นวิชา 1 หน่วยกิต ต่อมาได้เปลี่ยนเป็นวิชา 2 หน่วยกิต และเปลี่ยนชื่อเป็น “รู้รอบรู้ลึก” (Wisdom in breadth and depth) ตามนัยแห่งปณิธานของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่อาจารย์เป็นผู้ร่วมร่างขึ้น มีนิสิตสนใจเข้ามาศึกษารุ่นแล้วรุ่นเล่า นับเป็นการสร้างกัลยาณปุถุชนตามอุดมคติอย่างมั่นคง

งานของสมาคมดาราศาสตร์ไทย เป็นอีกกิจกรรมหนึ่งที่มีผู้ร่วมงานจากหลายสถาบันและหลายองค์กร ทำงานเผยแพร่ความรู้ทางธรรมชาตวิทยาให้กับสังคมตลอดมา ไม่ว่าจะเป็นปรากฏการณ์ท้องฟ้าใด ๆ เรื่องของดาวหาง การค้นพบใหม่ในทางดาราศาสตร์ การศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับอุกกาบาตที่ตกในเมืองไทย เป็นต้น งานสุริยุปราคาเมื่อวันที่ 24 ตุลาคม 2538 ก็เป็นผลงานของสมาคมดาราศาสตร์และโครงการตริกดิน-ตรองฟ้า ตริกฟ้า-ตรองดิน ร่วมกับนักดาราศาสตร์แห่งชาติ สมาชิกชมรมดาราศาสตร์ทั้งชาวไทยและต่างประเทศ ส่วนการศึกษาของรัฐและเอกชนทั่วประเทศ ทำให้คนไทยโดยเฉพาะเยาวชนไทยมีความตื่นตัว ในการศึกษาปรากฏการณ์ทางธรรมชาตอย่างกว้างขวาง อาจารย์ระวี ในฐานะนายกสมาคมดาราศาสตร์ไทย กล่าวถึงเจตนารมณ์ของการถ่ายทอดความรู้นี้ไว้ในแง่มุมที่น่าสังเกตว่า

“สังเกตการณ์สุริยุปราคาครั้งนี้จะมีผลกระทบต่อนานาชาติต่อความงดงามล้ำลึกน่าอัศจรรย์ของธรรมชาติแวดล้อมในขอบเขตที่กว้างไกล.....”⁽²⁷⁾

ความสำเร็จของงานในแต่ละครั้งที่ผ่านมา แสดงถึงความตั้งใจร่วมมือกัน ของผู้ร่วมงานทั้งในแวดวงใกล้ชิดและในวงกว้าง เกี่ยวโยงกับสถาบันการศึกษาต่าง ๆ ภายใต้การทำหน้าที่นายกสมาคมของ ศ.ดร.ระวี ภาวิไล

(26) บทความเรื่อง “ศาสตราจารย์ ดร.ระวี ภาวิไล กับงานของมหาวิทยาลัย” ตีพิมพ์ในหนังสือที่ระลึกในโอกาสเกษียณอายุราชการ อ่างแล้ว หน้า 19

(27) บทนำในหนังสือสุริยุปราคาเต็มดวงในประเทศไทย 24 ตุลาคม 2538 จัดพิมพ์โดยสมาคมดาราศาสตร์ไทย พิษิต อภิธานต์ บรรณาธิการ 2538

พระสงฆ์และสถาบันทางศาสนา

ถือเป็นปัจจัยแวดล้อมที่มีส่วนหล่อหลอม ความคิดจิตใจ แรงบันดาลใจ เป็นส่วนปลูกฝัง คุณธรรม วิธีการดำเนินชีวิต นับตั้งแต่บรรพบุรุษ มาจนถึงตนเอง ในสภาพสังคมไทยที่ยังมีความสัมพันธ์ระหว่างบ้าน วัด โรงเรียน นั้น ครอบครัวของอาจารย์ระวี เป็นตัวอย่างหนึ่งที่ยืนยันถึงเหตุปัจจัย ดังกล่าวได้เป็นอย่างดี

เริ่มแต่ หลวงปู่สีพ หลวงปู่โต๊ะ แห่งวัดราชบูรณราชวรวิหาร (วัดเลียบ) พระผู้เป็นที่เคารพนับถือของพระภิกษุวัน ภาวิไล แม้ภายหลังนายวัน มีครอบครัวก็ยังนำบุตรธิดาไปไหว้พระ พาไปรดน้ำมนต์ เมื่อจะมีการเปลี่ยนแปลงชีวิตครั้งสำคัญๆ เช่น การสอบเข้าเรียนต่อ เป็นต้น

หลวงปู่สีพ เป็นพระภิกษุที่ให้ความเมตตาแก่เด็กวัดตลอดเวลาที่ท่านมีชีวิตอยู่ หลวงปู่โต๊ะ เป็นมหาเปรียญ 3 ประโยค ท่านเป็นผู้มีชื่อเสียงในด้านวิปัสสนากรรมฐาน ได้รับความเคารพนับถือเป็นอย่างมาก ความที่บิดามักจะพาลูกๆ ไปวัด คุณแม่และคุณยายดักบาตรทุกเช้า ทำให้ ด.ช.ระวีคุ้นเคยกับชีวิตและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องมากับศาสนา แม้เมื่อย้ายไปอยู่บ้านสวนติดวัดสังข์กระจายนั้น ก็ได้ถือตนเป็นเด็กวัดคนหนึ่ง ด้วยกิน เล่น บางครั้งก็นอนกับเด็กวัด พระภิกษุ สามเณร บางรูปสมัยนั้นก็ซุ่มมวยบ้าง เล่นกล้ำมบ้าง ก็หัดกับเขา รวมไปถึงตั้งไปนั่งสวดมนต์ไหว้พระ ฝึกทำสมาธิ ทั้งที่วัดและป่าช้าของวัด กล่าวได้ว่าการมีประสบการณ์เกี่ยวกับการฝึกสมาธิในป่าช้าถือเป็นการเรียนรู้ที่สำคัญคราวหนึ่งของการพัฒนาทางความคิดของ ด.ช.ระวี ที่เดียว

พระมหาเกษียร แห่งวัดสังข์กระจาย เป็นพระภิกษุรูปหนึ่งที่อาจารย์ระวี สมัยเรียนจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้มาอาศัยค้นหาหนังสือของ “มหากิมเหลียง” (หลวงวิจิตรวาทการ) ที่กุฎิอ่านเป็นประจำ จนกระทั่งไปพบด้วยตนเองว่ามีหนังสือคัมภีร์พระวิสุทธิมรรค สมานินิเทศ อยู่ที่นั่น จึงได้ขอยืมพระมหาเกษียรไปคัดลอกเก็บไว้ ตั้งได้กล่าวแล้ว พระมหาเกษียรต่อมาลาสิกขาไปประกอบอาชีพการงาน

การบวชเณรและอุปสมบท

หลังจากสำเร็จการศึกษาปริญญาตรี รับปริญญาแล้ว ในปี 2487 ก่อนที่จะเข้าทำงาน อาจารย์ระวี ได้บรรพชาเป็นสามเณรที่วัดสังข์กระจาย เป็นช่วงเดียวกับที่ปู่อินถึงแก่กรรม บิดาคือนายวัน จึงพาสามเณรไปงานศพที่สุพรรณบุรีด้วย ในการไปสุพรรณคราวนี้ สามเณรระวี ยังได้ปลื้มตนเองมาหาความสงบวิเวกที่บริเวณชายทุ่งและป่าช้า เป็นความประทับใจอยู่ในความทรงจำมาตลอด อาจารย์ระวี บวชเณรอยู่ราวประมาณหนึ่งเดือน

ต่อมาอีก 13 ปี คือหลังจากสำเร็จปริญญาโทกลับมาทำงานแล้วได้ 3 ปี ก็อุปสมบทเป็นพระภิกษุที่วัดสังข์กระจาย เมื่อเดือนเมษายน 2502 พระอุปชฌาย์คือ สมเด็จพระเจ้า (ปู่)

บุญลิริ)⁽²⁸⁾ ซึ่งขณะนั้นดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมวโรดม อธิบดีสงฆ์วัดพระเชตุพนฯ และรักษาการแทนเจ้าอาวาสวัดปากน้ำ คือ หลวงพ่อสด ที่เพิ่งจะมรณภาพไป

พระธรรมวโรดม รู้ว่าอาจารย์ระวีชอบทำสมาธิ จึงได้ส่งให้ไปอยู่ที่วัดปากน้ำภาษีเจริญ และที่นั่นเอง พระระวี ได้พบกับพระภิกษุอีก 2 รูปคือพระมหาช่วง วรบุญโญ (สุดประเสริฐ)⁽²⁹⁾ ที่ทำหน้าที่คอยดูแลและพระบวชใหม่ ต้อนรับให้อยู่กุฏิเดียวกัน พระมหาช่วง เกิดปีเดียวกับกับพระระวี และในเวลานั้นท่านได้เปรียญธรรม 9 ประโยคแล้ว พระมหาช่วง ให้ความเอื้อเฟื้อเอาใจใส่อย่างใกล้ชิดและพาไปพบกับผู้ที่จะเป็นอาจารย์สอนวิปัสสนา เรียกว่า อาจารย์ญี่ปุ่น เป็นพระครูและต่อมาดำรงสมณศักดิ์เป็นพระภิกษุโกศลเถร ชื่อ วีระ ฉายา คณุตตโม เป็นอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนา ซึ่งก็คือ คุณโอ คาวาชิตะ เพื่อนร่วมรุ่น ม.6 ก. ที่โรงเรียนสวนกุหลาบ เมื่อ 20 ปี ก่อนนั่นเอง พระระวี ได้มีโอกาสเรียนวิปัสสนาตามแบบของหลวงพ่อสด ในช่วงระยะเวลาประมาณเดือนเศษก็ลาสิกขา ระยะเวลาที่อุปสมบท ตั้งแต่หลังสงกรานต์จนถึงเดือนพฤษภาคม ปี 2502 นั้น

ท่านพุทธทาสภิกขุและวัดสวนโมกขพลาราม

งานของท่านพุทธทาสภิกขุและกิจกรรมของวัดสวนโมกข์ มีส่วนสำคัญต่อวงการการศึกษาพระพุทธรศาสนาเป็นอย่างมาก อาจารย์ระวี รู้จักท่านพุทธทาสประมาณปี 2507-8 ก็เนื่องจากการพานักวิชาการจากออสเตรเลียที่ได้ทุนจาก SEATO มาศึกษาเรื่องทางพุทธศาสนา ไปพบท่านพุทธทาส ด้วยบรรยากาศอันเงียบสงบ เหมาะแก่การศึกษาปฏิบัติธรรม อาจารย์ระวี จึงมักจะพาครอบครัวไปที่สำนักที่สวนโมกข์ ในช่วงลาพักร้อนของแต่ละปีเป็นประจำ และใช้เวลานั้นทำงานที่ตนรักไปด้วย งานแปลหนังสือเช่นเรื่อง ปีกหักของคาลิล ยิบราน ก็เกิดขึ้นที่สวนโมกขพลารามแห่งนี้ นอกจากนั้นหลังจากก่อตั้งธรรมสถานแล้ว อาจารย์ระวี ก็ยังได้พาสมาชิกไปเข้าค่ายและปฏิบัติธรรมที่สวนโมกข์ ดังการจัดเข้าค่ายเมื่อปี 2522 เป็นต้น

อาจารย์ระวี มักจะชักชวนผู้สนใจมาร่วมกันอ่านคัมภีร์หรืองานนิพนธ์ที่น่าสนใจ ทุก ๆ เทียงวันหลังรับประทานอาหารกลางวันแล้ว งานของท่านพุทธทาส เช่น โอสาเรตัพพธรรม ก็เป็นงานหนึ่งที่น่ามาอ่านเพื่อศึกษาทำความเข้าใจกัน อาจารย์ระวี เป็นผู้หนึ่งที่ติดตามศึกษางานของท่านพุทธทาสมาก และเป็นไปได้ว่า แนวความคิดของท่านพุทธทาสที่มีต่อคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎกนั้นเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้อาจารย์ระวี ให้ความสนใจศึกษาพระอภิธรรมอย่างจริงจัง

(28) สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก วัดพระเชตุพน-วิมลมังคลาราม สมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ 17 สถาปนาเมื่อ 2515

(29) สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (5 ธันวาคม 2538) อธิบดีสงฆ์วัดปากน้ำภาษีเจริญ เจ้าคณะหนเหนือ และกรรมการมหาเถรสมาคม (เกิด 26 สิงหาคม 2468)

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)

เป็นพระเถระที่อาจารย์ระวีให้ความเคารพยกย่องเป็นที่ปรากฏทั่วไป ทั้งจากงาน “พุทธธรรม” ที่อาจารย์ระวีได้จารึกไว้ว่า “มีคุณค่าดังเพชรน้ำหนึ่งและจะเป็นรากฐานของความเจริญก้าวหน้าในการศึกษาค้นคว้าทางพุทธธรรมสืบไปในอนาคต” รวมไปถึงผลงานอื่นๆ อีกหลายเรื่องที่เกิดจากการติดตามศึกษา อาจารย์ระวีถือว่าการศึกษาได้รู้จักท่านก็คือการอ่านงานของท่าน ดังเช่น พุทธธรรมที่ได้อ่านอย่างละเอียด จนกระทั่งต่อมาได้ใช้หนังสือเล่มนี้ในการบรรยายประชุมธรรมะสองวันต่อสัปดาห์ที่ธรรมสถาน โดยนำมาอธิบายขยายความเพิ่มเติม และซักถามตอบปัญหาพร้อมกัน

“เพราะฉะนั้น ผมเชื่อว่าผมได้เรียนรู้ความคิดและแนวคำสอนที่ท่านนำเอามาจากพระไตรปิฎก แล้วเอามาขยายความ ผมเชื่อว่าผมเข้าใจมากขึ้นทุกวัน ต้องขอพูดอย่างนั้น..... คนในอนาคตนี้ ผมคิดว่าจะยอมรับท่านตลอดไปเพราะหนังสือพุทธธรรม”⁽³⁰⁾

อาจารย์ระวี รู้จักได้ยื่นชื่อท่านตั้งแต่วราปี 2510 จากการที่มีผู้นิมนต์ท่านไปร่วมประชุมสัมมนาเสมอ ๆ ต่อมาคณะระดมธรรมแห่งธรรมสถานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ก็ได้จัดพิมพ์พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความขึ้นเป็นครั้งแรกในปี 2525 กิจกรรมที่ธรรมสถานจัดขึ้นและเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับพระธรรมปิฎกมีหลายครั้ง ขอยกมาบางส่วนดังนี้

1. การนิมนต์ท่านมาแสดงสัมโมทนียกถาในพิธีทรงเปิดอาคารธรรมสถาน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันอาทิตย์ที่ 3 สิงหาคม 2523
2. การสนทนาเรื่อง “พุทธบริษัทกับพระธรรมวินัย” ร่วมกับอาจารย์ระวี ที่แสดงหลักการสำคัญของพระธรรมวินัยและหน้าที่ของพุทธบริษัทในช่วงที่กำลังเกิดวิกฤตการณ์กรณีสันติอโศก เมื่อวันที่ 12 มิถุนายน 2532
3. การแสดงปาฐกถาเรื่อง “นิเวศวิทยาตามหลักพระพุทธศาสนา” เมื่อวันที่ 28 กุมภาพันธ์ 2535 เป็นต้น

ปัจจัยด้านพระสงฆ์และสถาบันทางศาสนาที่ได้กล่าวมา จึงมีส่วนต่อพัฒนาการทางความคิดของ อาจารย์ระวี ตั้งแต่บรรพบุรุษ จนกระทั่งในปัจจุบัน และด้วยความเข้าใจอย่างถ่องแท้ถึงความเป็นไปในสถาบันศาสนาที่เอง ทำให้อาจารย์ระวีพยายามที่จะปลูกฝังจิตสำนึกให้

สังคมเกิดความตื่นตัวเห็นคุณค่าของศาสนาธรรม เห็นสาเหตุที่ก่อให้เกิดความเสื่อมถอย และปัจจัยที่จะสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้า ในกรณีที่เกิดวิกฤตการณ์ทางสังคมและศาสนา ก็จะเป็นผู้หนึ่งที่ทำหน้าที่สร้างความเข้าใจนั้นให้ชัดเจน ดังกรณีการระดมธรรมในปี 2519 และกรณีสันติอโศกในช่วง 2531-2532 กรณียันตระ 2537 เป็นต้น

(30) ดร.สุนทร พลามินทร์ และชุตินา ณะประ นานาทศนะเกี่ยวกับพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) สัมภาษณ์ ศ.ดร.ระวี ภาวิไล มูลนิธิพุทธธรรมจัดพิมพ์ครั้งที่ 1 มีนาคม 2538 หน้า 108

บทบาททางสังคม

เมื่อมองบทบาทและกิจกรรมของอาจารย์ระวี ผ่านทางหน้าที่ความรับผิดชอบนั้น อาจารย์ระวี ได้ทำหน้าที่สำคัญ ๆ ที่ผ่านมามากมายด้าน เช่น การเป็นสมาชิกสมาคมนิติบัญญัติ ทำหน้าที่รัฐสภา (2517-2518) การเป็นกรรมการสภามหาวิทยาลัยศิลปากร (2517-2518) กรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาวิทยาศาสตร์กายภาพและคณิตศาสตร์ (2516-2529) เป็นประธานกรรมการจัดตั้งสถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2516) เป็นกรรมการวางพื้นฐานเพื่อการปฏิรูปการศึกษา(2517-2518) ประธานคณะอนุกรรมการพิจารณาสภาพแวดล้อมทางสังคมและกายภาพที่มีผลต่อการศึกษา (2517-18) นอกจากนี้ยังได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าแต่งตั้งให้เป็นราชบัณฑิตในประเภทวิชาวิทยาศาสตร์กายภาพ สาขาวิชาดาราศาสตร์ สำนักวิทยาศาสตร์ (2521) หลังจากเป็นภาคีสมาชิก (2519) และเป็นกรรมการบัญญัติศัพท์วิทยาศาสตร์ของราชบัณฑิตยสถาน และยังได้รับเชิญให้เป็นสมาชิกของสมาคมทางวิทยาศาสตร์และดาราศาสตร์ในต่างประเทศ เช่น American Association for the Advancement of Science ตั้งแต่ปี 2511 และ Royal Astronomical Society, London ตั้งแต่ปี 2505

บทบาททางสังคมที่เป็นหลัก เช่น งานของธรรมสถานและงานของสมาคมดาราศาสตร์ไทย ที่อาจารย์ระวีได้ทุ่มเทอุทิศมาตั้งแต่แรกจนปัจจุบัน แม้หลังเกษียณอายุราชการแล้วก็ยังทำงานให้กับสังคมอย่างสม่ำเสมอตลอดมา ดังได้กล่าวไว้ในหัวข้อก่อนๆ ผลงานทางความคิดไม่ว่าจะเป็นงานวิจัย บทความวิจารณ์ บทความทางวิชาการ งานแปล การบรรยาย อภิปรายในการประชุมสัมมนา เหล่านี้มีการจัดพิมพ์เผยแพร่มาโดยตลอด ซึ่งแนวคิดหลายอย่างได้รับการนำไปปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม

แนวความคิดด้านการศึกษาของชาติถือเป็นบทบาทสำคัญ

อาจารย์ระวี ได้เสนอความคิดเห็น วิเคราะห์วิจารณ์ระบบการศึกษา ตั้งแต่ที่ใกล้ตัว คือ มหาวิทยาลัย และครอบคลุมไปถึงการศึกษาทั้งระบบ ดังในช่วงระหว่างปี 2508-2514 เป็นช่วงที่มีความตื่นตัวเรื่องการศึกษา การแสวงหาทางออก อาจารย์ระวีได้เสนอความคิดในเรื่องนี้ไว้หลายครั้ง⁽³¹⁾ คือ

- ปัญหาและอุปสรรคในชีวิตการเป็นนิสิตมหาวิทยาลัย (2509)
- ข้อสังเกตเกี่ยวกับกิจกรรมและการปกครอง (2510)
- ความคิดเห็นเรื่องมหาวิทยาลัย (2510)
- ข้อพิจารณาเรื่องมหาวิทยาลัยไทย (2510)
- ความคิดเห็นและข้อเสนอแนะบางประการในการปรับปรุงมหาวิทยาลัย (2510)

ปัญหาการศึกษาวิชา ศาสตร์ในประเทศไทย (2510)
 ไตรสิกขาเพื่อการพัฒนา
 อุปสรรคต่อความเจริญทางวิชาการและแนวทางแก้ไข (2513)
 ความคิดเห็นเรื่องระบบเชียร์และการปกครองในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
 (2514)

ในบทความนำเสนอเรื่อง “อุปสรรคต่อความเจริญทางวิชาการและแนวทางแก้ไข” นั้น แม้จะมุ่ง
 เอ่ยถึงจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย แต่ก็ก่อให้เกิดประโยชน์แก่สถาบันอุดมศึกษาที่ตั้งขึ้นในภาย
 หลังเป็นอันมาก เพราะประเด็นที่อาจารย์ระวี ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญก็คือ การดำเนินกิจการ
 มหาวิทยาลัยที่ผ่านมาไม่กำหนดปรัชญาของมหาวิทยาลัยให้แน่ชัด

และการไม่มีปรัชญาของมหาวิทยาลัยนั้น จะทำให้นโยบายการพัฒนาของมหาวิทยาลัย
 ไม่ชัดเจนว่าจะมุ่งเข้าสู่เป้าหมายใด เพื่ออะไร และจะเกิดประโยชน์แก่ประเทศชาติได้อย่างไร
 และเมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นไม่ว่าจะในด้านวิชาการ การบริหารหรือการปกครอง การแก้ไขปัญหานั้น
 นั้นๆ จะทำไปตามความเหมาะสมของเหตุการณ์เป็นการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า การกำหนด
 ปรัชญาของมหาวิทยาลัยจะทำให้การดำเนินงาน การคิดวินิจฉัยปัญหาต่าง ๆ เป็นไปอย่างมี
 แนวทางและสอดคล้อง ที่สำคัญคือเป้าหมายของการบริหารวิชาการในสถาบันก็จะชัดเจนแก่ทุก
 ฝ่าย ผลจากข้อเสนอนี้ทำให้มีการกำหนดปรัชญาของมหาวิทยาลัยขึ้นในเวลาต่อมา

(31) ระวี ภาวิไล, จามจุรีฉบับรวมทัศนคติ จัดพิมพ์โดย หน่วยเผยแพร่ทัศนคติ กลุ่มก้าวหน้า
 จุฬาฯ (cups.) พิมพ์ครั้งที่ 1, 15 มกราคม 2516

แนวความคิดครั้งสำคัญอีกครั้งหนึ่ง จากการจัดประชุมวิชาการ ครั้งที่ 4⁽³²⁾ เรื่อง “โฉมหน้าใหม่ของการศึกษาไทย” ของกรมสามัญศึกษา เพื่อระดมปัญญาและประมวลความคิด ญาณทัศนะและข้อสังเกตต่างๆ ของผู้ทรงคุณวุฒิที่สนใจและห่วงใยการศึกษาของชาตินั้น อาจารย์ระวี ได้รับเกียรติให้เป็นผู้บรรยายนำเรื่อง “อุดมคติและแนวทางการศึกษาที่สอดคล้อง กับสภาพความเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมและเอกลักษณ์ของบ้านเมืองไทย” ได้เสนอความคิด เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและมนุษย์กับสังคมมนุษย์ ว่าด้วยแนวคิด 2 แนว คือ แนวคิดแรกที่มีมนุษย์หาความกลมกลืนกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและตระหนักว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ส่วนแนวคิดที่สองที่มากับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีคือมนุษย์เป็น นายธรรมชาติ เอาชนะธรรมชาติ การเรียนรู้ก็เพื่อจะเอาชนะธรรมชาติและได้เสนอประเด็น “ศักยภาพ” (Potentiality) ของมนุษย์ที่จะเข้าใจชีวิตและธรรมชาติและเป็นอยู่อย่างกลมกลืน กับธรรมชาตินั้น (รายละเอียดจะได้กล่าวถึงในบทต่อไป)

การประชุมครั้งนี้มีผู้ร่วมอภิปรายที่สำคัญหลายท่าน เช่น พระศรีวิสุทธิโมลี (ประยูร uly ปยุตโต) ดร. ก่อ สวัสดิพานิชย์ สุมน อมรวิวัฒน์ ดร.เจตนา นาควัชระ ดร.โกวิท วรพิพัฒน์ Nicholas Bennett เป็นต้น

บทบาทด้านให้ข้อคิดและสติปัญญาแก่สังคมในแง่ของการศึกษา ไม่ว่าจะเป็นการคิดค้น วิจัยในทางดาราศาสตร์ก็ดี การศึกษาโดยระบบของศรัทธาก็ดี จนถึงการศึกษาในฐานะที่มีมนุษย์ ควรบรรลุอุดมคติแห่งชีวิต จากภูมิธรรมภูมิปัญญาของศาสนาก็ดี ล้วนแต่เป็นบทบาทที่อาจารย์ ระวีได้นำเสนอต่อสังคมตลอดมา จากการที่ได้ทำงานอย่างต่อเนื่องดังกล่าวในปี 2538 สมาคมวิทยาศาสตร์แห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้มอบโล่เกียรตินิยมในฐานะที่ได้รับยก ย่องให้เป็นนักวิทยาศาสตร์อาวุโส ผู้มีผลงานดีเด่นของประเทศไทย เป็นปีที่อาจารย์ระวี มีอายุ ครบ 70 ปีพอดี

(32) บนเส้นทางแสวงหาโฉมหน้าใหม่ของการศึกษาไทย ชุมนุมทางวิชาการ รายงาน การ

ประชุมทางวิชาการครั้งที่สี่ พฤษภาคม 2516 กรมสามัญศึกษา, โรงพิมพ์พิชเนศ พิมพ์ครั้งที่ 2, เมษายน 2517

บทที่ ๒ ทศนะเกี่ยวกับสังคมไทยในอดีตถึงปัจจุบันและ อุดมคติเกี่ยวกับสังคมไทยในอนาคต

ทศนะทั่วไปเกี่ยวกับสังคม

อาจารย์ระวี เห็นว่าสังคมเป็นเรื่องของ “บัญญัติ” กล่าวคือเมื่อบุคคลแต่ละบุคคลมารวมกันเข้าเป็นคนหมู่มาก เกิดความสัมพันธ์ระหว่างคนในหมู่นั้นแล้วสร้างคำว่า “สังคม” ขึ้นมา แท้จริงแล้ว “สังคม” เป็นสิ่งเรียกขานที่เราสร้างขึ้นมาจากสาระที่แท้จริงคือตัวบุคคล ซึ่งเป็นหน่วยที่มีชีวิตจิตใจ

“ผมจึงเชื่อว่าสังคมก็ดี ประเทศชาติก็ดี มันเป็นสิ่งรองลงไปจากสิ่งที่สำคัญยิ่ง สิ่งที่สำคัญยิ่งก็คือบุคคล”⁽³³⁾

สังคมมิได้ถ้าไม่มีบุคคล และบุคคลที่ไม่มีความสัมพันธ์กับผู้อื่นใดเลยก็ไม่มีอยู่ ดังนั้นสังคมกับบุคคลเป็นสิ่งเดียวกัน คือเราไม่สามารถจะนึกถึงบุคคลที่แยกกันออกจากบุคคลทุกคนได้ เพราะการมีชีวิตอยู่คือการมีความสัมพันธ์ คนต้องมีพ่อแม่พี่น้อง สังคมแรกคือครอบครัว ต่อมาก็เป็นหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด ประเทศ โลก จักรวาล แม้แต่ผู้ที่ทำตัวเป็นฤาษีชีไพร ก็ยังต้องมีความสัมพันธ์กับสัตว์และพืช รวมทั้งธรรมชาติแวดล้อมด้วย ในโลกและจักรวาลไม่มีอะไรที่อยู่โดดเดี่ยว หากแต่มีความสัมพันธ์กันทั้งสิ้น เมื่อกลุ่มคนมารวมกันก็เรียกว่าสังคมในระดับต่างๆ ดังนั้นอาจารย์ระวี เห็นว่า ปัญหาในเรื่องความต้องการของสังคม จึงเป็นผลรวมของปัญหาและความต้องการของบุคคล ทั้งในส่วนที่ปรากฏชัดแจ้งที่เรียกว่า พฤติกรรม และในส่วนที่แฝงเร้นอยู่ หมายความว่าถึงส่วนของความรู้สึกนึกคิด จิตใจ ที่ยากจะหยั่งได้ ด้วยเหตุนี้เองเวลาคนเรา มาเผชิญหน้ากัน ก็จะแสดงอิทธิพลให้ปรากฏเป็นพฤติกรรมขึ้น⁽³⁴⁾ อาจารย์ระวี ย้ำว่า เราควรจะต้องสำนึกตระหนักรู้ในธรรมชาติข้อนี้ไว้ เราจะรู้จักสังคมได้ดี ต้องรู้จักบุคคล และบุคคลที่ควรจะต้องรู้จักให้ดีคือตัวเอง

ดังนั้นในการศึกษาเรื่องสังคม ซึ่งเป็นเรื่องของสัญลักษณ์ทางความคิด จำเป็นจะต้องระวังในการจัดเอาคุณสมบัติต่างๆทางธรรมชาติอันซับซ้อนและลึกล้ำที่มนุษย์เผชิญไปไว้ในสัญลักษณ์เหล่านั้น ยกตัวอย่างเช่น ความเป็นก้อนของก้อนหินและเม็ดทราย ความเป็นแผ่นของกระดาษ แสดงว่ามีมวลสาร (mass) นั้น ทำให้ทั้งคุณสมบัติอื่นเช่นความเป็นสีส้น ฯลฯ ไปเสีย โดยเหตุที่ถือว่ามันมีมวลสารนั้น มนุษย์ได้รับความสำเร็จจากที่คิดเช่นนี้ เช่นสามารถสร้างวิชากลศาสตร์ (Mechanics) ขึ้นมา จนพัฒนาการสร้างจรวดไปลงดวงจันทร์ได้และโดยวิธีนี้เองที่ทำให้เกิดการบูชาสัญลักษณ์ในทางความคิดว่าเป็นลัทธิ ซึ่งอาจารย์ระวี เห็นว่าเป็นการหนีจากตัวแท้ๆ ซึ่งเป็นความจริงที่แท้กว่า เพราะหากคิดถึงเรื่องของสังคมโดยไม่คำนึงถึงตัวบุคคล ในที่สุดบุคคลหายไป สิ่งที่มีคือ Abstract คือสังคมที่มีการจัดหาคูณสมบัติโดยไม่เอาใจใส่ต่อบุคคล

(33) โฉมหน้าใหม่ของการศึกษาไทย 2517 อ้างแล้ว, หน้า 145-149

(34) ระวี ภาวิไล สภาพปัญหาและความต้องการของสังคมไทย เทปบรรยายในการสัมมนา

ซึ่งเหมือนกับการทำความเข้าใจทุเรียนโดยไม่สนใจเนื้อ กลิ่น ของมัน เป็นลักษณะของวัตถุนิยมอย่างหนึ่งที่ดึงเอาสัจจะหลายส่วนออกจากกันและนำมาใช้ โดยคิดว่าจะสามารถจัดการได้ ดังลัทธิวัตถุนิยมต่างๆ ที่เกิดมาแล้ว เช่น ลัทธิทางเศรษฐกิจ เป็นต้น ได้ดึงเอาส่วนสำคัญของมนุษย์ออกไปเสีย และกล่าวถึงรากฐานทางเศรษฐกิจของมนุษย์โดยไม่คิดถึงรากฐานทางด้านจิตใจ ทั้งที่สำคัญและไม่สำคัญของมนุษย์

อาจารย์ระวี ประเมินสภาพสังคมที่กำลังเป็นไปอยู่นี้ในแง่หนึ่งว่า สิ่งที่มีมนุษย์กระทำต่อสังคมนั้นเป็นผลจากตัวเลข โดยตัวเลขนั้นเกิดจากการคิดคำนวณโดยอาศัยแบบจำลองทางการคำนวณ (Computer model) ของสังคมที่ Computerize ได้ เช่น ตัวเลข G.N.P.(Gross National Product) ที่กล่าวถึงสิ่งต่างๆมากมายที่สามารถคำนวณได้ ทำให้เกิดเป้าประสงค์ที่จะให้ computer คำนวณเพื่อหาคำตอบ แต่ขณะเดียวกัน ส่วนสำคัญที่สุดของมนุษย์นั้นกลับเอาไปไว้ที่หลัง หมายความว่าเมื่อเรื่องของตัวเลข เรื่องของสังคมทำเสร็จแล้ว ก็โยนกลับไปใช้กับคนที่กำลังยากจนที่กำลังมีปัญหา อาจารย์ระวี เห็นว่านี่เป็นความผิดพลาดทางปัญญาของมนุษย์ คือมนุษย์ได้ละทิ้งส่วนสำคัญของตัวเอง ไม่มองมนุษย์เป็นมนุษย์ หากแต่มองมนุษย์ที่อยู่ร่วมกันเป็น concept อันหนึ่งในความคิด แล้วก็พยายามจะจัดทำกับสิ่งนี้ ประหนึ่งว่ามนุษย์เราเป็นสัญลักษณ์ทางคณิตศาสตร์ (Mathematical symbol)

อาจารย์ระวี มองความหมายของสังคมว่าต้องเริ่มจากความเข้าใจมนุษย์ในฐานะที่เป็นมนุษย์ไม่ใช่อยู่ลำพังคนเดียว ไม่ใช่อยู่ในสูญญากาศ มนุษย์จะมีคุณค่าเมื่อมีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น และเมื่อเข้าใจความสัมพันธ์อันนี้แล้ว ก็จะนำไปสู่ความเข้าใจสังคมดียิ่งขึ้น ซึ่งจะเป็นสังคมที่มีความจริงจัง เป็นเนื้อเป็นหนัง ไม่ใช่สังคมบนกระดาษ หรือสังคมที่เราคิดออกมาเป็นตัวเลข แล้วเอามาจัดกระทำกับจิตใจของมนุษย์

สังคมในอดีต ปัจจุบันและอนาคต

อาจารย์ระวี มองเห็นสังคมเป็นเรื่องของความเปลี่ยนแปลง ที่ในปัจจุบันนั้นการเปลี่ยนแปลงทั้งหลายรวดเร็วกว่าเดิม และสาเหตุสำคัญของการเปลี่ยนแปลงก็คือมนุษย์⁽³⁵⁾

ในอดีตสาเหตุสำคัญของความยากแค้น ขาดความสงบสุขของมนุษย์ อาจเนื่องมาจากสัตว์ร้ายและความผันแปรของธรรมชาติแวดล้อม แต่ปัจจุบันเป็นที่ชัดเจนว่ามนุษย์ด้วยกันคือสาเหตุ ผู้คนพ่ายแพ้ต่อกิเลสตัณหาภายในจิตใจแล้วก่อความขัดแย้ง กระทำรุนแรงต่อเพื่อนมนุษย์และทุกสิ่งทุกอย่างรอบตัว⁽³⁶⁾

แม้ในอนาคตก็คงจะเป็นอย่างที่เคยเป็นมา แต่การเปลี่ยนแปลงทั้งหลายอาจรวดเร็วขึ้นกว่าที่เคยผ่านมาในอดีต

(35) สัมภาษณ์ ศ.ดร.ระวี ภาวิไล ในหนังสือ “สังคมไทย(ก็)ของเรา” เรื่อง อดีต ปัจจุบันและอนาคตของคนไทย, สยามรัฐฉบับพิเศษ 40 ปี 25 มิถุนายน 2533 หน้า 47

(36) ระวี ภาวิไล รู้สึกรู้สึกคิด ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2 สำนักพิมพ์ผีเสื้อ กพ. 2537 หน้า 67

เหตุแห่งความเปลี่ยนแปลงและผลกระทบ

การเปลี่ยนแปลงใดๆ ที่จะเกิดขึ้นในสังคมและในโลกนั้น เริ่มต้นในชีวิตจิตใจและสติปัญญาของบุคคลก่อน แล้วจึงจะแผ่ขยายจากบุคคลถึงบุคคล จนในที่สุดก็มีผลเป็นปฏิบัติการในวงกว้าง นั่นก็คือเกิดจากโลกทัศน์และชีวทัศน์ของมนุษย์ที่มีต่อมนุษย์ มนุษย์ที่มีต่อธรรมชาติ และมนุษย์ในความเป็นไปของสังคม เรื่องโลกทัศน์และชีวทัศน์นี้จึงเป็นเรื่องที่ได้รับการเน้นย้ำมากในงานเกือบทุกชิ้นของอาจารย์ระวี และแสดงให้เห็นถึงความสนใจศึกษาเรื่องโลกและชีวิตจากภูมิปัญญาสำคัญๆ แห่งอารยธรรมของมนุษย์อย่างกว้างขวาง อาจารย์ระวีชี้ให้เห็นว่า⁽³⁷⁾ ความเจริญก้าวหน้าและสัมฤทธิ์ผลทางวัตถุของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ในระยะร่วมสี่ศตวรรษที่ผ่านมา มีส่วนเปลี่ยนแปลงพื้นเพความเชื่อถือ รวมทั้งชีวทัศน์และโลกทัศน์ของมนุษย์อย่างมากมาย ท้องฟ้า ซึ่งถือว่าเป็นดินแดนของเทพเจ้านั้น ได้มีมนุษย์เดินทางไปสำรวจ กล่าวได้ว่ามนุษย์ขยายขอบเขตของความรู้ทั้งออกไปในความกว้างใหญ่ไพศาลของเอกภพและสู่ความลึกละเอียดของโลกแห่งอนุปรมาณู ซึ่งความรู้และความสำเร็จเหล่านี้ ได้ทำลายความเชื่อถือในยุคก่อนลงหลายประการ หนึ่งในสิ่งเหล่านั้นก็คือคุณค่าของศาสนาในการนำแนวทางชีวิต ก็ได้ถูกตีแผ่และทำลาย โดยผลของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยียุคปัจจุบัน

กระนั้นก็ตามโดยเหตุที่วิทยาศาสตร์เองก็ไม่สมบูรณ์ และไม่อาจให้ความรู้ที่ชัดเจนได้ แม้แต่เรื่องโลกของวัตถุ อาจารย์ระวียกตัวอย่างจากเรื่องของแสงว่า จำเป็นต้องอธิบายด้วยทฤษฎีสองชนิดซึ่งขัดแย้งกันชั้นรากฐาน คือ ทฤษฎีคลื่นและทฤษฎีอนุภาคเพราะแสงปรากฏเป็นทั้งคลื่นและอนุภาคด้วย ขึ้นอยู่กับว่านักวิทยาศาสตร์นั้นทำการทดลองหรือสังเกตการณ์อย่างไร หรืออนุภาคสารเช่น อิเล็กตรอน ก็ปรากฏเป็นอนุภาคหรือกระจุกคลื่นก็ได้ ความรู้ทางวิทยาศาสตร์จึงยังไม่ครอบคลุม ไม่สมบูรณ์ในตัวเอง ดังจะเห็นว่ามนุษย์ชื่นชมยินดีกับเทคโนโลยีที่ซัดค้นทรัพยากรของโลกมาประดิษฐ์สร้างสรรค์ สิ่งบำรุงบำเรอความสะดวกสบายนานัปการของมนุษย์แต่ไม่นานนัก ผลร้ายของการใช้เทคโนโลยี ด้วยความไม่หยิ่งรู้ทั่วตลอดถึงกลไกของธรรมชาติ กำลังสร้างความเสื่อมทรามให้กับสภาพแวดล้อมที่ค้ำจุนชีวิตทั้งหลายบนผิวโลก

มิติทางนามธรรมที่เริ่มขาดหายไปในวิทยาการต่างๆ ส่งผลไปถึงความเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของสังคมอย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้น การศึกษาและตรวจสอบโลกทัศน์และชีวทัศน์วิทยาศาสตร์ จึงเป็นความจำเป็น

(37) ระวี ภาวิไล ศาสนากับปรัชญา พิมพ์ครั้งที่ 3 สำนักพิมพ์ผีเสื้อ, กรุงเทพฯ 2536

โลกทัศน์และชีวทัศน์วิทยาศาสตร์

ในบรรดาผลงานหลายเรื่องของอาจารย์ระวี ที่พยายามสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติของวิทยาศาสตร์ และอิทธิพลของวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีที่ส่งผลกระทบต่อสังคมที่เป็นวัตถุนิยมบริโภคนั้น อาจารย์ระวี เจาะลึกถึงรากฐานทางความคิดที่เป็นลักษณะสำคัญของวิทยาศาสตร์⁽³⁸⁾ ไว้ว่า

วิทยาศาสตร์เป็นความรู้เรื่องโลกและชีวิต ที่สังคมมนุษย์แสวงหา สะสม และถ่ายทอดสืบมา เพื่อสนองตอบความปรารถนาที่จะเข้าใจปรากฏการณ์ธรรมชาติและเพื่อประยุกต์ให้เกิดความสะดวกสบายในการดำรงชีวิต นักวิทยาศาสตร์เชื่อว่าปรากฏการณ์ทั้งหลายเกิดขึ้นอย่างมีหลักเกณฑ์ ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็น “กฎธรรมชาติ” ในขอบเขตและระดับต่างๆ พยายามค้นหากฎธรรมชาติโดยกระบวนการวิจัยทางวิทยาศาสตร์ โดยกระบวนการทางวิทยาศาสตร์มีขั้นตอนดังต่อไปนี้คือ

(1) รวบรวมข้อมูลจากสังเกตการณ์ และ/หรือการทดลอง โดยบันทึกปริมาณการเปลี่ยนแปลงของตัวแปร ในปรากฏการณ์แบบเดียวกัน

(2) จำแนกประเภทของข้อมูลตามประเภทของปรากฏการณ์

(3) หาความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรต่างๆ ในปรากฏการณ์ประเภทหนึ่งๆ โดยวิธีการทางคณิตศาสตร์ เช่น เขียนกราฟเป็นต้น ฯลฯ

(4) คาดคะเนกฎแห่งความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรของปรากฏการณ์ ทั้งนี้อาจใช้สูตรสมการทางคณิตศาสตร์เป็นเครื่องแสดง ขั้นนี้ก็คือการตั้งสมมติฐาน (hypothesis) หรือทฤษฎี (theory) ว่ากฎธรรมชาติในเรื่องนั้นๆ เป็นอย่างไร

(5) นำเอาสมมติฐานหรือทฤษฎี ที่ตั้งขึ้นไปใช้เป็นหลักพยากรณ์ว่า ในบริบทแตกต่างจากที่สังเกตการณ์มาแล้ว เมื่อเกิดปรากฏการณ์ประเภทเดียวกันขึ้น จะตรวจสอบได้ค่าตัวแปรในข้อมูลอย่างไร

(6) ทำสังเกตการณ์ และ/หรือ การทดลอง ตรวจสอบ ในบริบทตามที่พยากรณ์ ถ้าได้ผลตรงตามที่พยากรณ์ไว้มากครั้ง ก็ถือว่าสมมติฐานหรือทฤษฎีนั้น มีส่วนถูกต้องสอดคล้องกับกฎธรรมชาติที่มุ่งแสวงหา ควรเก็บรักษา เผยแพร่ ถ่ายทอด ไปสู่สังคมรุ่นหลังในฐานะเป็นความรู้ทางวิทยาศาสตร์ต่อไป

(7) เมื่อความสามารถในการสร้างอุปกรณ์และการสังเกตการณ์หรือการทดลองทำได้ละเอียดถี่ถ้วนยิ่งขึ้น อาจพบว่าสมมติฐานหรือทฤษฎี ยังมีความบกพร่อง ก็อาจมีการปรับปรุงแก้ไขหรืออาจมีการเสนอสมมติฐาน ทฤษฎี ที่มีความละเอียดแม่นยำกว่ามาใช้แทนก็ได้

(38) ระวี ภาวิไล พุทธศาสนาในทศวรรษทางวิทยาศาสตร์ บทความบรรยายในการประชุมวิชาการ ของมูลนิธิส่งเสริมการแลกเปลี่ยนความรู้ทางพระพุทธศาสนาเพื่อเฉลิมพระเกียรติ ครั้งที่ (64) 4/2536 เมื่อ 25 เมษายน 2536

นักวิทยาศาสตร์ยึดถือมูลบท (assumption) เดียวกับผู้คนทั่วไปว่า ปรากฏการณ์โลก และชีวิตมีสาระ และก้าวขั้นต่อไปโดยเสนอประพจน์ (proposition) ว่า สิ่งที่เป็นสาระซึ่งเรียกว่า สสาร (matter) นั้นไม่สูญหายไปจากโลก แต่อาจเปลี่ยนแปลงสถานะและรูปแบบการปรากฏต่อ ความรับรู้ของอายตนะไปได้ อาจารย์ระวี ชี้ให้เห็นถึงอิทธิพลทางความคิดของกรีกที่ทำให้วิทยาศาสตร์รับมโนทัศน์ (concept) เรื่องอะตอม (atom) จากปรัชญากรีกโบราณ มาเป็นหลักในการวิเคราะห์โครงสร้างของสสาร แล้วพยายามอธิบายปรากฏการณ์โลกและชีวิตทั้งหลายทั้งสิ้น โดยแรงกระทำ (force) หรืออันตรกิริยา (interaction) ระหว่างอนุภาคหรืออะตอมของสสาร ซึ่งบางประเภทถือเอาว่าไม่รู้จักแตกสลายหรือดับสูญ

ในการสร้างและเสนอสมมติฐานหรือทฤษฎีนั้น นักวิทยาศาสตร์ใช้มโนทัศน์บัญญัติ สิ่งสมมติ (hypothetical entities) มากมายขึ้นมา เช่น สสาร พลังงาน อีเธอร์ คลื่นแม่เหล็ก ไฟฟ้า อนุภาค อิเล็กตรอน นิวตรอน ควาร์ก ฯลฯ โลกของนักวิทยาศาสตร์จึงเป็นโลกสมมติบัญญัติ ประเภทหนึ่ง มีความสำคัญตรงที่ว่า การวิเคราะห์อันตรกิริยาของ “ประชากร” ในโลกสมมติบัญญัตินี้ ให้ผลเป็นการพยากรณ์ปรากฏการณ์ในโลก ที่ผู้คนรับรู้ทางอายตนะสามัญได้แม่นยำพอใช้งานปฏิบัติการได้

อาจารย์ระวี สรุปว่า วิทยาศาสตร์ปัจจุบันจึงเชื่อมั่นในแนวทางการอธิบายปรากฏการณ์ทุกอย่างโดยทฤษฎีอันตรกิริยาของอนุภาคสสาร ทั้งนี้ครอบคลุมถึงปรากฏการณ์ชีวิตและจิตใจด้วย นับว่าวิทยาศาสตร์เป็นสสารนิยม (materialism) สมบูรณ์ นักสรีรศาสตร์ปัจจุบันแสดงแนวโน้มอย่างเด่นชัด ที่จะแสดงว่าพฤติกรรมของมนุษย์สัตว์ เป็นผลจากอันตรกิริยาของเซลล์ประสาท ที่ประกอบกันขึ้นเป็นเนื้อเยื่อสมองและระบบประสาทที่แผ่จากสมองออกไปทั่วร่างกาย รวมทั้งอินทรีย์แห่งการรับรู้ทางทวารต่างๆด้วย สรุปว่ามนุษย์สัตว์เป็น “หุ่นยนต์” ที่มีวิวัฒนาการมาตามธรรมชาติและ “สมอง” นั้นเอง คือ “จิต”

ความสำเร็จของวิทยาศาสตร์จึงตั้งอยู่บนพื้นฐานทรรศนะที่มองโครงสร้างสำคัญของธรรมชาติว่า เป็นสารวัตถุหรือสสาร-พลังงาน โดยถือเอาว่า “จิตสำนึก” หรือนามธรรมเป็นผลผลิตทุติยภูมิหรือเป็นเพียง “เงา” ซึ่งไม่มีอยู่ตามความเป็นจริง ข้อถ้อยนี้นับว่าครอบคลุมนามชั้นทั้งทางพุทธศาสนาทั้งหมด อันได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ดังนั้นในทรรศนะทางวิทยาศาสตร์จึงไม่มีความจำเป็นที่จะต้องพิจารณาจิต โดยแยกออกจากวัตถุหรือสสาร นักวิทยาศาสตร์ปัจจุบันจำนวนมากศึกษา “จิต” ในฐานะเพียงปรากฏการณ์ของอันตรกิริยาภายในเซลล์สมอง

ในทรรศนะสสารนิยมของวิทยาศาสตร์ ความทุกข์ ความสุข เป็นอันตรกิริยาต่างแบบในระบบประสาทและสมอง ซึ่งอาจชักจูงให้เกิดขึ้นได้โดยการกระตุ้นทางไฟฟ้าหรือด้วยสารเคมี โดยมีประสิทธิภาพและความแนบเนียนมากขึ้น ตามความรู้ทางสรีรศาสตร์ ส่วนเรื่องความชั่ว ความดี รวมทั้งความรู้สึกนึกคิดต่างๆ ก็อาจอธิบายได้โดยแบบอย่างต่างประเภทของกระแสประสาทในสมอง ซึ่งก็อาจมีกระบวนการทางสารวัตถุกระตุ้นหรือชักจูงให้เกิดขึ้นตามต้องการได้

ผลกระทบต่อวิทยาศาสตร์ชีวภาพและสังคมศาสตร์

วิทยาการสมัยใหม่หลายแขนงได้สะสมและสร้างความรู้จากฐานทางวิทยาศาสตร์ตะวันตก จึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะเกิดผลกระทบต่อสังคม ทั้งในแง่ของตัวเนื้อหาวิชาความรู้ที่นำมาประยุกต์ใช้นั้น และทั้งวิธีการใช้ความรู้ ดังในเรื่องสุขภาพและความเป็นอยู่ด้วยตัวอย่างร่วมมือเป็นสุขนั้น การเผชิญหน้ากับความเจ็บไข้ได้ป่วยจึงเป็นเรื่องสำคัญ การแพทย์จึงเป็นความพยายามของมนุษย์ที่จะระงับความทุกข์ อันเนื่องมาจากความบกพร่องในองค์ประกอบของชีวิต ซึ่งความบกพร่องนั้นจะเป็นไปตามวิถีทางธรรมชาติ หรือเนื่องจากเหตุปัจจัยอื่นๆ ก็ตาม มนุษย์แก้ปัญหาโดยนำเอาความรู้ความเข้าใจที่เกี่ยวข้องกับปัญหานั้นมาใช้ประโยชน์ ซึ่งก็เป็นความหมายของเทคโนโลยีนั่นเอง ความรู้ ความเข้าใจที่มีบทบาทในทางการแพทย์ จึงมีทั้งที่เกี่ยวกับตัวชีวิตเองคือกายกับใจ และสิ่งต่างๆ ที่เข้ามามีความสัมพันธ์กับชีวิตด้วย เช่น จุลินทรีย์ สารพิษ สภาวะแวดล้อม และความรู้ที่ครอบคลุมไปถึงเคมี ฟิสิกส์ วิศวกรรม ที่จะใช้ปรุยาและประดิษฐ์อุปกรณ์เพื่อการวิจัยวินิจฉัยและรักษาโรค อาจารย์ระวิกกล่าวไว้ว่า เป็นไปไม่ได้ที่การแพทย์จะเป็นไปโดยปราศจากเทคโนโลยีทางการแพทย์และสังคมใดจะใช้เทคโนโลยีทางการแพทย์แบบใดนั้นก็ขึ้นอยู่กับความรู้ ความเข้าใจต่อชีวิตและโลกตามที่มีอยู่ในสังคมนั้น และความรู้ที่จะอธิบายว่าสิ่งใดถูกต้อง มีพลัง ที่ผ่านมาก็มักจะเป็นไปว่าคำอธิบายนั้นนำไปสู่ปฏิบัติการ เป็นผลสำเร็จตามที่คาดหมายไว้หรือไม่ ซึ่งสอดคล้องกับวิทยาศาสตร์ที่ประสบผลสำเร็จเพียงพอที่จะทำให้ทั้งนักวิทยาศาสตร์และสังคมเกิดความเชื่อมั่นว่าวิธีการเรียนรู้ และเข้าใจโลกแบบวิทยาศาสตร์ ที่เริ่มต้นด้วยการคาดคะเน ตั้งสมมติฐาน นั้น กำลังเข้าใกล้สัจธรรม ความรู้ที่แน่นอนแล้ว

ผลสำเร็จทางการใช้งานของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีกายภาพ ทำให้นักสสารนิยมวิทยาศาสตร์เชื่อมั่นว่าโลกทัศน์ที่ยึดถืออยู่ ครอบคลุมทุกแง่มุมของปรากฏการณ์โลกและชีวิต เริ่มต้นด้วยข้อเสนออันเป็นสมมติฐานว่า สิ่งทั้งหลายทั้งสิ้นที่ปรากฏ มีแก่นสาร หรือสสาร ยืนยง และให้ชื่อเรียกว่า สสาร ข้อเสนอที่ตามมาทันทีก็คือสสารเป็นอนันต์ คือแผ่กระจายเต็มเอกภพไม่มีสิ้นสุดและเป็นนิรันดร์คือไม่รู้จักดับสูญ มีศักยภาพที่จะแปรรูปปรากฏอย่างหลากหลาย และมีวิวัฒนาการไม่สิ้นสุด นักสสารนิยมตะวันตกปฏิเสธพระเจ้าของบรรพบุรุษของเขา แต่ในขณะเดียวกัน จะโดยรู้ตัวหรือไม่ก็ตาม ได้สถาปนาสสารขึ้นเป็นพระเจ้าองค์ใหม่ และสร้างศาสนาใหม่โดยอาศัยความสำเร็จทางด้านใช้งานทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีกายภาพ เป็นเครื่องชักจูงศรัทธา ในปัจจุบัน สสารและพลังงาน ซึ่งเริ่มต้นด้วยการเป็นมโนทัศน์สมมติบัญญัติได้ปรากฏประจักษ์จรรรมของโลกและสังคมอันมีอยู่จริง โดยเป็นที่กล่าวถึงและตั้งราคาซื้อขายเป็นปัจจัยจำเป็นทั้งของบุคคลและสังคม รัฐยืนยันความเชื่อมั่นว่า พลังงานเป็นสิ่งที่อยู่จริง โดยการตั้งองค์กระบวนทรรศน์ขึ้นเพื่อดำเนินการในเรื่องนี้

เมื่อวิทยาศาสตร์เป็นสสารนิยมอย่างเด่นชัด การแพทย์ และเทคโนโลยีทางการแพทย์ปัจจุบัน ซึ่งอาศัยวิทยาศาสตร์เป็นรากฐานจึงเป็นสสารนิยม คือเน้นหนักในความคิดว่ามนุษย์คือก้อนสสารที่มีพฤติกรรมอันถูกกำหนดโดยกฎทางฟิสิกส์ เคมี และชีววิทยา ส่วนองค์ประกอบ

ที่เป็นความรู้สึกนึกคิดหรือจิตนั้นถือเอาว่าเป็นเพียงผลผลิตของปฏิกิริยาระหว่างสสารที่เกิดขึ้นในเนื้อเยื่อสมอง ซึ่งก็เป็นผลสืบเนื่องมาจากวิวัฒนาการยาวนานของสสารในเอกภพ มนุษย์คือหุ่นยนต์คอมพิวเตอร์อันยอดเยี่ยมที่เป็นผลผลิตของสสาร แต่ก็ยังคงเป็นเช่นเครื่องกลไกชิ้นหนึ่ง เมื่อบกพร่องชำรุดก็ควรเข้าโรงซ่อมที่เรียกว่าโรงพยาบาล มีอายุใช้งานเช่นอุปกรณ์ทั้งหลาย หากชำรุดผุพังเกินไป ซ่อมไม่ไหวก็ทิ้งไป แพทย์ พยาบาล คือช่างซ่อม อุปกรณ์ของเทคโนโลยีทางการแพทย์ทั้งปวง ประดิษฐ์ขึ้นเพื่อซ่อมหุ่นยนต์ยอดเยี่ยมเหล่านี้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด เพื่อประโยชน์ของหุ่นยนต์และช่างซ่อมรวมทั้งระบบธุรกิจทั้งปวงที่เกี่ยวข้องกับกิจการนี้ อาจารย์ระวี ย้ำว่าโลกทัศน์ชีวิตทัศน์สสารนิยมของวิทยาศาสตร์เช่นนี้ครอบงำคนทั้งโลก เป็นปัจจัยเงื่อนไขสำคัญกำหนดวิถีทางพัฒนาการของสังคมมนุษย์ปัจจุบัน ซึ่งครอบคลุมถึงการแพทย์และเทคโนโลยีทางการแพทย์ด้วย

ดังนั้นเทคโนโลยี ซึ่งเป็นการนำเอาความรู้ความเข้าใจมาใช้ประโยชน์ จึงมีทั้งวิธีการและอุปกรณ์หรือเรียกว่า ซอฟต์แวร์และฮาร์ดแวร์ เมื่อความรู้ความเข้าใจอยู่ในรูปแบบของสมมติฐานทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ ในกรณีของการแพทย์ปัจจุบันจึงได้แก่ กายวิภาคศาสตร์ สรีรวิทยา จุลชีววิทยา รังสีวิทยา ฯลฯ วิชาการแพทย์ตั้งแต่การวินิจฉัยโรคตลอดจนการรักษาพยาบาลนับได้ว่าเป็นวิธีการ ส่วนอุปกรณ์นั้นก็คือสารวัตถุ นับตั้งแต่สารเคมีคือยา ไปถึงเอกซเรย์ คอมพิวเตอร์ ฯลฯ ในเมื่อทฤษฎีทางการแพทย์ปัจจุบันเน้นรูปกายว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญของชีวิต เทคโนโลยีทางการแพทย์ก็เน้นการรักษาพยาบาลรูปกาย และมีพัฒนาการก้าวหน้าไม่หยุดยั้งในด้านนี้ ขณะเดียวกันนอกจากกล่าวได้ว่า ให้ความสำคัญต่อองค์ประกอบด้านจิตใจของผู้คนต่ำกว่าด้านรูปกายมากมาย การแพทย์ด้านจิตเวชศาสตร์ เป็นต้น จึงได้รับความเอาใจใส่ส่งเสริมน้อยกว่าอย่างเห็นได้ชัด ทั้งที่ปัญหาทางโรคจิตของทั้งบุคคลและสังคมปรากฏชัดเจนและรุนแรงยิ่งขึ้นเรื่อยมา นอกจากนี้ยังมีมากกรณีที่ความบกพร่องทางจิตเป็นสาเหตุสำคัญของความป่วยไข้ทางร่างกายด้วย

นอกจากนี้การที่โลกปัจจุบันตกอยู่ในอิทธิพลทางความคิดแบบสสารนิยม ศาสตร์ที่ว่าด้วยสังคม ซึ่งลอกเลียนแบบวิธีการของวิทยาศาสตร์ ก็เอนเอียงสุดไปทางด้านนี้ด้วย ระบบความรู้ความเข้าใจของผู้คนส่วนใหญ่ ก็อยู่บนโครงสร้างของสมมติบัญญัติ ที่เป็นการคาดคะเนความเชื่อมั่นอันแน่นแฟ้นของผู้คนและนักวิชาการส่วนใหญ่ ในระบบความรู้เช่นนี้ เกิดจากความประทับใจในผลสำเร็จในการนำแร่ธาตุวัตถุที่ไร้ใจครอง มาใช้ประโยชน์ให้ความสะดวกสบาย จึงเสมือนเป็นความถูกต้องของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีทางกายภาพที่ชักจูงให้สังคมศาสตร์พยายามลอกเลียนวิธีการนำไปใช้

อาจารย์ระวี มองเห็นว่า ผลจากการลอกเลียนนำไปใช้นี้เองในช่วงเวลาไม่นานนัก ความล้มเหลวก็เริ่มปรากฏ

“มนุษย์ที่ถือเอาว่าเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเป็นเพียงก้อนสสาร ไม่สามารถเข้าใจสาเหตุของพฤติกรรมของบุคคลและสังคม กระทั่งแม้พฤติกรรมของตนเอง มนุษย์ไม่สามารถอยู่ร่วมกันเป็นสังคมสันติสุขปราศจากความขัดแย้งและมนุษย์นั่นเองเป็นสาเหตุใหญ่ของปัญหาในสังคม”⁽³⁹⁾

อาจารย์ระวี ยืนยันว่า วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ไม่เหมาะสมอย่างยิ่งที่จะดำเนินบทบาทของผู้นำแนวทางการคิดอ่าน และให้โลกทัศน์และชีวทัศน์ เพื่อเป็นหลักในการดำรงชีวิตของมนุษย์ ทั้งนี้เพราะความไม่สมบูรณ์ของความรู้ความเข้าใจทางวิทยาศาสตร์ กับเพราะวิทยาศาสตร์ได้ละเลยที่จะศึกษาให้เข้าใจถึงด้านจิตหรือนามธรรมของมนุษย์ซึ่งมีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าด้านวัตถุ หรืออาจสำคัญกว่ามากมายก็เป็นได้ ข้อสังเกตที่อาจารย์ระวี ให้ไว้ก็คือ วิธีการและแนวทางการพิจารณาธรรมชาติของวิทยาศาสตร์นั้น อาจไม่เหมาะสมสำหรับแสวงหาความเข้าใจอันถูกต้องในเรื่องของจิตหรือนามธรรม สังคมสมัยใหม่ที่คนสมัยใหม่หลงใหลในความสำเร็จของวิทยาการปัจจุบัน และละทิ้งคำสอนของศาสนา ด้วยเห็นว่างมงายล้าสมัยมักชาติที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจ ที่จะให้ความมั่นคงเพื่อฝ่าฟันมรสุมทั้งหลายของชีวิต และนำแนวทางเดินไปด้วยความผาสุกสงบได้ คนเหล่านี้อาจยึดมั่นกับปรัชญาหรืออุดมการณ์อันใดอันหนึ่ง เพียงชั่วระยะเวลาหนึ่ง ประสบการณ์และความจริงของชีวิต จะเปิดเผยให้บุคคลเหล่านั้นเห็นความบกพร่องของแนวคิดที่เขายึดอยู่นั้น และเขาก็จำเป็นต้องมองหาที่ยึดเหนี่ยวใหม่ต่อไปเรื่อยๆ トラバใจที่เขายังไม่ประจักษ์สัจธรรม ซึ่งดำรงอยู่โดยไม่ขึ้นต่อยุคสมัยและท้องถิ่น จะเป็นคนเมื่อหันหลังไปมาแล้วหรือของคนในยุคปัจจุบันก็ตาม

ด้วยเหตุดังนี้ สังคมปัจจุบันจึงอยู่ในครอบงำของวิทยาการและเทคโนโลยี อันให้ความสะดวกสบายสารพัด แต่เป็นที่ผิวหวังในความสามารถที่จะแก้ปัญหาความทุกข์ใจของบุคคลและสังคม เราจึงได้เห็นความพยายามดิ้นรนแสวงหาหนทางที่จะแก้ปัญหาในรูปแบบต่างๆ เช่น

“การกลับมาของไสยศาสตร์และเวทมนต์ ความลุ่มหลงเซ็ดซุกามสุขสุดโต่ง การฉกฉวยโอกาสเฉพาะหน้า เพราะยึดความเชื่อว่าตายแล้วสูญ บุญบาปไม่มี”⁽⁴⁰⁾

(39) ระวี ภาวิไล ปัญหาทางสังคมและวัฒนธรรมของเทคโนโลยีทางการแพทย์ ตีพิมพ์ใน “พฤติกรรมสุขภาพ” ทวีทอง หงส์วิวัฒน์ และคณะ เป็นบรรณาธิการ จัดพิมพ์โดย ข่ายงานวิจัยพฤติกรรมสุขภาพ ศูนย์ประสานงานทางการแพทย์และสาธารณสุข กระทรวงสาธารณสุข 2533 หน้า 46

(40) ระวี ภาวิไล รู้ลึกนึกคิด อ่างแล้ว หน้า 32

สภาพสังคมไทยที่ควรจะเป็น คืออยู่เย็นเป็นสุข

ผลงานของอาจารย์ระวี จำนวนมาก จึงมีลักษณะเฉพาะเห็นชัดเจนว่า มุ่งเน้นไปให้เห็นถึงความ เป็นไปแห่งชีวิต ไม่ว่าจะเป็นคุณค่าชีวิต บุปผชาติแห่งชีวิต ศาสนากับปรัชญา เฟื่องพินิจ เรื่องชีวิต ชีวิตดีงาม รู้สึกนึกคิด อภิศรรรมสำหรับคนรุ่นใหม่ ฯลฯ ผลงานเหล่านี้ยืนยันถึงศักยภาพของมนุษย์ในการพัฒนาชีวิตและสังคมที่ดียิ่งขึ้น

จากการศึกษาพบว่าอุดมคติในด้านสังคม ที่อาจารย์ระวี ได้เสนอไว้ ทั้งในการประชุมสัมมนา ในบทความ ตลอดจนการสัมภาษณ์เกี่ยวกับสภาพสังคมที่ควรจะเป็นหรือควรที่จะมุ่งหมายให้เป็นก็คือ **ความอยู่เย็นเป็นสุข** ของคนและสังคม ความอยู่เย็นเป็นสุขเป็นอุดมคติของสภาพชีวิตที่มีคุณค่าอันพึงปรารถนาของคนไทย และควรเป็นที่พึงปรารถนาของมนุษย์โดยทั่วไป อาจารย์ระวี ย้อนรำลึกว่า สมัยเป็นเด็กอยู่นั้นมักจะได้ยินผู้ใหญ่ให้พรอยู่เสมอว่า “ขอจงอยู่เย็นเป็นสุขเถิด” การที่บรรพบุรุษไทย คิดผูกคำขี้มนานี้ แสดงถึงความมีโลกทัศน์และชีวิตทัศน์ที่ลึกซึ้ง อาจารย์ระวี ขยายความหมายไว้ดังนี้

“อยู่” คือ ปรากฏเฉพาะหน้าให้เห็น ให้รับรู้ ดำรงสภาพอยู่ในปัจจุบันขณะไม่สูญหาย ไม่ตาย การมีชีวิตอยู่พร้อมด้วยสติสัมปชัญญะสมบูรณ์

เย็น ตรงข้ามกับร้อน ซึ่งคนไทยรู้จักดี และไม่ชอบ นับตั้งแต่ความร้อนอบอ้าวของอากาศ จนถึงความร้อนของกะทะทองแดงในนรก ตามความเชื่อทางศาสนา คลุมไปถึงความหมายทางนามธรรม เช่น ร้อนกร้อนใจ เหมือนไฟสุ่ม เราพูดถึงความ **ทุกข์ร้อน** ไม่มีคำว่า **ความสุขร้อน** แต่เมื่อพูดว่า **เย็นใจ** ก็หมายถึงสุขสบายใจ ในระดับสังคม ก็มีคำ **ร่มเย็น** เป็นต้น ที่มีความหมายทางบวก สภาพชีวิตที่เย็น ไม่ร้อน จึงเป็นที่ปรารถนา

ในด้านศาสนา ซึ่งให้ความสำคัญแก่คุณค่าทางจิตใจ ถือว่ากิเลสเป็นไฟร้อน จึงกล่าวถึงการดับกิเลส คำ “นิพพาน” ซึ่งเป็นจุดหมายสูงสุดของชีวิต ก็ เป็นคำศัพท์พื้นบ้านในสมัยพุทธกาลที่แปลว่า ดับแล้ว (คือไฟร้อนดับแล้ว) เย็นแล้ว สงบแล้ว ดังนั้นคำว่า **เย็น** จึงนับว่า หมายถึง **นิพพาน** ด้วย ซึ่งเป็นการบรรยายลักษณะอันหนึ่งของนิพพานว่าเป็นสภาพชีวิตที่ความทุกข์ร้อน ความรู้มร้อน ความเดือดเนื้อร้อนใจ ฯลฯ ดับคลายไปสิ้น เป็นสภาพชีวิตที่สงบเย็น ชนิดที่ไม่มีเชื้อเพลิงแห่งกิเลส ตัณหา จะกลับมาก่อให้เกิดความร้อนได้อีก

ดังนั้น ชีวิตที่ราบเรียบ สงบเย็น หมดยุคความทุกข์ร้อน มีแต่ความเย็นออก เย็นใจ ไม่ว่าจะเป็นในระดับสามัญ หรือเข้มข้นลึกซึ้งถึงนิพพานก็ตามเป็นอุดมคติชีวิตที่มีคุณค่าของไทยเรามาแต่อดีตกาล สำหรับสังคมก็เช่นกันการดำเนินการสังคม เช่น การปกครอง นั้น ก็ปรากฏชัดว่า มุ่งหมายให้เกิด **ความร่มเย็น** ในแผ่นดินเป็นสำคัญ

เป็น คือ ไม่ตาย ดำรงชีวิตอยู่ มีการเคลื่อนไหว “ทำหน้าที่เป็น” คือแสดงอารมณ์สนุกสนาน ออกทางใบหน้า “ทำหน้าที่ตาย” คือทำหน้าที่ปราศจากอารมณ์เหมือนคนหรือหุ่นไร้ชีวิต มีความสามารถ (ทำเป็นทำได้) ยังคงอยู่ เหลือรอยอยู่ (แผลเป็น)

ในแง่อุดมคติชีวิต **เป็น** ไม่ควรหมายความว่า แสบเฉพาะทางกายภาพว่ามีลมหายใจ กิน นอน ขับถ่าย สมสู่ และแสงรสอร่อยทางเนื้อหนัง แต่ควรหมายความว่า การดำรงสภาพชีวิตที่มีสติควบคุมบังคับตนเองได้ มีความรู้เท่าทันสภาวะ ไม่เป็นทาสของความอยาก มีอิสระเสรีภาพจากความกดขี่ข่มเหงทั้งภายในและภายนอก ไม่ถูกชักจูงให้โลดแล่นไปตามสิ่งยั่วยุ **เป็น** คือ **เป็นไท** อย่างแท้จริงทั้งทางกายและทางใจ

สุข มนุษย์ทุกรูปนามหน่วยทุกข์ แสงสุข นี่คือแรงจูงใจให้เกิดพฤติกรรมต่างๆ ทั้งในระดับบุคคลและสังคม มีผู้กล่าวมาแล้วมากมายว่า ความสุขเป็นยอดปรารถนาของมนุษย์ แต่ปัญหามีอยู่คือสิ่งที่ผู้คนคิดว่าเป็นความสุขนั้น แท้จริงมักเป็นความทุกข์ ซึ่งถูกเคลือบแฝงไว้ภายใต้สีสันรศูณภาพที่ดึงดูดใจอยากเหมือนยาพิษเคลือบน้ำตาล ต่อเมื่อไขว่คว้ามากัดกินจนพิษออกมาชิมซาบ กว่าจะได้สำนึกก็มักสายเกินแก้

มีผู้กล่าวว่า **ความสุขไม่มีมีแต่ความทุกข์ และทุกข์น้อยคือสุขมาก** ต้องระวังว่า พูดเช่นนี้จะเป็นการเอนเอียงเน้นทุกข์เกินไป จนทำให้มองเห็นชีวิตเป็นสิ่งเลวทราม ไร้คุณค่า ไร้ความหมาย หนึ่งไม่ควรอ้างว่า พระพุทธเจ้าทรงสอนเช่นนี้ เพราะเป็นความคลาดเคลื่อนโดยการรับฟังและพูดต่อเฉพาะบางส่วน พุทธพจน์กล่าวถึงทุกข์ในชีวิตซึ่งยังมีอวิชชา ตัณหาอุปาทาน ยึดตัวยึดตน โดยทรงสรุปว่า “**กองขันธ์ห้าที่ประกอบด้วยความยึดมั่นถือมั่นเป็นตัวเป็นตนนั้นแหละคือทุกข์**” แต่ก็ทรงสรรเสริญชีวิตที่ละความเศร้าหมอง ดังกล่าวเหล่านั้นได้ **ว่าเป็นชีวิตประเสริฐ และทรงตรัสด้วยว่า “นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง”**

ดังนั้น ความสุขก็มีเท่ากับที่ความทุกข์มีอยู่และชีวิตที่เป็นสุขเพราะดับอวิชชา ตัณหา อุปาทานได้ นั่นก็เป็นชีวิตที่ทั้งสุขและประเสริฐ ความเป็นไปได้และควรเป็นที่ปรารถนาของมนุษย์⁽⁴¹⁾

ดังได้ยกมาข้างต้นนั้น อาจารย์ระวี ชี้ให้เห็นว่า “อยู่เย็นเป็นสุข” เป็นโลกทัศน์และชีวิตทัศน์ ที่มีนัยไปถึงอุดมคติอันงดงามที่มนุษย์พึงบรรลุและดำรงอยู่ในชีวิตปัจจุบัน เป็นอุดมคติบนพื้นฐานของการยืนยันความประเสริฐ ของชีวิต ยืนยันคุณค่าของการมีชีวิตที่ถูกต้อง อุดมคติชีวิตอยู่เย็นเป็นสุขนี้มีได้มีนัยที่หมายความถึงการมีอำนาจวาสนาเป็นเจ้าของคนไหนคน การมีเกียรติยศชื่อ

(41) การศึกษาเพื่ออยู่เย็นเป็นสุข อ่างแล้ว หน้า 6-9

เสียง ความมั่นคง ความก้าวหน้าหรือความสำเร็จ ที่คนมักจะยึดถือเอาว่าเป็นคุณค่าสูงที่พึงปรารถนา ถ้าได้มาแล้วจะทำให้มีความสุข แต่ถ้าได้พิจารณาวิเคราะห์ให้ถ่องแท้แล้วจะพบว่าอุดมคติแห่งความสำเร็จ มีอำนาจวาสนา ความมีเกียรติยศดังกล่าวนั้น มีธรรมชาติที่มีทั้งคุณและโทษ เป็นสิ่งที่ต้องรู้เท่าทันและรู้จักทำจิตใจ มิให้ติดหลงอยู่ จึงจะเป็นอิสระจากอำนาจของสิ่งเหล่านี้

อยู่เย็นเป็นสุข 4 ลักษณะ

เมื่อนำผลงานของอาจารย์ระวี ที่แสดงอุดมคติเกี่ยวกับชีวิตและสังคม มาจัดหมวดหมู่เป็น 4 ลักษณะ จะทำให้เห็นความชัดเจนของความอยู่เย็นเป็นสุขในแต่ละลักษณะนั้น ดังนี้

1. ความอยู่เย็นเป็นสุขทางกายภาพ

ได้แก่ การที่มนุษย์แต่ละคนมีความสามารถที่จะดูแลรักษาชีวิตของตน ในทางกายภาพ ให้มีสุขภาพดี ดำรงรักษาชีวิตไปได้ ด้วยปัจจัย 4 ด้วยการใช้ทรัพยากรอย่างประหยัด แต่มีประสิทธิภาพสูงสุด เฉพาะเมื่อมีความจำเป็น โดยฝึกฝนและควบคุมตนเองให้รู้จักอดทนและอดออม สามารถใช้ประโยชน์เต็มที่จากทรัพยากรที่มีจำนวนจำกัด ทั้งโดยตระหนักว่าไม่ว่าผู้ใดจะมีฐานะทางเศรษฐกิจดีเพียงใด ก็ไม่สมควรจะใช้ทรัพยากรของโลกเกินพอดี ความอยู่เย็นเป็นสุขทางกายภาพเกิดขึ้นจากการคำนึงว่าทุกชีวิตที่เกิดมา มีสิทธิพื้นฐานที่จะกินจะใช้เสมอเหมือนกัน ผู้ที่แข็งแรงกว่าและฉลาดกว่าควรเกื้อกูลผู้อ่อนแอและฉลาดน้อยกว่า ไม่ใช่ความได้เปรียบนั้นครอบครองสรรพสิ่งไว้ใช้เฉพาะตน ในการดำรงชีวิตอยู่ นอกจากการใช้ทรัพยากรของโลก มนุษย์ยังได้สร้างสิ่งสปรกรงรังขึ้นด้วย ทั้งจากร่างกายของตนเองและจากซากสัตว์ใช้สอย ซึ่งหลายประเภทสะสมเป็นขยะ สร้างความปฏิญูลให้แก่สภาพแวดล้อม จนมีหลายกรณีที่กลับเป็นพิษภัย ทำลายสุขภาพอนามัยของมนุษย์และสัตว์ มนุษย์ทุกคนควรมีหน้าที่ที่จะช่วยกันระมัดระวังรักษาสภาพแวดล้อม นับตั้งแต่ที่ใกล้ตัวถึงไกลตัว ตั้งแต่ที่กินอยู่หลับนอนในบ้านตลอดจนถึงถนนหนทางและบ้านเมือง ไม่ทิ้งขว้างเศษสิ่งของไปทั่วทุกแห่ง เอาใจใส่บำรุงรักษาเครื่องมือเครื่องใช้ให้คงทน เพื่อจะใช้ประโยชน์ให้สูงสุดเท่าที่เครื่องมือนั้นจะให้ได้ตลอดอายุการใช้งาน โลกทางกายภาพนั้นจะเห็นได้ว่าประชากรเพิ่มขึ้นไม่หยุดยั้ง และโลกแคบลงทุกวัน อาจารย์ระวีย้ำว่าอย่าซ้ำเติมความคับแคบนั้นด้วยความสปรกรงรังที่เราช่วยกันสร้างขึ้นโดยความไม่สนใจใยดี ทำโลกนี้ให้สวยสดเท่าที่จะช่วยกันได้ก็จะเป็นที่น่าอยู่ต่อไปได้อีกนาน⁽⁴²⁾

นอกจากปฏิสัมพันธ์ทางกายภาพระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติแล้ว การสร้างเสริมคุณภาพชีวิตด้านรูปกายภายใต้กฎธรรมชาติทางกายภาพก็เป็นสิ่งจำเป็นกล่าวคือ ชีวิตทางกายภาพของคนเรานั้นมีจังหวะต่างๆตามธรรมชาติ นับตั้งแต่การหายใจเข้าออก เวลาการทำงานและพักผ่อน

(1) ดู ชีวิตดีงาม พิมพ์ครั้งที่ 2 สำนักพิมพ์ผีเสื้อ กรุงเทพฯ หน้า 97-99

การตื่นและหลับตามรอบวันคืน การเอาใจใส่เฝ้าสังเกตจังหวะที่เหมาะสมสอดคล้องกับธรรมชาติของตนเอง เพื่อนำทางการปฏิบัติให้เกิดความผาสุกเป็นพื้นฐานของการพัฒนาคุณภาพชีวิต ทั้งร่างกายต้องการอาหารเพื่อบำรุงเลี้ยงและซ่อมแซมจึงควรเลือกอาหารด้วยคุณค่า รสอาหารนั้นมีเพื่อช่วยการย่อย อาหารซึ่งมีแต่รส ขาดคุณค่าไม่ใช่อาหาร อาหารรสแปลกแต่ไม่สะอาด อาจทำให้เกิดความเจ็บป่วยก็ไม่ควรบริโภค ร่างกายต้องการอาหารแต่พอดี การกินมากเกินไปก็ไม่เกิดประโยชน์ อาจเพิ่มความเกียจคร้าน นอกจากนั้นยังอาจเป็นโทษแก่ร่างกายหรือทำให้เกิดอึดอัด ความคิดหนักทึบ จึงควรควบคุมปากท้องของตนเอง รู้จักบริโภคอาหารแต่พอควรตามที่ร่างกายต้องการที่แท้จริง ร่างกายมนุษย์มีเพื่อการเคลื่อนไหวทุกส่วนมีกล้ามเนื้อเพื่อการออกแรง ชีวิตทางกายคือการต่อสู้กับความต้านทานไม่ได้หยุด ดั่งหัวใจของคนเราไม่เคยหยุดเต้นตลอดชีวิต ดังนั้นการทำงานออกแรงจึงจำเป็นเพื่อให้ร่างกายรักษาความแข็งแรงและสมบูรณ์ในสภาพแวดล้อมของสังคมปัจจุบัน คนบางคนไม่มีโอกาสออกแรงในการทำงาน ร่างกายจึงมักอ่อนแอ เพราะไม่ได้ใช้งาน การออกกำลังกายทุกวันจึงจำเป็นเพื่อรักษาสุขภาพอนามัยของร่างกาย การพักผ่อนหลับนอนตามเวลาอย่างพอเพียง แต่ไม่เกินจำเป็นไปจนเป็นความเกียจคร้าน การหักโหมทำงานจนไม่พักผ่อนโดยใช้ยากระตุ้นหรือเครื่องดื่มกระตุ้นจะทำลายสุขภาพ สุรา เมรัยและยาเสพติดทั้งหลาย ควรละเว้นหลีกเลี่ยงให้ห่างไกลเพราะเป็นอันตรายต่อคุณภาพชีวิต⁽⁴³⁾

2. ความอยู่เย็นเป็นสุขทางสังคม

หมายถึงการที่บุคคลแต่ละคนมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน รวมไปถึงสัมพันธ์กับสิ่งมีชีวิตจิตใจทั้งปวงในการดำรงชีวิตอยู่ในสังคมโลก ด้วยความประสานกลมกลืนที่จะทำให้เกิดความสุขทั้งต่อตนเองและต่อผู้อื่นด้วย ทั้งนี้มีกฎธรรมชาติแห่งความสัมพันธ์ กำหนดว่าพฤติกรรมชนิดใดเหมาะสมให้สังคมมีความมั่นคงและให้บุคคลมีความสุขสงบเป็นปกติ กำหนดว่าพฤติกรรมใดไม่เหมาะสม ก่อให้เกิดความแตกแยกกระส่ำระสาย ทำให้บุคคลทุกชั่วรุ่นวุ่นวายไม่สมควรประพฤติปฏิบัติ มีท่านผู้รู้ นักปราชญ์ และศาสตรา ผู้ได้เคยมาปรากฏในโลกล้วนแต่รู้ประจักษ์หลักเกณฑ์ในธรรมชาติจึงได้ประกาศข้อห้ามข้อปฏิบัติ เพื่อประโยชน์แก่มวลมนุษย์สัตว์ ป้องกันการเบียดเบียนประทุษร้าย ห้ามการยึดแย้งของที่รัก ชี้ให้ผู้คนถือวาจาสุจริต เว้นละสิ่งเสพสิ้นเมา

การกำหนดกฎเกณฑ์ควบคุมตนเองในการประพฤติปฏิบัติต่อผู้อื่นในโลก ไม่ว่าผู้นั้นจะเป็นเพื่อนมนุษย์หรือสัตว์อื่นใด คือการสร้างคุณภาพชีวิตทางสังคม เป็นการช่วยให้สังคมมีปกติสุข ลดความเดือดร้อนและพฤติกรรมรุนแรงที่จะขัดขวางความก้าวหน้าทางจิตใจ และบ่อนทำลายการสร้างสรรคทางสติปัญญา ทั้งของตนเองและของผู้อื่นด้วยโดยตลอด อาจารย์ระวี เห็นว่าผู้ใดที่ปรารถนาคุณภาพแห่งชีวิต ปรารถนาอยู่ในโลกที่สงบสันติปราศจากการกดขี่ข่มเหง

(43) ชีวิตดีงาม อ่างแล้ว หน้า 82-84

เบียดเบียนจะต้องเริ่มสร้างคุณภาพเหล่านั้นในพฤติกรรมและชีวิตจิตใจของตนก่อน โดยสร้างวินัยในตนเองที่จะละเว้นความประพฤติไม่ดีงามเว้นจากการทำร้ายและทำลายชีวิตไม่ว่าจะเป็นสิ่งมีชีวิตจิตใจใหญ่หรือเล็ก เว้นจากการหยิบฉวยสิ่งของที่เจ้าของไม่อนุญาต เว้นจากการลอบลักลวงละเมิดของรักเขา เว้นจากการพูดเท็จไม่ตรงความจริง เว้นจากการเสพสิ่งมีนเมา การละเว้นเหล่านี้คือการเว้นจากการทำให้ชีวิตทางสังคมเสื่อมคุณภาพ⁽⁴⁴⁾ ในขณะที่เดียวกันเมื่อพิจารณาองค์ประกอบพื้นฐานของสังคมอื่นได้แก่ครอบครัว การมีชีวิตคู่ที่เริ่มต้นจากความรักรักความอบอุ่น

ที่จะเป็นรากฐานความเข้มแข็งทางสังคมต่อไป ความรักถือเป็นสิ่งสำคัญที่อาจารย์ระวี แสดงไว้ว่า การมีความรักควรเป็นโอกาสที่คนเราจะขยายจิตใจออกจากวงแคบของตนเองให้ได้เริ่มรู้จักที่จะรักใคร่สักคนหนึ่งอย่างน้อยเท่ากับที่เคยรักเฉพาะตนเอง เมื่อเกิดน้ำใจ รักจริงจัง เราจะเกิดความพร้อมที่จะให้แก่ผู้ที่เรารักได้มากมายโดยไม่ต้องคิดถึงตนเองหรือเรื่องของคุณธรรมมันเป็นการขยายขอบเขตของชีวิตจิตใจของเราและเป็นการเริ่มต้นคุณธรรมอย่างแท้จริง ความรักเป็นการขยายตัวของจิตใจ จากตัวเองครอบคลุมคนรัก-ภรรยา เมื่อมีลูกก็ขยายตัวรู้จักรักลูก รักครอบครัว⁽⁴⁵⁾ ความร่มเย็นเป็นสุขทางสังคมจะเกิดขึ้นจากการพัฒนาการอยู่ร่วมในสังคมด้วยดี จากการไม่ก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่นและตน การประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์ การเริ่มต้นจากความรักรักความอบอุ่นในครอบครัว การมีระเบียบวินัย ไปจนถึงการประกอบสัมมาชีพ ทั้งตระหนักถึงความที่แต่ละคนเกิดและเติบโตมาในโลกนี้ ก็ด้วยความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ค้ำจุนบำรุงเลี้ยง จากทั้งบุคคลและสิ่งแวดล้อมทั้งมีชีวิตและไร้ชีวิต ความไม่เป็นธรรมในสังคมซึ่งอาจขยายตัวลุกลามจนถึงเป็นวิกฤตการณ์ขึ้นได้นั้น ส่วนหนึ่งมาจากผู้คนไม่ตระหนักสำนึกในคุณค่าของผู้อื่น และเอาไรต์เอาเปรียบกันด้วยความเห็นแก่ตัว อาจารย์ระวี เห็นว่า เสถียรภาพและสันติภาพในสังคมจะเกิดมีได้ก็ต่อเมื่อมนุษย์รู้จักคุณค่าและบุญคุณที่ผู้อื่นมีต่อตนจะโดยทางตรงหรือทางอ้อมก็ตาม และพร้อมที่จะตอบแทนบุญคุณนั้นด้วยน้ำใจจริงใจ⁽⁴⁶⁾

ในการอยู่ร่วมกันเป็นสังคมกลุ่มใหญ่ขึ้นไปการเรียนรู้ถึงวัฒนธรรมขนบประเพณีของแต่ละชุมชนเป็นสิ่งจำเป็นเพราะวัฒนธรรมของชุมชนใดๆในโลก ต่างก็มีพัฒนาการเป็นมาเพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของแต่ละชุมชนหรือสังคมนั้น ตามเงื่อนไขข้อจำกัดทางภูมิศาสตร์และสภาพแวดล้อมทั้งทางกายภาพ และเศรษฐกิจ วัฒนธรรมของแต่ละชุมชนในแง่หนึ่งจึงมีลักษณะและคุณค่าพิเศษเฉพาะเหมาะสมแก่ผู้คนของชุมชนนั้นเป็นส่วนใหญ่ ถ้าหากจะลอกเลียนนำไปใช้กับชุมชนอื่นโดยขาดสติปัญญาปรับปรุงให้เหมาะสมเสียก่อนก็อาจเป็นโทษมากกว่าให้คุณ⁽⁴⁷⁾ ความสงบร่มเย็นที่เกิดจากการรู้เข้าใจสภาพสังคมที่หลากหลายแวดล้อมอยู่นี้จะ

(44) ชีวิตดีงาม อ่างแล้ว หน้า 85-87

(45) ดูเพิ่มเติมใน อุดมคติของชีวิตคู่ กองทุนวัฒนธรรมกลุ่มศึกษาและปฏิบัติธรรม จัดพิมพ์ไม่ระบุปีที่พิมพ์

(46) รู้ลึกนึกคิด อ่างแล้ว หน้า 47

(47) บุปผชาติแห่งชีวิต พิมพ์ครั้งที่ 3 สำนักพิมพ์ผีเสื้อ กรุงเทพฯ 2537 หน้า 157

ช่วยให้เกิดสันติภาพและความสุขอย่างแท้จริง อาจารย์ระวี เห็นว่าวัฒนธรรมไทยหล่อหลอม โดยศาสนธรรมสร้างอุดมคติชีวิตที่เป็นอิสระจากทุกสิ่งไม่ปรารถนาที่จะเบียดเบียนแก่งแย่งช่วงชิง ครอบครองสิ่งใดเป็นรากฐานที่ลึกซึ้งของอารยธรรมไทยแต่เดิมา

3. ความอยู่เย็นเป็นสุขทางจิตใจ

หมายถึงการฝึกฝนอบรมและสร้างเสริมจิตใจที่ตั้งงามให้เกิดขึ้น ทั้งนี้เป็นเพราะสิ่งที่เราควรเรียนรู้จักคือชีวิตของเราเองอันประกอบด้วยรูปกายกับจิตใจซึ่งเปลี่ยนแปลงอยู่ทุกขณะ รูปกายนั้นเรียนรู้ได้ในวิชาเช่นกายวิภาคและสรีรศาสตร์ สำหรับด้านจิตใจนั้นแม้อาจจะศึกษาได้ในวิชาจิตวิทยา แต่ก็ก็เป็นสิ่งที่ควรเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง เพราะเป็นส่วนชีวิตที่ตามสังเกตได้ด้วยการฝึกตนเอง ด้วยสติความรู้ตัว และความมีใจตั้งมั่นแน่วแน่คือสมาธิ อาจารย์ระวี ให้ทัศนะ

เกี่ยวกับการตามดูความรู้สึกนึกคิดว่า จิตนั้นเป็นสิ่งเปลี่ยนแปลงอยู่เรื่อยไม่คงตัวอยู่หนึ่ง ทั้งนี้เพราะความคิดหรือความรู้ของเรานั้นย่อมแสวงหาสิ่งใหม่มาคิดมารู้อยู่เสมอ แม้จะคิดในเรื่องเดิมก็เปลี่ยนแปลงนุ่มไปทุกขณะ ผู้ที่ได้ฝึกฝนการระลึกรู้จิตใจของตนเองโดยเฝ้าตามความรู้สึกนึกคิดไม่ละเลยสืบเนื่องมาเป็นเวลายาวนานพอ ย่อมล่วงรู้คุ้นเคยกับสภาพของดวงจิต ขณะเผชิญกับเหตุการณ์ต่างๆ ในชีวิตว่าใจของตนผ่องใสหรือขุ่นมัว สงบเย็นเป็นธรรมชาติหรือร้อนรนและเศร้าหมอง และสามารถรู้ได้ด้วยว่าเป็นเพราะเหตุใด การมีสติเกิดขึ้นย่อมทำให้รู้ทันปรากฏการณ์ตามธรรมชาติที่เกิดขึ้นในชีวิตจิตใจแต่ละขณะและเข้าใจความเป็นเหตุผลของสิ่งต่างๆ⁽⁴⁸⁾ นอกจากนี้คุณสมบัติต่างๆ ของจิตที่จะก่อให้เกิดความสุขสงบร่มเย็นคือ ความปลอดโปร่ง เบิกบาน ผ่องใส ความปิติ ปราโมทย์ ความอ่อนคลาย ไม่คับข้องหม่นหมอง มีความเมตตา ความรัก ความเอื้อเฟื้อ มีน้ำใจโอบอ้อมอารี มีความเคารพเห็นความสำคัญของผู้อื่น มีความกตัญญู ตระหนักถึงคุณค่าของบุคคลและสังคม ตลอดจนจนธรรมชาติแวดล้อมทั้งหลาย และโดยตระหนักว่า กายที่มีสุขภาพสมบูรณ์เป็นป้อมปราการของใจที่ผ่องใส มีสุขภาพ จึงควรรักษาร่างกายให้ห่างจากโรคภัย ซึ่งใจที่จะแข็งแรงสมบูรณ์นั้น ต้องระวังรักษาและออกกำลังด้วย ทั้งนี้เพราะสิ่งที่เป็นพิษบ่อนทำลายจิตใจ ได้แก่ ความลุ่มหลงสยบยอมต่อความเย้ายวนของเนื้อหนัง ความโกรธเกลียด เคียดแค้น ผูกใจเจ็บ ความมัวงมเหงาหวานอนขิมเซา ความคิดฝันฟุ้งซ่านและงุ่นง่านรำคาญใจ และความลึกลับสงสัยไม่แน่ใจไร้ศรัทธาในคุณธรรม จึงจะต้องเข้มงวดกวดขันระแวดระวังมิให้พิษภัยเหล่านี้เข้าครอบงำได้ อาจารย์ระวีชี้ว่า การออกกำลังใจนั้นฝึกทำไปได้พร้อมกับออกกำลังกาย และฝึกทำได้พร้อมกับการทำกรงานทุกชนิด⁽⁴⁹⁾ โดยใช้องค์ประกอบ 3 ประการของกำลังใจคือ ความบากบั่นพากเพียรไม่ยอมหยุด ความรู้ตัวทั่วพร้อมตื่นเต็มที่ และความแน่วแน่นคงของความคิด เพื่อฝึกฝนจิตใจให้แข็งแรง มีพลังที่จะต้านรับกระแสแห่งคามเปลี่ยนแปลงของชีวิตและสังคมในโลกแห่งเทคโนโลยีที่กำลังถาโถมเข้ามาอย่างรวดเร็ว การสั่งสม

(48) คุณค่าชีวิต พิมพ์ครั้งที่ 7 สำนักพิมพ์ผีเสื้อ กรุงเทพฯ 2538 หน้า 83

(49) เฟ่งพินิจเรื่องชีวิต พิมพ์ครั้งที่ 4 สำนักพิมพ์ดอกหญ้า กรุงเทพฯ 2537 หน้า 23-25

คุณสมบัติที่ควรแก่งานของจิตใจนั้น จะทำให้มนุษย์แต่ละคนสามารถเผชิญหน้ากับสิ่งเหล่านั้นได้อย่างเข้มแข็ง และสามารถที่จะช่วยพหุชนหรือสังคมตั้งแต่ระดับย่อยไปจนถึงระดับใหญ่ที่มีโครงสร้างสลับซับซ้อน มีศักยภาพที่จะแก้ปัญหาได้ การสร้างบุคคลผู้มีคุณสมบัติเชิงบวกด้านจิตใจ จึงเท่ากับเป็นการสร้างกลยุณฑุชนให้มากขึ้นในสังคม ยิ่งมีมากเท่าใด ความสงบสุขทางสังคมก็ยิ่งมากขึ้น

4. ความอยู่เย็นเป็นสุขทางปัญญา

ได้แก่ปัญญาที่รู้เท่าทันความเป็นไปของโลกและชีวิต อันเป็นลักษณะพิเศษประการหนึ่งของมนุษย์ คือชวนชายแสวงหาความเข้าใจในปรากฏการณ์ทั้งหลายที่เผชิญ ซึ่งทำให้มนุษย์ต่างจากสัตว์ สามารถสร้างสรรค์วัฒนธรรม อารยธรรม ผู้ที่จะเติบโตเข้าสู่สังคมมนุษย์จึงต้องศึกษาหาความรู้ ด้วยจิตใจใฝ่รู้ไม่หยุดหย่อน ทั้งโดยการสดับฟังและการอ่าน เรียนรู้จากประสบการณ์ของบรรพชนที่สะสมถ่ายทอดสืบกันมา เพื่อจดจำไว้ใช้งานทันท่วงที การฝึกฝนให้อ่านออกและเขียนได้เป็นพื้นฐานขั้นต้นของการศึกษา เป็นกุญแจไขสมบัติทางปัญญา จากแหล่งความรู้ที่สะสมไว้ในตำรามากมาย ในกระบวนการเรียนรู้ที่ถูกต้องนั้น ผู้ศึกษาจะต้องเลือกใส่ใจในความรู้ ไม่ดูถูกดูแคลนวิชาการ นอกจากนั้นก็มีความมั่นใจในสติปัญญาของตนเองว่าสามารถไม่ด้อยกว่าใครในการที่จะเรียนรู้ เมื่อฟังอยู่ อ่านอยู่ ก็มีใจแน่วแน่ ไม่ฟังขานสายส่ายไปในเรื่องอื่น ให้ความสนใจในเนื้อหาที่มุ่งจะรู้เต็มที ระดมความคิดอ่านอยู่ในเรื่องเดียว โดยสิ่งที่รับรู้ที่ได้จากการอ่านและการฟัง ก็ควรต้องใช้ความคิดวินิจฉัยไตร่ตรอง มีเหตุผลพิจารณาอย่างแยบคาย ก่อนที่จะยอมรับนับถือและจดจำ เมื่อทำได้ดังนี้ ก็จะเติบโตขึ้นในทางสติปัญญาและความรอบรู้สามารถเผชิญเหตุการณ์ในชีวิตอย่างผู้ฉลาด แก้ไขได้โดยไม่ผิดพลาด

อาจารย์ระวี ยังได้ยกหลักกาลามสูตรมาเสนอไว้บ่อยๆ เพื่อเป็นเครื่องเสริมปัญญาในการไม่ด่วนลงมติเชื่ออย่างปราศจากปัญญาไตร่ตรอง เป็นข้อแนะนำตามพุทธพจน์ที่กล่าวกับกาลามชน เป็นการท้วงติงให้ระมัดระวังไม่ด่วนลงมติเชื่อ แต่ควรที่จะตรวจสอบด้วยประสบการณ์ของตนโดยนำมาทดลองใช้ ดูผลในขั้นต้นอย่างรอบคอบและระมัดระวัง ตรวจสอบว่าเกิดคุณหรือโทษในการปฏิบัติ การ อาจารย์ระวี ย้ำว่าข้อนี้หมายความว่า ความจริงเป็นสิ่งที่พิสูจน์ได้ และหลักความจริงนั้นต้องพิสูจน์โดยประสบการณ์ เพราะสิ่งดีย่อมให้ผลเป็นประโยชน์สุข สิ่งชั่วย่อมให้ผลเป็นความเสื่อมและความทุกข์ ทุกสิ่งควรตรวจให้รู้ด้วยตนเอง โดยใช้สติปัญญาที่รอบคอบและฉลาด เพื่อเว้นสิ่งชั่ว และทำสิ่งดีงามตลอดไป⁽⁵⁰⁾

ปัญญาที่เกิดจากการคิดพิจารณาหาเหตุผล การสดับการเล่าเรียน ไปจนถึงปัญญาที่เกิดจากการฝึกฝนอบรมลงมือปฏิบัติ เป็นพัฒนาการทางปัญญาที่จะทำให้เกิดความรู้เข้าใจความเป็นไปของสังคมคือ เรื่องของบัญญัติไปจนถึงเรื่องของความจริงขั้นปรมาตมิ์ งานวิเคราะห์ด้านจิตและปัญญาของอาจารย์ระวี ให้ภาพเกี่ยวกับความรู้ผ่านกระบวนการทางจิตที่ละเอียดลึกซึ้งไปตามลำดับ ด้วยการศึกษเกี่ยวกับคุณลักษณะในอุตมคติทางจริยธรรมของบุคคลและ

(50) คุณค่าชีวิต อ้างแล้ว หน้า 143-146

อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่ โดยกล่าวถึงธรรมชาติของการรับรู้ สิ่งที่ถูกรับรู้และเสพเสวย ที่เรียกว่าอารมณ์ธรรมชาติที่รับรู้และเสพเสวยเรียกว่าจิต อารมณ์ซึ่งเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า อายตนะภายนอก มี 6 ประการคือ รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งที่ต้องกายและเรื่องในใจ ซึ่งจะต้องมากระทบอายตนะภายใน 6 ประการ เป็นคู่ ๆ กัน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ จึงจะเกิดธรรมชาติรับรู้ และเสพเสวย คือจิตขึ้นได้ ชีวิตและโลกดังที่ปรากฏเป็นประสบการณ์ของปุถุชนทั้งหลายเป็นโลกแห่ง

สมมติบัญญัติที่วิถิจิตเนรมิตขึ้นโดยอาศัยรูปนามปรมาตม์เป็นหลักและปิดบังลักษณะที่แท้จริงคือสามัญลักษณะอันได้แก่ อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตตา ของรูปนามเสว โลกและชีวิตที่มีความหลากหลายดงามวิจิตรพิศดาร มีพื้นดิน ท้องฟ้า ป่าเขา บ้านเรือน ผู้คน ยวดยานพาหนะสถาบันสังคม ฯลฯ เป็นที่รื่นรมย์น่าอยู่อาศัยให้หลงติด ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นสมมติบัญญัติที่วิถิจิตเนรมิตขึ้น โลกนี้จึงเป็นโลกส่วนบุคคลโดยแท้ เพราะต่างคนก็อยู่ในโลกของตนมีตนเป็นศูนย์กลาง ความเป็นตัวตนบุคคลก็ถูกเนรมิตปรุงแต่งขึ้นแสดงบทบาทเสพเสวยทุกชัษุขในโลกสมมติขึ้น ซึ่งแท้จริงแล้วทั้งหมดล้วนแต่ไร้แก่นสาร ไร้สาระ ไร้ความเป็นตัวตนบุคคล เป็นสิ่งว่างเปล่า เช่นกับความเพ้อฝัน แต่ก็เป็นที่คุมขังจองจำอัตตาที่ถูกเนรมิตขึ้นด้วยอำนาจของอวิชชา⁽⁵¹⁾ ดังนั้นการฝึกฝนพัฒนาปัญญา จนเห็นกลไกของการเกิดความหลงอันยิ่งใหญ่นี้ โดยอาศัยหลักคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ด้วยการปฏิบัติตามแนวทางมหาสติปัฏฐานหรือวิปัสสนากรรมฐาน จะก่อให้เกิดสติปัญญาที่ฉับไวและแหลมคมพอที่รู้เท่าทันความจริงแห่งโลกและชีวิตนำไปสู่การปฏิบัติอันก่อให้เกิดความสุขสงบร่มเย็น ที่เรียกว่า นิพพาน ได้ในที่สุด

ดังนั้นเมื่อนำโลกทัศน์และชีวิตทัศน์แบบอยู่เย็นเป็นสุข ตามหลักพุทธธรรมไปเปรียบเทียบกับวิทยาศาสตร์ซึ่งมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิต ความคิดของคนทั่วไปดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น อาจารย์ระวี ให้อธิบายว่าวิทยาศาสตร์กับพุทธธรรม มีมุมมองดูโลกและชีวิตแตกต่างกัน วิทยาศาสตร์มองโลกผ่านกรอบสมมติบัญญัติที่สร้างขึ้น เพื่อความเข้าใจในแบบที่ใช้ประโยชน์ในการปฏิบัติได้ในขอบเขตอันหนึ่ง พุทธธรรมมีทรรศนะต่อโลกและชีวิต เพื่อให้เห็นทะลุผ่านม่านแห่งบัญญัติสมมติ ไปสู่โลกปรมาตม์ ซึ่งจะเป็นรากฐานให้เกิดปัญญา แก้ปัญหาทุกประการของโลกและชีวิตได้ การที่จะเจริญปัญญาตามแนวทางพุทธธรรม จึงไม่จำเป็นต้องพะวงและอาศัยทรรศนะต่อโลกและชีวิตแบบวิทยาศาสตร์ ซึ่งแม้จะมีผลสำเร็จในโลกทางรูปธรรม แต่ก็ไม่มีข้อประกันว่าจะมีผลสำเร็จในการนำสู่ชีวิตที่สมบูรณ์ได้⁽⁵²⁾

(51) ระวี ภาวิไล อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่ สำนักพิมพ์ดอกหญ้า 2536 หน้า 259-260 และจากเทพบรรยายเรื่อง บัญญัติ-ปรมาตม์ ณ ธรรมสถาน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(52) พุทธศาสนาในทรรศนะทางวิทยาศาสตร์ อ้างแล้ว

บทที่ ๓ แนวทางและกลไกที่จะทำให้สังคมไทยในอุดมคติเป็นจริง

แนวทางสร้างความอยู่เย็นเป็นสุข

โดยที่ถือว่าสังคมนั้นคือ “พหุชน” คือคนแต่ละคนมาอยู่รวมกันเป็นจำนวนมาก ตามหลักแห่งพระพุทธศาสนา การที่จะพัฒนาสังคมก็คือการพัฒนาพหุชนนั่นเอง การพัฒนาบุคคลแต่ละคนอยู่บนฐานแห่งความมั่นใจที่ว่ามนุษย์ทุกคนล้วนมีศักยภาพในการที่จะพัฒนา⁽⁵³⁾ เพราะมนุษย์เป็นสัตว์ที่พัฒนาได้ คือมีศักยภาพภายในที่จะทำให้เจริญขึ้น เติบโตขึ้น มนุษย์เกิดมาแล้ว สามารถจะพัฒนาขึ้นไปในองค์ประกอบของชีวิตทุกด้าน องค์ประกอบของชีวิต คือ ส่วนที่เป็นร่างกายและส่วนที่เป็นจิตใจ สติปัญญา ต้องรวบรวมและพัฒนาให้มีมากขึ้น และทำให้เป็นไปในทางที่ดีงาม โดยต้องยอมรับว่าแต่ละคนเกิดมาไม่เท่ากัน มีระดับพื้นฐานทางจิตใจ และสติปัญญาไม่เท่ากัน แม้แต่เด็กที่เกิดมา ร่างกายและสุขภาพไม่จำเป็นต้องเหมือนกัน จิตใจกับสติปัญญาก็เช่นกัน แต่ว่าแต่ละคนนั้นทุกคนล้วนมีศักยภาพที่จะพัฒนา ร่างกายมีศักยภาพที่จะเจริญเติบโตขึ้น ได้อาหารดีมาหล่อเลี้ยงบำรุงรักษาส่วนที่บกพร่อง จิตใจและสติปัญญาก็พัฒนาได้ ทำให้สิ่งที่แฝงเร้นอยู่ในแต่ละคนพัฒนาก้าวหน้าไป การจัดดำเนินการเพื่อพัฒนาสิ่งนี้เรียกว่าเป็นการศึกษา หรือที่เรียกว่า ลึกษา เพื่อให้แก้ปัญหาได้

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าเหตุของปัญหาต่างๆ ที่บุคคลและสังคมปัจจุบันทั่วโลกเผชิญอยู่ส่วนใหญ่ มนุษย์เป็นผู้สร้างขึ้นมาเอง เพราะความลุ่มหลงอำนาจวาสนา แข่งขันชิงดีชิงเด่น แก่งแย่งความมั่งคั่ง เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นสาเหตุของการประหัตประหารและการทำสงครามทั้งในและนอกกรอบ ก่อให้เกิดความทุกข์ในโลกยิ่งขึ้น ส่วนการถือเอาความอยู่เย็นเป็นสุขตามความหมายที่ได้กล่าวมาแล้วเป็นสิ่งมีคุณค่าพึงมีในชีวิตจะไม่ก่อให้เกิดผลร้ายเช่นนั้น เพราะไม่ยั่วยุให้เกิดความทะเลาะถายานมักใหญ่ใฝ่สูง หรือความโลภ เห็นแก่ตัว แต่ในทางตรงกันข้าม น่าจะทำให้เกิดความสมัคสมานฉันท์กลมเกลียวเกิดความร่วมมือ ร่วมใจ เห็นอกเห็นใจมีเมตตา กรุณาต่อกัน

เมื่อได้กำหนดชัดเจนว่าความ **อยู่เย็นเป็นสุข** เป็นคุณค่าพึงประสงค์แล้วก็ก็เป็นหน้าที่ของการศึกษาที่จะนำบุคคลและสังคมไปสู่สภาพอุดมคตินี้โดยกำหนดให้เป็นวัตถุประสงค์สำคัญว่า **การศึกษาเพื่ออยู่เย็นเป็นสุข** ซึ่งหมายความว่า จะต้องมีการพิจารณาปรับปรุงแนวความคิดและภาคปฏิบัติในการดำเนินการศึกษา จากที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

อาจารย์ ระวี เห็นว่าในขั้นต้นเราจะต้องทำความเข้าใจให้ชัดแจ้งว่าจะไม่สนับสนุนให้ใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือเพื่อบรรลุผล ตามความทะเลาะถายานส่วนตัวของบุคคลที่จะแสวงอำนาจเกียรติ หรือความมั่งคั่ง ฯลฯ อีกต่อไป แต่จะมุ่งฝึกอบรมให้บุคคลรู้จักดำรงชีวิตอย่าง อยู่เย็นเป็นสุข ผลดีที่จะตามมาเมื่อผู้คนลดความมักใหญ่ใฝ่สูง และเห็นแก่ตัวจัดอย่างที่เป็นผลจากการศึกษาปัจจุบันก็คือ ความแก่งแย่งแข่งดี เอารัดเอาเปรียบ และโดยเฉพาะความขัดแย้งรุนแรงจะลดลง

(53) อมรรัตน์ (นามแฝง) สัมภาษณ์ ศ.ดร.ระวี ภาวิไล “มนุษย์ทุกคนล้วนมีศักยภาพในการที่จะพัฒนา” กระจกเงา ปีที่ 5 ฉบับที่ 16 พฤศจิกายน 2538 หน้า 40-46

โลกปัจจุบัน มีสภาพหมิ่นเหม่ต่อวิกฤตการณ์ในทุกๆ ด้าน ซึ่งอาจล้างผลาญอารยธรรม มนุษย์ ให้หมดสิ้นไปได้ สภาพเช่นนี้เกิดขึ้นทั้งที่มนุษย์มีความรู้ความสามารถมากมาย ในทาง ใช้ประโยชน์จากวัตถุซึ่งเป็นผลส่วนหนึ่งของการศึกษา แต่เป็นการศึกษาซึ่งส่งเสริมความมั่ง ใหญ่ใฝ่สูงความโลภและความเห็นแก่ตัว ในสถานการณ์เช่นนี้อุดมคติชีวิตที่อยู่เย็นเป็นสุข และ การศึกษาเพื่ออยู่เย็นเป็นสุข จึงควรมีบทบาทสำคัญ ที่จะช่วยแก้วิกฤตการณ์ของมนุษย์อันนี้ด้วย ควบคู่ไปกับวิชาการที่ว่าด้วย กฎเกณฑ์ของธรรมชาติฝ่ายวัตถุ และการใช้ประโยชน์จากความรู้ เหล่านั้นเพื่อความสะดวกรสบายในการดำรงชีวิต เราจะต้องแสวงหาและเผยแพร่ความรู้ ความ เข้าใจ ในเรื่องของชีวิต จิตใจของมนุษย์เอง ในการศึกษาเพื่ออยู่เย็นเป็นสุขนี้ บุคคลจะต้องเรียนรู้จัก ความรู้สึกนึกคิดของตนเอง ความรู้สึกนี้จะป็นช่องทางนำไปสู่ความเข้าใจและเห็นอกเห็น ใจผู้อื่น และสืบต่อไปเป็นรากฐานถึงความรู้จักพฤติกรรมของในสังคมด้วย

อาจารย์ระวีเสนอว่า เราจะต้องให้การศึกษาก่อนุชน เพื่อให้เขารู้จักว่าชีวิตเป็นสิ่ง ประเสริฐมีคุณค่า ความทุกข์ที่เราประสบในชีวิต เป็นสิ่งเตือนให้เราทราบถึงความบกพร่องที่แก ไขปรับปรุงได้ในชีวิตของเราเอง เพราะเราแต่ละคนมีศักยภาพที่จะทำเช่นนั้น การศึกษาเป็น ระบบฝึกอบรมให้เราพัฒนาจิตใจและสติปัญญาเพื่อจะได้เข้าสู่ชีวิตอันประเสริฐนี้ให้สมบูรณ์ เต็มเปี่ยมยิ่งขึ้นไป การศึกษาเพื่ออยู่เย็นเป็นสุขที่ถูกต้อง จะช่วยมนุษย์ให้หลีกเลี่ยงวิกฤตการณ์ อันจะนำโลกไปสู่หายนะภัย⁽⁵⁴⁾

(54) การศึกษาเพื่ออยู่เย็นเป็นสุข อ่างแล้ว หน้า 11

อุดมคติการศึกษาสมบูรณ์

แนวทางและกลไกที่จะทำให้สังคมไทยในอุดมคติเป็นจริงนั้น อาจารย์ระวีได้เสนอเป็นประเด็นหลักๆ ไว้ในที่ต่างๆ หลายแห่ง⁽⁵⁵⁾ ที่เน้นหลักการการศึกษาที่จะเป็นรากฐานให้บุคคลพัฒนาไปสู่ความเป็นมนุษย์สมบูรณ์เพื่อการแก้ปัญหาสังคมในระดับต่างๆ และเพื่อสร้างสรรค์สันติภาพในโลก โดยอาจารย์ระวีได้ลำดับแนวคิด เป็นข้อๆ ดังนี้

1. โลกและชีวิต กล่าวคือ ธรรมชาติทั้งหมดทั้งสิ้นอันครอบคลุมทั้งรูปธรรม นามธรรม นั้นเปลี่ยนแปลงแปรผันไปตามกฎเกณฑ์อันแน่นอน ซึ่งเรียกได้ว่าเป็นกฎธรรมชาติ การแสวงหาสะสมความรู้เรื่องกฎธรรมชาติในทุกแง่ทุกมุมเป็นสมบัติและมรดกทางสติปัญญาของมนุษย์ เพื่อใช้ประโยชน์และถ่ายทอดสู่อนุชนรุ่นหลัง จึงเป็นความรับผิดชอบของคนทุกยุคทุกสมัย

มนุษย์มีความปรารถนารุนแรงที่จะเผชิญเหตุการณ์ทั้งหลายในชีวิตอย่างรู้และเข้าใจในสถานการณ์ ทั้งสามารถแก้ไขปัญหาก็อาจเกิดขึ้นได้ เพื่อจะทำเช่นนี้ได้ มนุษย์จะต้องเข้าใจวิถีทางธรรมชาติซึ่งหมายความว่าถึงกฎเกณฑ์อันครอบคลุมกำหนดกระบวนการเปลี่ยนแปลงของเหตุการณ์นั้นๆ ดังนั้นหลักสำคัญประการหนึ่งของการศึกษาก็คือการเรียนรู้กฎธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายในปรากฏการณ์ของโลกและชีวิต

ในปัจจุบันมีวิชาการมากมายหลายสาขาซึ่งเป็นผลจากการค้นคว้าแสวงหาตามแนวทางนี้ และเป็นมรดกตกทอดทางสติปัญญามาให้ได้ศึกษาเล่าเรียนกันในกลุ่มวิทยาศาสตร์ธรรมชาติซึ่งพิจารณาตามรูปธรรม อย่างไรก็ตาม ความรู้ ความเข้าใจด้านนามธรรมของโลกและชีวิตในระบบวิชาการปัจจุบันยังไม่กว้างขวางลึกซึ้งเพียงพอ นับเป็นความบกพร่องที่ต้องแก้ไข

ประเพณีระเบียบวิธีการค้นคว้าของวิทยาศาสตร์ธรรมชาติใช้ได้ผลดีในกรณีที่ทำต่อสิ่งที่เป็นแร่ธาตุไร้ชีวิตจิตใจ มีผลน้อยลงเมื่อพิจารณาสิ่งมีชีวิต และผลน้อยลงอีกเมื่อนำมาใช้กับระบบที่มีจิตใจและโดยเฉพาะเรื่องของนามธรรม ทั้งนี้รวมไปถึงสังคมซึ่งเป็นการชุมนุมของบุคคลซึ่งประกอบด้วยทั้งรูปธรรมและนามธรรม

วิทยาศาสตร์ธรรมชาติไม่ใช่แหล่งเดียวของความรู้เรื่องโลกและชีวิต ปรมัตถธรรมหรืออภิธรรมอันสืบเนื่องมาจากการตรัสรู้และประกาศธรรมของพระพุทธเจ้าเป็นระบบวิชาพรรณนาเรื่องโลกและชีวิต กล่าวคือธรรมชาติทั้งหมดทั้งสิ้นอย่างกว้างขวางละเอียดลึกซึ้งและสมบูรณ์ครอบคลุมทั้งด้านรูปธรรมและนามธรรม อภิธรรมกล่าวถึงกฎเกณฑ์ของโลกและชีวิตอันเป็นความจริงแท้ตามธรรมชาติ ซึ่งไม่ขึ้นต่อกาลเวลาแห่งหน และทำทหายทดลองพิสูจน์โดยประสบการณ์จริงของบุคคลและสังคม อภิธรรมคือองค์ความรู้บริสุทธิ์ในเรื่องโลกและชีวิตทุกแง่มุม การที่วิชาอภิธรรมถูกวางวิชาการสมัยใหม่ของมนุษย์ละเลยมองข้ามตลอดมาเป็นเวลานาน

(55) เช่น โฉมหน้าใหม่ของการศึกษาไทย, เฟ่งพินิจเรื่องชีวิต, คุณค่าชีวิต ชีวิตที่ติงาม ฯลฯ ในที่นี้ ได้เลือกเฟ้นแนวความคิดรวบยอดของอาจารย์ระวี จากบทความอุดมคติการศึกษา สมบูรณ์ธรรมะกับการอยู่เย็นเป็นสุข และการศึกษาสมบูรณ์ จากวารสารศึกษาศาสตร์ปริทัศน์ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ปีที่ 4 ฉบับที่ 3, 2530 หน้า 1-25

นับศตวรรษ นับเป็นเรื่องน่าเสียดายและควรแก้ไข ในปัจจุบันอิทธิกรมเปรียบเสมือนกรุมหาสมบัติทางสติปัญญาของมนุษย์ซึ่งมีผู้รู้เห็นนำมาใช้ประโยชน์เพียงน้อยนิด ความรู้จากอิทธิกรมควรมีส่วนสำคัญในการวางรากฐานการศึกษาเพื่อความรู้ความเข้าใจในกฎธรรมชาติของโลกและชีวิต อันเป็นหลักสำคัญอันหนึ่งของการศึกษา

ปัญหาความขัดแย้งและความรุนแรงในระดับต่างๆ ของสังคมทั้งเล็กและใหญ่บ่งถึงความบกพร่องในความรู้ความเข้าใจของมนุษย์ในเรื่องวิถีทางและธรรมชาติของสังคม สมมติฐานและทฤษฎีทางรัฐศาสตร์และสังคมเท่าที่มีอยู่ยังจะต้องแก้ไขปรับปรุงให้สอดคล้องใกล้เคียงกับสภาพเป็นจริงยิ่งขึ้น ข้อนี้หมายความว่าควรจะต้องมีการแสวงหาความรู้ความเข้าใจในเรื่องของธรรมชาติมนุษย์และสังคมมนุษย์ให้กว้างขวางลึกซึ้งยิ่งขึ้น วิชาอิทธิกรมควรมีบทบาทร่วมในการค้นคว้าแสวงหานี้ เพราะวางรากฐานความรู้เรื่องโลกและชีวิตมนุษย์ไว้โดยละเอียดซึ่งในทุกแง่มุมพร้อมที่จะให้ผู้มีสติปัญญานำไปวิเคราะห์และสังเคราะห์เป็นอุดมการณ์ของสังคมในรูปแบบที่เหมาะสมกับยุคสมัยและสภาวะแวดล้อม

สรุปว่าในการศึกษาข้อแรกกำหนดการเรียนรู้อันหลักเกณฑ์หรือกฎธรรมชาตินี้ ควรขยายให้ครอบคลุมทุกแง่มุมทั้งด้านรูปธรรมและนามธรรม ควรใช้ทั้งระเบียบวิธีการวิทยาศาสตร์ปัจจุบัน และวิเคราะห์เรียนรู้จากมรดกตกทอดทางสติปัญญาอันมีในปรมัตถธรรมซึ่งกล่าวถึงความจริงแท้ในธรรมชาติ อาจารย์ระวี เรียกหลักข้อแรกนี้ว่า **รอบรู้ลึกกฎธรรมชาติ**

2. เมื่อมนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องกับธรรมชาติและกฎของธรรมชาติในวิถีทางแห่งการดำรงชีวิตและการดำเนินกิจการ ย่อมปรารถนาจะล่วงรู้ถึงความหมายและความมุ่งหมายเพื่อจะได้กระทำการให้ถูกต้อง ทั้งนี้รวมถึงความเข้าใจในเนื้อหาของความรู้เรื่องกฎธรรมชาติซึ่งรองรับอยู่ด้วย และรู้ว่าตามกฎเกณฑ์เฉพาะเรื่องใดเมื่อกระทำอย่างไรแล้วจะบรรลุผลเช่นใด สรุปว่ารู้ถึงเป้าหมายหรืออุดมคติรวมทั้งขั้นตอนของความเป็นเหตุเป็นผลและการกระทำ รวมทั้งหลักเกณฑ์ที่จะนำไปบรรลุผลตามอุดมคตินั้น

หลักความรู้อันนี้ครอบคลุมตั้งแต่กิจการงานในชีวิตประจำวันแต่ละเรื่องแต่ละชิ้น จนถึงเรื่องเป้าหมายหรืออุดมคติของบุคคล รวมถึงอุดมการณ์ของสังคมมนุษย์ในแต่ละยุคสมัยด้วย

เมื่อบุคคลเจริญวัยมีสติปัญญาก้าวแข็งขึ้น และรับรู้ปรากฏการณ์อันหลากหลายของโลกและชีวิตย่อมเกิดความอัศจรรย์ใจและสับสนเทห้ในความมงดงามล้ำลึกของธรรมชาติทั้งหมดทั้งสิ้น จะมีคำถามมากมายเกิดขึ้นในส่วนลึกของจิตใจเป็นต้นว่า สิ่งทั้งหลายที่รู้เห็นอยู่นี้เป็นมาอย่างไร คืออะไร จะเป็นอย่างไรต่อไปข้างหน้า มีความหมายและจุดหมายอย่างไรหรือไม่ เราคือใคร มนุษย์คืออะไร เรามาจากไหนและจะไปข้างไหน ชีวิตมีความหมายอย่างไรหรือไม่ ฯลฯ

การเรียนรู้ตามแนวทางของหลักการศึกษาค้นคว้าที่กล่าวมาแล้ว อาจตอบปัญหาข้างบนได้บางส่วน หลักการศึกษาค้นคว้าข้อ 2 นี้ กำหนดว่าจะต้องมีการส่งเสริมชั้นนำแนวทางการเรียนรู้จักชีวิตและโลกเพียงพอที่จะเห็นความหมายตามเป็นจริงกับทั้งสามอย่างที่สร้างสรรค์อุดมคติชีวิตที่สอดคล้องกับกฎธรรมชาติและโลกให้เห็นว่ามีศักยภาพแห่งความดีงามสูงสุด มิใช่สิ่งที่อุบัติขึ้นอย่างบังเอิญและไร้ความหมาย มนุษย์มีหน้าที่แสวงหาความหมายในกิจการของชีวิตประจำวัน

ซึ่งควรดำเนินไปสู่ผลอันดีงาม กับทั้งแสวงหาความหมายและอุดมคติสูงสุดของชีวิต เพื่อใช้เป็นเครื่องกำหนดแนวทางดำเนินชีวิตและเป็นหลักความประพฤติและการปฏิบัติในสถานการณ์ต่างๆ สรุปเรียกหลักข้อที่สองว่า **หยั่งรู้ความหมายอุดมคติชีวิต**

3. หลักการศึกษาประการที่สาม คือการเรียนรู้อัจฉริยะของตนเองอย่างเบ็ดเสร็จทั้งด้านกายและจิตใจ ทั้งนี้นอกจากจะอาศัยการเรียนรู้อัจฉริยะจากหลักการศึกษาสององค์ประกอบแรกเป็นพื้นฐานแล้ว จะต้องเพิ่มเติมการปฏิบัติฝึกฝนการรู้ตัวสังเกตตนเองอย่างไม่หยุดหย่อนเข้าประกอบด้วย การรู้จักตนเองทางกายภาพอาศัยวิชาการทางกายวิภาคและสรีรวิทยา รวมทั้งสุขศึกษา เป็นต้น เพื่อพัฒนาสุขภาพอนามัยให้สมบูรณ์เพียงพอเป็นที่รองรับจิตใจที่ปลอดโปร่งปราศจากกังวลด้วยความป่วยไข้ การรู้จักตนเองทางด้านจิตใจ มีความหมายครอบคลุมทั้งกว้างและลึก เพราะหมายถึงความรู้เท่ารู้ทันวิถีความรู้สึกนึกคิดของตนเองตั้งแต่ระดับรู้ตัวปกติ ถึงระดับที่แฝงเร้น เป็นที่ลึกลับและไร้สำนึก ทั้งนี้เพราะนามธรรมทุกระดับมีอิทธิพล กำหนดทั้งวิถีและความคิด ความประพฤติของบุคคล

การดำเนินการศึกษาตามองค์ประกอบข้อนี้เป็นปฏิบัติการฝึกให้มีสติสัมปชัญญะมากขึ้นและมีพลังกล้าแข็งขึ้น เพื่อรู้ชัดในองค์ประกอบทั้งด้านรูปธรรมและนามธรรมในทุกขณะชีวิต และรู้ด้วยศักยภาพอันแฝงอยู่ในตนเอง

การศึกษาเพื่อรู้จักตนเองนี้ แม้เป็นที่ทราบและยอมรับความสำคัญมาในวัฒนธรรมต่างๆ ในอดีต ทั้งในโลกภาคตะวันออกและตะวันตก แต่ก็ควรเป็นที่น่าแปลกใจว่าไม่ได้รับความเอาใจใส่ส่งเสริมดำเนินการในระบบการศึกษาของโลกปัจจุบัน เหตุผลก็คงเป็นเช่นเดียวกับที่ได้กล่าวมาแล้วคือ นักวิชาการศึกษาปัจจุบันอยู่ภายใต้ความครอบงำของความคิดแบบสสารนิยม จึงเห็นความสนใจแต่ในเรื่องของโลกแห่งสารวัตถุภายนอก ทำให้ละเลยที่จะสนใจเรียนรู้จักตนเองให้จริงจังและอย่างเป็นระบบ

อันที่จริงความรู้เรื่องกฎธรรมชาติทั้งในด้านรูปธรรมและนามธรรม กับทั้งการแสวงหาเพื่อรู้ความหมาย และอุดมคติของชีวิต ดังได้กล่าวมาแล้วกับการรู้จักตนเองนี้มีความสัมพันธ์ต่อกัน ทั้งนี้เพราะสิ่งที่ยึดถือเป็นตัวตนเป็นบุคคลก็ได้แก่รูปธรรมและนามธรรมอันเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ย่อมขึ้นต่อกฎธรรมชาติอันเดียวกันซึ่งเป็นหลักการของสรรพสิ่ง เมื่อเรียนรู้กฎธรรมชาติของสิ่งภายนอกก็ย่อมรู้จักกฎเกณฑ์ของสิ่งภายใน คือ ตนเอง และในเชิงกลับกัน เมื่อเรียนรู้จักตนเองก็มีผลให้รู้จักสิ่งอื่นที่อยู่ภายนอกด้วย

อนึ่ง การรู้จักกฎเกณฑ์ของโลกภายนอก ประกอบกับการรู้จักกฎเกณฑ์นั้นๆ ในตนเองย่อมจะเป็นรากฐานสำคัญในการกำหนดรู้ความหมายและอุดมคติของชีวิตของตนเอง นอกเหนือจากการหยั่งรู้ความหมายของสรรพสิ่ง นับตั้งแต่กิจการต่างๆ ที่ทำในชีวิตประจำวัน จนถึงวิถีทางพัฒนาการของชุมชน สังคม และของมนุษยชาติ

ดังนั้น ความรู้จักหลักการหรือกฎธรรมชาติ การหยั่งรู้ถึงความหมายและอุดมคติ กับความรู้จักเท่ารู้ทันธรรมชาติของตนเอง จึงควรเป็นหลักศึกษาอบรมที่กระทำอย่างสอดคล้อง ส่งเสริมกันและกระทำไปพร้อมๆ กัน ทั้งควรกำหนดเป็นแนวทางการศึกษาที่ควบคู่ไปกับชีวิต ตั้ง

แต่ในปฐมวัยตลอดจนถึงวัยสุดท้ายแห่งชีวิตเป็นระบบสืบเนื่องอย่างไม่มีช่องว่างคั่นระหว่างกัน ความรู้ความเข้าใจเรื่องธรรมชาติของนามธรรมที่จะแสวงหาและศึกษาได้นั้น ในทางปฏิบัติจะ

ต้องเริ่มต้นที่ตนเองก่อน โดยการพิจารณาความรู้สึกนึกคิดของตนเองเป็นประจำ ระบบการฝึกอบรมในเรื่องนี้มีอยู่แล้วอย่างสมบูรณ์ในพุทธศาสนา ซึ่งเรียกว่าสติปัญญา ซึ่งเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่จะได้มีการนำมาใช้ในการให้การศึกษาแก่บุคคลตั้งแต่ในวัยเด็กตลอดไปในชีวิตตามความเหมาะสมแห่งวิวัฒนาการทางจิตใจและสติปัญญา

ในปัจจุบันได้มีการนำเอาการฝึกสมาธิเข้าบรรจุในหลักสูตรการเรียนการสอน ทั้งนี้เข้าใจว่ามุ่งหมายเพื่อส่งเสริมการศึกษาด้านจริยธรรมของนักเรียน แนวความคิดนี้แม้จะยังไม่แสดงหลักการชัดเจนว่า การมีสมาธิจะทำให้จริยธรรมของเยาวชนดีขึ้นอย่างไร นอกจากว่าในคำสอนทางพุทธศาสนานั้นยึดหลักศีล สมาธิ ปัญญา แต่ในแง่หนึ่ง การทำสมาธิอย่างน้อยก็เป็นการเริ่มต้นให้บุคคลคุ้นเคยกับชีวิตด้านนามธรรมของตนเอง ซึ่งเด็กหรือผู้ใหญ่สมัยนี้ไม่น้อยอาจไม่ตระหนักหรือสำนึก หรือแม้ยอมรับว่าจิตเป็นสิ่งที่อยู่จริง ควรเป็นที่น่าแปลกใจเมื่อพฤติกรรมต่างๆ ของผู้คนปัจจุบันแสดงถึงความคุ้นเคยกับสารวัตถุภายนอกมากกว่าจิตใจที่อยู่ในกายของตนและเป็นองค์ประกอบส่วนสำคัญของชีวิตตนเอง ระบบการศึกษาซึ่งเน้นการเรียนรู้หนังสือ และความสามารถที่จะประกอบอาชีพเป็นสำคัญได้ละเลยเรื่องที่จะให้บุคคลรู้จักและเข้าใจธรรมชาติของตนเองซึ่งประกอบด้วยทั้งรูปกาย และจิตใจ และความบกพร่องอันนี้เองเป็นสาเหตุของปัญหามากมาย ทั้งที่เป็นส่วนบุคคล และส่วนสังคม การที่เป็นเช่นนี้เพราะระบบการศึกษาเท่าที่เป็นมารวมศตวรรษได้พยายามลอกเลียนแบบตะวันตก ซึ่งเป็นที่ประจักษ์ผลสำเร็จในการสร้างสรรค์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของการจัดการกับวัตถุเพื่อความกินดีอยู่ดีของมนุษย์ ซึ่งเป็นเรื่องน่านิยมควรสนับสนุน แต่ความสนใจด้านเรียนรู้ทางรูปธรรมก็ไม่ควรเป็นสาเหตุให้ละเลยและละทิ้งความสนใจเอาใจใส่เรียนรู้เพื่อพัฒนาทางจิตใจ ความบกพร่องอันนี้จริงไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะในเมืองไทย แต่เป็นแนวทางของสังคมมนุษย์โดยทั่วไปในโลก

ดังนั้นถ้าหากได้มีการปรับปรุงระบบการศึกษาเสียใหม่ให้ส่งเสริมสนับสนุนความเจริญเติบโตของมนุษย์ในองค์ประกอบทั้งทางรูปธรรมและนามธรรมเพื่อให้เป็นมนุษย์สมบูรณ์ เพื่อรวมกันเป็นสังคมที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ลดปัญหาและความบกพร่องต่างๆ ลงให้ได้ ก็ควรที่จะได้กำหนดหลักสูตรส่วนที่เป็นปฏิบัติการให้เรียนรู้จักตนเองโดยทางการฝึกสติ ตั้งแต่เยาว์วัยและสืบเนื่องไปตลอดชีวิต โดยสรุปแล้วจะต้องถือว่าการมีสติรู้ตัวทั่วพร้อม รู้เท่ารู้ทันความรู้สึกนึกคิด

ของตนเอง เป็นแกนกลางของการศึกษาเพื่อพัฒนาตนเอง และเพื่อพัฒนาสังคมซึ่งใช้สติปัญญาเป็นเครื่องนำแนวทางปฏิบัติการแก้ไขปัญหามากมาย สังคมซึ่งสมาชิกส่วนใหญ่ได้รับการฝึกฝนในแนวทางเช่นนี้ จนเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตประจำวัน นับได้ว่าเป็นสังคมที่มีศักยภาพที่เจริญก้าวหน้าได้อย่างแท้จริง หลักข้อที่สามนี้ อาจารย์ระวี เรียกว่า **สติรู้เข้าใจตนเอง**

4. การนำความรู้เรื่องกฎเกณฑ์และความหมายของชีวิตและโลกมาใช้ประโยชน์สร้างเสริมความสะดวกสบายในการดำรงชีวิตของมนุษย์อย่างพอเหมาะพอดีเพื่อเป็นพื้นฐานของการพัฒนาศักยภาพของบุคคล เป็นหลักการศึกษาระเบียบที่สี่ ข้อนี้หมายถึงวิชาการประยุกต์ อันได้

แก่ วิศวกรรมศาสตร์ แพทยศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ เป็นต้น ที่กล่าวมานี้เป็น การพิจารณาด้านรูปธรรม สำหรับด้านนามธรรมนั้น ศาสนธรรมนับได้ว่าเป็นอิทธิธรรมประยุกต์

หรือปรมาตถธรรมประยุกต์ โดยเป็นการนำเอาความรู้แท้จริงในเรื่องของชีวิตและโลกมาใช้ ประโยชน์ในการชี้นำการประพฤติปฏิบัติเพื่อให้เกิดผลที่ดียิ่งขึ้นในชีวิตและในสังคม

ในชีวิตประจำวันโดยทั่วไป หลักการศึกษาข้อนี้กำหนดให้เรียนรู้อย่างเหมาะสมพอดี ในการประกอบกิจกรรมต่างๆ ไม่ให้เป็นไปอย่างสุดโต่งขาดความสมดุล ไม่ว่าในการขุดค้น ทรัพยากรธรรมชาติขึ้นมาใช้ประโยชน์ ในการบริโภคในการสังสรรค์เสวนา การพักผ่อนหย่อนใจบันเทิงเริงรมย์ จนถึงการพักผ่อนหลับนอน ทั้งนี้เมื่อวิเคราะห์ปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นในบุคคล และสังคมปัจจุบัน ปรากฏว่าส่วนหนึ่งเกิดขึ้นเพราะการขาดความเหมาะสมในการใช้วิทยาการประยุกต์หรือเทคโนโลยีเพื่อความสะดวกสบายในชีวิตและสังคม ซึ่งต้องการการแก้ไขปรับปรุง เป็นการด่วน

ในขณะที่เมื่อคนส่วนน้อยยกอบโกยขุดค้นทรัพยากรของโลก สร้างสรรค์เทคโนโลยี นำมาบำรุงความสะดวกสบายที่ฟุ้งเฟ้อเกินพอดี ประชากรส่วนใหญ่ของโลกตกอยู่ในความลำบากยากแค้นและมีไม่น้อยสิ้นชีวิตเพราะความอดอยากขาดแคลน หรือมีชีวิตในระดับที่ต่ำกว่าสภาพความเป็นมนุษย์ ในขณะที่เดียวกันการศึกษาที่ดำเนินอยู่ในโลกกลับมีส่วนขยายช่องว่างระหว่างความมั่งคั่งกับความจนให้กว้างไกลยิ่งขึ้น นอกจากนี้ยังได้มีการนำเทคโนโลยีไปใช้ในการสร้างสรรค์อาวุธที่มีอำนาจทำลายล้างมหาศาล เป็นเครื่องแข่งขันต่อรองทางการเมือง ซึ่งเป็นอันตรายอย่างยิ่งต่อสังคมมนุษย์ การศึกษาให้รู้จักความเหมาะสมพอดีในการใช้ความรู้ จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในโลกปัจจุบัน

อารยธรรมปัจจุบัน กล่าวได้ว่าอยู่บนรากฐานของวิทยาศาสตร์ทางสสารธรรมและเทคโนโลยี ซึ่งเป็นการนำเอาความรู้ทางวิทยาศาสตร์นั้นมาประยุกต์เพื่ออำนวยความสะดวกสบายในการดำเนินชีวิต และประกอบกิจการต่างๆ ของมนุษย์ ตัวอย่างที่สำคัญของเทคโนโลยีหรือประยุกต์วิทยา ได้แก่ วิศวกรรมศาสตร์ แพทยศาสตร์ เป็นต้น ซึ่งมีบทบาทอย่างยิ่งในการแก้ปัญหา สันติสนุนการณ์อันดีอยู่ดีของชาวโลก อย่างไรก็ตาม ข้อควรสังเกตรวมก็คือในขณะที่เมื่อประยุกต์วิทยาหลากหลายสร้างสรรค์ความก้าวหน้าเพื่อความผาสุกของมนุษย์ ก็ยังมีประยุกต์วิทยาอีกส่วนหนึ่งเป็นไปเพื่อการทำลายล้างและเป็นสาเหตุของความทุกข์ยากต่อมวลมนุษยชาติด้วย โดยการสร้างและสะสม รวมทั้งใช้อาวุธในรูปแบบต่างๆ อย่างพิสดาร เป็นต้น นอกจากนี้ในความพยายามแสวงหาวัตถุทิพย์เพื่อนำมาประดิษฐ์เป็นอุปกรณ์และเครื่องใช้ไม่สอยตามหลักวิชาประยุกต์วิทยานั้นก็ได้มีการขุดค้นทรัพยากรของโลกอันควรเป็นสมบัติกลางของมนุษยชาติมาใช้เป็นประโยชน์อย่างยิ่งเฉพาะชาวโลกบางหมู่เหล่า โดยไม่มีการเฉลี่ยแบ่งกันอย่างยุติธรรม

แต่เป็นไปอย่างเอารัดเอาเปรียบ ในขณะที่เดียวกันโดยความเห็นแก่ได้ก็ทำลายสภาพแวดล้อมอันเกื้อกูลความอยู่เย็นเป็นสุขของมนุษย์สัตว์ให้เสียหายจนอาจไม่เหมาะสมต่อการที่สิ่งมีชีวิตทั้งหลายจะเผชิญต่อไปได้บนโลกนี้ในอนาคต

ข้อคิดที่เกิดขึ้นจากการพิจารณาปัญหาที่ได้กล่าวมานี้ก็คือ ได้มีการประยุกต์ความรู้ทางสสารธรรมอย่างได้ผล แต่นำเอาไปใช้ก่อให้เกิดภัยพิบัติ ทำให้เกิดความทุกข์มากขึ้นในโลก เป็น

การขัดแย้งตรงข้ามกับหลักการที่ว่า ความรู้ควรเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่มวลมนุษย ในเรื่องนี้ จึงควรวิเคราะห์ให้ชัดเจนว่า เหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น

ทั้งวิทยาการและเทคโนโลยีทางสารสนเทศเป็นกลางทางจริยธรรม ไม่ได้ไม่ชั่ว แต่เป็น สิ่งที่มีพลัง มีศักยภาพสูง ผลดีและผลร้ายที่เกิดขึ้นนั้น สุดแต่มนุษย์จะนำเอาไปใช้ด้วยความมุ่ง หมายอย่างไร ดังนั้นอันตรายภัยพิบัติที่เกิดขึ้น นับว่ามีสาเหตุอยู่ที่จิตใจของมนุษย์เอง มิใช่อยู่ที่ วิทยาศาสตร์และประยุกต์วิทยา

เมื่อได้กล่าวถึงเรื่องความรู้เกี่ยวกับกฎของธรรมชาตินั้นได้แจ่มแจ้งให้เห็นว่ามีทั้งด้าน สสารธรรมหรือรูปธรรม กับด้านนามธรรมหรือเรื่องของจิตใจ ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่าในโลก ปัจจุบันเน้นหนักความรู้ทางสสารธรรม และละเลยไม่สนใจเรียนรู้กฎธรรมชาติเกี่ยวกับชีวิตจิตใจ ให้เพียงพอ เมื่อไม่รู้ไม่เข้าใจแล้วก็ย่อมไม่อาจนำมาใช้ประโยชน์ คือประยุกต์กับชีวิตและ สังคมได้ อย่างเช่นประยุกต์วิทยาทางสสารธรรม คนทั่วไปแม้นักวิชาการหรือผู้บริหารสังคม ไม่ รู้ไม่เข้าใจ ควบคุมจิตใจของตนได้ไม่เพียงพอ ย่อมใช้ประยุกต์วิทยาทางสสารธรรมในทางที่เป็น อันตรายแก่มนุษย์เองได้ ดังที่ปรากฏอยู่ อาจารย์ระวี ทรัพย์เรียกหลักข้อที่สี่นี้ว่า **รู้จักประยุกต์ วิทยา**

5. หลักการศึกษาประการที่ห้าคือ การเรียนรู้เพื่อกำหนดจังหวะชีวิตให้ถูกต้องสอดคล้องกับกาลเวลา ชีวิตของมนุษย์อุบัติขึ้นและดำเนินไปในกรอบแห่งกาลเวลามีเหตุการณ์ต่าง ๆ เกิดขึ้น และแปรเปลี่ยนไปเป็นวงเป็นรอบ เช่น การผลัดเปลี่ยนเวียนวนของวันคืน และฤดูกาล ฯลฯ แต่ละขณะเวลามีความเหมาะสมสอดคล้องตามธรรมชาติวัยเด็ก หนุ่มสาว ผู้ใหญ่ครอง เรือน กลางคน ชราภาพ และมรณกาล แต่ละวัยก็เหมาะสมสำหรับกิจกรรมแตกต่างกันไป รวมทั้งทักษะและท่าทีต่อโลกและชีวิต แม้ช่วงวัน ช่วงสัปดาห์ ช่วงเดือน ช่วงปี ก็เป็นจังหวะเวลาที่ เหมาะสมจะประกอบกิจการแตกต่างกัน ศิลปะของการดำเนินชีวิตที่ดีเกิดจากความรู้ว่าขณะใด สมัยใดควรกระทำการใด จึงจะยังประโยชน์เต็มเม็ดเต็มหน่วยให้เกิดขึ้นในชีวิตและสังคมไม่บก พร่อง เท่าที่เป็นมาความรู้ความเข้าใจด้านนี้ได้ถูกปล่อยปละละเลย ถือเอาว่าเป็นพรสวรรค์ส่วนบุคคล

กล่าวกันว่าปัจจุบันเป็นยุคของการขยายตัวอย่างมหาศาลดุจการระเบิดออกของข้อมูล ความรู้ อันเนื่องมาจากการค้นคว้าวิจัยในสรรพวิทยาการของมนุษย์ สมมติฐาน ทฤษฎี ข้อมูล ข้อมูล ความรู้ซึ่งหลังไหลออกมาจากสถาบันวิชาการทั้งหลายของโลก ดีพิมพ์เป็นเอกสารวารสาร ตำรา และบรรจุในระบบสมองไฟฟ้าทั้งหลายคุณล้ายจะท่วมท้นสติปัญญาของมนุษย์ ปัญหา สำคัญที่บุคคลจะต้องเผชิญก็คือ การนำเอาความรู้ที่ใช้ประโยชน์แก้ปัญหาสถานการณ์เฉพาะ หน้าได้ มาใช้ให้ทันท่วงทีอย่างได้ผลตรงเป้าหมาย ถ้าหากมนุษย์ยังไม่สามารถทำเช่นนี้ได้ก็จะ นับว่า "มีความรู้ท่วมหัว เอาตัวไม่รอด"

แม้ว่าในปัจจุบัน สมองไฟฟ้าจะมีบทบาทช่วยเก็บข้อมูล ความรู้ รวมทั้งการค้นหาข้อมูล ความรู้ ที่จะนำมาใช้แก้ไขสถานการณ์ได้อย่างรวดเร็ว แต่ก็ยังคงจะต้องขึ้นอยู่กับความสามารถ สั่งงานของมนุษย์ต่อไปอีก ข้อนี้หมายความว่าถึงการตัดสินใจเลือกสรรความรู้ความเข้าใจเพื่อใช้ การได้เหมาะสมและทันการซึ่งเรียกว่าปฏิภาณ อันเป็นคุณภาพที่ควรฝึกฝนอบรมให้มีแก่กล้า

แทนที่จะปล่อยให้เป็นเรื่องพรสวรรค์ที่เคยเป็นมา หลักข้อที่ห้าเรียกว่า **จังหวัด ศิลปะ ปฏิภาณ**

6. หลักการศึกษาประเภทที่หก คือ การเรียนรู้จักชุมชนและสังคม ที่บุคคลจะต้องเข้าไปมีความสัมพันธ์ด้วยจะโดยฐานะเป็นสมาชิกประจำก็ดีหรือในฐานะที่จะต้องติดต่อประสานกิจการงานในรูปแบบอย่างใดอย่างหนึ่งก็ดี วิชาการที่สร้างสรรค์ขึ้นตามหลักการศึกษาข้อนี้ครอบคลุมลักษณะขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม อารยธรรม ฯลฯ ของชุมชนและสังคมในทุกระดับ วิชาการประเภทนี้ได้มีอยู่แล้วในระบบการศึกษาปัจจุบัน กล่าวคือ สังคมศาสตร์ทุกสาขา ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ มนุษยศาสตร์ รวมทั้งศิลปกรรม วรรณกรรม ซึ่งช่วยให้หยั่งรู้โลกทัศน์ชีวิตทัศน์อันมีอิทธิพลในชุมชนและสังคม รวมถึงวิชารัฐศาสตร์ นิติศาสตร์ และอุดมการณ์บริหารรัฐในรูปแบบต่างๆ ด้วย

ความรู้ความเข้าใจในด้านนี้ ควรเป็นไปเพื่อการสร้างสรรค์ความสัมพันธ์ที่ดีงามและราบรื่นระหว่างบุคคลกับชุมชนและสังคม ทั้งระหว่างชุมชนและสังคมที่มีโลกทัศน์ชีวิตทัศน์ และอุดมการณ์ทางการเมืองแตกต่างกัน หรือมีขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมแตกต่างกันอันเนื่องมาจากเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ สภาพแวดล้อมทางกายภาพ และสังคม รวมทั้งประสบการณ์ในอดีต

เมื่อมนุษย์อยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มเป็นชุมชนจนถึงขนาดเป็นประเทศชาติวิวัฒนาการของการใช้เสียงสื่อสารความรู้สึกนึกคิดอันเกิดผลเป็นภาษาพูดและภาษาเขียนขึ้น นับว่าเป็นปรากฏการณ์สำคัญที่อำนวยความสะดวกเป็นอย่างยิ่ง สภาพแวดล้อมกายภาพและทางสังคม ขนบประเพณีวัฒนธรรมของต่างยุคสมัย เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดความหลากหลายของภาษาที่มนุษย์ต่างถิ่นต่างยุคใช้กัน การเรียนรู้ภาษาเป็นกระบวนการขั้นต้นที่จำเป็นเพื่อการเข้าร่วมเป็นสมาชิกของสังคม ดังนั้นเมื่อเด็กเริ่มพูดได้จึงต้อง “เรียนหนังสือ” แล้วก็ “ไวยากรณ์” ในขั้นต่อมาความสามารถในการแสดงความรู้สึกนึกคิดของตนด้วยคำพูดและการเขียนอย่างชัดเจนเป็นสิ่งต้องฝึกปรือ ควรเป็นเป้าหมายของการศึกษาในวัยต้นของชีวิต อนึ่งเมื่อความรู้สึกนึกคิดกว้างขวางลุ่มลึกยิ่งขึ้นปริมาณศัพท์และวิธีการผูกประโยคเพื่อแสดงออกย่อมมากมายหลากหลายตามตัว การพัฒนาความสามารถในการใช้ภาษาจึงเป็นกระบวนการที่สืบเนื่องตลอดชีวิต นอกจากนี้การติดต่อสัมพันธ์ระหว่างชุมชนสังคมที่ใช้ภาษาแตกต่างกัน ก็ทำให้ต้องเรียนรู้ และฝึกปรือความสามารถในการใช้ภาษาอื่นด้วยรวมทั้งการ “แปล” ศัพท์และข้อความโดยไม่ให้คลาดเคลื่อนเรื่องของภาษาและหนังสือจึงนับว่าเป็นสิ่งสำคัญที่จะต้องเรียนรู้ เพื่ออยู่ในโลกปัจจุบันด้วย หลักข้อนี้ เรียกว่า **สร้างสรรค์สังคม สันติสุข**

7. หลักการศึกษาประการที่เจ็ด คือการฝึกฝนอบรมให้เกิดความรู้ความเข้าใจเพื่อนมนุษย์ รวมทั้งสัตว์ร่วมโลกทั้งหลายโดยความเป็นบุคคล ซึ่งมีลักษณะอุปนิสัยใจคอ พื้นเพทางจิตใจ และสติปัญญายิ่งหย่อนแตกต่างกัน เพื่อให้ความสัมพันธ์อันมีต่อกันยังประโยชน์สูงสุดต่อทุกฝ่าย วิชาการปัจจุบันในขอบข่ายขององค์ประกอบการศึกษา นี้ คือพฤติกรรมศาสตร์ทุกสาขา

สิ่งที่ควรพิจารณานำเข้ามาศึกษาด้วยก็คือ ปรมาตถธรรมหรืออภิธรรม ซึ่งมีหน้าที่เป็นจิตวิทยา และจิตวิเคราะห์อย่างลึกซึ้งกว้างขวาง อยู่บนรากฐานของความจริงแท้ตามธรรมชาติ และใช้ประโยชน์ได้จริงในภาคปฏิบัติการ

ในการที่จะเรียนรู้จักชีวิตจิตใจของผู้อื่น บุคคลเริ่มต้นด้วยการเรียนรู้จักตนเองซึ่งเป็นตัวอย่างมนุษย์จริง ซึ่งตนเองจะสามารถล่วงรู้ถึงภูมิหลัง รวมทั้งปัจจัยเงื่อนไขแวดล้อมได้ละเอียดลึกซึ้งที่สุด การรู้จักตัวตนเข้าใจชีวิตจิตใจของตนเองจะเป็นรากฐานให้สามารถเข้าใจบุคคลอื่นได้โดยสะดวก และก็จะเป็นรากฐานสำคัญในการสร้างความสัมพันธ์ที่ถูกต้องดีงาม สอดคล้องกับหลักจริยธรรมที่พึงประสงค์

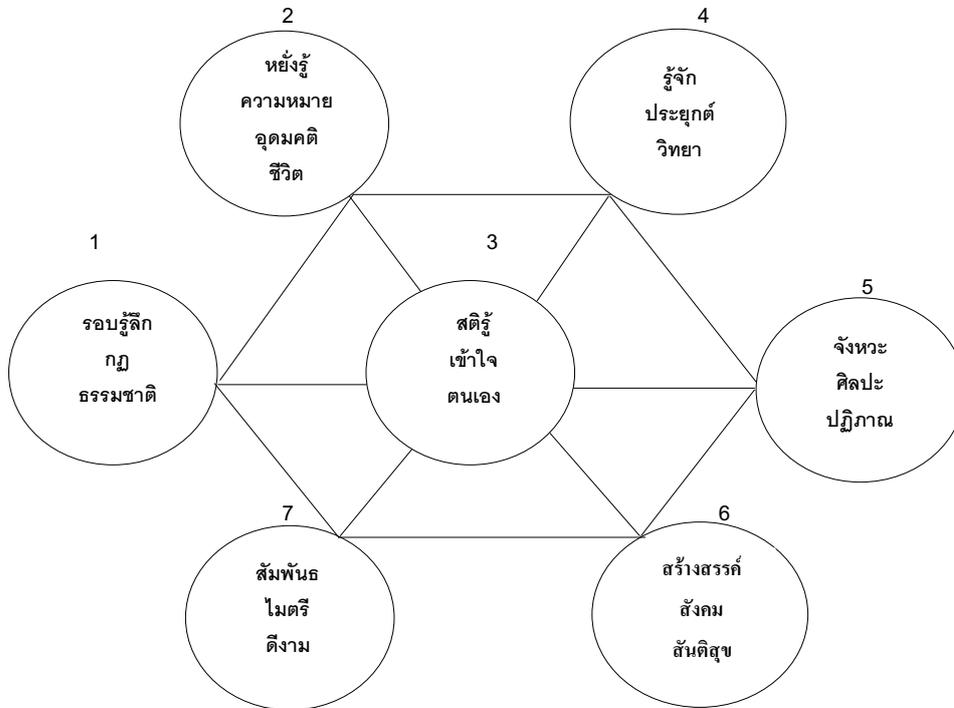
มนุษย์ไม่ควรจำกัดความรู้ความเข้าใจเฉพาะในเรื่องของชีวิตจิตใจมนุษย์ด้วยกันเท่านั้น แต่จำเป็นจะต้องขยายวงกว้างออกไปครอบคลุมสัตว์โลกทั้งหลายซึ่งล้วนมีความรู้สึกนึกคิดในเรื่องนี้ ควรสังเกตว่ามนุษย์เข้าใจจิตใจของสัตว์น้อยเกินไปจะขาดความเห็นใจและเข้าใจความสัมพันธ์อันถูกต้องระหว่างสรรพสิ่งที่มีชีวิตจิตใจและควรนับว่าเป็นเพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสุขในโลก ขอบเขตความเข้าใจความอ่อนไหวของความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์จึงถูกจำกัดอยู่ในกรอบแคบซึ่งมีผลสะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันเองด้วย หลักข้อนี้คือ **สัมพันธไมตรีดีงาม**

อาจารย์ระวีสรุปว่า การศึกษาซึ่งมีองค์ประกอบ หรือหลัก 7 ประการดังกล่าวมานี้ควรเป็นอุดมคติของการศึกษาที่สมบูรณ์ สาขาวิชาต่างๆ ที่สอนและเรียนกันอยู่ในปัจจุบัน อาจจัดเข้าอยู่ในองค์ประกอบหนึ่ง หรือหลายองค์ประกอบก็ได้ อย่างไรก็ตาม ดังที่ได้วิเคราะห์มาในบทความนี้โดยสังเขป ปรากฏว่ายังขาดสาขาวิชาที่สำคัญ โดยเฉพาะที่เป็นความรู้พื้นฐาน และประยุกต์ทางนามธรรมอันเป็นปรากฏการณ์สำคัญของโลกและชีวิต แต่ได้ถูกละเลยมองข้ามตลอดมา ในยุคที่อารยธรรมทางสารสนเทศมีอิทธิพลครอบคลุมความนึกคิดของผู้คนและโดยเฉพาะนักวิชาการปัจจุบัน

การขาดความเอาใจใส่ และละเลยที่จะพิจารณาศึกษา วัฒนธรรมของโลกและชีวิต ได้ก่อให้เกิดปัญหาแก่ไม่ตกมากมายในสังคมมนุษย์ปัจจุบัน จึงจำเป็นต้องแก้ไขโดยปรับปรุงระบบการศึกษาของมนุษย์เสียใหม่ให้สมบูรณ์

ในการดำเนินการให้การศึกษาในวัยและระดับสติปัญญาพื้นฐานแตกต่างกันนั้น ความยิ่งย่อนในเนื้อหาวิชาและสัดส่วนของการเน้นองค์ประกอบใดหนึ่งใน 7 องค์ประกอบนั้นย่อมขึ้นอยู่กับเงื่อนไขต่างๆ เกี่ยวกับผู้รับการศึกษา เป็นต้นว่าจะมีบทบาทเช่น ประกอบกิจการงานประเภทใดในสังคม อย่างไรก็ตามข้อที่ควรเน้นสำหรับผู้บริหารการศึกษา คือควรตระหนักว่า ปัญหาสำคัญอันหนึ่งที่ทำให้เกิดปัญหาติดตามหลากหลายในสังคมปัจจุบันคือ การมีความรู้เชี่ยวชาญพิเศษที่เจาะลึกแต่แคบ ทำให้มีการแบ่งแยกขอบเขตวิชาการเป็นส่วนๆ ไม่ประสานสืบเนื่องกัน ไม่สอดคล้องกับความเป็นเอกภาพของชีวิตและโลก ดังนั้นอย่างน้อยในระดับซึ่งยังไม่เจาะลึกถึงขั้นความรู้ความชำนาญพิเศษ บุคคลควรได้มีโอกาสพัฒนาตนเองอย่างได้สัดส่วนในองค์ประกอบทั้ง 7 หลัก โดยกว้างขวางเท่าที่จะเป็นไปได้

อาจารย์ระวีแสดงหลักการศึกษาศมบูรณ์ทั้ง 7 ประการด้วยแผนภูมิ ดังนี้

ข้อเน้นย้ำเสริมหลักการ

นอกจากวิธีการแห่งการศึกษา 7 ประการที่ได้แสดงไปแล้วนั้น อาจารย์ระวียังเสนอแง่คิดเสริมเพื่อเน้นความสำคัญ ที่พึงกระทำในปัจจุบันดังต่อไปนี้

การอยู่อย่างจริงจัง

ในท่ามกลางกระแสบ่าล้นท่วมทับแห่งข่าวสารข้อมูลของยุคโลกาภิวัตน์ปัจจุบัน แต่ละคนในฐานะความเป็นมนุษย์ ควรพยายามอยู่อย่างผู้จริงจังในทุกสถานการณ์ที่เผชิญ การรู้จักจริงคือ รู้เท่า รู้ทัน รู้สื่อสาร และรู้สร้างสรรค์

การที่ข่าวสารข้อมูลไหลบ่าเข้ามาให้รับรู้ทุกขณะตื่น ไม่ว่าจะจากปากคำของเพื่อนมนุษย์ หรือสิ่งตีพิมพ์ตามสื่อต่างๆ เราควรเลือกรับแต่ที่เป็นประโยชน์ กลับกรองวิเคราะห์ข้อเท็จจริง แยกแยะเรื่องที่หลอกให้หลงเชื่อออกทิ้ง พินิจพิจารณาศึกษาให้เข้าใจความหมายของเนื้อหา รายละเอียดของข้อมูลอย่างชัดเจน ตามลำดับ ความลุ่มลึกจนเข้าใจกระจ่างไม่มีข้อสงสัย อาจารย์ระวีเรียกความรู้แบบนี้ว่า **รู้เท่า**

ส่วน**รู่ทัน** ก็คือจับประเด็นหรือหลักข้อสำคัญของแต่ละเรื่องราวที่หลากหลาย แต่เป็นประเภทเดียวกันได้ว่า มีหลักการหรือหลักเกณฑ์อย่างไร? หากเป็นข้อมูลของปรากฏการณ์ธรรมชาติ ก็รู้ว่าเกิดขึ้นตามกฎธรรมชาติข้อใดที่เรารู้มาก่อน

เมื่อทำได้ถึงขั้นนี้ ก็นับว่า รู่เท่าและรู่ทันสถานการณ์ที่เผชิญอยู่ซึ่งการที่จะทำเช่นนี้ได้ ต้องได้รับฝึกฝน พัฒนาจิตใจ และสติปัญญาของตนอยู่เสมอ ด้วยการปฏิบัติจริง

ขั้นต่อไปคือ ฝึกสื่อสารความรู้ของตนให้ผู้อื่นเข้าใจตามที่ตนต้องการได้ทั้งนี้หมายความว่ามีความสามารถใช้ภาษาพูด หรือเขียนซึ่งเป็นอุปกรณ์สื่อสารของมนุษย์สืบมาแต่อดีต สำหรับบางคนอาจประกอบด้วยภาษาท่าทางหรือแม่สีหน้า หรือในบางกรณีก็คือภาษาดนตรี การพูดหรือเขียนหรือทำเพลง ฯลฯ ให้ผู้อื่นได้รับรู้ ข้อมูลสื่อสารที่ประสงค์จะเผยแพร่โดยชัดเจนนั้นเป็น

ศิลปะที่ต้องพัฒนา และก็เป็นศิลปะที่จำเป็น สำหรับบุคคลที่ประสงค์จะอยู่อย่างดีในยุคแห่งข่าวสารข้อมูลนี้ นี่คือ**รู่สื่อสาร** จริยธรรมในเรื่องนี้คือ อย่าใช้ความรู้นี้เพื่อทดลองผู้อื่นให้หลงเชื่อความเท็จ เพราะเป็นภัยต่อตนเอง และต่อศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์

ขั้นสุดท้ายของความรู้ที่ควรพัฒนาคือ นำภูมิธรรมความรู้ทั้งหมดที่มีอยู่ มาสร้างสรรค์ให้เกิดความรู้ความเข้าใจใหม่ในเรื่องของโลกและชีวิต อันจะเป็นประโยชน์ใช้แก้ปัญหาปัจจุบันทุกประการที่เผชิญเฉพาะหน้าได้โดยฉับไว อาจารย์ระวีเรียกสิ่งนี้ว่าศักยภาพในความคิดสร้างสรรค์ (Creativity)⁽⁵⁶⁾

สำนึกในอิสรภาพทางปัญญา

อาจารย์ระวีได้เน้นย้ำจิตสำนึกในเรื่องนี้มานาน ด้วยตระหนักถึงอิทธิพลทางความคิดของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในทัศนคติแบบตะวันตก ซึ่งไม่มีพื้นเพในสังคมไทยดั้งเดิม ได้เคยแพร่เข้ามาในเมืองไทยในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แล้วชะงักไปหลังจากการปฏิวัติของพระเพทราชา ตั้งแต่นั้นมาไทยได้ปิดประตูต่อวัฒนธรรมตะวันตกนี้ จนถึงคราวจำเป็นต้องเปิดประตูรับ และต่อสู่การล่าอาณานิคมของตะวันตกอีกครั้งหนึ่งในสมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อราวร้อยปีมานี้เอง

การศึกษาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของไทย ตลอดเวลาส่วนใหญ่จากนั้นมาได้เป็นความพยายามที่จะตามความเจริญของตะวันตกซึ่งก้าวล่วงหน้าไปหลายศตวรรษ แม้ไทยจะรอดพ้นจากการเป็นอาณานิคมทางการเมืองมาได้ แต่การเป็นอาณานิคมทางสติปัญญา⁽⁵⁷⁾ เป็นสิ่งที่ยากจะหลีกเลี่ยงได้ และเพียงจะได้มีการตื่นตัวพยายามสลัดหลุดต่อสู่เพื่ออิสรภาพในทางนี้เมื่อไม่นานมานี้เอง

ดังนั้นบุคคลต่างๆ จะต้องได้รับการสนับสนุนให้เป็นผู้มีศักยภาพ (Potentiality) ทั้งในแง่

1. ศักยภาพในความคิดสร้างสรรค์ (Creativity) ดังได้กล่าวแล้วเพื่อเปิดโอกาสให้กับความคิดและวิธีการที่จะนำมาใช้ในสังคมยุคหนึ่งๆ ที่จำเป็นจะต้องเข้าใจอดีต รู่เท่าทันปัจจุบัน และมองหยังไปได้ถึงอนาคต

(56) ดู บทสัมภาษณ์ ศ.ดร.ระวี ภาวิไล ในภาคผนวก ข.

(57) อาจารย์ระวี เป็นบุคคลแรกๆ ที่ใช้คำว่า “อาณานิคมทางสติปัญญา” เพื่อกระตุ้นเตือนสังคมไทยให้ตระหนักในเรื่องนี้ ดู ระวี ภาวิไล “นโยบายทางวิทยาศาสตร์ของชาติและการศึกษาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี” วารสารวิทยาศาสตร์ ปีที่ 27 เล่มที่ 1 มกราคม 2516 หน้า 1-17

2. ศักยภาพในความคิดริเริ่มอย่างเป็นตัวของตัวเอง (Originality) ในการที่จะสร้างสรรค์สังคมไปสู่ความดีงามร่มเย็นเป็นสุขได้ ต้องให้เกิดมืองค์ความรู้ใหม่ ที่เกิดจากพัฒนาศักยภาพทางความคิด บนฐานแห่งความเข้าใจตนเอง

การสร้างกัลยาณปุถุชน⁽⁵⁸⁾

เมื่อสังคมที่ดี คือพหุชนที่ดี การสร้างพหุชนให้เอื้อต่อการทำความดีก็คือ การช่วยกัน

สร้างกัลยาณปุถุชน กล่าวคือ คนธรรมดาทั่วไปในสังคมนั้นถือเป็นปุถุชน แบ่งเป็นสองประเภทคือ อันธพาลปุถุชน และกัลยาณปุถุชน

การช่วยกันจัดระบบเพื่อสร้างกัลยาณปุถุชนให้มีเพิ่มมากขึ้นในสังคมเท่ากับช่วยให้พหุชนมีความเข้มแข็งในการที่จะรักษาความอยู่เย็นเป็นสุขให้มั่นคงถาวร ทั้งนี้เพราะคนทั่วไปในสังคมจัดเป็นปุถุชนคนธรรมดา มีความคิดความต้องการที่เกิดจากการปรุงแต่งที่แตกต่างหลากหลาย ทำให้ขีดระดับความเป็นปุถุชนนั้นเปลี่ยนแปลงได้ ในความเป็นปุถุชนจึงมีบุคคลที่เรียกว่า กัลยาณปุถุชน คือคนธรรมดาที่ได้ศึกษาเรียนรู้ มีความเชื่อในความดี ตามกฎธรรมดามีความประพฤติสุจริตมีความยินดีในการเสียสละแบ่งปัน มีสติปัญญา ทั้งหมดนี้แม้จะไม่สมบูรณ์ไม่ถึงกับมั่นคงแน่นแฟ้นโดยลำพังตนเอง แต่ก็มีโอกาสจะสัมพันธ์กับกัลยาณปุถุชนอื่นๆ ที่จะนำไปสู่ความเชื่อมั่น สามารถช่วยกันเป็นพลังให้กับความเข้มแข็งทางจริยธรรมแก่สังคมได้ การจัดสรรระบบเพื่อให้เอื้อโอกาสแก่การสร้างกัลยาณปุถุชนให้เพิ่มมากขึ้นก็ดี การฝึกฝนปฏิบัติตนให้เป็นกัลยาณปุถุชนก็ดี เป็นสิ่งที่อ.ระวี เน้นย้ำอยู่เสมอ

ดังเช่น แนวคิดเรื่องวิชาการในมหาวิทยาลัย⁽⁵⁹⁾ ที่อาจารย์ระวีเสนอ โครงสร้างเชิงระบบเพื่อสร้างกัลยาณปุถุชน หลายแนวคิดที่เสนอในขณะนั้นเป็นความคิดใหม่

(58) ดูสัมภาษณ์ ศ.ดร.ระวี ภาวิไล ในภาคผนวก ข.

(59) เป็นบทความที่เสนอในการสัมมนาเรื่องวิกฤตการณ์ทางวิชาการในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยที่สโมสรอาจารย์จุฬาฯ จัดขึ้นที่สวคณนิวาส เมื่อ 17-18 มกราคม 2513 เขียนขึ้นขณะที่พักรักษาตัวเนื่องจากประสบอุบัติเหตุจากการระเบิดของภูเขาไฟจำลองที่กระเด็นมา

ปะทะตาทั้งสองข้างขณะทำหน้าที่เป็นกรรมการตัดสินโครงการวิทยาศาสตร์ในเดือนพฤศจิกายน 2512 ต่อมาต้องส่งต้นฉบับเพื่อเตรียมส่งนิตยสาร อาจารย์ระวีจึงเขียนบทความด้วยสภาพของการหลับตาเขียนเป็นส่วนใหญ่ งานเขียนชิ้นนี้จึงเป็นการประมวลสรุปความคิดและประสบการณ์ขณะนั้นแล้วถ่ายทอดออกมาเป็นตัวหนังสือโดยไม่ได้อ้างอิงข้อมูลโดยต่อมาเมื่อภาควิชาฟิสิกส์ คณะวิทยาศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจัดพิมพ์หนังสือ "เนื่องในวาระครบเกษียณอายุราชการ ของศ.ดร.ระวี ภาวิไล" ในเดือนตุลาคม 2529 นั้นได้ขอให้อาจารย์ระวี คัดเลือกบทความที่ดีที่สุดเรื่องหนึ่งเพื่อนำมาตีพิมพ์ อาจารย์ระวีได้เลือกบทความนี้

กล่าวสำหรับสถาบันอุดมศึกษา อาจารย์ระวีเห็นว่า การจัดการเริ่มตั้งแต่วางแผนชีวิต อาศัยปัญญาเป็นฐานนำในการสร้างระบบไปจนถึงขั้นปฏิบัติการที่ชัดเจนเป็นขั้นตอน จะทำให้งานวิชาการของมหาวิทยาลัยเป็นส่วนสำคัญของการสร้างกลยาณธรรมให้สังคมเกิดความร่มเย็นเป็นสุข อาจารย์ระวีเสนอแนวความคิดว่า

"สังคมมนุษย์ดำเนินกิจการศึกษาด้วยความเชื่อมั่นว่าปัญญาสามารถแก้ปัญหาและสร้าง ความเจริญสำหรับอนาคตได้ มหาวิทยาลัยรับหน้าที่ รักษา ถ่ายทอด และแสวงหา ความรู้ในระดับสูงโดย ผลិតบัณฑิต ทำการวิจัย สร้างตำราและเอกสารวิชาการ ทั้งช่วย ขบปัญหาต่างๆ ในด้านวิชาการ ของชุมชน มหาวิทยาลัยทั้งหลายในโลก มีหลักการ และ ความมุ่งหมายเหมือนกัน และควรมีการติดต่อกันโดยสม่ำเสมอ เพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ และผลงานอย่างใดก็ตาม มหาวิทยาลัยก็ควรมีปรัชญาและหลักการอันสร้างขึ้นบนราก ฐานของลักษณะจิตใจและวัฒนธรรมของคนไทย มหาวิทยาลัยมีลักษณะพิเศษแตกต่าง จากสถาบันชั้นสูงอื่น โดยค้นคว้าวิชาการไม่จำกัดขอบเขต และไม่มุ่งหวังเพียง ประโยชน์ตามความต้องการเฉพาะหน้าของสังคม โดยเหตุนี้มหาวิทยาลัยจึงเหมาะสมที่จะ ทำหน้าที่เป็นมโนธรรมของสังคมได้ด้วย

โดยที่มหาวิทยาลัยมีหน้าที่ดำเนินการวิจัย ในวิชาการสาขาต่างๆ คณาจารย์ จำนวนหนึ่งจึงต้องเรียนรู้ เชี่ยวชาญในวิชาสาขาของตน มีน้ำใจใฝ่หาความรู้ใหม่ และ ดำเนินการวิจัยด้วยตนเองเป็นประจำโดยโครงการที่วางไว้รัดกุมและรอบคอบล่วงหน้า มหาวิทยาลัยก็ต้องเอาใจใส่สนับสนุนให้มีอุปกรณ์การวิจัยต่างๆ รวมทั้งช่างเทคนิค และโรงงาน กับทั้งเอกสาร และตำราครบครัน อุปสรรคสำคัญประการหนึ่งของการ วิจัย และการปฏิบัติงานต่างๆ ของอาจารย์มหาวิทยาลัยในปัจจุบันคือรายได้จากเงิน เดือนไม่พอเพียงที่จะทำให้ครองชีพอยู่ได้โดยปราศจากความกังวล และต้องชวนชวาย หารายได้เพิ่มโดยวิธีการต่างๆ เรื่องนี้ถ้าไม่รีบ แก้ไขแล้วการวิจัยและการปรับปรุงใน มหาวิทยาลัย เป็นไปไม่ได้ กิจการที่เรียกได้ว่าอยู่ ในจำพวกการวิจัยได้แก่ การวิจัยใน หัวข้อวิชาการทั้งพื้นฐานและประยุกต์ การวิจัยเพื่อการสอน การเรียบเรียงตำรา และ บทความทบทวนวิจารณ์การก้าวหน้าของวิชาการรวมทั้งงานสร้างสรรค์ทางศิลปะวรรณ กรรมด้วย

เพื่อผลิตบัณฑิตซึ่งมีคุณภาพและมาตรฐานดี มหาวิทยาลัยจำเป็นต้องมีบรรยากาศของ การใฝ่หาความรู้และมีคณาจารย์ผู้ดำรงชีวิตอุทิศต่อวิชาการมหาวิทยาลัยต้องรีบเร่ง สร้างอาจารย์ผู้มีคุณวุฒิสูงให้มีปริมาณมากเพียงพอ สำหรับด้านนิสิตนั้นควรได้รับการ

เอาใจใส่ และแนะนำแนวทางที่ถูกต้อง เพื่อใช้เวลาที่อยู่ในมหาวิทยาลัยให้เป็นประโยชน์มากที่สุด นิสิตที่มุ่งหมายจะเป็นนักวิจัยและมีสติปัญญา สูงควรได้รับโอกาสศึกษาในชั้นบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยควรเอาใจใส่แข่งขันทดสอบคุณภาพของบัณฑิตที่ผลิตออกไปทุกรุ่น

มหาวิทยาลัยควรอยู่ห่างจากความลึบสนชุลมุนของสังคม แต่ต้องดำรงความสัมพันธ์กับชุมชนไว้ และควรให้บริการ ต่อชุมชนตามโอกาสเหมาะสม เช่นเปิดสอนแขนงวิชาต่างๆ สำหรับผู้ต้องประกอบอาชีพในเวลาปกติ จัดหลักสูตรพิเศษซึ่งส่งเสริมการพัฒนาสังคม อาจารย์มหาวิทยาลัย ควรเข้าร่วมในกิจการและวัฒนธรรมของชุมชน สถานที่ของมหาวิทยาลัยเป็นศูนย์กลางในการชุมนุมของกิจการดังกล่าวเป็นต้นว่า การจัดปาฐกถา อภิปราย นิทรรศการ และอื่นๆ มหาวิทยาลัยผลิตตำรา และสิ่งพิมพ์ทางวิชาการ กับทั้งวารสารอันเป็นสื่อแสดงทรรศนะของอาจารย์ในเรื่องราวที่น่าสนใจของสังคม ในประการสุดท้าย มหาวิทยาลัยควรเอาใจใส่ ประเมินคุณค่า รับรู้ผลงานของสมาชิกชุมชนและประกาศเกียรติคุณของบุคคลผู้มีสัมฤทธิ์ผลทางวิชาการและวัฒนธรรมไม่ว่าผู้นั้นจะเป็นสมาชิกของมหาวิทยาลัยหรือไม่ก็ตาม”

การทำให้มหาวิทยาลัยเป็นแหล่งรวมกิจกรรมทางปัญญา เป็นตัวอย่างหนึ่งของการสร้างปรโตโมสะที่ดี เป็นที่ให้บุคคลติดต่อกันอย่างถูกต้องในทางสังคมซึ่งเมื่อมองภาพโดยรวมแล้ว การสร้างกัลยาณปุถุชนจะเริ่มต้นตั้งแต่สถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา สถาบันการปกครอง ระบบเศรษฐกิจสังคม ที่ต้องการสร้างสรรค์ให้เหมาะแก่ยุคสมัย

กล่าวโดยสรุป แนวทางและกลไกที่จะทำให้สังคมไทยในอุดมคติเป็นความจริงในทัศนะของอาจารย์ระวี จะเน้นไปที่เรื่องของการศึกษาคือการฝึกฝนอบรมตน และการสร้างสรรค์ระบบที่เอื้อต่อการศึกษาศึกษาของบุคคลที่หลากหลาย โดยเหตุดังนี้จะทำให้ปุถุชนพัฒนาขึ้นเป็นองค์ประกอบแวดล้อมทางสังคมในทางที่เป็นคุณ ก่อให้เกิดสภาวะแห่งความอยู่เย็นเป็นสุขแห่งพหุชนทั้งหลายนั้น

บทสรุป แผนที่ทางปัญญา

ในการทําวิจัย เพื่อ แสวงหาแผนที่ทางปัญญา สำหรับคนไทยนั้น สิ่งที้อาจารย์ระวี แสดงไว้ในช่วงระยะเวลายาวนานและต่อเนื่อง เมื่อนํามาประมวลสรุปลงจะได้ว่า

1. **อุดมคติเกี่ยวกับสังคมไทยในปัจจุบันและอนาคต คือ ความอยู่เย็นเป็นสุข** ซึ่งสามารถจำแนกได้เป็น 4 ลักษณะ คือ

ความอยู่เย็นเป็นสุขทางกายภาพ อันได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ท่าทีและการปฏิบัติต่อบัจจัยสี่ การบริโภคอย่างพอดี ตามความจำเป็น ด้วยประโยชน์สูงสุดคุ้มค่าแห่งทรัพยากรนั้น ความเป็นผู้รู้รักษาสุขภาพ เพื่อชีวิตทางกายดั่งอวัยวะทั้งหลายที่ต้องทำงานต่อเนื่องตลอดเวลา การสร้างภูมิคุ้มกันทางกายภาพ ด้วยการปฏิบัติตนอย่างถูกต้องสอดคล้องกับธรรมชาติ จะเอื้อต่อความสุขที่ละเอียดขึ้นไปได้

ความอยู่เย็นเป็นสุขทางสังคม อันได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ บนพื้นฐานของคุณธรรมทางสังคม เป็นต้นว่า การไม่เบียดเบียนตนและผู้อื่น การจัดวางวินัยทั้งบุคคล และส่วนรวม เช่น กฎหมาย วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี เพื่อให้องค์ประกอบทางสังคมเป็นไปอย่างประสานกลมกลืน เริ่มแต่ความรักที่ขยายขอบเขตจากตนสู่ครอบครัว ชุมชนท้องถิ่น ไปจนถึงชุมชนโลก

ความอยู่เย็นเป็นสุขทางจิตใจ หมายถึง การฝึกฝนอบรม และสร้างเสริมจิตใจให้มีคุณสมบัติสามารถเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วในปัจจุบัน ให้มีสติรู้เท่าทันปรากฏการณ์ต่างๆ การรู้จักที่จะสร้างความสงบโดยอิสระ จากการพึ่งพิงวัตถุภายนอกเพียงอย่างเดียว มีจิตใจกตัญญูต่อบุคคล สังคม และธรรมชาติแวดล้อมทั้งหลาย สามารถฝึกออกกำลังใจเช่นเดียวกับการออกกำลังกาย การสร้างเสริมให้จิตแข็งแกร่งมีพลังซึ่งเป็นเรื่องสำคัญในยุคที่สภาพทางสังคมมีความทุกข์ อันเนื่องจากอิทธิพลของการแข่งขัน

ความอยู่เย็นเป็นสุขทางปัญญา ได้แก่ การรู้รอบ รู้ลึก และเท่าทัน ความเป็นไปของธรรมชาติแห่งโลกและชีวิต เริ่มแต่ความเป็นผู้ใฝ่รู้ ใฝ่แสวงหาความจริงทั้งโลกทางกายภาพ ตั้งแต่จักรวาลมาถึงตัวมนุษย์ และสู่ความเป็นไปของจิตใจ ด้วยความรู้ที่ผ่านทางอายตนะของมนุษย์ การรู้ความจริงของโลกแห่งบัญญัติและปรมาตม์ ปัญญาหยั่งรู้จะทำให้เกิดอสิรภาพ และความสงบสุข มีพัฒนาการเป็นขั้นตอนตามลำดับ จนถึงอุดมคติสูงสุด คือ นิพพาน

ดังได้กล่าวมาข้างต้นนี้ ถ้าจะจัดให้อุดมคติเกี่ยวกับสังคมไทย 4 ลักษณะ ให้เห็นชัดในอีกแง่มุมหนึ่ง จะเหลือเพียง 2 องค์ประกอบใหญ่ๆ คือ

องค์ประกอบด้านที่สัมพันธ์กับโลก ได้แก่ ความอยู่เย็นเป็นสุขทางกายภาพ และความอยู่เย็นเป็นสุขทางสังคม

องค์ประกอบด้านที่สัมพันธ์กับชีวิต ได้แก่ ความอยู่เย็นเป็นสุขทางจิตใจ และความอยู่เย็นเป็นสุขทางปัญญา

ทั้งองค์ประกอบด้านโลกและชีวิตต่างสัมพันธ์ เป็นเหตุปัจจัยแก่กันและกัน โดยไม่สามารถละทิ้งแง่หนึ่งแง่ใดไปได้ เรื่องโลกทัศน์และชีวิตทัศน์ที่อาจารย์ระวี ได้พยายามเน้นแก่สังคมตลอดมา จึงเป็นประเด็นที่ควรแก่การศึกษา เมื่อใดก็ตามที่เหตุปัจจัยด้านโลกทัศน์และชีวิตทัศน์เป็นกระแสแห่งความเสื่อม เหตุปัจจัยรอบด้านของโลกทัศน์และชีวิตทัศน์นั้นต้องได้รับการตรวจสอบ

2. แนวทางและกลไกที่จะทำให้สังคมอยู่เย็นเป็นสุขเป็นความจริง คือ การศึกษา

อาจารย์ระวีเห็นว่า การที่จะทำให้บรรลุเป้าหมายดังกล่าวได้ด้วยการศึกษา อาจารย์ระวีเสนอหลักการการศึกษาที่เรียกว่าอุดมคติการศึกษาสมบูรณ์ ด้วยความมั่นใจในศักยภาพของมนุษย์ที่พัฒนาได้ เป็นความมั่นใจที่เชื่อมโยงกับความเป็นตถาคตโพธิสัทธาของอาจารย์ ดังได้เคยเปรียบเทียบระบบความรู้ และที่มาแห่งระบบความรู้ของพุทธธรรม เทียบกับระบบความรู้อื่นว่า พุทธธรรมมาจาก "ตถาคตตรัสรู้" มิใช่การเก็งความจริงดั่งในโลกทัศน์และชีวิตทัศน์ของวิทยาศาสตร์ตะวันตก เป็นต้น

อุดมคติการศึกษาสมบูรณ์ เป็นหลักการการศึกษาที่อาจารย์ระวี พัฒนาปรับประยุกต์ มาจากหลักสัปติธรรม 7 ได้แก่

หลักข้อที่ 1	รอบรู้ลึกกฎธรรมชาติ	คือ	อัมมัญญตา (Knowing the cause)
หลักข้อที่ 2	หยั่งรู้ความหมาย	คือ	อัตถัญญตา (Knowing the purpose)
หลักข้อที่ 3	สติรู้เข้าใจตนเอง	คือ	อัตตัญญตา (Knowing oneself)
หลักข้อที่ 4	รู้จักประยุกต์วิทยา	คือ	มัตตัญญตา (Knowing how to be temperate)
หลักข้อที่ 5	จังหวะศิลปะปฏิภาณ	คือ	กาลัญญตา (Knowing the proper time)
หลักข้อที่ 6	สร้างสรรค์ สังคม สันติสุข	คือ	ปริสัญญตา (Knowing the society)
หลักข้อที่ 7	สัมพันธ์ไมตรีดีงาม	คือ	ปุคคลปโรปรัญญตา (Knowing the different individuals)

ซึ่งการสร้างสรรคสังคัมตามแนวทางแห่งอุดมคติการศึกษาสมบูรณดังกล่าว จะเท่ากับเป็นการสร้างกลยณปฤชณ ผู้มีศัคยภาพแห่งความคิดสร้างสรรค (Creativity) มีอิสรภาพภายใน ฟังตนเองได้ แล้วแผ่ขยายเป็นพลังที่เข้มแข็งของพหุชน ที่ย้อนกลับมาเป็นปัจจัยภายนอกของแต่ละบุคคล เอื้อเพื่อให้บุคคลภายนอกหน้าได้เข้าถึงความร่มเย็นเป็นสุขได้โดยง่าย

3. ผู้ร่วมเขียนแผนที่ทางปัญญาให้กับสังคัม : ศ.ดร.ระวี ภาวิไล

จากการศึกษาความเป็นอาจารย์ระวี ด้วยองค์ประกอบของทิศหก ที่ได้กล่าวไว้ในบทแรก ทำให้เข้าใจถึงสภาพแวดล้อมทางบุคคลและสังคัมในแต่ละช่วงของชีวิต ที่มีผลต่อพัฒนาการทางความคิด ตลอดถึงความคิดริเริ่มสร้างสรรคที่มุ่งแสวงหาความรู้ที่ตนสนใจมาตั้งแต่เยาว์วัย สามารถกล่าวได้ว่าอาจารย์ระวี พัฒนาการมาด้วยการศึกษานอกระบบโดยแท้ คือนอกระบบการจัดการศึกษาของรัฐเสียเป็นส่วนใหญ่ ด้วยผลงานเด่นๆ ของอาจารย์ระวี เกิดจากความสนใจใฝ่รู้ และจากแรงบันดาลใจของตนแทบทั้งสิ้น งานด้านวรรณกรรม ปรัชญาและศาสนาส่งผลให้อาจารย์ระวี เป็นที่รู้จักนั้น มิได้เกิดจากหลักสูตรสายวิทยาศาสตร์ของไทยแต่อย่างใด แต่กลับมาจาก ชมรมวันเสาร์ ชมรมวิจัย 1 ชมรมวิจัย 2 เป็นอาทิ แม้มีผู้กล่าวว่า อาจารย์ระวี เป็นนักวิทยาศาสตร์ ที่สนใจด้านปรัชญาและศาสนา ความจริง น่าจะเป็นตรงกันข้าม คือ อาจารย์ระวี มีพื้นฐานที่ค่อนข้างจะแน่นแฟ้นมากับระบบความสัมพันธ์เดิม คือ บ้าน วัด และโรงเรียน ทำให้ความรู้สายใหม่ เช่น ดาราศาสตร์ วิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีตะวันตกพัฒนาควบคู่ไปพร้อมกับ คุณค่าทางศาสนธรรม

กล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า อาจารย์ระวี เป็นตัวอย่างของบุคคลที่ได้รับการหล่อหลอม และฝึกฝนตนด้วยภูมิปัญญาแบบวิทยาศาสตร์ตะวันออก ที่มุ่งแสดงความสัมพันธ์ระหว่างความจริงกับความถูกต้องดีงามในขณะทีวิทยาศาสตร์ตะวันตก มุ่งไปที่ ความจริง กับ เทคโนโลยี

คุณลักษณะบางประการของอาจารย์ระวี

มีข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับอาจารย์ระวี จากเอกสารการให้สัมภาษณ์ในที่ต่างๆ จากเทปการบรรยาย อภิปราย รวมถึงการได้มีโอกาสสนทนาโดยตรงตลอด 9 เดือน แห่งการทำวิจัยนั้น อาจารย์ระวี มีลักษณะเฉพาะตัวหลายอย่างที่นาสนใจจึงเห็นควรนำมาเสนอไว้ ดังนี้

ก. เป็นผู้มีความจำเป็นยอด สามารถจดจำเหตุการณ์ ชื่อบุคคลตลอดจนเรื่องราวต่างๆ ได้แม่นยำ วรรณคดีที่ประทับใจในวัยเด็กไม่ว่าจะเป็นกาพย์พระไชยสุริยา หรือกลอนดอกสร้อย ภาพยนตร์ ผลงานทางความคิดของนักปราชญ์ นักวิทยาศาสตร์ สูตรสมการทางเคมี ทั้งนี้นอกจากการจดจำด้วยความประทับใจแล้ว น่าจะเกิดจากการฝึกฝนเช่นการฝึกสติดอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอเป็นสำคัญ ความสามารถในการประมวลข้อมูล ความจริงต่างๆ มาสังเคราะห์ให้เกิด

ความรู้ใหม่ ด้วยภาษาและวิธีการนำเสนอที่สื่อได้กับคนปัจจุบัน ก็ถือเป็นคุณสมบัติพิเศษอย่างหนึ่ง ดังกรณีการเสนอแนวทางพัฒนาวิชาการในมหาวิทยาลัย ด้วยบทความที่เขียนขึ้นในขณะที่ไม่สามารถใช้สายตาได้ แต่ได้ใช้ความสังเกต กำหนดเค้าโครงเรื่องไว้ในใจเป็นลำดับแล้วเรียบเรียงขึ้น

ข. เป็นคนมีความอ่อนไหว อาจารย์ธรรวี ได้กล่าววิจารณ์ตนเองไว้ว่าเป็นคนเซนทิเมนทัล ดังที่ให้สัมภาษณ์ว่า

“ผมเป็นคนเซนทิเมนทัล เป็นคนมีความอ่อนไหว แต่เซนทิเมนทัลของผมที่เกี่ยวกับชีวิตส่วนตัว ความรู้สึกโรแมนติคในแง่ที่เป็นส่วนตัวของผมมันไม่มากนักหรอก เซนทิเมนทัลของผมมันไปในทางไอเดียมากกว่า คือถ้าจะถามว่า เคยอกหักไหมนี้ผมไม่เคย อาจจะเป็นการโอ้อวด แต่ผมไม่เคยร้องไห้ด้วยความเสียใจ แต่หากเป็นไปด้วยความตื่นตันเวลาผมเสียผู้ที่รักไป ผมไม่มีความรู้สึกในแง่เสียใจ เช่นคุณแม่เสีย ถ้าย้อนกลับไป มันเป็นเพราะผมทำมรณานุสติมาตั้งแต่ผมเริ่มทำกรรมฐาน ทำสมาธิแล้ว และในสมาธิอันหนึ่งก็คือ การพิจารณาเรื่องของการความตาย เพราะฉะนั้น ผมมีภูมิคุ้มกัน มาตั้งแต่เด็กแล้วในเรื่องความเสียใจ มันเป็นของมันเอง.....คล้ายกับเป็นปกติวิสัย แล้วผมอยู่ใกล้ป่า อยู่ใกล้ความตายได้เห็นได้รับรู้มาก่อน”⁽⁶⁰⁾

ความอ่อนไหวของอาจารย์ เกิดจากความประทับใจ เช่นประทับใจในงานวรรณกรรมที่ภาษาอันอ่อนหวานไพเราะของต้นฉบับภาษาเดิม ทำให้อาจารย์ถึงกับแปลด้วยน้ำตา นอกจากนี้ความประทับใจในคุณค่าแห่งอดีตและผลงานของบุคคลก็เป็นส่วนให้อาจารย์เกิดความซาบซึ้ง ดังผู้วิจัยเคยไปฟังอาจารย์ธรรวี มาบรรยายที่ศาลาอ่างแก้ว มหาวิทยาลัยเชียงใหม่หลายปีมาแล้ว เมื่ออาจารย์กล่าวถึงพระสิริมังคลาจารย์ และความเจริญรุ่งเรืองของการพระศาสนาของล้านนาในอดีต น้ำเสียงที่กล่าวเริ่มสะดุด สั่นเครือ และหยุดนิ่งไปครู่หนึ่ง ผู้ฟังพอจับได้ว่าผู้พูดมีความตื่นตันใจในขณะกล่าวมาถึงเรื่องนี้

แม้ลักษณะความเป็นคนเซนทิเมนทัลของอาจารย์จะไม่ค่อยปรากฏในงานพูด แต่ในงานเขียน การเข้าถึงงานวรรณกรรมต่างๆ แล้วสื่อออกมาเป็นตัวหนังสือนั้น เป็นที่ประทับใจและได้รับความนิยมมาจนปัจจุบัน

ค. ความมีศักยภาพในการพัฒนาความคิด แรงบันดาลใจในผลงานทางความคิดของปราชญ์กิติ นักวิทยาศาสตร์สำคัญของโลกก็มีส่วนต่อพฤติกรรมและโลกทัศน์ ชีวิตทัศน์ ของอาจารย์ธรรวี นับแต่วัยเด็กมาจนปัจจุบัน อาจารย์ธรรวี กล่าวที่จะวิเคราะห์วิจารณ์ความคิดของตนในช่วงที่ผ่านมาด้วยความรู้สึกนึกคิดที่ปรับเปลี่ยนไปตามลำดับกาล ดังคำให้สัมภาษณ์คราวหนึ่งดังนี้

(60) ไสยคลาส ส.ค 2531 อ่างแล้ว หน้า 38

“ตอนผมเป็นเด็ก ผมชอบเรียนวิทยาศาสตร์ ผมก็ชื่นชอบนักวิทยาศาสตร์ที่ผมเรียน เรื่องของเขา แล้วผมก็อยากเป็นนักวิทยาศาสตร์บ้าง ผมเคยชื่นชอบฟาราเดย์ ลาวัวซีเยร์ แล้วก็เอดิสัน ผมเคยซื้อหนังสือประวัติเอดิสัน ภาษาอังกฤษมาสมัเรียน โรงเรียนเตรียม ปี 1 ปี 2 แล้วผมก็อุตสาหะอ่านจนจบหลายเที่ยว แล้วผมอยากเป็น อย่างเอดิสันบ้าง แต่พอโตขึ้นมาจนบัดนี้ ผมก็เฉยๆ แล้ว”⁽⁶¹⁾

และอาจารย์ระวี เคยกล่าวถึงผลงานของคาลิล ยิบราน รพินทรนาถจันนาคไว้ว่า ถือเป็นขั้นตอนหนึ่งของชีวิตที่ได้มีโอกาสรับรู้ความคิดของบุคคลเหล่านี้ ถือเป็นครูในระยะเวลาหนึ่ง และต่อมา อาจารย์ระวี ได้แสวงหาความหมายสูงสุดในชีวิตจากวรรณกรรมในพระพุทธศาสนา จนกระทั่งเกิดผลงานสำคัญ เช่น การเสนอแบบจำลองของจิต และอภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่ เป็นต้น

แม้กระทั่งการฟังเพลง ดังที่ได้กล่าวไว้ในบทแรกว่า อาจารย์ระวีสนใจศึกษาเพลงคลาสสิคอย่างจริงจัง และในที่สุดพบว่าในความเงียบนั้นมันมีคุณค่าในตัวเอง มีอะไรที่มากกว่าเพลงไม่ว่าเพลงนั้นจะละเอียดประณีต อย่างไรก็ตาม

ง. ความมั่นใจในศาสนธรรมกับการพัฒนา ข้อนี้ถือเป็นลักษณะหนึ่งของอาจารย์ระวี ที่ทั้งยอมรับในความแตกต่างด้วยไมตรี แต่ขณะเดียวกันก็รักษาเสรีภาพในการแสวงหาความจริงด้วยปัญญา ดังเช่นการประชุมประจำปีของธรรมสถานทุกปีเป็นการประชุมร่วมของศาสนิกทุกศาสนา อาจารย์ระวี กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า ในการประชุมของศาสนิกนั้น มีความประทับใจกันตลอดมาว่า ศาสนิกของศาสนาต่างๆ ได้ร่วมประชุมกันด้วยอัธยาศัยไมตรีที่เกื้อกูลกันและกัน

“ศาสดาทุกคน ต่างสอนให้ศาสนิกหมดทุกข์ มีความสุข กาลเวลาผ่านไปจนบประเพณี และวัฒนธรรมที่บรรพชนสร้างกลับย้อนบดบังเนื้อหาแก่นแท้ของศาสนธรรม ทำให้ไม่สามารถแก้ปัญหาได้ สสารนิยมสุดโต่ง ได้ซ้ำเติมและทำลายความเชื่อมั่นในศาสนธรรม”⁽⁶²⁾

การรับฟังความคิดตลอดจนให้โอกาสแก่บุคคล ผู้มีความเห็นที่แตกต่างตรงข้ามกันเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นเป็นปกติ ณ ธรรมสถาน เช่น การบรรยายของกลุ่มสันติอโศก กลุ่มธรรมกาย ที่แบ่งเป็นสองกลุ่ม คือ กลุ่มธรรมกายคลองสาม ปทุมธานี กับกลุ่มธรรมกายดำเนินสะดวก ราชบุรี เป็นต้น ไม่รวมถึงกลุ่มลัทธิต่างๆ เช่น ราชายโคะและอื่นๆ ที่สามารถมานำเสนอแนวความคิดของตนได้

(61) Update พุทธศักราช 2537 อ้างแล้ว หน้า 122

(62) จากเทปบันทึกเสียงคำกล่าวเปิดประชุมวิชาการเรื่อง “ศาสนาดับทุกข์แห่งยุคสมัย”

ณ ธรรมสถาน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 27 มกราคม 2537

อาจารย์ระวี ได้รับเชิญจากสถาบันหรือองค์กรศาสนาให้ไปบรรยายในฐานะตัวแทนนักวิชาการชาวพุทธ ร่วมกับผู้แทนศาสนาต่างๆ อยู่เสมอ

จ. เป็นผู้มีวิสัยเฉพาะตัวว่า “พอใช้” คำว่า “พอใช้” เป็นคำพูดติดปากของอาจารย์ระวี คล้ายกับที่อาจารย์ลีปพนนท์ เกตุทัต ชอบพูดว่า “ร้อยแปดพันเก้า” หรือ อาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ ชอบใช้สำนวนเขียน และพูดว่า “ด้วยเหตุดังนั้น” ความจริงเรื่องนี้เป็นเรื่องน่าศึกษา ซึ่งจะให้ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับบุคคลที่ศึกษาได้อีกทางหนึ่ง

คำว่า “พอใช้” ของอาจารย์ระวี แทบไม่ปรากฏในงานเขียน แต่จะปรากฏในการพูด สนทนาอภิปรายเป็นระยะๆ จากการติดตามศึกษาเทปบันทึกเสียงย้อนหลังเป็นช่วงๆ ประมาณ 20 ปี พบว่าอาจารย์ระวีใช้คำนี้ในหลายเรื่องหลายบริบท ดังเมื่อมีผู้ถามว่า หนังสือเล่มนั้นเล่มนี้ดีหรือไม่ อาจารย์จะตอบว่า “ดีพอใช้” ในกรณีอื่นก็เช่น “รู้จักคุ้นเคยพอใช้” เรื่องนั้นเรื่องนี้ “มีคุณค่าพอใช้” บุคคลนี้ “เชื่อถือได้พอใช้” งานชิ้นนี้ “ยากพอใช้” “ลำบากพอใช้” “คุณภาพพอใช้” “มีประสบการณ์พอใช้” “มั่นใจได้พอใช้” ฯลฯ เรื่องเหล่านี้สะท้อนแง่มุมบางประการของอาจารย์ระวี คือ

ความไม่เชื่อถือสิ่งใดโดยง่ายถ้าไม่ได้ทดลองพิสูจน์ก่อน อาจารย์ระวี กล่าวไว้เสมอในเรื่องของการตัดสินใจที่จะเชื่อถือในเรื่องใดนั้นต้องพิสูจน์ได้ด้วยตัวเอง ดังตอนหนึ่งว่า

“รากฐานอันสำคัญยิ่งของการวิจัย อยู่ในจิตใจของนักวิจัยเองสิ่งนี้คือ ความปรารถนาแรงกล้าที่จะเรียนรู้จากต้นตอของความรู้ธรรมชาติโดยตนเอง โดยไม่ยอมพึงใจเพียงรับทราบจากผลงานและข้อสรุปของผู้อื่น ไม่ว่าจะน่าเชื่อถือสักเพียงใด”⁽⁶³⁾

เมื่อยังไม่แน่ใจไม่มั่นใจเต็มที่ คำว่า “พอใช้” จึงเป็นคำที่แสดงท่าทีที่มีต่อเรื่องนั้น

ความไม่เป็นผู้ตัดสินให้ เช่นเมื่อมีหนังสือมาถามว่า หนังสือเล่มนี้ดีหรือไม่ ทั้งที่ในหนังสือเล่มนั้น อาจารย์ระวี เป็นผู้เขียนคำนำยกย่องคุณค่าของหนังสือไว้ แต่อาจารย์จะตอบศิษย์ว่า เป็นหนังสือที่มั่นใจได้พอใช้ สังเกตว่า ถ้าเป็นคำตอบที่จะต้องใช้ประสบการณ์ของผู้ถามเป็นตัวตัดสิน อาจารย์จะไม่เป็นผู้ตัดสินให้ จะวางน้ำหนักไว้ที่ “พอใช้” เพื่อให้ผู้ศึกษาไปค้นคว้าหาประสบการณ์ตรงทั้งจากการอ่าน การขบคิดด้วยตนเอง แต่ถ้าถามประสบการณ์ตรงของอาจารย์ระวีเอง ถามความคิดสรุปรวบยอดแล้วอาจารย์จะพูดตรงไปตรงมา เต็ดขาด และไม่เกรงใคร

(63) แนวคิดเรื่องวิชาการในมหาวิทยาลัย พิสิทธ์ จุฬา, 2529 อ้างแล้ว หน้า 16

ในการศึกษาวิจัยในเรื่องของบุคคล ผู้มีผลงานหลากหลายทั้งด้านวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี ดาราศาสตร์ ศิลปะ วรรณกรรม ปรัชญา และศาสนา ผู้วิจัยได้รับความรู้เพิ่มมากขึ้น ได้เห็นพัฒนาการของบุคคลคนหนึ่ง ที่เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยภายนอกและภายใน ได้มีโอกาสสนทนาซักถามตลอดระยะเวลา 9 เดือนในการทำวิจัย (กรกฎาคม 2538 - มีนาคม 2539) ซึ่งถือว่าสั้นมากสำหรับที่จะสำรวจตรวจสอบผลงานจำนวนมากมายนั้นให้รอบคอบรัดกุมได้ กระนั้นก็ตามผู้วิจัยได้พยายามคัดเฟินเอาเฉพาะประเด็นที่พึงประสงค์ว่าด้วยอุดมคติของสังคม หรือ เมืองไทยในความใฝ่ฝันของนักคิดอาวูโส เพื่ออย่างน้อยสามารถประกอบเป็นแผนที่ทางปัญญา ร่วมกับปราชญ์ท่านอื่นของสังคมเรา

โดยเหตุที่ผู้วิจัยมีขีดจำกัด การวิเคราะห์ในเชิงลึกหลายประเด็น จึงไม่สามารถกระทำได้ ไม่ว่าจะเป็นวิธีการแปล งานด้านวรรณกรรม งานด้านปรัชญาศาสนาเช่น อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่ เป็นต้น จึงจัดได้ว่างานวิจัยชิ้นนี้ เป็นงานรวบรวมวิเคราะห์ในเชิงกว้าง ระดับพื้นผิว ที่อาจมีผู้สนใจในแง่ต่างๆ มาวิเคราะห์เจาะลึกในโอกาสต่างๆ ไปได้ อนึ่งเพื่อให้ผู้ศึกษาได้รู้ตรงด้วยตนเอง ผู้วิจัยจึงได้นำบทสัมภาษณ์อาจารย์ระวีมาตีพิมพ์ พร้อมทั้งทัศนะของบุคคลอื่นที่กล่าวถึงอาจารย์ในแง่มุมมองต่างๆ มาเสนอไว้ด้วยในภาคผนวก

ภาคผนวก ก.

ประวัติและผลงาน ศาสตราจารย์ ดร.ระวี ภาวิไล⁽⁶⁴⁾

ประวัติส่วนตัว	เกิดวันเสาร์ที่ 17 ตุลาคม พุทธศักราช 2468
ตำแหน่งก่อนครบเกษียณ	ข้าราชการพลเรือนในมหาวิทยาลัย ระดับ 10 ขั้น 16,975 บาท(เต็มขั้น) ศาสตราจารย์ ภาควิชาฟิสิกส์ คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ.2471-2475	โรงเรียนหฤตะวณิชย์ จบชั้นประโยคประถมศึกษา
พ.ศ.2476-2481	โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย จบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6
พ.ศ.2482-2484	โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา จบชั้นเตรียมอุดมศึกษา
พ.ศ.2484-2487	จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้รับวุฒิมหาศาสตรบัณฑิต(ฟิสิกส์)
พ.ศ.2492-2495	University of Adelaide ประเทศออสเตรเลีย ได้รับวุฒิปริญญาโททางฟิสิกส์
พ.ศ.2504-2507	มหาวิทยาลัยแห่งชาติ ประเทศออสเตรเลีย ได้รับปริญญาเอกทางดาราศาสตร์
ประวัติการรับราชการ	ตั้งแต่เริ่มเข้ารับราชการจนถึงเกษียณอายุ เป็นอาจารย์ประจำภาควิชาฟิสิกส์ คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มาโดยตลอด
1 ม.ค. 2488	เข้ารับราชการตำแหน่งอาจารย์ตรี
10 ม.ค. 2491	ข้าราชการพลเรือนสามัญขั้นโท ตำแหน่งอาจารย์โท
21 ม.ค. 2501	ข้าราชการพลเรือนสามัญขั้นเอก ดำรงตำแหน่งอาจารย์เอก
28 ก.พ. 2505	ข้าราชการพลเรือนสามัญขั้นเอก ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยศาสตราจารย์

(64) ประวัติและผลงานของ ศ.ดร.ระวี ภาวิไล เรียบเรียงจาก

1. ที่ระลึกเนื่องในโอกาสเกษียณอายุราชการ คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กันยายน 2529 หน้า 1-19
2. เอกสารการสมัครเข้าเป็นภาคีสมาชิก (2519) และราชบัณฑิต (2521)
3. วารสารวิทยาศาสตร์ ปีที่ 49 ฉบับที่ 4 กรกฎาคม - สิงหาคม 2538 หน้า 225-226
4. เอกสารและข้อมูลจากแหล่งต่างๆ โดยส่วนใหญ่จากสำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยเชียงใหม่และธรรมสถาน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
5. จากการสัมภาษณ์โดยตรง

- 16 ถ.ค. 2511 ข้าราชการพลเรือนสามัญชั้นพิเศษ
ดำรงตำแหน่งรองศาสตราจารย์
- 4 มี.ค. 2514 ข้าราชการพลเรือนสามัญชั้นพิเศษ ดำรงตำแหน่ง
ศาสตราจารย์
- 2529 ข้าราชการพลเรือนในมหาวิทยาลัย ชั้นพิเศษ ระดับ 10
ชั้น 16,975 บาท ตำแหน่งศาสตราจารย์
ที่ปรึกษาของอธิการบดี ในการบริหารราชการของจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย

การฝึกอบรม ศึกษานำ การวิจัย และการประชุม ณ ต่างประเทศ

- พ.ศ.2495 ฝึกงานอิเล็กทรอนิกส์ ที่ General Post Office ของนครอาติเลต ประเทศ
ออสเตรเลีย
- พ.ศ.2501 สำเร็จการอบรมทางนิวเคลียร์ฟิสิกส์ จาก International School of Nuclear
Science and Engineering ที่ Argonne National Laboratory รัฐอิลลินอยส์
สหรัฐอเมริกา
- พ.ศ.2504-7 ทำการวิจัยเรื่องโครงสร้างและการเคลื่อนไหวของบรรยากาศระดับโครโม
สเฟียร์ของดวงอาทิตย์ เป็นผลสำเร็จอย่างมาก ที่มหาวิทยาลัยแห่งชาติ
ประเทศออสเตรเลีย
- พ.ศ.2509 เดินทางไปร่วมประชุมและเสนอผลงานวิจัยในการประชุมเรื่อง Symposium
on the Fine Structure of the Solar Atmosphere ที่ Annacapri ประเทศอิตาลี
- พ.ศ.2510 เดินทางไปร่วมประชุม และเสนอบทความวิชาการในการประชุม SEATO
Seminar on Youth's Response to Challenges in Asia ที่กรุงมะนิลา ประเทศ
ฟิลิปปินส์
- พ.ศ.2510 เดินทางไปร่วมประชุมดาราศาสตร์นานาชาติ ครั้งที่ 13 ที่กรุงปราก ประเทศ
เชโกสโลวาเกีย
- พ.ศ.2510 ร่วมประชุมเฉพาะเรื่อง ครั้งที่ 35 ของนักดาราศาสตร์นานาชาติ เรื่องโครง
สร้างและพัฒนาการของบริเวณแก้มันต์บนดวงอาทิตย์ ที่กรุงบูดาเปสต์
ประเทศฮังการี
- พ.ศ.2510 ทำการวิจัยเรื่องดวงอาทิตย์ ที่หอสำรวจดวงอาทิตย์ German Solar Observa-
tory, Annacapri ประเทศอิตาลี โดยสังเกตการณ์ด้วยกล้องสำรวจดวงอาทิตย์
ของสถาบันนั้น ระหว่าง 7-20 สิงหาคม ได้นำข้อมูลกลับมาวิเคราะห์และ
เขียน
รายงานเป็นเอกสารวิชาการ ตีพิมพ์
- พ.ศ.2511-12 ได้รับเชิญจากสถาบัน High Altitude Observatory ที่ Boulder Colorado สหรัฐ
อเมริกา ดำรงตำแหน่ง Visiting Scientist ดำเนินการวิจัยเรื่องบรรยากาศของ
ดวงอาทิตย์ ณ สถาบันนั้น เป็นเวลา 1 ปี

- พ.ศ.2511 ร่วมประชุม International Symposium on Contemporary Physics ที่เมือง
ทรีเอสต์ ประเทศอิตาลี
- พ.ศ.2514 ร่วมประชุมสมาคมพลังแสงอาทิตย์นานาชาติ ที่รัฐแมริแลนด์ สหรัฐอเมริกา
- พ.ศ.2515 ร่วมประชุม Asian Regional Seminar on the Promotion of Public Under-
standing of Science and Technology ที่กรุงมะนิลา ประเทศฟิลิปปินส์
- พ.ศ.2516 ร่วมประชุมและเสนอผลงานวิจัย ในการประชุมเฉพาะเรื่องครั้งที่ 56 ของนัก
ดาราศาสตร์นานาชาติ ที่ Surfurs Paradise ประเทศออสเตรเลีย
- พ.ศ.2516 ร่วมประชุมเรื่อง “The Scientific, Technological and Social Revolutions in
Asian Perspective” ที่มหาวิทยาลัยกัวลาลัมเปอร์ ประเทศมาเลเซีย
- พ.ศ.2517 ได้รับเชิญจากองค์การสภาโลกแห่งคริสตจักร (World Council of Churches)
ให้ไปร่วมประชุมนานาชาติ (World Conference) เรื่อง “วิทยาศาสตร์และ
เทคโนโลยีสำหรับพัฒนาการของมนุษย์” (Science and Technology for
Human Development) ณ กรุงบูคาเรสต์ ประเทศโรมาเนีย
- พ.ศ.2520 ร่วมประชุม Seminar on Interdisciplinarity and Higher Education ที่ Cebu
City, Philippines
- พ.ศ.2524 ได้รับเชิญให้ไปร่วมประชุม International Astronomical Union Second Asian-
Pacific Meeting in Astronomy และร่วม Post Conference Tour ณ ประเทศ
อินโดนีเซีย
- พ.ศ.2526 ไปสำรวจสุริยุปราคาเพื่อสังเกตปรากฏการณ์เก็บข้อมูลซึ่งมีคุณค่าทางดาราศา-
สตร์เกี่ยวกับดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดาวหาง โลก และอื่น ๆ ซึ่งจะได้เฉพาะ
ในขณะที่เกิดสุริยุปราคามีดमित ที่ประเทศอินโดนีเซีย สำหรับการวิเคราะห์ศึกษา
ต่อไป

งานสอน-การวิจัย-การบริการทางวิชาการ

ศ.ดร.ระวี ภาวิไล ทำการสอนทั้งระดับปริญญาตรีและบัณฑิตศึกษา ทั้งสอนรายวิชา
วิชาสัมมนาและเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ในวิชาด้าน Astrophysics มาอย่างต่อเนื่อง
ตลอดเวลาที่ดำรงตำแหน่งอาจารย์ในภาควิชาฟิสิกส์

ผลงานวิจัย

- พ.ศ.2495 วิทยานิพนธ์ปริญญาโททางฟิสิกส์ เสนอต่อมหาวิทยาลัยอาติเลต ประเทศ
ออสเตรเลีย เรื่อง An Investigation into the Design and Performance of a
High Frequency Single Side-band Transmitter and Receiver employing
Audio Wideband Phaseshift Networks in Balanced Modulator Circuits as a
Means of Sideband and Carrier Suppression.

- พ.ศ.2507 บทความซึ่งเป็นผลงานวิจัยเรื่องดวงอาทิตย์ ร่วมกับนักฟิสิกส์ดาราศาสตร์ออสเตรเลีย Ravi Bhavilai, Norton, D.G., Giovanelli R.G., 1964, *Astrophys. J.*, 141, 274. Title : The Double Limb in H-alpha.
- พ.ศ.2507 วิทยานิพนธ์ปริญญาเอกทางดาราศาสตร์ เสนอต่อมหาวิทยาลัยแห่งชาติออสเตรเลียเรื่อง “The Structure and Dynamics of the Solar chromosphere”
- พ.ศ.2508 บทความซึ่งเป็นผลงานวิจัยเรื่องดวงอาทิตย์ Ravi Bhavilai, 1965, *Monthly Notices of the Royal Astronomical Society, London*, 130, 411. Title : “The Structure of the Solar Chromosphere, I., Identification of Spicules on the Disk”.
- พ.ศ.2509 บทความผลงานวิจัยเรื่องดวงอาทิตย์ ร่วมกับผู้อื่น R. Bhavilai & Exell, R.H.B., 1966. *The Fine Structure of the Solar Atmosphere*, Ed. K.O. Kiepenheuer, Publ. Franz Steiner Verlag, Weisbaden. Title : Photometry of the H-alpha Disk Chromosphere.
- พ.ศ.2509 บทความผลงานวิจัยเรื่องดวงอาทิตย์ R. Bhavilai, 1966. *The Fine Structure of the Solar Chromosphere*, Ed. K.O. Kiepenheuer, Publ. Franz Steiner Verlag, Weisbaden. Title : Time Changes in the H-alpha Chromosphere.
- พ.ศ.2511 บทความผลงานวิจัยเรื่องดวงอาทิตย์ Bhavilai, R : 1968. *Solar Phys.* 5, 471. Title : The Bright Streaks in the H-alpha Chromosphere.
- พ.ศ.2512 บทความผลงานวิจัยเรื่องดวงอาทิตย์ อ่านเสนอในที่ประชุม Conference on the Chromosphere Corona Transition Region ที่ Boulder, Colorado สหรัฐอเมริกา ตีพิมพ์ในเอกสาร รายงานการประชุม Observational Problems and Results Concerning H-alpha Disk Structures and Limb Structures
- พ.ศ.2513 บทความผลงานวิจัยเรื่องดวงอาทิตย์ ร่วมกับนักดาราศาสตร์สหรัฐฯ White, O.R., and Ravi Bhavilai, 1970. *Astrophysical Letters*, 5, 137. Title : Comments on the Discovery of the Dark Band in the H-alpha Solar Chromosphere.
- พ.ศ.2519 ผลงานวิจัย “Chromospheric Fine Structures Near the Solar Limb in H-alpha” อ่านเสนอในที่ประชุมนักดาราศาสตร์นานาชาติที่ประเทศออสเตรเลีย 3 กันยายน 2519 บทความตีพิมพ์ในรายงานของการประชุมนั้น
- พ.ศ.2519 ผลงานวิจัยโดยทุนรัชดาภิเษกสมโภช ซึ่งได้รับติดต่อกัน 3 ปี คือ 2515-17 เรื่อง “โครงสร้างละเอียดของโครโมสเฟียร์ดวงอาทิตย์”

พ.ศ.2527 ผลงานวิจัย “คุณลักษณะในอุดมคติทางจริยธรรมของบุคคลจากศาสนาที่สำคัญของโลก นักปรัชญาเมธี ทั้งทางตะวันตกและตะวันออก ตลอดจนนักปรัชญานักคิดและนักการศึกษาของไทย” ในโครงการวิจัยและสัมมนาเรื่องจริยธรรมในสังคมไทยปัจจุบัน คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ โดยได้รับความสนับสนุนจากโครงการพัฒนาสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา และในการวิจัยนี้เอง ที่ ศ.ดร.ระวี ได้นำเสนอ “แบบจำลองลักษณะของจิต” เป็นครั้งแรก

การเขียนตำราและหนังสือ

1. เขียนตำรา “ดาราศาสตร์” สำหรับใช้ในมัธยมปลาย พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ.2502 ครั้งที่ 2 พ.ศ.2504
2. เขียนตำรา “ดาราศาสตร์และอวกาศ” สำหรับนิสิตนักศึกษาระดับอุดมศึกษา บริษัทศึกษิตสยาม จัดพิมพ์ มีนาคม 2522
3. เป็นผู้แปลและเรียบเรียงร่วมในคณะผู้จัดทำ “สารานุกรมวิทยาศาสตร์” ของสาขาครุวิทยา ศาสตร์ สมาคมวิทยาศาสตร์แห่งประเทศไทย พ.ศ.2508
4. เขียนเรื่อง “ดวงอาทิตย์” ในสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เล่ม 1 หน้า 1-21 ตีพิมพ์ พ.ศ.2516
5. เขียนเรื่อง “ท้องฟ้ากลางคืน” ในสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เล่ม 1 หน้า 40-67 ตีพิมพ์ พ.ศ.2516
6. แปลหนังสือวรรณคดี “The Prophet” ของ Kahlil Gibran เป็นภาษาไทย ในชื่อเรื่อง “ปรัชญาชีวิต” ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ.2504,2511,2513,2516,2519,2525,2530,2532,2535,2536,2537
7. แปลบทปรัชญานิพนธ์ “Sadhana, The Realization of Life” ของ Sir Rabindranath Tagore ในชื่อ “สาธนา” ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ.2507,2508,2511,2513,2517,2532
8. แปลหนังสือวรรณคดี “The Broken Wing” ของ Kahlil Gibran เป็นภาษาไทย ในชื่อเรื่อง “ปีกหัก” ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ.2515,2518,2530,2536,2537
9. แปลปรัชญานิพนธ์ “Sand and Foam” ของ Kahlil Gibran ในชื่อ “ทรายและฟองคลื่น” ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ.2532,2534,2536,2538
10. แปลและเรียบเรียงวรรณกรรมของอังกฤษเรื่อง “Alice’s Adventures in Wonderland” ของ Lewis Carroll (นามปากกาของ Charles Lutwidge Dodgson) ในชื่อ “อลิซผจญภัยในแดนมหัศจรรย์” ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ.2534,2535
11. เขียนหนังสือเรื่อง “อุปราคา-การเกิดและการศึกษาวิจัย” ร่วมกับ น.อ.สมชาย ชัยสุวรรณ ร.น. จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์คุรุสภา พ.ศ.2508
12. เขียนหนังสือ เรื่อง Buddhism in Thailand เป็นภาษาอังกฤษ และแปลเป็นภาษาไทย ชื่อ “พุทธศาสนาในประเทศไทย” ตีพิมพ์โดยองค์การ ส.ป.อ. เมื่อ พ.ศ.2512
13. เขียนหนังสือเรื่อง “ดาวหาง” เป็นผลงานค้นคว้าและวิจัยรวมอยู่ด้วย ตีพิมพ์ พ.ศ.2516

14. ตีพิมพ์หนังสือชื่อ “ศาสนากับปรัชญา” รวบรวมบทความซึ่งเป็นผลงานค้นคว้าวิจัย ตีพิมพ์ พ.ศ.2520,2531,2536
15. หนังสือชื่อ “บุปผชาติแห่งชีวิต” รวมบทความออกอากาศสถานีวิทยุเมื่อปี 2527 (ชื่อ “ดอกไม้ในสวน” สำหรับการพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ.2530) ตีพิมพ์ พ.ศ.2535,2537
16. หนังสือชื่อ “คุณค่าชีวิต” ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ.2531,2532,2533,2535,2536,2538
17. หนังสือชื่อ “เฟื่องพินิจเรื่องชีวิต” รวมบทความออกอากาศสถานีวิทยุ เมื่อปี 2527 ตีพิมพ์ เมื่อ พ.ศ.2534,2535,2536,2537
18. หนังสือปาฐกถาชุด “สิรินธร” ครั้งที่ 7 เรื่อง “อเนกอนันตภาพ” ที่ ศ.ดร.ระวี ภาวิไล แสดงเมื่อวันศุกร์ที่ 13 ธันวาคม 2534 ณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ตีพิมพ์ครั้งแรก ธันวาคม 2535
19. หนังสือ “รู้ลึกนึกคิด” ประมวลโลกทรรศน์แห่งปัจฉิมวัยของผู้เขียน ตีพิมพ์ พ.ศ.2535, 2537
20. หนังสือ “ชีวิตดีงาม” รวมบทความออกอากาศสถานีวิทยุ เมื่อปี 2527 ตีพิมพ์ พ.ศ. 2536,2537
21. หนังสือ “อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่” หลักวิชาทางพุทธศาสนา เพื่อความเข้าใจในโลกและชีวิตอย่างลึกซึ้ง ตีพิมพ์ พ.ศ.2536

งานบริการทางวิชาการ

บรรยายเรื่อง “วิทยาศาสตร์” ทางสถานีวิทยุ อ.ส. พระราชวังดุสิต เดือนละครั้ง (ทุก 4 สัปดาห์ ระหว่างปี 2513-2523 และเริ่มอีกครั้ง เมื่อตุลาคม 2538-ปัจจุบัน (เดือน ละ 2 ครั้ง)

บทความวิชาการ

บทความสรุปประมวลผลการวิจัยและความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ที่ ศ.ดร.ระวี ภาวิไล เผยแพร่ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ไปสู่สังคม ประกอบด้วย

- (ก) บทความที่ลงพิมพ์ในวารสารของสมาคมวิทยาศาสตร์แห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ ระหว่าง พ.ศ.2489-2504 (ตัวเลขเรียงกัน แสดง เล่มที่-หน้า-พุทธศักราช ของวารสาร)

1. “เกี่ยวกับการใช้ความคิด” 5-22-2491
2. “จักรวาลและชีวิตบนดาวดวงอื่น” 1-5-2498
3. “ความเชื่อมั่นที่ยังไม่ได้พิสูจน์ในวิชาวิทยาศาสตร์” 12-23-2497
4. “ความรู้บางประการเกี่ยวกับดวงจันทร์” 1-6-2502

5. “กล้องดาราศาสตร์” 4-1-2500
6. “การสำรวจดาวพระศุกรี” 4-17-2504
7. “การคำนวณเบื้องต้นเกี่ยวกับการเคลื่อนที่ของดาวเทียม บันทึกเรื่องเครื่องมือที่ใช้สำรวจ
โดยบรรจุในดาวเทียม” 11-10-2500
8. “ดาวอังคาร” 7-1-2499 และต่อ 8-23-2499
9. “ดาวหาง” 12-1-2491
10. “ปาฐกถาของ ดร.อาเธอร์ เอช คอมพ์ตัน” 3-29-2497
11. “ปฏิกรณ์ปรมาณู” 8-50-2498
12. “เรื่องของพลังงานปรมาณูชนิดเทอร์โมนิวเคลียร์” 5-39-2501
13. “ปรากฏการณ์ของแสงสว่าง” 6-31-2498
14. “แสงอาทิตย์คือพลังงานปรมาณู” 3-1-2491
15. “ไฟฟ้ากระแส” 4-33-2501
16. “เครื่องมือค้นหาแหล่งแร่จากทางอากาศ” 10-1-2497
17. “เรือบังคับด้วยวิทยุ” 11-9-2496
18. “กล้องโทรทัศน์วิทยุของอังกฤษ” 2-16-2501
19. “วิทยาศาสตร์ให้ความเข้าใจแก่นมนุษย์เพียงไร” 4-8-2490
20. “วิทยาศาสตร์ให้ความเข้าใจแก่นมนุษย์เพียงไร” ตอน 2 5-44-2490
21. “คำชี้แจงเรื่องสุริยุปราคาวงแหวน” 2-2-2501
22. “เรื่องประหลาดและยุ่ง ๆ ของอีเลคตรอน” 10-29-2491
23. “โลกทัศน์ของไอสน์ไต้” 4-1-2498
24. “หอดูดาว ภูเขาตรอนโล” 9-603-2505
25. “ประวัติการวิจัยเรื่องดวงอาทิตย์” 7-503-2506
26. “นักวิทยาศาสตร์กับปรัชญาทางพุทธศาสนา” 1-9-2508
27. “วัตถุท้องฟ้าซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดรังสีคอสมิก” 7-560-2508

(ข) บทความซึ่งเป็นผลงานร่วมกับผู้อื่นลงในวารสารวิทยาศาสตร์

28. “โครงการไปสู่โลกพระจันทร์” ร่วมกับ เสนาะ ตันบุญยืน
กียโย ปันยารชุน 10-793-2528
29. “ชีวิตบนโลกอื่น” ร่วมกับ เสนาะ ตันบุญยืน ลิปพนนท์ เกตุทัต 7-487-2508
30. “ดวงอาทิตย์” ร่วมกับ เสนาะ ตันบุญยืน ลิปพนนท์ เกตุทัต 2-143-2508
และต่อ 4-267-2508
31. “แผ่นดินไหว” ร่วมกับ สุภาพ ภูประเสริฐ กียโย ปันยารชุน ทิวา ศุภจรรยา
10-834-2509
32. “การแยกตัวของทวีป” ร่วมกับ สุภาพ ภูประเสริฐ กียโย ปันยารชุน ทวีศักดิ์ ปียกาญจน์
11-925-2509

33. “ยุ่ง” ร่วมกับ คลุ่ม วัชโรบล ม.ร.ว.ชนาญวัต เทวกุล เพ็ญศรี ไววนิชยกุล
34. “สุริยุปราคา” ร่วมกับ น.อ.สมชาย ชัยสุวรรณ ร.น. กำจัด มงคลกุล
- (ค) บทความที่เขียนลงพิมพ์ในวารสาร “วิทยาศาสตร์ ก้าวหน้า” ในปี 2508-2509
(บอกชื่อเรื่อง เล่มที่ของวารสาร วัน เดือน ปี และหน้า)
35. “รังสีเอ็กซ์จากท้องฟ้าและดาวนิวตรอน” 7 ตันกรกฎาคม 2508 19-22
36. “มาริเนอร์ 4 เดินทางไปสำรวจดาวอังคาร” 8, 23 กรกฎาคม 2508 44-50
37. “กาแลกซีจำพวกที่มีใจกลางอัดแน่น” 8 สิงหาคม 2508 24-26
38. “ผลขั้นต้นจากการสำรวจดาวอังคารโดยมาริเนอร์ 4” 9, 8 สิงหาคม 2508 27
39. “ผลสำเร็จอันน่าตื่นตะลึงของดาราศาสตร์” 10, 23 สิงหาคม 2508 49-51
40. “ผลจากการสำรวจโดยมาริเนอร์ 4 - ดาวอังคารคล้ายดวงจันทร์” 10, 23 สิงหาคม 2508 52-53
41. “การหมุนรอบตัวของดาวพุธ” 8 กันยายน 2508 49-51
42. “เยมีนี 5” 11, 8 กันยายน 2508 51-52
43. “ดาราศาสตร์ก้าวหน้า” 23 กันยายน 2508 49-51 และต่อ 13, 8 ตุลาคม 2508 46-48
44. “เยมีนี 5 ทำสถิติ” 12, 23 กันยายน 2508 52-53
45. “ดาวหาง” 14, 23 ตุลาคม 2508 42-48 และต่อ 15, 8 พฤศจิกายน 2508 39-46
46. “ดาวหาง 1965f อีเคยา-เซกิ” 23 พฤศจิกายน 2508 48-50
47. “สุริยุปราคาวงแหวน” 16, 23 พฤศจิกายน 2508 43-48
48. “สังเกตการณ์สุริยุปราคาวงแหวนที่กรุงเทพฯ - 23 พฤศจิกายน 2508” 17, 8 ธันวาคม 2508 43-48
49. “บันทึกเพิ่มเติม ดาวหาง 1965f อีเคยา-เซกิ” 17, 8 ธันวาคม 2508 49-50
50. “มนุษย์ออกสู่อวกาศ” 23 ธันวาคม 2508 38-42 และต่อ 19, 8 ธันวาคม 2509 42-49
51. “เอกภพขยายตัว” 20, 23 มกราคม 2509 45-48
52. “ปัญหาและทฤษฎีทางจักรวาลวิทยา” 2, 8 กุมภาพันธ์ 2509 10-13
53. “ดาราศาสตร์วิทย์” 22, 23 กุมภาพันธ์ 2509 8-10
54. “อุปกรณ์ดาราศาสตร์วิทยุขนาด 210 ฟุต ของออสเตรเลีย” 23, 8 มีนาคม 2509 34-39
55. “การนัดพบในอวกาศ” 24, 23 สิงหาคม 2509 47-51
56. “เรื่องของควอซาร์” 25, 8 เมษายน 2509 43-48 และต่อ 26, 23 เมษายน 2509 44-48

57. “ลักษณะของระดับโพโตสเฟียร์ของดวงอาทิตย์” 27, 8 พฤษภาคม 2509 43-44
58. “สเปกตรัมของแสงอาทิตย์” 28, 23 พฤษภาคม 2509 52
59. “เส้นพرونไฮเฟอร์และโครโมสเฟียร์ของดวงอาทิตย์” 29, 8 มิถุนายน 2509 42-44

(ง) บทความที่เขียนลงใน “วารสารราชบัณฑิตยสถาน” และหนังสือของราชบัณฑิต

1. “จากบีกเปรียงถึงหลุมดำ” ปีที่ 16 ฉบับที่ 2 มกราคม-มีนาคม 2534 หน้า 5-12
2. “อุกกาบาตบ้านร่องตู” บรรยายในการประชุมราชบัณฑิต สำนักวิทยาศาสตร์ เมื่อวันที่ 3 พฤศจิกายน 2536 ตีพิมพ์ในวารสารฯ ฉบับผนวก สำนักวิทยาศาสตร์ เล่มที่ 2 เดือน ธันวาคม 2536 และฉบับผนวก สำนักวิทยาศาสตร์ เล่มที่ 3 เดือน สิงหาคม 2537
3. “อเนกอนันตภพ (Universes)” ในหนังสือที่ระลึกเนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 5 รอบ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ 12 สิงหาคม 2535 ราชบัณฑิตยสถานจัดพิมพ์ทูลเกล้าฯ ถวาย หน้า 426-435

(จ) บทความทางวิชาการและบทความทั่วไป ซึ่งได้นำลงพิมพ์ในที่ต่าง ๆ

บทความในลักษณะนี้ของ ศ.ดร.ระวี ภาวิไล กระจัดกระจายกันอยู่มาก ตามเอกสารและวารสารต่าง ๆ เช่น หนังสือที่ระลึก หนังสือพิมพ์มหาวิทยาลัย ชุมนุมนิสิตเก่าจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หนังสือต้อนรับน้องใหม่ของคณะวิทยาศาสตร์และของคณะอื่น ๆ บางคณะ ฯลฯ ทั้งหมดรวมไม่ต่ำกว่า 20 เรื่อง เป็นบทความทางวิทยาศาสตร์ การศึกษา สังคมศาสตร์ ปรัชญาศาสนาและวิชาการโดยทั่วไป เท่าที่พอจะรวบรวมได้ เช่น

1. “รูปลักษณะจุลภาคของผลึกแร่ในอุกกาบาตเหล็กบ้านร่องตู” ตีพิมพ์ในหนังสือ “30 ปี สุวีทยาศาสตร์ที่ยั่งยืน” จัดพิมพ์โดยคณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ สิงหาคม 2537 หน้า 22-45
2. “ปัญหาทางสังคมและวัฒนธรรมของเทคโนโลยีทางการแพทย์” รวมบทความจากการประชุมวิชาการ พฤติกรรมสุขภาพครั้งที่ 1 ณ มหิดล ศาลายา ชื่อ “พฤติกรรมสุขภาพ” จัดพิมพ์โดย ช่างานวิจัยพฤติกรรมสุขภาพ ศูนย์ประสานงานทางการแพทย์และสาธารณสุข กระทรวงสาธารณสุข ทวีทอง หงส์วิวัฒน์ และคณะ เป็นบรรณาธิการ จัดพิมพ์เมื่อ 2533
3. เขียน “คำนำ” ในหนังสือ “พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์” พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต) คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ร่วมกับมูลนิธิพุทธธรรม จัดพิมพ์ ครั้งที่ 1 พฤษภาคม 2535 หน้า (5)-(13) ต่อมาสำนักงานสภาสถาบันราชภัฏ กระทรวงศึกษาธิการ ได้นำมาพิมพ์ในหนังสือ “ป.อ. ปยุตโต” และตั้งชื่อคำนำนี้ว่า “พระธรรมปิฎกกับวิทยาศาสตร์” พิมพ์ครั้งที่ 2 กันยายน 2538 หน้า 261-268

4. “จามจุรี ฉบับรวมทัศนคติ ศาสตราจารย์ ดร.ระวี ภาวิไล” จัดพิมพ์โดยหน่วยเผยแพร่ทัศนคติ กลุ่มก้าวหน้าจุฬาฯ (CUPS) พิมพ์ครั้งที่ 1, 15 มกราคม 2516
5. “ข้อคิดเรื่องการพัฒนาชนบท” ในข่าวสารการธรณี ปีที่ 26, เมษายน 2524 หน้า 27-42 พิมพ์ซ้ำอีกครั้งในวารสารวิทยาศาสตร์ไทย ฉบับที่ 51, ตุลาคม 2524 หน้า 29-31
6. เขียน “คำนิยม” ในหนังสือ “เต๋าแห่งฟิสิกส์” ซึ่งแปลจาก The Tao of Physics ของ Fritjof Capra แปลโดย วเนช พิมพ์ครั้งที่ 1,2 (2527,2530) สำนักพิมพ์เทียนวรรณ

(ฉ) บทความซึ่งได้นำเสนอในที่ประชุมวิชาการทางการศึกษาในโอกาสต่าง ๆ ต่อมาพิมพ์เป็นรายงานและหนังสือ

1. “ปัญหาและอุปสรรคในชีวิตการเป็นนิสิตมหาวิทยาลัย” ในรายงานการสัมมนา อาจารย์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ณ สว่างคนิवास 18-20 เมษายน 2509 หน้า 30-36
2. “ข้อสังเกตเกี่ยวกับกิจกรรมและการปกครอง” ในรายงานการสัมมนาของสมาคมนิสิตเก่าจุฬาฯ ณ คณะครุศาสตร์ 17-19 มีนาคม 2510 หน้า 95-98
3. “ความคิดเห็นเรื่องมหาวิทยาลัย” ในรายงานการสัมมนาของสมาคมนิสิตเก่าจุฬาฯ ณ คณะครุศาสตร์ 17-19 มีนาคม 2510 หน้า 98-101
4. “รายงานเรื่องกิจกรรมนิสิตนักศึกษาและปัญหาในมหาวิทยาลัย” ในรายงานผลการสัมมนา มหาวิทยาลัย ครั้งที่ 1 ของสำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี 16-18 กรกฎาคม 2509 หน้า 151-157
5. “ข้อพิจารณาเรื่องมหาวิทยาลัยไทย” ในเอกสารการสัมมนา มหาวิทยาลัย ครั้งที่ 2 ของสำนักงานปลัดสำนักงานสภาการศึกษาแห่งชาติ 29-31 กรกฎาคม 2510 หน้า 01-1 ถึง 01-7
6. “ความคิดเห็นและข้อเสนอแนะบางประการในการปรับปรุงมหาวิทยาลัย” ในเอกสารการสัมมนา มหาวิทยาลัย ครั้งที่ 2 ของสำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรีและสำนักงานสภาการศึกษาแห่งชาติ 29-31 กรกฎาคม 2510 หน้า 03-43 ถึง 03-48
7. “ปัญหาการศึกษาวิทยาศาสตร์ในประเทศไทย” บทความเสนอต่อที่ประชุมสัมมนา เรื่อง “การสอนคณิตศาสตร์และวิทยาศาสตร์ ในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา” จัดโดยกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ 7-9 สิงหาคม 2510
8. “ไตรสิกขาเพื่อพัฒนา” บทความเสนอในเอกสารประกอบการสัมมนาผู้นำระดับมหาวิทยาลัย จัดโดยศูนย์นิสิตนักศึกษา ยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์
9. “อุดมคติและแนวทางการศึกษาที่สอดคล้องกับสภาพความเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมและเอกลักษณ์ของบ้านเมืองไทย” เป็นบทความประกอบปาฐกถา นำในการประชุมทางวิชาการ

ครั้งที่ 4 (พฤษภาคม 2516) จัดโดยกรมสามัญศึกษา ต่อมาทางกรมฯ ได้รวบรวมผลงาน
ของทุกท่านที่เข้าร่วมสัมมนา พิมพ์เป็นเล่ม ให้ชื่อว่า “บนเส้นทางแห่งการแสวงหาโฉมหน้า
ใหม่ของการศึกษาไทย” พิมพ์ครั้งที่ 2 โรงพิมพ์พิมพ์เนศ เมษายน 2517

ผลงานการอภิปราย และบรรยายที่เป็นเทปบันทึกเสียงบางส่วน

การบรรยายทั่วไป

1. ปาฐกถาที่คณะอักษรฯ	13 กรกฎาคม 2522
2. ฮินดูธรรมของท่านรพินทรนาถกูโธร์	28 ตุลาคม 2522
3. สันทนาธรรม พระครูกับ อ.ระวี	6 กุมภาพันธ์ 2523
4. ตอบปัญหาการศึกษา วค.สวนสุนันทา	12 กุมภาพันธ์ 2523
5. สำนึกของครูในการสอนสังคมศึกษา	ไม่ระบุปี
6. บรรยายอบรม โครงการพัฒนาบุคคลกรจุฬาฯ	16 กรกฎาคม 2523
7. ค่านิยมในพุทธศาสนากับความมั่นคงของชาติ	21 กรกฎาคม 2523
โรงเรียน นายร้อย จปร.
8. อาโรคยาปรมาลาภา	14 สิงหาคม 2523
โรงพยาบาล รามาธิบดี
9. ความเป็นมาของลุ่มพินีธรรมสมาคม	ไม่ระบุปี
10. การแปลกรวีนิพนธ์	ไม่ระบุปี
11. การปฏิบัติธรรมกับปัญหาเรื่องเพศ	26 พฤศจิกายน 2523
12. สติปัญญาฐานสูตร	22 มิถุนายน 2524
โรงพยาบาล รามาธิบดี
13. ความอยู่รอดของชาติในทรรศนะของผู้ปฏิบัติธรรม	25 มิถุนายน 2524
กลุ่มพฤษ์
14. สภาพปัญหาและความต้องการของสังคมไทย	24 ตุลาคม 2524
แหลมแท่น
15. บรรยายธรรมที่กรมประชาสัมพันธ์	7 พฤศจิกายน 2524
16. สติปัญญาแก้ปัญหาชีวิต	1 ธันวาคม 2524
ธนาคารกรุงเทพ
17. จริยธรรมกับการบริหาร	11 มกราคม 2525
โรงพยาบาลรามาธิบดี
18. ความสุข	10 มีนาคม 2525
19. กลวิธีในการเผชิญปัญหา	7 พฤษภาคม 2525
ธรรมสถานจุฬาฯ
20. ข้อคิดจากประสบการณ์ในการปฏิบัติธรรมของข้าพเจ้า	13 มิถุนายน 2525
21. บรรยายธรรมที่วัดชลประทาน	22 สิงหาคม 2525

22. อุปาทาน 4	7 กันยายน 2525
สำนักงาน กพ.
23. ชีวิตควรเป็นอย่างไร	6-7 ตุลาคม 2525
24. บรรยายธรรม ณ โรงเรียนนายร้อยตำรวจสามพราน	27 มกราคม 2526
25. ธรรมะสำหรับครู	มกราคม 2526 เชียงราย
26. เอกภาพกับการแสวงหาของชีวิต	ไม่ระบุปี คณะเกสซ์จุฬาฯ
27. ธรรมะจากพุทธสถาน บรมพุทโธ	12 กรกฎาคม 2526
ธรรมสถาน จุฬาฯ
28. จรรยาบรรณของอาจารย์และมนุษยสัมพันธ์	17 สิงหาคม 2526
ทบวงมหาวิทยาลัย
29. วิทยาศาสตร์กับไสยศาสตร์	20 สิงหาคม 2526
30. ธรรมชาติและความหมายของชีวิต	12 พฤศจิกายน 2526
31. ทำสมาธิวันละหนึ่งชั่วโมงใส	ไม่ระบุปี
32. พุทธธรรมกับการศึกษาและจริยธรรม	ไม่ระบุปี
33. จุดมุ่งหมายของพุทธศาสนา	ไม่ระบุปี
34. อภิธรรม-แนวทางศึกษาใหม่	ไม่ระบุปี
35. ชุมนุมดาวร้าย	ไม่ระบุปี
36. สมาธิ	ไม่ระบุปี
37. ไสยศาสตร์ในทัศนะทางวิทยาศาสตร์	ไม่ระบุปี
38. วิทยาศาสตร์แห่งจิต	16 มกราคม 2526
มหาวิทยาลัยเกษตรฯ
39. ปฏิจจสมุปบาท	3 มีนาคม 2527
40. พุทธศาสนากับความมั่นคงของชาติ	11 พฤษภาคม 2527
กรมประชาสัมพันธ์
41. ปรัชญาแห่งชีวิต	15 พฤศจิกายน 2527
เชอราตัน
42. กระบวนการคิดแบบวิทยาศาสตร์เปรียบเทียบกับวิถีคิด
ของพระพุทธเจ้า	ไม่ระบุปี
43. วิทยาศาสตร์กับพุทธธรรม	14 กุมภาพันธ์ 2528
ธรรมสถานจุฬาฯ
44. โลกทัศน์วิทยาศาสตร์และโลกทัศน์พุทธธรรม	ไม่ระบุปี
45. ธรรมะกับชีวิตประจำวัน	ไม่ระบุปี
46. ธรรมสำหรับคนไม่เข้าวัด	20 พฤษภาคม 2529
การไฟฟ้าฝ่ายผลิต
47. พุทธประวัติเชิงวิเคราะห์	26 มิถุนายน 2529

48. ธรรมะ	20 กุมภาพันธ์ 2530 ศูนย์ฝึกอบรมรถไฟ
49. โลกนี้ โลกอื่น โลกหน้า	27 กรกฎาคม 2530 หอสมุดแห่งชาติ
50. "จิต"	30 ธันวาคม 2530 บรรยายแก่ชาวอิตาเลียน
51. พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์	13 กรกฎาคม 2531 ธรรมสถานจุฬาฯ
52. อเนกอนันตภาพ	13 ธันวาคม 2534 หอประชุมจุฬาฯ
53. กรุณา	ไม่ระบุปี
54. วิทยาศาสตร์กับพุทธธรรม	19 ธันวาคม 2534 हितคณะครุศาสตร์
55. ความถูกต้องชอบธรรม	6 กันยายน 2535 ธรรมสถานจุฬาฯ
56. วิทยาศาสตร์กับพุทธศาสนา	11 ตุลาคม 2535 ธรรมสถานจุฬาฯ
57. ความเกิดดับ	6 มิถุนายน 2536 บริษัท ปราณีภัณฑ์ จำกัด
58. โมโห-โทโส กับ โมโห-โลภ	23 มกราคม 2537 ธรรมสถานจุฬาฯ
59. ปรมัตถธรรม-บัญญัติธรรม	28 สิงหาคม 2537 ธรรมสถานจุฬาฯ

การบรรยายชุด อภิธรรมเบื้องต้น ณ ธรรมสถาน จุฬาฯ

1. เรื่องต่างๆ ไปเกี่ยวกับอภิธรรม	10 มิถุนายน 2529
2. ชีวิตมีเพียงขณะเดียว คือจิตรู้อารมณ์	12 มิถุนายน 2529
3. จำแนกเจตสิก 52, เริ่มเจตสิก 7 (สัพพจิตตสาธารณเจตสิก)	17 มิถุนายน 2529
4. อธิบายสัพพจิตตสาธารณเจตสิก 7 โดยละเอียด	19 มิถุนายน 2529
5. อัญญาสมานเจตสิก 13, อุกุศลเจตสิก 14	22 มิถุนายน 2529
6. โสภณเจตสิก 19	24 มิถุนายน 2529
7. เจตสิกวิรัต, อัปปมัญญา, ปัญญา, หน้าที่ของจิต 14	26 มิถุนายน 2529
8. มหากุศล, กิริยา, วิบากจิต, อเหตุกจิต 18	29 มิถุนายน 2529
9. รูปาวจรจิต 15, อภิปรายญาณ 4 ในญาณ 16	1 กรกฎาคม 2529

10. โลกุตตรจิต, โสตาปัตติมรรค-ผล	3 กรกฎาคม 2529
11. อรูปาวจรจิต-ตอบปัญหา	10 กรกฎาคม 2529
12. รูปปรมาตถ์ มหาภูตรูป 4	15 กรกฎาคม 2529
13. รูป (ต่อ) ถึงหทัยรูป	17 กรกฎาคม 2529
14. รูปปรมาตถ์ (จบ)	22 กรกฎาคม 2529
15. สมุฏฐานของรูป	24 กรกฎาคม 2529
16. จิตตชรูป	29 กรกฎาคม 2529
17. รูปกลาป	31 กรกฎาคม 2529
18. ทบพวนจิต-อารมณ์ ต่อจิตตชรูป	5 สิงหาคม 2529
19. รูปในภูมิต่างๆ กำเนิด 4	14 สิงหาคม 2529
20. การเกิดและดับของรูป	19 สิงหาคม 2529
21. นิพพาน	21, 26, 28 สิงหาคม 2529
22. โพธิปักขิยธรรม	2 กันยายน 2529
23. สติปัฏฐาน	4 กันยายน 2529
24. สติปัฏฐาน-จิตตานุปัสสนา	9 กันยายน 2529
25. จิตตานุปัสสนา	11 กันยายน 2529
26. อัมมานุปัสสนา (นิรณ) - ภาพอายตนะ	16 กันยายน 2529
27. อัมมานุปัสสนา-อุปาทานขันธ-อายตนะ	18 กันยายน 2529
28. อัมมานุปัสสนา-โพชฌงค์	23 กันยายน 2529
29. อัมมานุปัสสนา-อริยสัจ	25 กันยายน 2529
30. อัมมานุปัสสนา-มรรค	30 กันยายน 2529

การบรรยายชุด วิเคราะห์โลกและชีวิต ณ ธรรมสถาน จุฬาลงกรณ์

1. ชีวิตคือขณะแห่งการรับรู้ทางทวาร 6	11 พฤศจิกายน 2529
2. เจตสิก 52 แจกกลุ่มตามจำนวนและสาธิต	25 พฤศจิกายน 2529
3. ขยายความเรื่องบัญญัติ-ปรมาตถ์	28 พฤศจิกายน 2529
4. อกุศลเจตสิก	9 ธันวาคม 2529
5. อัญญาสมานาเจตสิก 13	12 ธันวาคม 2529
6. โสภณเจตสิก 14,3	16 ธันวาคม 2529
7. อเหตุกจิต 18, อกุศลจิต 12, กุศลจิต	30 ธันวาคม 2529
8. หน้าที่ของจิต 14 ในวิถี เพื่อให้เข้าใจเรื่องของ "จิต"	6 มกราคม 2529
9. เหตุุในจิตต่างๆ, มหาวิบาก, มหากริยา ขยายความ	13 มกราคม 2529
10. มหากุศล-มหากริยาจิต	20 มกราคม 2530
11. รูปาวจรจิต-อรูปาวจรจิต	27 มกราคม 2530

12. โลกุตตรจิต	3 กุมภาพันธ์ 2530
13. ชั้นเรื่องรูป	10 กุมภาพันธ์ 2530
14. รูป 28	17 กุมภาพันธ์ 2530
15. อารัมภบท-โลกและชีวิตคือจิตรู้อารมณ์	19 พฤษภาคม 2530
16. ชีวิตคืออะไร จิตคือธรรมชาติรู้	21 พฤษภาคม 2530
17. จำแนกจิตและอารมณ์	26 พฤษภาคม 2530
18. บัญญัติ-ปรมาตถ์	28 พฤษภาคม 2530
19. อรรถบัญญัติ-ศัพท์บัญญัติ	2 มิถุนายน 2530
20. วิเคราะห์โครงสร้างสติปัญญา	4 มิถุนายน 2530
21. วิเคราะห์จากหนังสือสติปัญญาสำหรับทุกคน-อานาปานสติ	9 มิถุนายน 2530
22. กายานุปัสสนาสติปัญญา	11 มิถุนายน 2530
23. สมาธิ-วิปัสสนา ในสติปัญญา	16 มิถุนายน 2530
24. กายานุปัสสนาสติปัญญา	18 มิถุนายน 2530
25. เวทนานุปัสสนาสติปัญญา	23 มิถุนายน 2530
26. จิตตานุปัสสนาสติปัญญา	25 มิถุนายน 2530
27. ธรรมานุปัสสนา เริ่มนิเวศน์ข้อที่ 1	ไม่ระบุปี
28. นิเวศน์ 5	ไม่ระบุปี
29. ชั้นธ-อายุตนะ	ไม่ระบุปี
30. โพชฌงค์ 7 สติ ธรรมจริย	16 กรกฎาคม 2530
31. ปัตติ, วิริยะ, สมาธิ สัมโพชฌงค์	21 กรกฎาคม 2530
32. วิริยะสัมโพชฌงค์	23 กรกฎาคม 2530
33. อุเบกขาสัมโพชฌงค์, ทุกขอริยสังขัจ	28 กรกฎาคม 2530
34. สมุทัย นิโรธ มรรค	30 กรกฎาคม 2530
35. ทบพวนสติปัญญา	11 สิงหาคม 2530
36. จิตและเจตสิก	13 สิงหาคม 2530
37. ตอบปัญหาอภิธรรม	25 สิงหาคม 2530
38. เริ่มต้นนามรูปวิถึ เริ่มฉักกะ 6	1 กันยายน 2530
39. จำแนกตารัมมณจิต 11 โดยอารมณ์ 3 โดยบุคคล 8 และ จำแนกอารมณ์ 5	8 กันยายน 2530
40. แผนผังสังสารวัฏฏ์	15 กันยายน 2530
41. แผนผังสังสารวัฏฏ์จากรูปพรหมจรรย์, เริ่มวิถึ	17 กันยายน 2530
42. ปรีตตารมณและอดีตปรีตตารมณวิถึ	29 กันยายน 2530
43. มโนทวารวิถึที่สืบเนื่องกับปัญจทวารวิถึ	20 ตุลาคม 2530
44. อานาปานสติภาวนา	5 พฤศจิกายน 2530
45. มัคควิถึ-ผลวิถึ, นิโรธสมาบัติวิถึ	17 พฤศจิกายน 2530
46. มรณาสันนวิถึ	19 พฤศจิกายน 2530

47. ปรีนิพพานวิถึ	24 พฤศจิกายน 2530
48. จำแนกรูปโดยนัยพิศดาร	8 ธันวาคม 2530
49. รูปตามนัยของอภิธรรม	15 ธันวาคม 2530
50. สมุฏฐานของรูป-จำแนกจิตตชรูป	24 ธันวาคม 2530
51. กลาป	29 ธันวาคม 2530
52. การเกิดดับของรูปในภพภูมิต่างๆ	5 มกราคม 2531
53. รูปวิถึ	12 มกราคม 2531
54. อุกุศลสังคหะ	2 กุมภาพันธ์ 2531
55. เหตุ ฌาฬังค มีศคังค สัพพสังคหะ	4 กุมภาพันธ์ 2531
56. สัพพสังคหะ อินทริยั พละ	18 กุมภาพันธ์ 2531
57. โปธิปักขิยธรรม	16 กุมภาพันธ์ 2531
58. จิตที่รู้อารมณ์แน่นอนและไม่แน่นอน	23 กุมภาพันธ์ 2531
59. การรับอารมณ์ของจิต	ไม่ระบุวัน
60. จำแนกจิตที่รับรู้อารมณ์	ไม่ระบุวัน
61. จิตกับอารมณ์และวิเคราะห์เหตุการณ์ในสังคม	8 มีนาคม 2531
62. เฉลยปัญหาปริจเฉท 1,2,6	17 มีนาคม 2531
63. นิพพานปรมาตถ์	22 มีนาคม 2531
64. จำแนกกรรม	12 เมษายน 2531
65. ทศพลญาณ	14 เมษายน 2531
66. ตอบปัญหาธรรม (ปรัชญาพุทธศาสนาและนิพพาน)	19 เมษายน 2531
67. หลักการทำจิตสงบและการรับรู้ซึ่งมักผิดความจริง	2 มิถุนายน 2531
68. หลักการทำจิตสงบและศัพท์ต่างๆ ในเรื่องเกี่ยวกับญาณ	ไม่ระบุวัน
69. กสิณ	7 มิถุนายน 2531
70. สมถกรรมฐาน พุทธานุสสติ	9 มิถุนายน 2531
71. อัมมานุสสติ สัมฆานุสสติ	ไม่ระบุวัน
72. โรคจิตกับกรรมฐาน และตายแล้วเกิด	21 มิถุนายน 2531
73. สมถกรรมฐาน 40	23 มิถุนายน 2531
74. ศัพท์เกี่ยวกับสมถและวิปัสสนา	28 มิถุนายน 2531
75. สีลานุสสติ จาคานุสสติ เทวตานุสสติ อุปปจาคานุสสติ	30 มิถุนายน 2531
76. อุปปสมานุสสติ มรณานุสสติ	7 กรกฎาคม 2531
77. กายคตาสติ	12 กรกฎาคม 2531
78. อัปปมัญญา 4 ตอนเมตตา	19 กรกฎาคม 2531
79. อัปปมัญญา 4 ตอนกรุณา มุทิตา	21 กรกฎาคม 2531
80. กรณีสันตือโสภ	26 กรกฎาคม 2531
81. อัปปมัญญา 4 ตอนอุเบกขา	4 สิงหาคม 2531
82. อาหาเรปฏิกูลสัญญา	9 สิงหาคม 2531

83. การใช้ไสยศาสตร์รักษาโรคของ, ธาตุ 4	11 สิงหาคม 2531
84. จำแนกกรรมฐานโดยบัญญัติ-ปรมาตถ์	18 สิงหาคม 2531
85. จริต 6	23 สิงหาคม 2531
86. กุศลจิตตูปาทาน	25 สิงหาคม 2531
87. สมถวิปัสสนา นิमित อภิญญา	30 สิงหาคม 2531
88. อภิญญา 8	1 กันยายน 2531
89. วิปัสสนา	13 กันยายน 2531
90. กังขาวิตรณวิสุทธิ	15 กันยายน 2531
91. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ	20 กันยายน 2531
92. ทัศนะเรื่องจิตทางอภิธรรม	22 กันยายน 2531
93. ประมวลเรื่องจิต-เจตสิก-รูป	27 กันยายน 2531
94. อเหตุกจิต	ไม่ระบุวัน
95. มหากุศล 8 มหาวิปากจิต 8	11 ตุลาคม 2531
96. มหากริยาจิต	13 ตุลาคม 2531
97. มหาวิปัสสนา 18	1 พฤศจิกายน 2531
98. อนิจจานุวิปัสสนา	3 พฤศจิกายน 2531
99. สันตติบัญญัติ-ชนบัญญัติ	8 พฤศจิกายน 2531
100. บัญญัติธรรม	25 กันยายน 2531
101. "จิต" ตามแนวอภิธรรม	ธันวาคม 2531 - สิงหาคม 2532
102. วิเคราะห์เครื่องบินตก	30 พฤษภาคม 2534
103. สนทนาเรื่องอวิปา	6 มิถุนายน 2534
104. ปฏิจจสมุปบาท	มิถุนายน - พฤศจิกายน 2534
105. อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่	มิถุนายน - ธันวาคม 2534

การอภิปราย สนทนา และประชุมวิชาการ

1. อภิปราย "ศาสนาคือทางเลือกสุดท้ายของมนุษย์"	7 ธันวาคม 2522 ธรรมสถาน จุฬาฯ
2. อภิปราย "ศาสนาธรรมกับการศึกษาในมหาวิทยาลัย"	ไม่ระบุปี
3. อภิปราย "พุทธบริษัทไทยควรปรับปรุงตนอย่างไรจะเหมาะสมกับสถานการณ์"	สวนลุมพินี
4. อภิปราย "จะอย่างไรกับความแตกแยกในศาสนา"	7 มีนาคม 2524 สวนลุมพินี
5. สนทนาและตอบปัญหาเรื่อง "ธรรมะเพื่อแก้ปัญหาส่วน"	16 สิงหาคม 2524

- บุคคลและส่วนสังคม”
6. อภิปราย “ธรรมะในการครองเรือน” 6 กันยายน 2524
 7. อภิปราย “นิพพานนันทาคณะ” 9 กันยายน 2524
 8. อภิปราย “สังคมไทยกับปัญหาอบายมุข” 4 ตุลาคม 2524
 9. อภิปราย “บทบาทของศาสนธรรมในสถาบันอุดมศึกษา” 21-22 มกราคม 2525
 10. ประชุมวิชาการ “โครงการเสนอหลักสูตรวิชาการตามแนวไม่ระบุปี
พุทธศาสตร์”
 11. ประชุมวิชาการ “ประชุมสัมมนาจิตวิทยาตามแนวพุทธ” ไม่ระบุปี
 12. อภิปราย “การศึกษาปัจจุบันเป็นประโยชน์ต่อชีวิตอย่างไร
แท้จริงหรือไม่” 1 สิงหาคม 2525
สวนลุมพินี
 13. อภิปราย “เด็กฮาร์ดและผู้ใหญ่ฮาร์ด” 15 สิงหาคม 2525
สวนลุมพินี
 14. อภิปราย “ธรรมะกับการเมือง” 5 กันยายน 2525
สวนลุมพินี
 15. อภิปราย “ทารุณกรรมที่มนุษย์กระทำต่อมนุษย์ในปัจจุบัน” 3 ตุลาคม 2525
สวนลุมพินี
 16. อภิปราย “วงเวียนชีวิตทุกข์และกระแสชีวิตไร้ทุกข์” 31 ตุลาคม 2525
สวนลุมพินี
 17. อภิปราย “ผู้ปฏิบัติธรรมกับความมั่นคงของศาสนา” ไม่ระบุปี
 18. คดีสำหรับปีใหม่ 2 มกราคม 2526
สวนลุมพินี
 19. อภิปราย “ความรักในศาสนา” ไม่ระบุปี
 20. อภิปราย “กฎแห่งกรรม” 30 มกราคม 2626
สวนลุมพินี
 21. อภิปราย “คิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น” 9 กรกฎาคม 2526
ครุศาสตร์ จุฬาฯ
 22. ประชุมวิชาการ “ศาสนากับการพัฒนาจิตใจในสังคม
ปัจจุบัน” 9-10 กุมภาพันธ์ 2527
 23. อภิปราย “ทำสมาธิวันละนิดจิตแจ่มใส” 4 พฤษภาคม 2527
 24. อภิปราย “หนังสือเรื่องพระพุทธรูปศาสนาในระดับมัธยมศึกษา
ตอนปลาย” 9 กรกฎาคม 2527
 25. กระบวนความคิดแบบวิทยาศาสตร์เปรียบเทียบกับวิธีคิด
ของพระพุทธองค์” 10 กรกฎาคม 2527
 26. อภิปราย “หัวใจของศาสนาพุทธ” (อภิปรายของศาสนาต่างๆ) 17-18 มกราคม 2528
ธรรมสถาน จุฬาฯ
 27. อภิปราย “ศาสนากับสันติภาพ” 4 สิงหาคม 2528

28. อภิปราย "ปัญหาศาสนา"	ไม่ระบุปี
29. ประชุมวิชาการ "ศาสนากับการเมือง"	23-28 มกราคม 2529
30. งานวันวิสาขบูชาและธรรมสมโภช	22 พฤษภาคม 2529
หอประชุม จุฬาย
31. เสวนา "วันสันติภาพไทย"	16 สิงหาคม 2529
ธรรมสถาน จุฬาย
32. ประชุมวิชาการ "การสื่อสารเพื่อศาสนาธรรม"	21-22 มกราคม 2531
33. อภิปราย "โบสถ์วัดสวนแก้วกับยุคสมัย"	1 กุมภาพันธ์ 2531
34. เสวนาเรื่อง "โรคจิตกับกรรมฐาน"	9-10 กันยายน 2531
ธรรมสถาน จุฬาย
35. เสวนา "กรรมกับการเวียนว่ายตายเกิด"	10 กันยายน 2531
ธรรมสถาน จุฬาย
36. ประชุมวิชาการ "ภาวะสูงสุดทางศาสนาและปรัชญา"	18-20 มกราคม 2532
37. อภิปราย "พุทธบริษัทกับพระธรรมวินัย"	12 มิถุนายน 2532
ธรรมสถาน จุฬาย
38. ประชุมวิชาการ "บทบาทของศาสนาในยุคอุตสาหกรรมใหม่"	15-16 กุมภาพันธ์ 2533
ธรรมสถาน จุฬาย
39. ประชุมวิชาการ "กุศโลบายในการเผยแผ่ศาสนาธรรม"	7-8 กุมภาพันธ์ 2534
40. ประชุมวิชาการ "ศาสนากับวิกฤตการณ์ของโลก"	4-5 กุมภาพันธ์ 2536
ธรรมสถาน จุฬาย
41. ประชุมวิชาการ "ศาสนาต่อบุคคลแห่งยุคสมัย"	27-28 มกราคม 2537
ธรรมสถาน จุฬาย
42. ค่ายประชุมปฏิบัติการ "บทบาทของฆราวาสในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา"	4-8 เมษายน 2537
ชะอำ
43. ประชุมวิชาการ "ศาสนากับคุณค่าความเป็นมนุษย์"	22-23 มิถุนายน 2538
ธรรมสถาน จุฬาย

ผลงานริเริ่มซึ่งเป็นคุณประโยชน์พัฒนาวิชาการ

- เป็นผู้ริเริ่มตั้งหน่วยวิชาอิเล็กทรอนิกส์ขั้นในแผนกวิชาฟิสิกส์ โดยเริ่มทำการสอนวิชานี้และจัดสร้างห้องปฏิบัติการอิเล็กทรอนิกส์ขึ้น เมื่อ พ.ศ.2496 ได้ทำโครงการเสนอและได้รับความช่วยเหลือทางอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์จำนวนมากจากบริษัทออมัส เดอลารู ในการปรับปรุงห้องปฏิบัติการให้เป็นปีกแผ่น ในปัจจุบันวิชาอิเล็กทรอนิกส์เป็นสาขาสำคัญอันหนึ่งในแผนกวิชาฟิสิกส์
- เป็นผู้ริเริ่มสร้างกล้องดาราศาสตร์ขนาดใหญ่ เส้นผ่าศูนย์กลาง 12 นิ้วขึ้น ใช้เป็นอุปกรณ์

การศึกษาและวิจัย ในแผนกวิชาฟิสิกส์ เมื่อ พ.ศ.2501 กล้องนี้ซึ่งตั้งอยู่บนดาวฟ้าตีฟิสิกส์ ได้เป็นประโยชน์อย่างมากในการสอนดาราศาสตร์และในการเผยแพร่วิชาดาราศาสตร์ไปสู่ประชาชน

3. เป็นผู้ริเริ่มตั้งสาขาวิชาดาราศาสตร์และฟิสิกส์ดาราศาสตร์ขึ้น ในแผนกวิชาฟิสิกส์ ตั้งแต่ พ.ศ.2501 ต่อมาใน พ.ศ.2507 ก็จัดตั้งหลักสูตรปริญญาโททางฟิสิกส์ดาราศาสตร์ขึ้น
4. เป็นผู้ก่อตั้งธรรมสถานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปี 2521

งานพิเศษอื่น ๆ

1. เป็นสมาชิกสภานิติบัญญัติ ทำหน้าที่รัฐสภา พ.ศ.2517-2518
2. เป็นกรรมการสภามหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ.2517-2518
3. เป็นกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาวิทยาศาสตร์กายภาพและคณิตศาสตร์ พ.ศ.2516-2529
4. เป็นประธานกรรมการจัดตั้งสถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อมชั้นในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ.2516
5. เป็นกรรมการวางพื้นฐานเพื่อการปฏิรูปการศึกษา พ.ศ.2517-2518 และเป็นประธานคณะกรรมการพิจารณาสภาพแวดล้อมทางสังคมและกายภาพที่มีผลต่อการศึกษา
6. เป็นผู้อำนวยการธรรมสถานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2521 - ปัจจุบัน)
7. เป็นกรรมการบัญญัติศัพท์วิทยาศาสตร์ของราชบัณฑิตยสถานและลาออกหลายปีแล้ว
8. เป็นกรรมการสมาคมวิทยาศาสตร์แห่งประเทศไทย ตั้งแต่ระยะเริ่มต้นและเป็นกรรมการรางวัลนักวิทยาศาสตร์ดีเด่นของมูลนิธิส่งเสริมวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

ศ.ดร.ระวี ภาวิไล ในฐานะผู้ถูกกล่าวถึง

มีบทความสัมภาษณ์และบทความที่กล่าวถึงผลงานทางความคิด แรงจูงใจในการแปลหนังสือ ให้วิเคราะห์วิจารณ์สังคม ฯลฯ ลงตีพิมพ์ในวารสารและหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ที่ผู้วิจัยยังไม่สามารถรวบรวมมาให้ครบหมดได้ นอกจากนี้ยังมีบทความเอ่ยถึงในฐานะเป็นผู้ถูกพระยัษฐะ อมโร (วินัย ละอองสุวรรณ) ลอกเลียนบทกวีนิพนธ์ ด้วย บทความต่าง ๆ ที่เอ่ยถึงอาจารย์ระวี มีดังนี้

1. “นักวิทยาศาสตร์ไทย” สมบัติ จำปาเงิน สำนักพิมพ์ประพันธ์สาส์น เมษายน 2520 หน้า 53-67
2. “บุคคลที่น่าสนใจในปัจจุบัน ดร.ระวี ภาวิไล” ไพฑูรย์ สิ้นลารัตน์ สัมภาษณ์ วารสารวารสาร ปีที่ 19 ฉบับที่ 9 มีนาคม 2511 หน้า 10-11, 43-45
3. “ห้าหน้าที่ ระวี ภาวิไล นักดาราศาสตร์ผู้แปล สาธนา ของระพีพรนาถ ฐาภรณ์และปรัชญาชีวิต ของคาลิล ยิบราน” โลกหนังสือ ปีที่ 4 ฉบับที่ 10 กรกฎาคม 2524 หน้า 88-91

4. “สัมภาษณ์ ดร.ระวี ภาวิไล” เลิศ อาพันธ์ สัมภาษณ์ นิตยสารแม่และเด็ก ปีที่ 5 ฉบับที่ 82 15 เมษายน 2525 หน้า 93-98
5. “สัมภาษณ์ ศ.ดร.ระวี ภาวิไล เรื่องพุทธบริษัท” ไฮ-คลาส ปีที่ 6 ฉบับที่ 61 เดือน พฤษภาคม 2532 หน้า 42
6. “ผู้กะเทาะสังคมไทย : สัมภาษณ์ ศ.ดร.ระวี ภาวิไล” จัดวา กลิ่นสุนทร บรรณาธิการ สยามรัฐฉบับพิเศษ 40 ปี 25 มิถุนายน 2536 หน้า 47
7. “วาทะปรัชญาเมธี ระวี ภาวิไล” ไพโรจน์ อยู่มณฑียร สำนักพิมพ์สร้อยทอง เมษายน 2538
8. “เพลเจียริซึม : การลอกเลียนอย่างไรก็รอด” ดร.เลอสรร ธนสุกาญจน์ วารสารดุสิต ปีที่ 40 ฉบับที่ 6 พฤศจิกายน-ธันวาคม 2536 หน้า 55-57
9. “เรื่องที่จับไม่ลง กรณีลอกมากับมือ งานวรรณกรรม ระวี ภาวิไล” มติชน ฉบับ 3 มีนาคม 2537 หน้า 17
10. “ศ.ดร.ระวี ภาวิไล ปราชญ์แห่งยุค” Update คอลัมน์ทอล์กไทม์ ฉบับที่ 102 พฤศจิกายน 2537 หน้า 114-122
11. “แนววิธีดูสุริยุปราคาป้องกันถูกวิธี” เดลินิวส์ ฉบับ 3 พฤศจิกายน 2537 หน้า 26
12. “นักวิทยาศาสตร์อาวุโสประจำปี 2538 : ประวัติและผลงานโดยย่อของศาสตราจารย์ ดร.ระวี ภาวิไล” วารสารวิทยาศาสตร์ ปีที่ 49 ฉบับที่ 4 กรกฎาคม-สิงหาคม 2538 หน้า 225-229
13. “ระวี ภาวิไล นักดาราศาสตร์คนดัง ยุคสุริยุปราคาเพื่อสูงสุดขีด” มติชน ฉบับ 14 ตุลาคม 2538 หน้า 4
14. “ศ.ดร.ระวี ภาวิไล : มนุษย์ทุกคนล้วนมีศักยภาพภายในที่จะพัฒนา” อมรินทร์ (นามแฝง) กระจกเงา ปีที่ 3 ฉบับที่ 16 พฤศจิกายน 2538 หน้า 40-46

ชีวิตครอบครัว

2502 สมรสกับ นางสาวอุไรวรรณ คำมณเฑียร ชาวจังหวัดเชียงใหม่
มีธิดาและบุตร รวม 3 คน คือ ภาสุรี ภาสกร(นรินทร์) และ อรุณ ภาวิไล

เครื่องราชอิสริยาภรณ์ที่ได้รับพระราชทาน

- 2494 เหรียญพระบรมราชาภิเษก ร.9
- 5 ธ.ค. 2496 จัตุรถาภรณ์มงกุฎไทย
- 5 ธ.ค. 2498 จัตุรถาภรณ์ช้างเผือก
- 5 ธ.ค. 2510 ตริตาภรณ์มงกุฎไทย
- 5 ธ.ค. 2512 ทวีติยาภรณ์มงกุฎไทย
เหรียญรัตนาภรณ์

- 5 ๕.ค. 2513 เจริญจักรพรรดิมาลา
- 5 ๕.ค. 2517 ทวีติยาภรณ์ช้างเผือก
- 5 ๕.ค. 2520 ประถมาภรณ์มงกุฎไทย
- 5 ๕.ค. 2523 ประถมาภรณ์ช้างเผือก

- 5 ๕.ค. 2526 มหาวชิรมงกุฎ
- 5 ๕.ค. 2527 ตติยวิเศษจุลจอมเกล้า
- 5 พ.ค. 2530 ทุตติยจุลจอมเกล้า

งานหลังเกษียณอายุราชการ

1. ผู้อำนวยการธรรมสถาน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
2. ศาสตราจารย์ กิติคุณ ในคณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
3. อาจารย์สอนวิชามุขยกับสันติภาพ ของโครงการการศึกษาทั่วไป
4. อาจารย์สอนวิชา “รัฐบรรลัฐลิก” จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
5. กรรมการบริหารโครงการเงินทุนวิจัยเฉลิมฉลองสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
6. กรรมการส่งเสริมศาสนาและจริยธรรมในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ
7. ประธานอนุกรรมการอำนวยการ โครงการศึกษาหลักวิชาตามแนวพุทธศาสตร์
8. กรรมการบริหารและประธานกรรมการประสานงานวิชาการ ในโครงการสารานุกรมสำหรับเยาวชน ตามพระราชประสงค์ในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ภาคผนวก ข

บทสัมภาษณ์ ศ.ดร.ระวี ภาวิไล⁽⁶⁵⁾

เกี่ยวกับชีวิตในวัยเด็ก บิดา มารดา วัด และโรงเรียน

ตอนเด็ก ๆ พ่อผมพาเข้าไปเดินในวัดเลียบบ่อย ๆ ผมจำได้ พ่อผมเคยเป็นพระวัดเลียบ บวชวัดเลียบ ผมเคยไปเดินเล่นในโรงเรียนเสาวภา ยังติดใจต้นहुกวางใหญ่ของโรงเรียนเสาวภา ผมอยู่บ้านตึกแถว ที่ด้านหลังเป็นสนามเทนนิส บางครั้งคนตีลูกเทนนิสเข้าไปในบ้านผม บางทีอาจารย์สมัยนั้นบางท่านเล่นกอล์ฟ เคยตีลูกกอล์ฟตกเข้าไปในบ้าน พวกเราก็เอามาแกะข้างใน ยังจำได้ว่ามันเป็นก้อนยางซึ่งเขาพันกันหลายชั้น แล้วหุ้มด้วยยางสีขาว เพราะฉะนั้นมันถึงแข็งได้ ถ้าเข้ามาในบ้านเราก็ไม่ได้คืนหรอก เพราะว่าเด็กบ้านนี้ชอบแกะดู แล้วเราก็เอามาเล่นกัน ผมเกิดใต้หลังคาห้องแถวถนนบ้านหม้อนี้แหละ ตอนนั้นเป็นห้องแถวห้องเดี่ยวแล้วต่อมาพ่อจึงย้ายไปฝั่งตรงกันข้ามถนนเป็นห้องแถวคู่ แล้วก็เปิดร้านซ่อมพิมพ์ดีด น้องสาวคุณยายผมคือคุณยายสุข ได้สามีเป็นหมอแผนโบราณ ชื่อคุณตาหมอฉ่ำ ก็มาเปิดร้านแพทย์แผนโบราณ ห่างจากบ้านผมไปไม่กี่บ้านเดินถึงกัน พอหลังจากบ้านผมย้ายไปบ้านสวนฝั่งธนแล้วผมก็ยังเคยมานอนค้างบ้านนี้ เพื่อจะเรียนหนังสือภาษาอังกฤษตอนกลางคืน ที่โรงเรียนหุตะวณิชย์ที่อยู่ใกล้ ๆ กัน ตอนเด็ก ๆ นั้น ลูกน้องพ่อซึ่งอยู่กระต๊อบเล็ก ๆ ไม่ไกลนัก เอาผมขี่คอไปโรงเรียนหุตะวณิชย์ ตอนนั้นเป็นชั้นอนุบาลหรือประถม ติดกับโรงเรียนหุตะวณิชย์ มีบ้านเพื่อนผมคนหนึ่ง ต่อมาเขาเป็นหมอ เขาเป็นลูกของเจ้าแก้วนวรัฐบ้านหม้อ เดิมแซ่เปี้ย ต่อมาเปลี่ยนเป็น “มโนมัยอุดม” ชื่อหมอเล็ก มโนมัยอุดม บริเวณใกล้กันนั้น มีโรงงานแสงโครด นีออน Claude คงจะเป็นชื่อเจ้าของ ซึ่งผมคิดว่าเป็นโรงงานทำหลอดนีออนแห่งแรกในประเทศไทย คือมีหลอดแก้วแล้วก็ใส่ปรอทเข้าไป ข้างหน้าโรงงานเขาจะเอาหลอดที่แตกเสียแล้วมาทิ้งผมไปนั่งเก็บและเลือกเอาหลอดที่มีปรอทเหลืออยู่ข้างใน เล็ก ๆ น้อย ๆ เอามาสะสมเอาไว้เล่น รวมทั้งหลอดด้วย ช่วงนั้นอยู่มัธยมต้น

แถวนี้มีร้านช่างทองจีน ทำทองรูปพรรณหลายร้านทีเดียว ถัดมาก็มีเพื่อนคนหนึ่งอยู่ร้านขายของชำ อยู่ติดร้านช่างทอง ชื่อวีระ ต่อมาเรียนวิศวะ ปัจจุบันไม่ทราบอยู่ที่ไหน ใกล้ ๆ กันก็มีร้านขายเครื่องทำทองพวกน้ำกรด แถวนี้อยากซื้อกรดอะไรก็ไปซื้อได้ ผมโตขึ้นมาแถวนี้ แถวบ้านหม้อ

มีญาติพี่น้อง เป็นญาติข้างแม่ มีฝีมือช่าง อยู่ใกล้คลองแถวถนนอัษฎางค์ เวลาหน้าน้ำ น้ำท่วมก็ไปเล่นดอกไม้ไฟ ดอกไม้ไฟน้ำกัน ไปทางตรอกซี้เสื่อย มีร้านขายกาแฟ ตรงตรอกนี้ เอาซี

(65) สัมภาษณ์ครั้งที่ 1 ณ ธรรมสถาน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันอังคารที่ 19 กันยายน

2538

ครั้งที่ 2 ณ บ้านพักอาจารย์วัฒนา ภาวิไล จังหวัดเชียงใหม่ วันศุกร์ที่ 27

ตุลาคม 2538 และสัมภาษณ์ทางโทรศัพท์ ตั้งแต่ มิถุนายน 2538-

กุมภาพันธ์ 2539

เลื่อยมาเทเอาไว้ เวลาเขาเอาน้ำแข็งมาส่ง ก็เอาซีลี่ยกกลับไว้ บางวันเช่น วันเสาร์อาทิตย์ ร้านกาแฟจะมาตั้งเตาแต่เช้าเพื่อเอากาแฟมาคั่ว หอมไปทั้งซอยทีเดียว ผมมีเพื่อนแถวนี้ตั้งแต่ออยู่ประถม คนหนึ่งชื่อประพาศ อีกคนชื่อนิธย์ ก็ขี่จักรยานมารับไป ซ้อนกันไปเที่ยวเล่นบางที่ก็ไปจนถึงสนามหลวง

ผมหัดว่ายน้ำที่คลองเล็ก ๆ ที่ออกไปปากคลองตลาด ผมสอบว่ายน้ำลูกเสือ ม.1 สวนกุหลาบที่คลองนี้ เมื่อเป็นเด็กเคยไปดูหนังที่โรงหนังบ้านหม้อ หนังที่ประทับใจมากในวัยเด็กคือ All Quiet on the Western Front ของ Erich Maria Remarque แต่ง ที่ตั้งชื่อเป็นไทยว่า “เลือดทหารหนุ่ม” เป็นหนังต่อต้านสงคราม ตอนนั้นผมก็ไม่ทราบว่าเป็นหนังต่อต้านสงคราม แต่ว่าชอบเรื่องทหาร เพราะใส่หมวกแบบเยอรมัน มียอดแหลม ๆ ตอนสุดท้ายของเรื่องนั้นตัวเอกของเรื่องซึ่งเป็นทหารหนุ่มของเยอรมันเห็นผีเสื้อบิน ก็ไปไล่ตามจับผีเสื้อเลยถูกยิงตาย

มีเพื่อนผมคนหนึ่งสมัยอยู่ ม.3 วันหนึ่งมาบอกว่า “นี่วี จะทำอะไรให้ดูเอาไหม?” ผมก็บอกว่า “เอาซี” เขาพาผมขึ้นไปสะพานพุทธ แล้วถอดเสื้อผ้าเหลืองแต่กางเกง กระโจนลงไปแม่น้ำเจ้าพระยา เขาต้องการแสดงว่าเขาแน่ พอตำรวจเห็นเข้าก็ขี่มือโหวกเหวกอยู่ฝั่งพระนคร เขาว่ายน้ำไปขึ้นฝั่งธน ผมก็เก็บเสื้อผ้าเขากลับ

ด.ช.ระวี กับพี่ชาย

อุดม พี่ชายผมสำเร็จโรงเรียนช่างกรรมทาง พ่อพาออกจากโรงเรียนสวนกุหลาบไปเข้าที่โรงเรียนวังบูรพา พอสำเร็จแล้วก็ไปเข้าโรงเรียนกรมทาง ก็ไปเป็นช่างทาง เขาไม่ทันเกษียณก็สิ้นชีวิตที่ภาคใต้ อายุสั้น สมัยหนุ่มอาจจะตี้มมาก แม้จะมาเลิกภายหลังแต่ก็ยังมีผลต่อมา

ตอนเป็นเด็กโตมาด้วยกัน เขาว่าผมเป็นคนเกเรกว่าพี่ชายของผมด้วยซ้ำไป คือที่หลังโรงเรียนสวนกุหลาบตอนกลางคืน จะมีแผงลอยมาขายตี้มเลยสองฝั่ง ราคาของ “อะไร ๆ ก็สิบสตางค์” ขายสารพัดจะขาย ทุกอย่างสิบสตางค์หมด ผมไปซื้อสนับมือมาไว้ ไม่รู้ไปทะเลาะอะไรกับพี่ก็ไม่ทราบได้

อีกเรื่องหนึ่งที่ผู้ใหญ่มาแล้วให้ฟังอยู่เรื่อยก็คือ พี่ชายผมเขาเลี้ยงปลา แล้วผมโกรธอะไรก็ไม่ทราบ ผมเอายานต์ตุ้ไปโรย มันเป็นเรื่องที่ผู้ใหญ่พูดกันไม่จบเลยว่าผมมันร้าย แต่พี่เขาก็ไม่ค่อยได้ตอบอะไรผม

บิดา มารดา ปู่ ย่า ตา ยาย

พ่อผมเป็นคนดู อย่างที่เขาว่าคนสุพรรณเป็นคนดูหรือเปล่าไม่รู้นะ พ่อผมเคยมาแล้วให้ฟังว่าไปซื้อของที่ลำเพ็ง พกปืนไปด้วย ช่วงนั้นเป็นช่วงที่เสรีไทยเพิ่งกลับมา พ่อไปซื้อของที่ลำเพ็ง แล้วพูดไม่เข้าหู คิวักปืนออกมาเลย พ่อเป็นคนไม่กลัวคน แล้วคงจะมีเรียกว่าซีโมโห ถ้าโกรธก็โกรธแรง

ตามคำที่คุณแม่เล่า คุณตาผมเป็นทหาร มียศร้อยโท ร้อยโทหม่อมราชวงศ์ หรือ
 ยุคันธร คุณยายชื่อแส อยู่ในสกุล นวะมะรัตน์ พวกสกุล นวะมะรัตน์ นั้น ต้นสกุลเป็นขุนนาง
 ระดับหนึ่ง มีที่ทางถิ่นฐานอยู่ในคลองบางกอกใหญ่ ใกล้ ๆ สะพานที่ข้ามคลองบางกอกใหญ่ ถ้า
 ไปจากวงเวียนใหญ่ข้ามคลองบางกอกใหญ่ ถิ่นฐานของสกุล นวะมะรัตน์ จะอยู่บริเวณนั้น ต้น
 สกุลเรียกว่า พระแก้ว นวะมะรัตน์ คุณยายแสได้กับ ม.ร.ว. ทรัพย์ ซึ่งเป็นนายทหารม้า แล้วก็ไป
 ประจำอยู่จังหวัดนครราชสีมา แต่ผมยังสืบไม่ได้ว่าไปอยู่ตรงไหน กรมทหารม้านั้นเคยอยู่ที่ไหน
 และเดี๋ยวนี้ไปอยู่ไหน ที่นี้ ม.ร.ว. ทรัพย์ นี้เต็มแก่ โงงเงงโงงเงงขึ้นมาว่าอย่างนั้น ก็เลยเสียชีวิต
 ตั้งแต่อายุยังน้อย และลูกสาวคนเดียวคือคุณแม่ผม ม.ล.หญิง สุหรัาย อายุเพียงไม่เท่าไร ยัง
 เล็กมาก ที่นี้ฐานะก็แม่ พอ ม.ร.ว. ทรัพย์ สิ้นชีวิตไป คุณยายแสก็พาคุณแม่มาอยู่ห้องแถว แถวริม
 หน้า วัดเลียบ มาซื้อจักรแล้วก็รับจ้างเย็บผ้า แม่ผมก็ไปเรียนโรงเรียนศึกษานารี เรียนได้
 เพียงมัธยมสองก็ลาออก เพราะไม่มีเงินเรียน คุณแม่ไม่ได้จบถึงชั้น ม.6 ต้องออกมาช่วยคุณยาย
 เย็บผ้า ได้ตัดเย็บเสื้อผ้าให้ลูก ๆ ทุกคนใช้จนเรียนจบ พวกกางเกงขาสั้นอะไรอย่างนี้

ย้อนมาเรื่องทางพ่อ คุณปู่กับคุณย่าสี่ เป็นชาวหมู่บ้านวัดบางปลาหมอ อยู่ด้านหลัง
 ถัดจากวัดใหญ่ของสุพรรณ คือวัดป่าเลไลยก์ ถัดวัดป่าเลไลยก์ไปนั้นก็มีส่วนบิณฑบาตของสุพรรณ
 เดียวนี้หมดแล้ว ไม่มีแล้ว ถัดจากสนามบินไปก็เป็นวัดบางปลาหมอ ปู่กับย่าสี่ มีลูกหลายคน
 ลูกโตก็คือพ่อผม พ่อผมมาบวชอยู่ที่วัดเลียบ จะบวชก่อนแล้วมาอยู่หรือมาบวชที่วัดเลียบผมก็
 จำไม่ได้

หลวงปู่ชีพ หลวงปู่โต๊ะ

ผู้ที่พ่อผมบอกว่าเป็นอาจารย์ชื่อหลวงปู่ชีพกับหลวงปู่โต๊ะ วัดเลียบ แล้วทั้งสององค์นี้
 เวลาที่ผมจะสอบ พ่อก็จะพาผมไปรดน้ำมนต์หลวงปู่ เรียกว่า พ่อผมนี้จะนึกถึงอุปัชฌาย์อาจารย์
 อยู่เสมอ พระภิกษุวัน นี้จะบวชอยู่ไม่ทราบก็พรรษา แต่ว่าสอบได้นักธรรม ระดับชั้นที่ไม่ต้อง
 เป็นทหาร ที่นี้พระภิกษุวันคงจะบิณฑบาตไปพบกับคุณยายและคุณแม่ผม ในที่สุดก็สึกออกมา
 แต่งงานในปี 2465 พี่ชายผมเกิดปี 2466

หลังปี พ.ศ.2477 หลังจากข้ามฝากไปอยู่บ้านสวนฝั่งธน ใกล้วัดสังข์กระจายแล้ว ใน
 สวนบ้านผมมีไม้เบญจพรรณ มีต้นจันทน์ ตอนเด็ก ๆ พวกเราชอบไปเก็บลูกจันทน์ที่หล่นลงมา
 ดม บางทีก็หาทางสอยลงมา แต่วันนั้นไม่ทราบว่าทำไมพ่อป็นขึ้นไปบนต้นจันทน์ แล้วตกลงมา
 สูงด้วย ต้องมานอนให้น้ำให้ข้าว ก็มีการรักษาพยาบาลกัน มีผู้เสนอว่ามียาอยู่ตำรับหนึ่ง ที่เอา
 มาผสมกินกับเหล้า แต่พ่อบอกเด็กชาดว่า “ไม่กิน”

พ่อมาแล้วภายหลังว่าที่ไม่กินยาผสมเหล้านั้น เพราะว่าตอนพ่อจะสึกนั้น อุปัชฌาย์⁽⁶⁶⁾ ของพ่อ ซึ่งผมไม่ทราบว่าเป็นใคร ไม่หลวงปู่ชีพ ก็หลวงปู่โต๊ะ ถ้าลูกศิษย์จะสึกนี้ จะต้องรับศีล ข้อใดข้อหนึ่งเลือกเอาเองว่าจะถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัดตลอดชีวิต พ่อเล่าว่านี่ก็ไปนึกมา ข้ออื่นคงไม่สำเร็จ เอาข้อห้ามดื่มสุราที่แหละ เพราะฉะนั้นพ่อนี้ไม่ดื่มสุราตลอดชีวิต

คุณปู่คุณย่าและญาติทางสุพรรณ

ปู่ฉันนี่ผมจำได้ พ่อผมพาไปสุพรรณในบางครั้ง ปู่ฉันรู้สึกจะตายก่อนย่าสี่ ผมจำปู่ฉันได้ว่านั่งเจียนไม้ที่จะนำเอาไปไว้วัด เป็นงานของวัดอาจจะก่อพระเจดีย์ทราย แล้วทำยอดพระเจดีย์ ทรายหรืออะไรทำนองนั้น ตอนปู่เสีย พ่อพาไปเผาปู่ ตอนนั้นผมบวชเป็นเณรไป จำได้ว่ายายยังอยู่ต่อมาอีกหลายปี ในสมัยนั้นพวกสุพรรณไป ๆ มา ๆ หาพ่อผมเสมอ แต่ผมจำไม่ได้ใครไปใครมาบ้าง

คุณแม่ในทัศนะของอาจารย์

คุณแม่เป็นคนเงียบ แล้วเราคิดว่าคุณแม่ของเราสวย แม่ไม่เคยตีลูกเลย คอยแต่ห้ามพ่อ ด้วยซ้ำไป ตอนผมเป็นเด็กอยู่บ้านหม้อ พ่อห้ามไม่ให้ไปเล่นน้ำฝนตอนฝนตก เราพี่น้องออกไปเล่นกัน ก็เลยโดนตี คุณยายก็เลยชวนออกไปอยู่บ้านอื่นเลย ไม่ชอบใจมาตีหลาน ความตึงเครียดเกิดขึ้นทันที เพราะเราเล่นน้ำฝน แม่อยู่เพื่อลูก ตอนเด็ก ๆ ก็อ่านหนังสือให้ลูกฟัง ก็อ่านแล้วอ่านอีก

คุณแม่มีเชื้อพระวงศ์ในขณะที่คุณพ่อเป็นลูกชานา มีปัญหาทางสังคมแวดล้อมหรือไม่

ผมไม่ได้มีความรู้สึกว่ามีชื่อนี้แหละ ไม่รู้สึกอะไรตลอดมาตั้งแต่เป็นเด็ก เพราะในที่สุดคุณพ่อก็มาซื้อที่ของญาติคุณแม่ที่อยู่หลังวัดสังข์กระจาย ก็ไม่เห็นมีใครเขารังเกียจพ่อผม

(66) พระอุปัชฌาย์ของพ่อวัน ภาวิไล น่าจะเป็นพระธรรมดิลก(อิม) เจ้าอาวาสวัดเสียบในขณะนั้น (2448-2466) แต่ในเวลาทีลาลิกขานั้น เจ้าอาวาสอาจมอบหมายให้หลวงปู่ชีพหรือหลวงปู่โต๊ะ ทำหน้าที่แทนได้ ดูคำสัมภาษณ์พระศรีวิสุทธิโมลี (ชูป มหาวีโร) รักษาการเจ้าอาวาสวัดราชบูรณราชวรวิหาร (วัดเสียบ) องค์ปัจจุบัน (2535-)

งานของพ่อเป็นอย่างไร

พ่อทำกิจการอะไรเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ประยุกต์แยะ เช่น พยายามจะทำเครื่องซูปนิกเกิล เมื่อย้ายร้านไปอยู่ฝั่งตรงข้ามถนนบ้านหม้อนั้น ก็จ้างเขาทำถังไม้ใหญ่ เอายางมะตอยราดข้างใน เพื่อจะได้ทนน้ำกรด ซ็อน้ำกรดมา ซ็อน้ำมันเหนียวไฮดรอกไซด์เข้มข้นมา แอมโมเนียมไฮดรอกไซด์นี้ของประหลาดของผม เพราะว่าพ่อเปิดจุกขึ้นมามันเดือด มันมีขวดสีน้ำตาลใส่กรดในตริก มีบางขวดมีหัวกะโหลกไขว้ พวกไซยาไนด์ ที่จะใช้ในการซูปโลหะ สารพัดมี พ่อไม่ให้ยุ่ง แต่เราไปแอบยุ่ง คือพ่อสนใจที่จะทำของพวกนี้ โดยที่คิดเอาเองแล้วพยายามไปหาเจ้าหน้าที่กรมวิทยาศาสตร์ ก็ธรรมดาได้รับความเอาใจใส่ช่วยเหลืออย่างเสียมิได้ ระเบียบราชการ

พ่อก็พยายามกลั่นน้ำมันละหุ่ง ละหุ่งแยะ จะทำน้ำมันหล่อลื่น (lubricant) เอาละหุ่งมาตั้งแต่เป็นเม็ด หนึ่งแล้วคั้นน้ำมันออกมา น้ำมันปนอยู่กับน้ำ ก็แยกน้ำออกจากน้ำมัน เราเป็นเด็กเราเห็นอยู่รอบตัว ขวดน้ำมันเป็นแถวเลย ในที่สุดก็ไม่สำเร็จ แต่พ่อก็มีประสบการณ์มากมาย เช่น น้ำมันละหุ่งเป็นสีอย่างนี้ ทำอย่างไรให้มันขาว ต้องใช้ถ่าน คือเอากะลามะพร้าว มาเผาเป็นถ่านกะลามะพร้าว แล้วก็เอามากรอง พ่อทดลองเอง เพราะพ่อไม่ได้เรียนหนังสือมา พ่อเรียนนักธรรม พ่อทำทุกทางที่จะเป็นทางหากิน ความจริงโอกาสที่พ่อจะมาช่วยกันนี้มันน้อย เพราะพ่อต้องไปหากิน หามาเลี้ยงลูกตั้งแปดคน แล้วพ่ออยากให้ลูกได้เรียนเต็มที่ นี่คือหลักของพ่อในสมัยก่อนโน้น คนส่วนใหญ่ก็อยากจะให้ลูกออกมาทำงาน ผมเองตอนจบ ม.6 แล้วจะไปเข้าที่ไหนดี ผมนึกถึงหลายทาง เพราะว่าเราไม่มีเงิน ตอนนั้นมีโรงเรียนกรมวิทยาศาสตร์ ผมก็บอกพ่อว่าจะไป พ่อไม่ยอม พ่อพาไปหาญาติของแม่ที่คลองบางหลวงนั่นแหละไปขอกู้เงินเขา ในตอนนั้นพ่อพูดกับผม แต่ผมจำคำพูดของพ่อไม่ได้ พ่อบอกทำนองว่าอย่างไรก็ต้องส่งให้ดีที่สุด

ความทรงจำในวัยเด็ก

แม่บอกว่าตอนเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 มีคนชวนพ่อให้เข้าไปร่วม แต่พ่อไม่เอา แม่บอกพ่อไม่ยุ่งการเมืองเลย อันนี้อาจจะตกมาถึงพวกเรา พวกเราไม่ยุ่งการเมืองเลย ตอนนั้นประทับใจหนังสือพระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กาญจนาชีวะ) แม่เอามาอ่านให้ฟังประทับใจ 2 เล่ม

มีบทกวีที่แปลจาก An Elegy Written in a Country Church Yard ของ Thomas Gray แปลโดยท่านเจ้าคุณอนุमान และพระยาอุปกิตศิลปสาร แต่งเป็นกลอนดอกสร้อย ชื่อ “รำพึงในป่าช้า”

“วังเฮ้ยวังเวง หง่างเหงงย่ำค้ำระฆังชาน ผุงวิ้วควายฝ้ายลาทิวากาล
ค่อยค่อยผ่านท้องทุ่งมุ่งถิ่นตน.....”

ที่นั่นมันมีบทหนึ่งซึ่งผมจำได้ มันสอดคล้องกับความคิดของผมว่าเป็นความคิดปรารถนาความ
สงัดวิเวก ความว่า

“คือไม่ลุยเลือดหนึ่ง บัลลังก์ราช”

ถ้อยคำนี้มันติดมาในใจอยู่เรื่อย (เงียบ.....คิด....) ในบทนี้มันมีหลายอย่างที่ผมคิดว่ามันมีอิทธิ
พลเหมือนกัน คือความคิดในเรื่องวิถีชีวิต (เงียบ....)

อีกเล่มหนึ่งที่เราชอบก็คือ มูลบทบรรพกิจของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยาง
กูร) อาจจะเป็นโรงพิมพ์วัดเกาะ มันมีรูปประกอบ ภาพประกอบนั้นเป็นภาพ woodcut เป็น
ภาพที่เราดูแล้วก็คิดฝันไปต่าง ๆ นานา คือพระไชยสุริยา พาพระมเหสี มาอยู่ในลำสำเภา บทที่
ชอบร้องคือ

“ขึ้นกบดบัทศจรรย์ เสียงครื้นครั่นทั้งเขาหลวง” แล้วมันก็มีรูปประกอบ “นก
หก ตกรังรวง ลัตว์ทั้งปวงง่วงโงนงน” ที่เรารู้สึกสนุกคือ “สององค์ทรงสังวาส โลกธาตุหวาด
หวั่นไหว ตื่นนอนอ่อนอกใจ เดินไม่ได้ให้อาตรู” เรารู้ว่ามันสนุก วันหนึ่งผมถามแม่ว่า “แม่ ๗
สังวาสนี่มันอะไร” แม่ไม่ยอมตอบ

และมีอีกตอนหนึ่งที่ทำให้เกิดความประทับใจคือ

“เข้าฌานนานนับเดือน ไม่เขยื้อนเคลื่อนกายา

จำศีลกินวาตา เป็นผาสุกทุกเดือนปี”

แม่อ่านหนังสือให้ฟังอ่านแล้วอ่านอีก กลับมาบ้านต้องเห็นแม่

ว่าด้วยเรื่องครูอาจารย์และหนังสือ

เกี่ยวกับอาจารย์ พลโทพระยาศลีวิธานนิเทศและหลวงประวัติวรวิชุกาโร

ผมมีความรู้สึกส่วนตัวว่าท่านให้ความเมตตาผมมากเป็นพิเศษ ท่านเจ้าคุณท่านเรียน
คณิตศาสตร์ แต่ไป take course ทางดาราศาสตร์ด้วย ท่านมาสอนเป็นอาจารย์พิเศษ สอน
วิศวะรังวัด, แผนที่และสอนเกี่ยวกับดาราศาสตร์ ท่านเคยเป็นนายกสมาคมวิทยาศาสตร์ ผม
เรียนจุฬาฯ ปี 3 ก็ไปช่วยงานท่านเจ้าคุณ ทำงานสมาคมวิทยาศาสตร์มาเรื่อย ๆ ท่านให้ความ
สนิทสนมเหมือนกับผมเป็นลูก เป็นความรู้สึกที่ลึกซึ้งกินใจ และสม่ำเสมอกับท่านเจ้าคุณ แม้จน
ท่านสิ้นไป

ส่วนท่านคุณหลวงประวัติวรวิชุกาโรก็เป็นอีกท่านหนึ่งที่ทำให้ความรักและเมตตาแก่ผม
แต่ท่านอายุสั้น ผมไปต่างประเทศกลับมาท่านก็สิ้น หลังจากหลวงประวัติฯ แล้วก็ไม่มีใคร
ประทับใจ

เกี่ยวกับงานของกฤษณามูรติ

อิทธิพลของกฤษณามูรติที่เกี่ยวกับความคิดของผมนี้ตั้งแต่ก่อน 2499 คือตอน 2492 ผมไปต่างประเทศ ผมไปเที่ยวตามร้านขายหนังสือต่าง ๆ ก็มีของ Theosophical Society ที่เขาเอากฤษณามูรติมาเป็นตัวทรงของพระเมตไตรย ประวัติกฤษณามูรตินี้พิลึกกึกกือ เป็นลูกครูที่มีทราส แล้วพวก theosophy ไปมองเห็นว่าคนนี้เป็นร่างทรงของพระเมตไตรย เขาเชื่อเรื่องที่ผมใช้คำว่า The Master ที่ผมใช้คำว่า “ฤษี” ฤษีป่าหิมพานต์ ผู้สำเร็จซึ่งยังอยู่ในป่าหิมพานต์ ซึ่งยังติดต่อกับจิตกับพวก Theosophy ได้ ก็สนับสนุน Theosophy ว่าจะมีพระเมตไตรยมากำเนิดเรียกว่า World Teacher พวกนี้อามาเลี้ยง จะให้เข้า Oxford เข้าไม่ได้ ต่อมาก็ walk out จากสมาคม Theosophy แต่สมาคมก็ยังพิมพ์งานของเขาอยู่ ผมก็ยังซื้อหาอ่านอยู่เรื่อย และในยุคนั้น อังกฤษกับออสเตรเลีย ติดต่อกันอยู่เรื่อยในทาง Intellectual คือ 1949 - 1952 (2492-2495) ผมก็ยังอยู่ในออสเตรเลีย ผมก็อ่านงานของกฤษณามูรติ มากมาย

แต่ตอนนั้นอาจารย์ไม่ได้เอ่ยถึงกฤษณามูรติเลย

ทำไมถึงไม่เอ่ยผมก็ไม่รู้ และต่อมาภายหลังผมมาพบว่าสิ่งที่กฤษณามูรติพูดนั้น พระพุทธเจ้าตรัสไว้แล้วทั้งหมด กฤษณามูรตินี้จริง ๆ แล้ว ผมเพิ่งมาอ่านในภายหลังว่านับถือพระพุทธเจ้ามากเหลือเกิน แต่ตัวเองไม่รู้ว่าเป็นอะไรกันแน่ แล้วก็ character ซึ่งตัวเองไม่เข้าใจ บางครั้งก็เป็นคนทรงจากพระนารายณ์ บางครั้งก็เป็นตัวของตัวเองอย่างเหลือกำลัง บางครั้งสิ่งที่พูดออกมาก็เป็นธรรมชาติซึ่งเหลือเกินแบบธรรมชาติในพระพุทธรูปศาสนาก็มีอิทธิพลต่อความคิดของผมในระยะนั้นมาก ก่อนที่ผมจะหวนกลับมาเข้มข้นในทางพระพุทธศาสนาแล้วก็มาทำสติปัญญา อะไรทำนองนี้

ท่านพุทธทาสกับงานของกฤษณามูรติ

ผมมาพบภายหลังว่าท่านพุทธทาสท่านติดตามและศึกษาความคิดของกฤษณามูรติ ท่านศึกษา มีคนบอกผมในสมัยนั้น ในรุ่นเดียวกัน ศิริชัย นี่เขาเป็นคนรุ่นเดียวกับคนในกลุ่มคุณเคยกัน คุณศิริชัย นฤมิตรเรขการ เขาเป็นทั้งเพื่อนและเป็นทั้งลูกศิษย์ของแสงอรุณ รัตกสิกร เวลาผมตั้งชมรมวันเสาร์ในคณะวิทย์ นั้น แสงอรุณ อยู่ปี 5 คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ตอนนั้น แสงอรุณ ศิริชัย มาร่วมชมรมวันเสาร์กัน ผมไม่ทราบใครพูดถึงกฤษณามูรติ ทำให้ผมสนใจ ท่านเจ้าคุณลัดพลี ก็สนใจกฤษณามูรติ ผมก็มาทราบภายหลังว่าท่านเจ้าคุณลัดพลีท่านก็ไปวัดสวนโมกข์ ก็เลยโยงว่าท่านพุทธทาสต้องรู้จักงานของท่านกฤษณามูรติ นี่ผมมาโยงเอาในภายหลัง

เพื่อน โรงเรียน และกิจกรรม

ผมเรียนประถม 1 แล้วข้ามชั้นขึ้นไปประถม 3 เลย ไม่ต้องเรียนประถม 2 และไม่ต้องเรียนประถม 4 เพราะหลักสูตรตอนนั้นยังไม่มี ป.4 การศึกษามัธยมนั้นจบ ป.3 ก็ขึ้น ม.1 ถึง ม.8 แต่สมัยผมจะเรียนถึง ม.5 ให้พวก ม.6 ไปเรียนเตรียมธรรมศาสตร์ เตรียมจุฬาฯ มีเตรียมทหารเกิดขึ้น ผมก็เลยกลายเป็นนักเรียนเตรียมรุ่น 2 มาเรียนเตรียมจุฬาฯ เลย รัฐบาลลด ม.7 และ ม.8 ไปเลย เป็นการปรับระบบการศึกษา

เขาพามาส่งตัวตอน entrance สอบเข้า ร.ร.เตรียมฯ นั่นคือ entrance เพราะจะเข้าอะไรก็บอกเขาเลย เตรียมแพทย์ เตรียมวิศวฯ เตรียมเภสัช เตรียมวิทยาศาสตร์ ถ้าจะไปเรียนอะไรนี่มันมีเตรียมทุกอย่าง ตอนนั้นผมระบุไปเลยว่า ผมจะเรียนเตรียมวิทยาศาสตร์ เพราะว่าตอนนั้นเล่นเครื่องบินมาพอ ผมไม่ได้สนใจว่าจะหากินอะไร ความคิดที่ว่าจะทำมาหากินอะไรนี่มันไม่มี ผมเลือกไปตามความสนใจ กับพ่อก็ไม่ได้แนะนำอย่างไร ขอให้เรียนก็แล้วกัน

ความสนใจเรื่องระเบิด สิ่งมหัศจรรย์เชิงวัตถุ

เพื่อนผมคนที่เอาหนังสือ science fiction มาให้ยืมอ่านชื่อ (นพ.) นัลดดา ศรียาภัย ปัจจุบันเกษียณแล้ว ตอนเข้าเตรียมจุฬาฯ รุ่นเดียวกัน แต่เขามาจากกรุงเทพคริสเตียน โรงเรียนเดียวกับวิชัย รัชตะนาวิน ตอนอยู่ปี 1,2 ของโรงเรียนเตรียมฯ นัลดดา ก็เริ่มเอาหนังสือ science fiction ภาษาอังกฤษมา ผมก็เลยขอยืมเขาอ่านบ้าง ผมอ่านเรื่องมีลูกระเบิดเล็กๆ เท่าลูกแอปเปิล เวลานั้นระเบิดทั้งเมืองพังหมดเลย นี่คือการมาของ atomic bomb ที่นัก science fiction เขียนไว้ก่อนแล้ว พ่อของนัลดดาคือพระยาอรรถกรมมนูดี เดิมเป็นเจ้าของกรมดูแลคนโทษ เจ้ากรมราชทัณฑ์ เจ้าคุณอรรถกรมชอบอ่านหนังสือ science fiction ชื่อหนังสือ science fiction เป็นประจำ นัลดดาเอามาผมก็ยืมอ่านบ้าง ผมก็ติดใจเหมือนกัน ผมคิดว่าที่ภาษาอังกฤษผมดีขึ้นก็เพราะอ่านหนังสือเหล่านี้ ตอนเตรียมจุฬาฯ ปี 2 นั้น ผมอ่านหนังสือภาษาอังกฤษหลายเล่ม เช่น ประวัติของเอ็ดิสัน เป็นต้น

เมื่อโดนระเบิด

ผมเคยทดลองที่จะเอาสารเคมีเคลือบไว้กับลวดทองแดงของสายไฟฟ้า แล้วคิดว่าเวลาผ่านไฟฟ้าเข้าไปในลวดทองแดงมันก็จะติดไฟ ผมเรียกว่าขนวนไฟฟ้า คิดถึงว่าเราก็จะได้กดปุ่มระเบิดอะไรก็ได้ เพราะฉะนั้นก็นึกถึงองค์ประกอบอะไรที่เหลว ๆ แล้วเอาลวดงอให้เป็นตัวยู นี้จุ่มลงไปแล้วตากแห้ง แล้วก็เอาไว้ให้ไฟฟ้าผ่านแล้วมันลุกขึ้นได้ เราจะเอาไว้ไปจุดระเบิดของดินปืนของอะไรก็ได้

ที่นี้ก็มีขวดเล็ก ๆ ขวดแก้วจุกก็เป็นแก้วด้วย ที่ซื้อมาใส่สารเคมีบางชนิด ส่วนผสมเท่าที่จำได้ก็มีผงละเอียด ที่ใส่เพื่อทำให้มันติด แล้วก็แอลกอฮอล์แล้วใส่ผงฟอสฟอรัสแดงและโปแตสเซียมคลอเรต

ปกติที่เคยเล่นคือเอาสองอย่างคือโปแตสเซียมคลอเรตกับฟอสฟอรัสแดงผสมกันค่อย ๆ เเบา ๆ คือมันเป็นผงแห้ง แล้วเอาก่อนกรวดห่อกระดาษแล้วเอาผงนี้เทเข้าไป แล้วทำเป็นท่อขวาง มันจะระเบิดเป็นประทัดลมอย่างแรง นี่เป็นตัวอันตราย เราคิดว่าถ้าเราทำเป็นของเหลวแล้วมันจะไม่ระเบิด แล้วเราก็ไม่ทำให้มันกระเทือนด้วย พอผสมเสร็จแล้วเราก็วางตรงหน้า นั่งขัดสมาธิกับพื้น เราก็เริ่มแกะหลอดไฟฟ้า อยู่ ๆ มันระเบิดทั้งขวดเลย ขวดหายไปแล้ว เป็นลูกไฟ (อาจารย์ระวี ให้อุณหภูมิของหัวที่เป็นรอยแผลเป็น เกิดจากการโดนเศษแก้วระเบิดใส่ ทั้งแผลเป็นที่เศษแก้วไปติดที่ใต้คิ้วตาขวา ริวรอยปรากฏชัดจนแม้เวลาจะผ่านมากกว่า 50 ปี)

นั่นเป็นอุบัติเหตุใหญ่ ๆ แต่เรื่องเล็ก ๆ นี่ผมทำมาเรื่อย คือผมทำซิลเวอร์อาเซทที่สีน เอซิลเวอร์ไนเตรทละลายเป็นน้ำยาขุ่น แล้วก็เอาอาเซทที่สีนผ่านเข้าไปใน solution นี้ แค่นั้นเองมันจะตกตะกอนเป็นตะกอนขาว ผมกรองมันด้วยความระมัดระวัง ถ้าแห้งแล้วนี่เป็นผงเอามาชนิดเดียว เอาวางไว้ เอาบูหรือจี้ นี้ระเบิดไปเลย บางทีเราเอาบูหรือมาเอาใส่ตรงกลางออกนิดหน่อย เอาผงนี้ใส่เข้าไปแทน เอาไปให้เพื่อนสูบ มีอยู่ตอนหนึ่งที่ตีจักรพงษ์ ผมเอาท่อซิลเวอร์อาเซทที่สีนใส่กระเป่ากางเกง ตอนนั้นรู้สึกว่าเขาตีเล็ก ๆ ใส่เข้าไปด้วย เดินลงบันไดไปชั้นสองอยู่ ๆ มันระเบิดไป เนื้อไม้เป็นไร แต่กระเป่ากางเกงขาด ตอนนั้นอยู่ปี 1 หรือปี 2 จุฬาฯ

สมัยอยู่เตรียมอุดมศึกษา ชื่อ phenol (carboric acid) ชื่อจากท้องตลาดที่เขาเอาไว้วาเชื้อโรค มาทำ trinitrophenol หรืออะไรนี่ แล้วมันออกมาเป็นแท่งเหลือง ๆ เขาว่าใช้ในสงคราม ผมทำขึ้นมาเองแล้วเอาไปให้อาจารย์ หลวงแมนวิชาประสิทธิ์ สอนเคมีที่โรงเรียนเตรียมฯ ดู pitric acid ที่เตรียมมา อาจารย์บอกเอาไปให้พัน ไล่เลย

ผมเดินไปไหนมาไหน ผมคิดถึงแต่ formular คิดถึงแต่สมการ ตามองดูตามร้านว่ามีอะไรพอจะซื้อมาเล่นได้บ้าง บางส่วนมันอาจจะมาจากการได้อ่านหนังสือของเอ็ดสันด้วย ที่ทดลองบนรถไฟจนหูหนวก ทำฟอสฟอรัสหกอะไรนี่ เป็นแบบคนเรานี้เอาอย่าง ต้องมีแบบที่เอาอย่าง เวลาอ่านตำรา เราก็เพิ่งอ่านเฉพาะอย่างที่เราเอามาทดลองเล่นแล้วมันสนุก ไม่ได้มีความประสงค์ร้ายใคร ไม่ได้คิดจะไปทำลายบ้านใคร ไประเบิดบ้านใคร เหมือนอย่างรุ่นหลัง ๆ นี้ ขวางระเบิดขวด พวกนี้เวลาผมเห็นข่าว ผมรู้หมดว่าทำอย่างไร

เคยทดลองดมอีเธอร์ให้สลบไป

การดมอีเธอร์เป็นเรื่องตอนไฟลวกมือ ไม่ใช่ตอนที่ถูระเบิด ทดลองอะไรสักอย่าง แล้วไฟมันลวกมือ แต่มันเป็นการทดลองมากกว่าที่จะระงับความรู้สึก เป็นการอยากรู้อย่างที่เขาวาอีเธอร์เป็นยาสลบนี้มันสลบจริงหรือเปล่า มันเป็นการประสพการณ์ที่น่าสนใจ แต่ไม่ขอแนะนำให้ใครเอาอย่าง

ความรู้สึกเมื่อทดลองดมอีเธอร์

มันเกิดความรู้สึกเหมือนกับว่าเราไปอยู่ในอุโมงค์ เหมือนกับมีลำคลองและน้ำมันไหลตลอดอุโมงค์ เหมือนอุโมงค์รถไฟแต่มันเป็นอุโมงค์ใหญ่ แล้วแทนที่มันจะเป็นทางรถไฟ มันเป็นกระแสน้ำ เราเกิดความรู้สึกว่าเราอยู่ใต้อุโมงค์นั้น แล้วมันจะมีอะไรไม่รู้ เลื่อนเป็นดาว เป็นดวงสว่าง มีเสียงก้อง เสียงก้องนั่นคือเสียงน้องหรือเด็ก ๆ พุดกันอยู่ข้างล่าง ผมอยู่ชั้นบน แล้วมันก็มีความรู้สึกสบาย ตอนมือเจ็บนะ แล้วดมอีเธอร์ให้มันหายปวด แล้วมันอยู่ในสภาพนั้น แล้วก็อาจจะไม่รู้สึกรึอะไรไป อาจจะระยิบระยับมาก แต่ความรู้สึกก็คือความรู้สึกว่าอยู่ในอุโมงค์ มันเป็นความรู้สึกที่เอ้อ..... มันดี ความปวดเบาไป เวลาสุดท้ายแรกรู้สึกอยากล้มลุกนะ แต่พอเวลาสุดท้ายแล้วมันอยากสุดเข้าไปอีก มันหอม หอมเหมือนแอลกอฮอล์ แต่หอมกว่า มันบังคับคล้ายกับพอสุดครั้งแรกแล้ว มันไม่ยอมให้หยุดสุด แต่พอสุดแล้ว ที่นี้มันสุดใหญ่เลย ผมไม่รู้สึคว่ามันเป็นอันตรายอะไรเลย ผมรู้สึกอย่างนั้น มันเป็นประสบการณ์ เกิดตอนกลางวันนี่แหละ

หลังจากทำงานแล้วก็ยังประสบอุบัติเหตุจากระเบิดอีก

การระเบิดนั้น เป็นการระเบิดจากที่นักเรียนเขาทำ model ภูเขาไฟประกวดโครงการวิทยาศาสตร์ของโรงเรียนต่าง ๆ และผมถูกแต่งตั้งให้เป็นประธานกรรมการฝ่ายฟิสิกส์หรืออะไรนี่ แล้วก็ไปตรวจเป็นกรรมการตัดสินรางวัล ตอนนั้นงานจัดที่สนามกีฬาแห่งชาติ และในระหว่างที่เขาทดลองให้ดู มันเกิดระเบิดขึ้น ทั้ง ๆ ที่ผมก็รู้ว่ามันจะอันตราย ผมก็ได้ให้ยกออกไปนอกห้อง แล้วไปจุดในสนาม เราก็ล้อมห่าง ๆ ห่างตั้ง 10 เมตร ผมเป็นคนบอกให้อยู่ห่างและผมก็ยืนห่างเท่ากับคนอื่นเป็นวงรอบ ๆ มันระเบิดขึ้น ขึ้นมันปลิวมาเข้าหน้าผมคนเดียว มันประหลาด ผมถูกส่งไปโรงพยาบาล ต้องนอนหนึ่ง ๆ อยู่ 17 วัน retina มันจะลอกออกมา ต้องนอนให้มันตกกลับลงไป หมอที่โรงพยาบาลจุฬาฯ ชื่อคุณหมอ กอบชัย พรหมมินทโรจน์ เป็นเพื่อนบ้านเก่า แถวบ้านหม้อ รุ่พื้นที่ เป็นผู้รักษา

มันระเบิดปลิวมา ผมยืนอยู่ ผมล้มเลย มองไม่เห็นอะไรเลย มันเป็นแผ่นปลิวขวางมา แล้วกระแทกที่สันจมูก ตรงระดับลูกตา แล้วมันกระแทกตาขวาแรงกว่าตาซ้าย ผมหมดสติวไป นอนเลย

งานชิ้นสำคัญเกิดจากหลับตาเขียนหลังโดนระเบิด

บทความของผมในหนังสือการประชุม สัมมนา เรื่องวิกฤตการณ์ทางวิชาการของมหาวิทยาลัย มีอยู่บทความหนึ่งเกี่ยวกับการศึกษา พิมพ์เป็นรายงานสัมมนาประจำปี 2512 - 2513 เป็นปรัชญาการศึกษา ชื่อวิกฤตการณ์ทางวิชาการในมหาวิทยาลัย จัดโดยสโมสรอาจารย์จุฬาฯ เป็นบทความที่ผมแสดงหลักการทางวิชาการของปรัชญาการศึกษาในระดับ

มหาวิทยาลัย ที่ผมเขียนโดยหลับตาเขียนหลังจากผมถูกระเบิดในปี 2513 คือแผนการจัดประชุมที่วางไว้แล้ว ผมหลับตาเขียนบรรจงเป็นช่วงภายหลังจากสิบเจ็ดวันที่ปิดตาตลอด แล้วกลับมาอยู่ที่บ้านเขียน เพราะจะต้องมีสัมมนาในอีกเดือนหรือสองเดือนข้างหน้า

ผมว่าบทความนั้นเป็นบทความที่ดีที่สุดอันหนึ่งของผม คือไม่มีที่ quote อะไรเลย เป็นโครงสร้างที่ออกมาจากในใจ คิดโครงสร้างมาจากในใจ เขียนออกมาทีละตอน ๆ แล้วผมรู้สึกว่ ในภายหลังหนังสือเล่มนี้ เวลามันออกไปแล้ว มันมีสัมมนาต่อกันเป็นปี ๆ มันเป็นยุคที่พยายาม ดัดแปลงจากระบบเก่าไปสู่ระบบใหม่ช่วงก่อน 16 ตุลา ผมรู้สึกว่าความคิดหลายหัวข้อนี้ ผู้ไปตั้งมหาวิทยาลัยใหม่นี้เอาไปใช้ คือมีการแยกออกไป วิจัย บริการสังคม วิชาการ ผมแยกแยะเอาไว้เป็นข้อ ๆ ในเรื่องอุดมคติระดับมหาวิทยาลัย

สถาบันพระศาสนา ความผูกพันตั้งแต่บรรพบุรุษ

เมื่อบวชเณร

ผมบวชเณรเมื่อผมอยู่วัดสังข์กระจาย ผมบวชเณรเมื่อผมได้ปริญญาแล้วและก่อนจะทำงาน เมื่อปี 2487 จบแล้วบวชเณรก่อน บวชอยู่เดือนหนึ่งหรืออย่างไรจำไม่ได้แล้ว ยังทันพ่อพาไปงานศพของปู่อิน ที่สุพรรณบุรี แล้วก็มีความสุขในการไปนั่งอยู่ที่ชายทุ่งในป่าช้า พอถึงได้เข้าทำงาน

เมื่อบวชพระ

แล้วผมก็บวชพระที่วัดสังข์กระจาย กับท่านสมเด็จเจ้าป้า (ปู่ ปุณณสิริ) เป็นอุปัชฌาย์ ท่านเป็นคนสุพรรณ แล้วพ่อผมก็คนสุพรรณ แล้วญาติพี่น้องของพ่อมาบวชอยู่ เป็นลูกศิษย์สมเด็จเจ้าป้า ในตอนนั้นซึ่งเป็นเจ้าอาวาส ตอนนั้นท่านยังเป็นพระธรรมวโรดม ปี 2502 ก่อนแต่งงาน ตอนบวชพระที่จบโทมาจากออสเตรเลียแล้ว และก็มาทำงานอยู่พักหนึ่งแล้ว สาเหตุที่บวชก็มีปัญหาเกิดขึ้นด้วย เกี่ยวกับใจ เกี่ยวกับความรัก เกี่ยวกับเรื่องรุนแรง ที่เกิดขึ้นในครั้งนั้น

ในระหว่างดำรงเพศบรรพชิต

สมเด็จเจ้าป้า บอกว่า รู้ว่าอาจารย์ระวี ชอบทำสมาธิ คือพ่อผมคงไปเล่าให้ท่านฟัง ท่านก็ว่า จั้นบวชแล้วก็ไปอยู่วัดปากน้ำภาษีเจริญสิ ตอนนั้นท่านหลวงพ่อสดเพิ่งสิ้นไปได้เดือนเดียว ผมไม่ทันท่าน ไม่เคยเจอหลวงพ่อสด ที่วัดนั้นก็กำลังตั้งศพสดทุกคืน ผมบวชอยู่วัดสังข์กระจายได้ไม่กี่วัน ท่านอุปัชฌาย์ก็ให้ไปวัดปากน้ำ เพราะท่านอุปัชฌาย์ท่านไปรักษาการเจ้าอาวาสวัดปากน้ำด้วย หลวงพ่อสดสิ้นท่านก็ไปรักษาการเจ้าอาวาส ท่านก็ส่งผมไปได้สบาย ๆ

ผมก็ไปเจอบุคคลสองคน คนหนึ่งเดี๋ยวนี้อันเป็นพระธรรมปัญญาบดี⁽⁶⁷⁾ มหาช่วง เป็นคนเกิดปีเดียวกับผม ปีฉลู (2468) ไม่รู้จักกันมาก่อนนะ แต่เนื่องจากผมถูกส่งมาจากรักษาการเจ้าอาวาส แล้วท่านมหาช่วงก็ดูแลแทนเจ้าอาวาส ท่านก็ดูแลต้อนรับผมให้อยู่กุฏิเดียวกับท่าน อยู่คนละห้องด้วยความเอื้อเฟื้อยินดีผมก็ไปอยู่กุฏิท่าน แล้วก็นับถือว่าเป็นผู้ช่วยด้วยใกล้ชิด เรียกว่าเป็นสหชาติเกิดปีเดียวกัน ก็เอื้อเฟื้อผมมาก ท่านก็พาผมไปพบกับผู้ที่จะเป็นอาจารย์สอนวิปัสสนาผม อาจารย์สอนวิปัสสนาตอนนั้นเป็นพระครู เขาเรียกว่าอาจารย์ญี่ปุ่นเดี๋ยวนี้อันเป็นเจ้าคุณภavanaโกศล ซึ่งชื่อนี้เดิมเป็นของหลวงพ่อสด ตำแหน่งพระภavanaโกศลเถร ท่านองค์นี้เป็นลูกศิษย์หลวงพ่อสดท่านหนึ่งเหมือนกัน นอกเหนือจากองค์อื่นท่านมหาช่วงก็พาผมไปเป็นลูกศิษย์ ท่านคือคุณนี่โอ คาวาชิตะ แล้วก็เคยเรียน ม.6 ห้องเดียวกับผมมาที่สวนกุหลาบ

คุณนี่โอ เรียนก่อนผมรุ่นหนึ่ง พร้อม ๆ กับวิลาส มณีวัต แล้วทั้งสองคนเข้า ม.6 ไม่ใช่ซ้ำ เพราะสอบตก แต่เรียน ม.6 เป็นครั้งที่สอง ทั้งวิลาสและนี่โอก็เลยมาอยู่ ม.6ก. ด้วยกัน สาเหตุจากอะไรบางอย่างที่ยังไม่อยากจะเข้าเตรียมรุ่น 1. คือปีก่อนผมนั้นเขาให้หยุดแค่ ม.6 แล้วพวก ม.8 ก็ไปเข้ามหาวิทยาลัย ถ้าจะไปต่อระดับอุดมศึกษา พวก ม.6 ก็ให้ไปเข้าเตรียมอุดม เรียกเตรียมอุดมของจุฬาฯ แล้วก็เตรียมอุดมของธรรมศาสตร์เรียกว่าเตรียมธรรมศาสตร์ แต่สองคนนี่มาเรียน ม.6 อีกคนหนึ่งอยู่สวนกุหลาบผมขึ้นมาจาก ม.5 ก็มาเจอกัน ก็มาเรียนกับคุณนี่โอ ก็คุ้นเคยกันเป็นคนผอม ๆ สูง ๆ เป็นลูกครึ่งญี่ปุ่น ก็มีชื่อกล่าวว่า มารดาเป็นมอญ นี่ผมไม่ทราบมารู้ทีหลัง

พอผมไปพบก็อ้าวเจอกันมาเป็นลูกศิษย์ท่านก็ตั้งใจสอนผม ผมก็ตั้งใจเรียน วิชาวิปัสสนาตามแบบของหลวงพ่อสดนั้นแหละในระยะเวลาเท่าที่ผมกำหนดไว้ เพราะผมรับราชการแล้ว ผมลาในช่วงฤดูร้อน ผมบวชเมฆาบวชหลังสงกรานต์ไม่กี่วันแล้วก็สึกเดือนพฤษภาคม พอมีภูมายนผมก็แต่งงาน

(67) ขณะสัมภาษณ์ 12 กันยายน 2538 ท่านยังเป็นพระธรรมปัญญาบดี ต่อมาวันที่ 5 ธันวาคม 2538 ได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า

สัมภาษณ์คุณอุไรวรรณ ภาวิไล⁽⁶⁸⁾ ภรรยา

เกี่ยวกับชีวิตครอบครัว นับแต่ปี 2502 เป็นต้นมา

ป้าคิดว่าป้าได้พบคนที่มีคุณธรรมแล้ว นับว่าเป็นบุญของป้า อาจารย์เป็นคนที่ดีแลอย่าง
ดีเหมือนพ่อ

มีคนกล่าวว่าอาจารย์ระวีเป็นคนดู เคร่งครัด อยู่บ้านท่านเป็นอย่างไร

แท้จริงไม่เป็นคนอย่างนั้น ดูแลเอาใจใส่ครอบครัว เลี้ยงลูก รักลูก มากเลย เลี้ยงลูก
แบบสนุกสนาน เวลาไปเที่ยวปาร์ก เอาลูกขี่หลังเล่น มีความสุขมาก มีลูกที่ออสเตรเลีย 2 คน
คือ ลูกชาย (ภาสกร) กับซูโม่ต๋วย (อรุณ ภาวิไล) ภาสกรนั้นใจเขาโน้มมาทางธรรมมาก

ปกติอาจารย์ระวี สอนลูกอย่างไร

เป็นกันเองกับลูก ๆ ดูแลลูกอย่างใกล้ชิด ขนาดงานหนักอยู่เมืองนอก ตี 2 อาจารย์ต้อง
ไปแล้ว พี่ต้องอยู่กับลูก เพราะว่าอาจารย์ต้องไปดูดาว ทำงานแล้วฝรั่งยอมรับ Professor รัก
อาจารย์

ตอนลูกเด็ก ๆ เวลาทะเลาะกัน อาจารย์ทำอย่างไร

อาจารย์มีวิธีพูดด้วยเหตุผล ไม่เคยตีลูกเลย ป้าจะตีมากกว่า ป้ารู้สึกครอบครัวอบอุ่น
คิดว่าสมัยนี้นะคะ ครอบครัวอย่าให้ห่างระหว่างพ่อกับลูก หาเวลาอยู่ใกล้ชิดกับลูกบ้าง ผลดีก็จะ
ตามมา ลูก ๆ จะมีสุขภาพจิตดี อันนี้บางคนจะไม่รู้ มัวแต่จะไปหาเงินและเงินบางที่มันช่วยไม่ได้
กว่าจะช่วยได้บางที่มันสายไปเสียแล้ว ลูกไปติดยา ไม่รู้แล้ว พ่อแม่มัวแต่จะหาเงินให้ลูกมีความ
สุขก็เป็นส่วนหนึ่งของครอบครัว แต่ควรจะหันมาดูแลลูกได้แล้ว ตอนครอบครัวอยู่ต่างประเทศ
เวลาใครเชิญไปงานสถานทูตนี้ ป้าต้องหอบหิ้วลูกไปหมด ไม่รู้จะฝากใครไว้ เพราะป้าอยู่ที่โน่น
ต้องทำงานเองทุกอย่าง อาจารย์ก็ช่วยด้วยกลมเกลียวกัน ระวังที่ลูกไม่ได้ อาจารย์จะเป็นพ่อ
ครัว ทำครัวให้ จะตัดหญ้า อาจารย์เป็นคนเข้มแข็งและเป็นกลาง ๆ นะคะ

ป้าว่าคนในปัจจุบัน ถ้าเผื่อมีเวลาให้กับลูก ๆ บ้างก็จะดี เช่น เสาร์อาทิตย์ ทำไมจะไม่ม
ละคะ ออกไปทานข้าวด้วยกัน ใกล้ชิดลูกให้มาก ๆ เด็กเดี๋ยวนี้มีปัญหาเรื่องยาเสพติด เด็กไม่
ได้รับความอบอุ่น สมัยนี้บางที่ลูกเข้าหาไม่ติดเลย

(68) มีบทสัมภาษณ์ที่น่าสนใจเกี่ยวกับชีวิตของคุณอุไรวรรณ ตีพิมพ์ในพลอยแกมเพชร ปีที่ 4
ฉบับที่ 82 มิถุนายน 2538 หน้า 252-273

ได้เรียนถามอาจารย์ระวี ว่าคุณป้าคล้ายคุณแม่สุหร่ายหรือไม่ อาจารย์บอกว่ามีส่วน

เพราะว่าได้เรียนรู้จากท่านมาก เคยไปอยู่กับท่าน 2-3 ปี แล้วมีความบริสุทธิ์ใจ มาจากเชียงใหม่ ความรู้ป้าไม่มาก เหมือนเด็ก ป้ามาเรียนทุกสิ่งทุกอย่างจากคุณแม่อาจารย์ ชัดเกล่าป้ามา เพราะตอนนั้นป้ายังเด็กอายุ 20 กว่าเท่านั้นเอง ส่วนลี้กป้าเป็นคนชอบทำงานให้คนอื่น อยู่บ้านคุณแม่ป้าจะปิดกวาดให้หมด นี่เป็นส่วนที่คุณแม่รัก คุณพ่อคุณแม่ถ่ายทอดการทำอาหาร อะไรต่ออะไรซึ่งพี่ไม่เป็นเลย คุณแม่สอนทำไข่เจียวยัดไส้ที่อาจารย์ระวีชอบ

สัมภาษณ์ อ.วัฒนา ภาวิไล⁽⁶⁹⁾

ผมเกิดปี 2478 หลังจากที่ย้ายจากบ้านหม้อมาอยู่บ้านสวนใกล้วัดสังข์กระจายได้ปีหนึ่ง ตอนนั้นน้ำในคลองบางกอกใหญ่ใสสะอาด หลังจากย้ายมาแล้ว คุณพ่อก็ยังเป็นช่างซ่อมเครื่องพิมพ์ดีด สร้างอะไหล่ เอาเศษโลหะ มาฉลुเป็นก้านแป้นตัวอักษร พ่อทำทุกอย่างในช่วงสงคราม เช่น เอาลูกบวบแห้ง ๆ มาทำเป็นหมวกหรือถักจากใบลาน ทอผ้าใช้เอง พี่สาวเอาผ้ายามาตัดให้พี่ พ่อทำเครื่องปั่นด้าย สร้างที่ทอผ้าขึ้นมา พ่อเดินทางไปรับซ่อมเครื่องพิมพ์ดีดตามสถานที่ราชการจังหวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศ ผมมีหน้าที่แบกกระเป๋าเครื่องมือไปส่งพ่อที่ท่ารถ พ่อไปไหนเวลาเจอของอะไรแปลก ๆ จะซื้อมา ช่วงหลังสงครามพ่อขายกาแฟ ซื้อกาแฟมาคั่วเอง พอมีงานวัดก็ไปขายกาแฟในงานวัดต่าง ๆ เพื่อนพ่อก็มีเรือแจว บางครั้งไปขายในงานวัดถึงบางบัวทอง

พ่อเคยเจออุบัติเหตุที่ทำให้ตกใจครั้งหนึ่งคือ พ่อเดินทางกลับสุพรรณทางเรือ ลงเรือที่ท่าเตียนเดินทางตอนกลางคืนไปรอสว่างที่ประตูน้ำ ช่วงนั้นหน้าฝนเจอลมฝนจนเรือล่มที่ลานเท แม่หน้ากว้างมาก เขาเอาผ้าปิดเรือมีด เรือล่ม แต่พ่อเอาชีวิตรอดมาได้ แต่กระเป๋าเครื่องมือจมน้ำหมด ตอนนั้นพ่ออายุมากกว่า 60 ปีแล้ว

ส่วนคุณแม่ เอาใจใส่ลูกมาตลอด รักลูกเสมอหน้ากันหมด แม่จะร้องเพลงกล่อมลูกกลับมาบ้านจะเห็นแม่ทำกับข้าวเตรียมพร้อมไว้ ใครทิวก็ทานก่อน แม่ตัดเสื้อผ้าให้ลูกทุกคน ก่อนลูกจะนอนแม่จะเล่านิทานให้ลูกฟัง แม่ไม่เคยทำโทษลูก มีแต่พ่อ พ่อดุมาก อาจารย์ระวีเคยโดนพ่อตี แม่เคยเล่าว่า อาจารย์ระวี เก พ่อจับแขวนตี ผมก็โดนตีแล้วไม่ให้อธิษฐานด้วย ร้องแล้วตีใหญ่เลย แม่คอยไปปลอบใจ แม่เป็นคนไม่ค่อยพูด ชอบอ่านหนังสือ หนังสือเท่าที่มีอยู่ในบ้าน แม่พยายามอ่านเพิ่มความรู้ เอา dictionary ของลูก ๆ มาเปิดคำแปลต่าง ๆ เห็นแม่ทำอยู่เสมอ

(69) บุตรคนที่ 6 ของคุณพ่อวัน คุณแม่ ม.ล.หญิง สุหร่าย ภาวิไล เป็นอาจารย์ประจำคณะวิทยาศาสตร์ แผนกคณิตศาสตร์ สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตภาคพายัพ จังหวัดเชียงใหม่ ลาออกจากราชการเพื่อประกอบกิจการส่วนตัวในปี 2538 สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 12 กันยายน 2538

ตอนอาจารย์ระวี โดนขูดบรรจุสารเคมีระเบิดใส่ที่บ้าน แม่ช่วยแคะเศษแก้วออกมาจากตัวอาจารย์ระวี พ่อไม่ได้ทำโทษอะไร เขาร้าเขาเรียนเขาทดลองของเขา ผมเองก็แอบฉวยมาเล่นเหมือนกัน เศษฟอสฟอรัสซึ่งเกิดจากการระเบิดกระเด็นไปติดกรรไกร ผมเอากรรไกรไปตัดก้ามมะละกอสด มันยังเกิดประกายไหม้มือผม บ้านสองชั้นนี้ ชั้นบนพี่ชายเขาอยู่คนเดียวทั้งชั้น มีเครื่องมือเครื่องมือสารเคมีอะไรต่างๆ อยู่บนนั้น ถ้าน้องๆ ขึ้นขึ้นไป ข้าวของคงแย้หมด แต่พี่น้องก็คุ้นเคยกับเครื่องมือได้จับใช้ควงค้อนคีมกันตั้งแต่เด็ก

หลังจากลูกโตมีครอบครัว แม่ก็ย้ายจากบ้านสวนไปอยู่กับพี่สาว ศ.ดร.พยอม สิงห์เสนห์ ที่บางเขน แถวบ้านสวนนั้นเริ่มแออัด ปัจจุบันน้องคนเล็กคือปรีดา อยู่ สภาพแวดล้อมเปลี่ยนไปข้างบ้านเรากลายเป็นบ้านคนอื่นติดๆ กัน สภาพมันไม่น่าอยู่ เริ่มไม่รู้จักกันแล้ว แต่ก่อนเป็นชาวสวนด้วยกัน มีงานวัดก็ไป เขามีละครอะไรก็ชวนเพื่อนบ้านไปดูด้วยกัน

แม่ไปอยู่กับลูกสาว ลูกๆ ก็ไปเยี่ยมแม่ ตอนนั้นก็เริ่มไม่ค่อยสบาย ก็ต้องไปๆ มาๆ โรงพยาบาลฉายรังสี หมอน้องชาย (นพ.ดำรง ภาวิไล) เขาก็ดูแลที่ รพ.ศิริราช ตอนคุณแม่เสีย ผมอายุประมาณ 28-29 ปี แม่อายุ 57 ปี

สมัยเด็ก ผมกับดำรง เป็นเด็กวัดคนละรุ่นกับพี่ชายผม เพราะห่างกันมาก พี่คนโตชื่ออุดม ก็มีเพื่อนเป็นเด็กวัด กินเล่นกับเด็กวัด เหมือนอาจารย์ระวี ตอนเด็กๆ อาจารย์ระวีเคยทำโทรศัพท์ใช้ลำโพงแม่เหล็กเกือกม้า ลากสายให้ผมกับน้องและเพื่อนๆ เล่นกันในสวนด้วย บางครั้งที่ (อาจารย์ระวี) ก็หลอกล้อเล่นกับน้องๆ เช่น เวลากลางคืนก็นำสารฟอสฟอรัสเหลืองมาขีดเขียนเป็นรูปผีตามข้างฝาในห้องนอนให้น้องๆ กลัวก็มี

สัมภาษณ์ รศ.นพ.ดำรง ภาวิไล⁽⁷⁰⁾

ครอบครัวเราได้รับการสอนให้ตรงไปตรงมา ไม่กลัวใคร ครอบครัวเริ่มจากไม่มีอะไรเลย ทุกคนต้องสร้างตนเอง พ่อแม่ให้แต่ความรู้มา พ่อสอนให้ช่วยเหลือตนเองมากที่สุด ของเล่นต่างๆ ไม่มีปัญญาซื้อมาเล่น ต้องทำกันเอง สนุกตามอัตภาพที่มีอยู่ ไม่เหมือนเด็กสมัยนี้ที่ background ดี คุณพ่ออยู่กับปรีดามาจนเมื่อป่วย ก็เลยย้ายมาอยู่เชียงใหม่

คุณแม่พยายามเรียนด้วยตนเอง ถ้ามามีมาสอนน้อง รู้ภาษาอังกฤษ รู้ศัพท์ เปิด dic. มาสอนลูก

กับอาจารย์ระวีนี้ ห่างกัน เป็นเด็กคนละรุ่น ผมโต อาจารย์ระวี ก็ไปต่างประเทศ ผมจบแพทย์ก็มาอยู่เชียงใหม่ อาจารย์ระวีเป็นคนที่ความจริงเป็นอย่างไรก็พูดอย่างนั้น

(70) รองศาสตราจารย์ ประจำภาควิชาศัลยศาสตร์ คณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เป็นบุตรคนที่ 7 ของคุณพ่อวัน คุณแม่ ม.ล.หญิง สุหรัาย ภาวิไล ให้สัมภาษณ์ทางโทรศัพท์ เมื่อวันที่ 12 กันยายน 2538

สัมภาษณ์ พระศรีวิสุทธิโมลี (ชูป มหาวิโร) ป.๘.๑⁽⁷¹⁾

เกี่ยวกับหลวงปู่ชีพและหลวงปู่โต๊ะ ผู้เป็นที่เคารพนับถือของพ่อวัน ภาวิไล

หลวงปู่โต๊ะ หรือพระมหาโต๊ะ เปรียญ 3 ประโยค เป็นพระปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ เครื่องครัดในพระธรรมวินัยของพระสงฆ์มาก มีอัธยาศัยมักน้อยสันโดษ พอใจในการฝึกฝนสมาธิภาวนา มีอาคมกล้าแข็งมาก เป็นพระเรื่องวิชามีเมตตาสูง ความเป็นผู้เคร่งครัดในพระธรรมวินัย และฝึกฝนในสมาธิภาวนา มีอาคมขลัง จะเห็นได้จากประวัติของท่าน จากการที่สมเด็จพระสังฆราช (แพ) วัดสุทัศน์ ให้ความสำคัญนิมนต์ท่านไปบำเพ็ญจิตตภาวนา นั่งปรกในเวลาพุทธาภิเษกพระกริ่งวัดสุทัศน์อยู่เสมอ ยังมีภาพที่พระมหาโต๊ะวัดราชบูรณะไปทำพิธีพุทธาภิเษกใหญ่ที่นั่น

และอีกเรื่องหนึ่งที่โยมขึ้น นียมวานิช คุณแม่ของคุณมติ นียมวานิช เคยเล่าให้พระมหาสวัสดิ์ วัดราชบูรณะว่า คราวหนึ่งมีคนที่ก้างปลาติดคออยู่หลายวันคนหนึ่ง ทำอย่างไรก้างปลาก็ไม่ออก ไปหาหมอปัจจุบันก็หมดปัญญาที่จะช่วยเหลือเอาก้างปลาออกไม่ได้ ทนทุกข์ทรมานเป็นอย่างมากไปหาท่าน ท่านทำน้ำมนต์ให้ดื่มกิน คนป่วยที่ก้างปลาติดคอพอได้ดื่มน้ำมนต์เพียงครู่เดียวก็จามก้างปลาหลุดออกมา เป็นที่น่าอัศจรรย์แก่แม่ของคุณมติ นียมวานิช เป็นอย่างมาก

สำหรับหลวงปู่ชีพนั้น เป็นพระลูกวัดของวัดราชบูรณะรูปหนึ่ง ท่านไม่ได้เปรียญ ท่านผู้ให้ข้อมูลคือโยมคุณลุงขจิต นพชาติ ปัจจุบันอายุ 84 ปี เล่าให้ฟังว่า สมัยเป็นสามเณรตอนนั้นอายุได้ 18 ปี ประมาณ พ.ศ.2473 เข้ามาอยู่วัดราชบูรณะ หลวงปู่ชีพท่านเป็นพระหมอดูให้ฤกษ์มีความรู้เก่งทางด้านโหราศาสตร์ มีประชาชน พ่อค้า ข้าราชการ ให้ความนับถือท่านมาก มีอายุมากแล้วประมาณ 70 ปีเห็นจะได้ เป็นพระที่เกื้อกูลสงเคราะห์ชาวบ้านและเด็กวัด คุณโยมพ่อของ ศ.ดร.ระวี ได้มาบวชอยู่ ก็คงได้พบและเคารพนับถือท่าน ทั้งสององค์นี้ด้วย คือเดิมที่วัดเลียบเป็นฝ่ายวิปัสสนาเหมือนกัน พระวัดเลียบสมัยเก่าที่อยู่สายกรรมฐานมีหลายองค์ แต่ไม่ค่อยปรากฏชื่อ คือไม่ปรากฏตัว แต่มีวิทยาคมสูง อย่างหลวงปู่เมฆนี้ สมเด็จพระสังฆราช (อยู่) วัดสระเกศ เคยกล่าวว่าเป็นพระที่เรื่องวิชามาก รุ่นเดียวกับหลวงปู่มา หลวงปู่เมฆ รุ่นเดียวกัน

ถ้าเป็นเรื่องของการรดน้ำมนต์ที่โยมพ่อของอาจารย์ระวี พาถูก ๆ ไปรดน้ำมนต์นั้น น่าจะเป็นหลวงปู่โต๊ะ ที่วัดเลียบยังมีตำลึงบตรุ่นเก่าที่ญาติโยมเขาถวายหลวงปู่โต๊ะไว้เล่มหนึ่ง

พระอุปัชฌาย์ของโยมวัน ภาวิไล น่าจะเป็นพระธรรมดิลก (อิม) เจ้าอาวาส วัดเลียบ ในขณะนั้น (2448-2466)⁽⁷²⁾ ด้วยเหตุผลว่า พระที่จะเป็นพระอุปัชฌาย์ จะต้องเป็นพระที่มีหน้าที่ในการปกครองเป็นหลัก ต้องเป็นเจ้าของคณะตำบล เจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะ

(71) รักษาการ เจ้าอาวาสวัดราชบูรณะราชวรวิหาร (วัดเลียบ)

สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 13 และวันศุกร์ที่ 22 ธันวาคม 2539 และเพิ่มเติมจากบันทึก
ลงวันที่ 21 กุมภาพันธ์ 2539

(72) ดูหนังสือประวัติวัดราชบูรณะราชวรวิหาร และผลงานของพระเดชพระคุณพระราชพฤฒาจารย์ เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ 26 มีนาคม 2538 หน้า 43

ภาค เจ้าคณะหน โบราณเรียกว่า หมวด-แขวง-จังหวัด-มณฑล จึงจะเป็นพระอุปชฌาย์ได้ ถึงแม้จะเป็นเจ้าอาวาสวัดราษฎร์ไม่มีหน้าที่ในการปกครองก็เป็นพระอุปชฌาย์ไม่ได้ สำหรับพระอารามหลวงแล้วมีฐานะสูงกว่าพระที่เป็นเจ้าอาวาสถึงแม้จะไม่มีหน้าที่ในการปกครองคือเป็นเจ้าคณะตำบล เจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะภาค เจ้าคณะมณฑล ก็เป็นพระอุปชฌาย์ได้ ตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดพระอารามหลวงเป็นตำแหน่งพระอุปชฌาย์พิเศษอีกด้วย ดังนั้นพระธรรมดิลก (อิม) เจ้าอาวาสในขณะนั้นน่าจะเป็นพระอุปชฌาย์ของโยมวัน ภาวิไล แต่ในเวลาที่จะลาสิกขานั้น เจ้าอาวาสอาจจะมอบหมายให้ หลวงปู่สีพ หรือหลวงปู่โต๊ะ ทำหน้าที่แทนได้คือเจ้าอาวาสเป็นพระอุปชฌาย์องค์เดียว จึงคิดว่าหลวงปู่สีพ หลวงปู่โต๊ะ ไม่ได้เป็น พระอุปชฌาย์ แต่เป็นพระที่มีผู้เคารพนับถือมาก มีคนมาอาศัยอยู่กับท่าน เพราะสมัยนั้นวัดเสียบจะมีคนสัพพรรณกับคนอยู่อาศัยเท่านั้น คนจังหวัดอื่นน้อย

หลวงปู่โต๊ะ มรณภาพเมื่อ พ.ศ.2478⁽⁷³⁾ อายุประมาณ 74 ปี ส่วนหลวงปู่สีพนั้น หลังสงครามโลกครั้งที่สองแล้ว ได้ไปอยู่ที่วัดปทุมคงคาหรืออาจจะเป็นวัดเทพธิดาราม แล้วมามรณภาพเมื่อประมาณ พ.ศ.2492-2493

เกี่ยวกับโรงเรียนมัธยมวัดราชบูรณะและโรงเรียนสวนกุหลาบ

เดิมโรงเรียนมัธยมวัดราชบูรณะ สร้างพร้อม ๆ กับโรงเรียนวัดเทพศิรินทร์ โรงเรียนวัดปทุมคงคา โรงเรียนวัดมกุฏกษัตริย์ ต่อมาโรงเรียนสวนกุหลาบในวังหลวงที่ไม่พอ จำนวนนักเรียนมากขึ้น ในหลวงรัชกาลที่ 5 มีพระราชดำริที่จะขยายไปรวมกับโรงเรียนวัดต่าง ๆ สมัยนั้นสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (แสง) ท่านเป็นเจ้าอาวาสอยู่และคุ้นเคยกับในหลวงรัชกาลที่ 5 เมื่อท่านมีพระราชดำริก็สนองพระราชดำริโดยให้มารวมกับโรงเรียนมัธยมวัดราชบูรณะเดิมเสีย และเปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนสวนกุหลาบ เป็นการเฉลิมพระเกียรติพระองค์ท่านตอนนั้นสถานที่ไม่พอ ก็ยุบกุฏิพระไป 2-3 คณะ ในปี 2521 กุฏิเก่าฝั่งสวนกุหลาบยังอยู่และใช้เป็นที่พักการโรง เพิ่งรื้อปลูกอาคารให้การโรงพักอาศัยใหม่ เมื่อ พ.ศ.2534 นี้เอง

ประวัติศาสตร์วัดเสียบหายไปตั้งแต่ พ.ศ.2488 พอโดนระเบิดจากสงครามโลก หลังจากนั้นไม่กี่เดือนก็ประกาศยุบวัด ยุบเลิกเป็นพระอารามหลวงเลย หลวงพ่อเจ้าอาวาสองค์ที่เพิ่งสิ้นไปคือพระราชพฤตมาจารย์ (เซียง อินทโชโต) ท่านทำหนังสือขอบูรณะปฏิสังขรณ์ ฎีกาถึงในหลวง ได้รับอนุญาตในปี 2491 ก็ดำเนินการมาจนปัจจุบันเป็นวัดราชบูรณะราชวรวิหาร ซึ่งในสมัยสุโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์ จะมีชื่อวัดมหาธาตุคู่กับวัดราชบูรณะมาตลอด

สถานที่วัดสมัยก่อนนั้น 37 ไร่ รวมโรงไฟฟ้าวัดเสียบ ตลาดพาหุรัดเพาะช่าง โรงเรียนสวนกุหลาบ

(73) นายห้างมติ นิยมวานิช บริษัทไนติงเกล ตระกูลของท่านบำรุงอุปถัมภ์หลวงปู่โต๊ะ มาตลอดจนถึงมรณภาพ ปัจจุบันอายุได้ 81 ปีเศษ

บทสัมภาษณ์ที่คนเกี่ยวกับสังคมไทยในอดีตถึงปัจจุบันและความใฝ่ฝันเกี่ยวกับสังคมไทยในอนาคต รวมทั้งแนวทางและกลไกที่จะทำให้สังคมไทยในความใฝ่ฝันเป็นจริง

คำถาม⁽⁷⁴⁾

1. วิธีคิด วิธีปฏิบัติ วิธีให้คุณค่า สังคมไทยในอดีตจนปัจจุบันและอนาคต
2. กระบวนทัศน์ใหม่ที่นำเสนอเพื่อเป็นฐานการพัฒนาสังคม
3. แนวทางและกลไกที่จะทำให้สังคมไทยที่ท่านต้องการเป็นจริงในอนาคต
4. โครงสร้างของสังคมระดับใหญ่และระดับย่อย ในประเด็นเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม ความสัมพันธ์ระหว่างสังคมท้องถิ่นกับสังคมประเทศ และการพัฒนาในกระแสโลกาภิวัตน์
5. ความเป็นไปได้ของการสร้างกระบวนทัศน์ใหม่ ที่จะพัฒนาไปพร้อมกับการพัฒนากลไกทางสังคม ที่จะส่งผลไปถึงโครงสร้างและระบบ เช่น การเติบโตของสังคมประชาธรรม (Civil society) ที่จะสร้างความสมดุลให้กับอำนาจรัฐและอำนาจทุน

ท่านมีแนวคิดอย่างไรบ้างในกรณี การส่งเสริมให้เกิด ให้ดำรงอยู่และพัฒนาตัวมันเองให้เหมาะสมต่อเนื้อและเข้มแข็ง กลายเป็นกลไกที่มีความยั่งยืน ไม่เพียงแต่เพื่อการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า รวมถึงแนวคิดเกี่ยวกับกลไกของรัฐและของทุนที่สอดคล้องกับกระบวนทัศน์ใหม่ และอยู่ในดุลยภาพกับสังคมประชาธรรม

คำให้สัมภาษณ์ : เวลาผมฟังเรื่องนี้ หรือพูดเกี่ยวกับสังคมนี้ละ ผมมองเห็นความคิด ซึ่งจะเรียก concept ก็ได้ว่า สังคมเป็นสิ่งที่เราบัญญัติขึ้น ในระยะหลังนี้เวลาผมคิดเรื่องอะไร ผมมักจะมองจากแง่พระอภิธรรม ในแง่ของพระอภิธรรมนี้ สังคมมันเป็นเพียงสิ่งที่จิตของเราบัญญัติขึ้น เราคิดขึ้น ถ้าหากว่าจะเทียบกับที่นักวิชาการเขาพูด เขาบอกว่า สังคมนี้มันเป็น abstract ผมก็เลยมองเห็นว่าคำว่า abstract ตรงกับคำว่าบัญญัติ มันเป็นสิ่งซึ่งความจริงไม่มีอยู่โดยปรมาตถ์ สิ่งซึ่งมีอยู่โดยปรมาตถ์ เรารู้แล้วว่า มี นาม รูป นิพพาน หรือจิต เจตสิก รูป นิพพาน นั้นเป็นของที่เราถือว่าจริง สิ่งที่มีจริง ก็นามรูป ที่ประกอบขึ้นมาเป็นชีวิต ที่ท่านเจ้าคุณธรรมปิฎกเรียกว่าองค์ประกอบของชีวิต ท่านเองเวลาท่านพูดเรื่องนี้คือคำว่าชีวิตที่ท่านก็อาศัยภาษาสามัญของเรา แต่ว่าเวลาที่ท่านวิเคราะห์เป็นองค์ประกอบนั้น ตัวองค์ประกอบนี้ ทางพระอภิธรรมถือว่าเป็นปรมาตถธรรม มันเป็นอย่างที่ว่า เมื่อไรได้ถูกรับรู้ก็ยิ่งเป็นอย่างนั้น ในคัมภีร์อภิธรรมท่านบอกว่า “ไม่ผิดแปลกแปรผัน”

(74) จากแนวทางการวิจัยของ สกว. ที่ผู้วิจัยส่งให้ ศ.ดร.ระวี ภาวิไล เพื่อสัมภาษณ์

สิ่งที่เห็นเป็นสีต่างๆ นี้ เห็นโดยจักขุปสาทะ ผ่านจักขุทวารที่โรมันก็เป็นอย่างนี้ มันไม่เป็นอย่างอื่น ที่นี้ภาษาที่เราสมมติขึ้นเรียกมันว่า แดง เหลือง ชมพู นี่เป็นบัญญัติชื่อเรียกที่เราให้มัน บุคคลผู้อื่นอาจจะเรียกมันด้วยชื่ออื่นๆ เช่น yellow pink มันไม่คงเดิม แต่ตัวแท้ ๆ ของมันที่รับรู้ด้วยจักขุปสาทะ ผ่านทวาร มันไม่แปรผัน ความรู้สึกเป็นสุขเป็นทุกข์หรือเวทนา นี่มันเป็นปรมาตถ์ ความยินดี ปิติ ก็เป็นปรมาตถ์ ความโกรธก็เป็นปรมาตถ์ มันเกิดขึ้นมาที่ไร ลักษณะมันก็เป็นเช่นเดิม นี่เป็นปรมาตถ์

สิ่งซึ่งเคลื่อนไหวอยู่นี้ มันก็เป็นการรวมกันอยู่ของปรมาตถ์ธรรม นามรูป นามคือธรรมชาติรู้ และธรรมชาติที่โน้มไปสู่อารมณ์ พุด่างๆ กลุ่มนามรูปนี้ เรากำหนดเป็นสัตว์เป็นบุคคล นี่เป็นบัญญัติขั้นที่ 1 เป็น abstract แล้ว ถ้าจะใช้คำฝรั่ง แต่ว่าเรายังจับได้ว่ามันเป็นบัญญัติที่มีปรมาตถ์รองรับ

ที่นี้เวลาสัตว์บุคคลที่มาอยู่รวมกัน เราสร้าง abstract ช้อนขึ้นไปอีกเราเรียกว่า “สังคัม” เวลาเรามองปัญหาของสังคัม พอเราสร้าง abstract คำว่าสังคัม เราเริ่มพูดถึงปัญหาของตัวซึ่ง

มันไม่มี ที่จริงตัวปัญหานั้นถ้าเราบอกว่าปัญหาคือทุกข์ ทุกข์นั้นเป็นปรมาตถ์ คือตัวแต่ละบุคคลก็ไม่ใช่แต่ละบุคคลคือทุกข์มันเป็นนามธรรม เป็นทุกขเวทนา หรือโทมนัสเวทนาในแต่ละบุคคล

ตรงนี้ทำให้ผมนึกถึงพระพุทธเจ้า เมื่อท่านบอกให้พระสาวกของท่านไปประกาศธรรมวินัย ท่านบอก “เพื่อประโยชน์สุขแก่พหุชน” คำว่าพหุชนนี้แหละคือคนทั้งหลาย คนทั้งหลายคือแต่ละคน แต่ละคนจำนวนมาก ผมเองก็ไม่ได้เข้าใจในพระไตรปิฎก แต่ถ้าเราไปดูในนั้นจะไปหาคำว่า “สังคัม” ไม่เจอ จะมีคำว่า นิคม คาม ชนบท อะไรอย่างนี้ ชนะ + ปทะ ทางที่คนเดินไป ท่านกล่าวถึงสถานที่ ความเป็นที่ที่คนไปมา แต่ว่าเวลาท่านกล่าวถึงคนจำนวนมากอยู่ร่วมกันท่านใช้คำว่า “พหุชน”

ผมคิดว่าแนวคิดแบบนี้ โลกทัศน์แบบนี้ไม่ได้มองแบบ abstract แต่มองลงไปถึงแต่ละคน ๆ อยู่เสมอ ท่านเรียกว่า “สัตว์บุคคล” ชนก็ยังเป็น abstract แต่เป็น abstract ที่มีปรมาตถ์ธรรมรองรับ ที่จริงการเปลี่ยนแปลงต้องเปลี่ยนแปลงที่ปรมาตถ์ ต้องพัฒนาศักยภาพซึ่งเป็นปรมาตถ์ การเปลี่ยนแปลง คือเปลี่ยนแปลงในแต่ละคน

ก่อนนี้ผมก็คลุ้มๆ เครือๆ แต่เดี๋ยวนี้ผมเข้าใจว่าจะเพ่งเล็งนี้ต้องเพ่งเล็งบุคคลนะ ถ้าเราไปคิดว่าสังคัม สังคัม มันจะเตลิดไปอย่างที่ผมเชื่อว่าเตลิดไปเป็นอันมาก สังคัมกลายเป็นอะไรก็ไม่รู้ที่เป็นยักษ์เป็นตัวแทนเทพเจ้าที่จะต้องปลื้มบุคคลเพื่อสังคัม สร้าง concept อันนี้ขึ้นมาเป็นพระเจ้า แล้วบอกว่าทุกคนจะต้องทำเพื่อสิ่งนี้ สังคัมกลายเป็นใหญ่แล้วใครก็ตามที่เขาอ้างว่าเขา represent สิ่งนี้เขาก็เป็นใหญ่ ทุกคนก็ต้องเพื่อสังคัมก็คือเพื่อเขา แต่พระพุทธเจ้าท่านให้สาวกของท่านไปให้ประโยชน์กับแต่ละบุคคล แต่ละบุคคล จำนวนมาก ท่านพูดเสมอ

เพราะฉะนั้นการสร้างคำถามขึ้นมาจาก concept ของสังคัมทำให้ผมต้องตรึกตรองว่าจะตอบอย่างไร จึงต้องอธิบายเสียก่อน ที่จริงแล้วถ้าเราจะเปลี่ยนแปลงอะไร ก็เห็นจะต้องเป็นอย่างที่พระพุทธเจ้าท่านทำ คือท่านเริ่มแต่ 5 คน จาก 5 คน เป็น 60 คน ก็ส่งออกไปโปรดแต่ละบุคคล

คำถามที่สังคมถามในปัจจุบัน ไปติดอยู่กับบัญญัติ ที่สังคมสร้างขึ้น คนเลยมองไม่ ทะลุไปถึงปัญหา พุดง่าย ๆ ว่าไปไม่ถึงปรมาตม

แล้วเราก็จะพบว่ามันมีการยอมพลีอันนี้เพื่อคนส่วนใหญ่ คนส่วนน้อยต้องยอมอุทิศ
อะไรอย่างนั้น แล้วก็แยกคนเป็นกลุ่ม มันไม่ได้เป็นแต่เพียงเพื่อนมนุษย์ พระพุทธเจ้าท่านมิได้รู้
ลึกตัวว่าท่านเป็นคนอินเดียด้วยซ้ำไป ท่านมองทุกคน ท่านมิได้รู้สึกว่าคุณเป็นศาสดาสอน
เฉพาะมนุษย์ สิ่งที่เป็นนามรูปทั้งหลายก็มีศักยภาพที่จะพัฒนาไม่ว่าจะอยู่ในระดับไหน ต้องให้
โอกาสที่จะพัฒนาตามศักยภาพ ไม่ว่าจะเป็นเดรัจฉาน มนุษย์ไม่ควรแยก เดิมทีเดียวที่พระ
พุทธเจ้าตรัสรู้ ท่านคิดว่าจะไม่สอน เพราะสิ่งที่ท่านค้นพบมันลึกซึ้งเกินไปคนจะไม่เข้าใจ และ
ต่อมาท่านก็ได้ พิจารณาใหม่ ว่ายังมีคนที่พร้อมจะเข้าใจท่านจึงได้สอน

ว่าด้วยเรื่องชีวิต

ถ้าเราจะบอกว่าชีวิต เป็นความฝันก็เป็นความฝันที่งดงาม แต่มันเป็นความฝันที่ต้องสิ้น
สุด สิ้นสุดเพื่อเริ่มความฝันใหม่ หรือสิ้นสุดเพื่อว่าจะได้ตื่นเต็มที่เลิกฝันเสียที มันไม่ได้ทั้งสอง
อย่าง เราพูดว่า วัตถุมันไม่ดี ไม่จริงหรือในเชิงปรมาตมธรรมนั้น วัตถุมันเป็นกลาง เราเรียกว่า
“วัตถุ” ท่านเรียกว่า “รูปธรรม” เราเรียกผิดไป รูปธรรมเป็นกลาง รูปธรรมไม่ได้ชั่วไม่ได้ดี สิ่ง
ที่ดีชั่วมันเป็นเรื่องของนามธรรมต่างหากที่กำหนด ที่จริงแล้วในแง่หนึ่งถ้าเราจะบอกว่าทั้งหลาย
ทั้งสิ้น อันมีสีสันออกสวยสดงดงาม ซึ่งบางทีเขาใช้คำว่า “มายา” มันไม่จริง แต่มันไม่ได้เลว
ทราม เมื่อพระพุทธเจ้ามาประกาศสัจจะ ว่าด้วยทุกข์ ชีวิตเป็นทุกข์ เกิดก็เป็นทุกข์ แก่ก็เป็นทุกข์
ตายก็เป็นทุกข์ ต้องไม่ลืมว่าท่านสรุปนะ ว่าชั้น 5 ที่มีอุปาทานเป็นทุกข์ นั้นแม้ในธรรมจักร
ท่านประกาศทุกข์สัจจะในอริยสัจก็เป็นเช่นนั้น นั่นหมายความว่าในชั้นห้าที่สิ้นอุปาทานแล้ว
ไม่ใช่ทุกข์ ไม่เป็นชีวิตทุกข์ และพระพุทธเจ้าท่านประกาศอีกว่า การสละละอุปาทานอย่าง
สมบูรณ์เป็นไปได้สำหรับมนุษย์ ผมว่าอันนี้เป็นข้อเสนอที่ชัดเจนเหมือนกัน อย่างมากล่าวว่าโลก
นี้เป็นทุกข์ โลกนี้ถ้ามองผ่านสายตาที่มีอุปาทานมันก็เป็นทุกข์ ถ้าไม่มีอุปาทานมันก็ไม่เป็นทุกข์
จะเรียกว่า สุข หรือว่าอะไรก็ตาม ที่ท่านพุทธทาสท่านเห็นว่าให้ตายเสียก่อนตาย คือให้ตายจาก
ชีวิตที่มีอุปาทาน เพราะว่าหลังจากนั้นจะอยู่เพียงวินาทีเดียว หรือว่า ชั่วโมงเดียว หรือว่าวันหนึ่ง
หรือก็วันก็ตาม ก็ถือว่าเป็นชีวิตที่แท้จริง แต่ว่าหลังจากการตายของตัวบุคคล ที่มีอุปาทานแล้วนี้
เวลาและระยะทาง (Time and Space concept) ไม่มีความหมาย วินาทีเดียว หรือว่าชั่วกัปชั่ว
กัลป์ก็อย่างเดียวกัน เพราะว่าเวลาก็เป็น “กาลบัญญัติ” space ก็เป็น “ที่ตราบัญญัติ” หรือ
“เทศะบัญญัติ”

สังคมที่ดี คือพหุชนที่ดี

ที่นี้ถ้าคนมาอยู่ด้วยกันจำนวนมาก และในคนจำนวนมากนั้น จะมีคนสักจำนวนหนึ่ง หมุดอุปาทาน อาจจะไม่ค่อยดีถ้ามีก็เป็นโชคของคนที่อยู่ร่วมกัน หรือ ถ้ารองลงไปจากนั้น ถ้าคนใน หมู่่มากนั้น มีผู้ที่ไม่สงสัยอีกต่อไปแล้ว ในวิถีทางชีวิตเช่นนี้ก็ถือว่าดี

หรือว่าชั้นรองลงมาจากนั้น มีผู้มีความเชื่อมั่นพอใช้ที่จะดำเนินชีวิตเพื่อไปสู่แนวทางอัน นี้ ถ้ามีคนอย่างนี้มากพอสังคมนั้นก็จะมีปัญหาน้อย

ถ้าพูดให้ชัดไปเลยคือ

1. ถ้าในหมู่ชนจำนวนมากมีพระอรหันต์อยู่บ้าง นั่นแหละดี
 - หรือ 2. ถ้ามีโสดาบันก็ยิ่งดี
 - หรือ 3. ถ้ามีผู้ปฏิบัติธรรมเพื่อความเป็นโสดาบันอยู่บ้าง ก็จะเป็นสังคมที่มีความผาสุก
- ตามสมควร คือ คนเช่นนี้เรียกว่ากัลยาณปุถุชน

ปุถุชนมี 2 ชั้น คือ พาลปุถุชน กับ กัลยาณปุถุชน เราก็หวังว่าเราเป็น กัลยาณปุถุชน ถัดจากปุถุชนไปก็เป็นโสดาบันผู้เห็นธรรม ถัดไป 2 ชั้น สกทาคามี อนาคามี ก็ไปถึงอรหันต์ก็ ยอดแล้ว ไม่ใช่สามัญ เป็นอเสขะผู้ไม่ต้องเรียนอีกแล้ว ผู้บรรลุธรรมแต่ละชั้นก็แตกต่างกันมาก จากเสขะทั้งหลาย คนมักคิดว่า อริยบุคคลเหมือนกันหมด ไม่เหมือนกันหรอก

ที่นี้ถ้าหากคำถามมาว่า ถ้าเดี๋ยวนี้ในโลกปัจจุบันจะมีความหวังอย่างไร ถ้าจะให้ ตอบสั้นที่สุดให้ไปอ่านบทที่ 11 ของหนังสือพุทธธรรมของท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก ว่าด้วย “ชีวิตและคุณธรรมพื้นฐานของอารยชน” (พุทธธรรม : 395-430) บทนี้ทั้งหมดเลยที่ว่าด้วยความ เป็นโสดาบัน ผมว่าอันนี้เป็น message ของท่าน เป็นข้อสำคัญที่ท่านประสงค์จะบอก ผม เคยพูดที่ไหนครั้งหนึ่ง และบอกว่าอันนี้สำคัญ แต่คนไม่ได้ให้ความสนใจ

ไม่มีใครไปถามท่านเจ้าคุณอีกว่า ทำไมเรื่องนี้หายไปไม่ติดตลาด คนปัจจุบันไปพบพระ ไปขอบารมี กลายเป็นเรื่องของการเชื่อถือเป็นไสยศาสตร์ ไม่ใช่การพัฒนาตัวแล้ว เป็นการพึ่ง บารมีคนอื่นแล้ว ไปอยู่ตามสำนักหลวงปู่ นั่น หลวงปู่ นี่ แล้วคนที่เขาไปอยู่มาไปตั้งหลายแห่ง เขาบอกว่าไม่ไหวแล้ว เพราะคนในนั้นไม่แสดงพฤติกรรมของคนปฏิบัติธรรม มันมีการนิทานว่า ร้าย ส่อเสียด อะไรสารพัด เอาหน้า เลยหาหนทางไม่เจอ อาจารย์ก็ไม่มีเวลามาให้อะไรกับเขา

การพัฒนาสังคม

อย่างที่กล่าวมาแล้ว ผมมองสิ่งที่ความคิดปัจจุบันว่าเป็นสังคมนั้น ผมถือว่าเป็นพหุชน ของพระพุทธเจ้า เมื่อพิจารณาในแง่ของความเป็นพหุชนแล้ว การที่จะพัฒนานั้นก็คือพัฒนา บุคคลนั่นเอง และในการที่จะพัฒนาบุคคลนั้น ก็น่าจะอาศัยคำสอนทางพระพุทธศาสนา อันที่จริงแล้วการให้คนปฏิบัติตามแนวทางที่พระพุทธเจ้าประสงค์ อาจจะทำได้โดยไม่ต้องอ้างว่าเป็น พระพุทธศาสนา เพราะว่าพระพุทธเจ้าท่านไม่ได้บอกมาให้บุคคลต้องนับถือเชื่ออะไร นอกจาก ว่าเชื่อกฎกาพภายในตนที่จะพัฒนาได้ แล้วก็รู้จักตัวธรรมชาติขององค์ประกอบของชีวิตที่จะ

พัฒนา ซึ่งมันเป็นเรื่องของธรรมชาติ จะเรียกมัน จะกล่าวถึงในชื่อใด ในรูปแบบใดก็ตาม มันก็เหมือนกัน ปัญหาที่มีอยู่ว่าได้มีความสามารถของคนรุ่นเราที่จะนำเอาหลักเกณฑ์ในธรรมชาติมาแสดงในภาษาของคนปัจจุบันได้อย่างไร

หรือพูดอีกอย่างว่า สอนพระพุทธศาสนาโดยไม่ต้องใช้ศัพท์พระพุทธศาสนาสักคำ ได้ไหม? ผมอดคิดไม่ได้ว่า น่าจะได้ ตอนพระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้ในท่ามกลางวัฒนธรรม ภาษา แนวคิด อะไร ๆ ทุกอย่างซึ่งเป็นของอินเดียยุคนั้น ซึ่งมีลัทธิเชื่อกเทพเจ้าบ้าง ลัทธิทรมานตนบ้าง เชื่อกในสิ่งต่าง ๆ เทวดาต่าง ๆ มากมายบ้าง ก็มีถ้อยคำว่า “ทรงจำแนกธรรมสั่งสอนสัตว์” ของพระผู้มีพระภาคด้วยมหากรุณา ท่านต้องบัญญัติศัพท์ต่าง ๆ ขึ้น เพื่อใช้กล่าวถึงธรรมชาติ ที่ท่านประสงค์จะนำมาแสดงให้แยกแยะและวิเคราะห์ ท่านก็จะต้องจำแนกแจกแจงสร้างระบบ description ขึ้นมา อันนั้นก็คือระบบธรรมที่เราใช้กันอยู่ที่เราเรียนรู้

พระพุทธเจ้าท่านสอน ชั้น 5 อายุตนะ 12 ธาตุ 18 อินทรีย์ 22 อริยสัจ 4 และ ปฏิจจสมุปบาท ท่านจำแนกธรรมสั่งสอนสัตว์ เพื่อเราจะได้นำเอามาเป็นหลักประพฤติปฏิบัติ แล้วก็เจริญขึ้นไปสู่การตรัสรู้ที่ท่านประสงค์ สิ่งเหล่านั้นมันเป็นสิ่งที่บัญญัติในภาษายุคก่อน ใน การแสดงเพื่อคนในยุคของท่าน จะได้รับรู้และตกทอดมา

ผมเชื่อว่าถ้าเราสามารถนำหลักการเหล่านั้นมาแสดงให้เห็นว่า มันก็เป็นหลักธรรมชาติ ของคนสมัยนี้เหมือนกัน แล้วถ้าคนสมัยนี้สะดวกที่จะเข้าใจ หลักการเหล่านั้นในการจำแนกแบบไหน ในการพิจารณาแบบไหน สามารถที่จะมาสนองตอบหรือสามารถที่จะมาเริ่มต้นจากตรงที่เขาเป็นอยู่ แล้วนำเขาไปสู่อันนั้น โดยแสดงให้เห็นว่ามันเป็นธรรมชาติ ของชีวิตจิตใจ ความเป็นอยู่

ความเป็นไปได้ในการสร้างกัลยาณปุถุชนให้มากขึ้น

ก่อนนี้เราคงจะมีกัลยาณปุถุชนมากพอ ภรรยาผมบอกว่าป่าของเขาเวลามีปัญหาอะไร ก็บริการรุมว่าทุกซัชนอ ๆ ๆ นี่คือวิปัสสนาแล้ว คือชีวิตมันเป็นแบบนี้ มันซึมเข้ามาในประเพณี ความคิดให้เผชิญชีวิตอย่างสามารถจะวางใจได้ไม่ทรมานทรมายเกินไป ยอมรับความจริงโดยมิใช่ว่า สูญสิ้นความหวัง แต่รับว่าจริง ๆ ชีวิตมันเป็นแบบนี้ แล้วก็หาทางแก้ไขบรรเทาไป ในขณะที่เดียวกันก็ยังพิจารณาอยู่ ผมว่าการปฏิบัติเช่นนี้มันถูกทำลายให้หมดไปโดยคลื่นที่เข้ามา มันแรงจาก ตะวันตก เริ่มต้นด้วยเรือปืน ทำให้เกิดความประทับใจ มองเห็นอำนาจเป็นสิ่งหวานหอม แทนที่จะเห็นการเอื้อเฟื้อเกื้อกูลเป็นสิ่งดี กลับกลายเป็นว่าการแสวงหาอำนาจเป็นสิ่งดี

เพราะฉะนั้น เราต้องให้คนตระหนักว่ามันมีปัญหาและปัญหาก็เกิดจากคนด้วยกันเอง ปัญหามันเกิดตั้งแต่ในระดับครอบครัวแล้ว ปัญหามันเกิดขึ้นจากคนในครอบครัวไม่รักกัน คอยจะแสดงอำนาจต่อกัน เอาเปรียบกัน จึงต้องแก้จากใกล้ตัว

ผมว่าในการเปลี่ยนแปลงอะไร มันต้องเริ่มต้นจากตัวเอง ต้องหมั่นเฝ้าดูตัวเราเอง ว่าเรามีข้อบกพร่องอย่างไร มีปัญหาอะไร เราแก้ปัญหาของเราได้ไหม มันคงต้องเริ่มจากตรงนั้น ถ้าเรายังวุ่นวายไม่แข็งจะจมน้ำตาย เราจะช่วยใครไม่ได้ พยายามแก้ไขปัญหาของตัวเองให้ได้ แล้วก็ขยายออกไปยังคนรอบตัว

ถ้าเราเองไม่มีความสุข แล้วเราจะทำให้ใครเขามีความสุขได้ ต้องระมัดระวังตัวเอง หรือว่าใครก็ตามที่คิดว่าจะไปทำอะไรช่วยสังคม ต้องมองย้อนว่าตนเองมีปัญหาอะไรหรือเปล่า ที่เรารู้สึกชุลมุนบ้าง บางแห่งจะทำอย่างไร บางทีมันเป็นการชดเชยอะไรบางอย่างกับสิ่งที่เราขาด ว่าจะไปเติมเต็มด้วยการไปออกทางด้านนั้น มันต้องแก่งัดใน บางคนก็บอกว่าโอ.....ถ้ามีวไปช่วยตัวเองอยู่ ก็ไม่ต้องช่วยคนอื่นกัน มันจะต้องมี balance ว่า อย่างน้อยเราต้องมีความสามารถที่จะแก้ปัญหาตัวเอง แล้วจึงจะสามารถแก้ปัญหาคนอื่น การแก้ปัญหาให้คนอื่นไม่ใช่ของง่ายเลย บางทีชนิดที่เรียกว่าเขาเดือดร้อนแล้วก็คือช่วยภายนอกเขาเนี่ย บางทีมันก็ไม่ได้ช่วยมากนักหรอก บางทีทำให้เขาอ่อนแอด้วยซ้ำไป แล้วก็เลยทำให้เขาไม่รู้จักรักช่วยตัวเอง เราต้องมีปัญญาพอถึงจะทำสิ่งเหล่านี้ และก็มีความพอที่จะรู้ตัวเองว่า ทำอย่างนั้น ทำด้วยความกรุณาต่อผู้อื่นจริงหรือว่าเป็นเรื่องอื่น

ย้อนมาที่ปัญหาโดยตรงว่า กลไกที่จะเอื้อให้เกิดภัยพิบัติ อุทกภัยถึงมรรค (เงียบ...คิด) ถ้าเราจะว่าอย่างตรงที่สุด มรรคนี้สำหรับตัวบุคคลที่จะปฏิบัติต่อตนเองก่อน เมื่อเราปฏิบัติต่อตนเองได้แล้ว ผลมันไปถึงคนข้างเคียงด้วย ในการปฏิบัติมรรคนั้น ถ้าเราปฏิบัติมรรคในแง่ที่ว่า เรารอดวันที่จะเห็นแก่ตัว เราก็พลอยรอดวันที่จะเบียดเบียนคนอื่นไปด้วย ถ้าเราปฏิบัติสัสมากก็มันตะ เราก็ไม่ไปขโมยของใครเขา เราก็ไม่ไปประทุษร้ายให้ใครเขาบาดเจ็บล้มตาย เราก็ไม่ไปฆาตกรรมเขา นี่คือสัสมากก็มันตะ ซึ่งมันหมายความว่า เราไม่ทำตัวให้เป็นพิษเป็นภัยแก่ใครเป็นอันน้อย และถ้าเราเพิ่มความเอื้อเพื่อแผ่เข้าไปเป็นคุณธรรม มันก็จะยิ่งเกิดประโยชน์มากขึ้น

เดี๋ยวนี้ปัญหาสัสมาวาจาเป็นเรื่องใหญ่ คนพูดอะไรที่ไรมันต้องไปกระทบกระเทือนกัน ท่านบอกไม่ให้กล่าวเท็จไม่ให้ส่อเสียด ไม่ให้ใช้คำหยาบ คำพูดที่มแทง ทำให้เขาเจ็บใจ ไม่เพ้อเจ้อ ถ้าเราควบคุมตัวเราทันทีเลย มันสะท้อนถึงสังคม ทำให้สังคมมันมีปัญหาหน่อยลง

เพราะฉะนั้นตามตัวอย่างนี้ มันไปพร้อมกันนะครับว่า การพัฒนาตนเองด้วยวินัยคือศีลนี้ มันมีผลเท่ากับว่าที่ไหนที่เราไปอยู่เนี่ย เราไม่เป็นพิษเป็นภัยแก่ใครเขา และนอกจากนั้นในชั้นบวกก็คือว่า ทำให้เขาเป็นสุขด้วย เช่น การช่วยเหลือเกื้อกูล เมื่อเราไม่โลภ เราก็ไม่ตระหนี่ เมื่อเราไม่ตระหนี่ เราก็เอื้อเพื่อแผ่

ไม่ว่าจะเป็นประเด็นเศรษฐกิจ การเมือง สังคมหรือวัฒนธรรม มันเริ่มต้นไปจากบุคคลทั้งนั้น ถ้าบุคคลรู้จักช่วยเหลือตนเอง หาความรู้ที่จะประกอบการอาชีพได้ ฟังตนเองได้ ไม่เป็นฝ่ายเอาแต่กินเอาแต่ใช้ไม่หา ถ้าแต่ละคนสามารถผลิต ทางใดทางหนึ่ง มีผลงานทางใดทางหนึ่ง ซึ่งมันจะเป็นประโยชน์แก่คนอื่น ก็เป็นหน่วยผลิตในระบบเศรษฐกิจแล้ว

ในประเด็นโครงสร้างทางสังคม วัฒนธรรมและเศรษฐกิจในระดับใหญ่และระดับย่อยนั้น มันเกี่ยวเนื่องโยงกัน แต่มันก็อยู่ที่แต่ละบุคคล ๆ ถ้าเราทำให้แต่ละบุคคลมีประสิทธิภาพ มีคุณภาพ มีคุณธรรม คือการละเว้นจากความประพฤติที่เป็นพิษเป็นภัยกับทั้งตนเองและผู้อื่น จะมอง

ในแง่ว่าเป็นกลุ่มย่อย ส่วนหนึ่งเข้าไปรวมเป็นกลุ่มใหญ่อะไรอย่างนี้ ถ้าแต่ละบุคคลไม่เลวร้าย แต่มีคุณธรรม กลุ่มใหญ่มันก็เป็นไปอย่างนั้น เป็นผลมาจากแต่ละบุคคล

กรณีการสร้างเสริมสภาพสังคมที่พึงประสงค์ ให้มีความต่อเนื่องให้ดำรงอยู่ ไม่ใช่เป็นเพียงการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า

คนเรามีศักยภาพแตกต่างกันไป พุดถึงเพดานบิน คนเราเกิดมามีสติปัญญาแตกต่างกันไป ถ้าเราให้แต่ละคนเข้ามีโอกาสที่จะพัฒนาได้เต็มที่ ให้โอกาสกันและกัน แล้วก็ตระหนักว่า แต่ละคนนั้นเมื่อมีศักยภาพแตกต่างกันก็ควรจะมีโอกาสเท่าๆ กัน ที่จะได้พัฒนาศักยภาพของตนได้เต็มที่

เป็นไปได้หรือไม่ที่โรงเรียน ถึงมหาวิทยาลัย มีจุดอ่อนของตนที่ทำให้เด็ก ๆ นั้น ไปถูก จำกัดด้วยระบบความคิดบางอย่างที่ทำให้ศักยภาพของตนเองไม่พัฒนา

นี่เป็นความคับแคบทางสติปัญญาของผู้ดำเนินการ ซึ่งผู้ดำเนินการนั้นได้เติบโตขึ้นมาอย่างไม่สมบูรณ์ ถูกครอบงำ ความคิดคับแคบโลกทัศน์ไม่กว้างพอ คือถ้าครูคนไหนคิดแต่ว่าลูกศิษย์ต้องดีอย่างตัวนี้ก็ไม่สำเร็จแล้ว เป็นอย่างนั้นแยะ ครูบางคนหรือหลายคน คิดว่าตัวมีคุณธรรม มีจริยธรรม และมองเห็นว่าทุกคนจะต้องเติบโตมาเป็นอย่างตัว รสนิยมอย่างตัวต้องแต่งกายคล้ายรสนิยมของตัว ทำไมคนโน้นคนนั้น แต่งตัวรุ่มร่าม คุณครูนั้นเองอาจจะปฏิบัติตนแล้วก็มีการรอบความคิด มีภาพในใจของความเป็นบุคคลที่อยู่อย่างหนึ่ง อยากให้ทุกคนเอาความดีของตัวพิมพ์ลงไป นี่คือแม่พิมพ์ ลัทธิแม่พิมพ์ นี่เลิกเสียที มันไม่ใช่ ครูไม่ใช่แม่พิมพ์ ครูเป็นผู้ที่คอยชี้แนะ ช่วยเหลือ ให้ความรักแก่ศิษย์ คอยระมัดระวังไม่ให้ศิษย์พเนจรไปในทางที่เป็นอันตราย ครูไม่ใช่แม่พิมพ์ ครูควรจะรู้ว่าลูกศิษย์มีพัฒนาการเป็นอย่างไร ไม่ใช่ครูไปแค้ไหน จะให้ศิษย์ไปแค่นั้น ลูกศิษย์ควรจะไปไกลกว่าครู ควรจะมีโอกาส

การให้โอกาสและเสรีภาพทางความคิด

แล้วอีกอย่างหนึ่งก็คือให้โอกาสของ creativity ไม่รู้จะเรียกว่าอะไร เช่นวัฒนธรรมนี้ เราพูดถึงประเพณีวัฒนธรรม ซึ่งจะต้องอนุรักษ์ วัฒนธรรมไม่ใช่สิ่งที่ต้องอนุรักษ์ไว้ วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ต้องสร้าง ถ้าเราบอกว่าวัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตของผู้คน วิถีชีวิตนี้จะต้องถูกสร้างขึ้นให้เหมาะสมแก่สภาวะทุกอย่างและสิ่งนี้ต้องการ creativity วัฒนธรรมควรจะเกิดแบบนั้น การกินอยู่หลับนอน สารพัดที่เป็นวิถีชีวิตของผู้คนในยุคไหน ๆ มันไม่ควรจะถูกกำหนดโดยอดีต แต่ว่ามันจะถูกกำหนดโดยผู้ที่สติปัญญา พอที่จะเห็นว่าในสภาพของสภาวะทุกอย่างในขณะนั้น วิถีชีวิตแบบไหนที่เหมาะสมที่สุด อันนี้มันต้องสร้างสรรค์ เรามีคนที่สร้างสรรค์อย่างนั้นหรือเปล่า คนในอดีตเขาสร้างสรรค์อะไรต่ออะไรกันมาไว้ตั้งแยะ แต่ที่เราโง่งมมากก็คือไปเอาวิถีทางปฏิบัติหลาย

อย่างจากใครก็ไม่รู้มาว่ารับน้องใหม่มันต้องทำอย่างนี้ พวกอื่นเขาทำอย่างนี้ ที่เขาเลิกทำไปแล้ว หรือมันทำแล้วมันได้ผลร้ายมาแล้ว เรายังมาอ้างว่าดี นี่มันเป็นความโง่ ไม่มี creativity อะไรเลย เอาแบบอย่างเขามาทั้งนั้นหรือว่าเป็นนิสิตนักศึกษาทางศิลปะหรือสถาปัตย์ จะต้องแสดง ออกรูปแบบแปลก ๆ อย่างนั้นอย่างนี้ ก็ลอกเขามาอีก มันไม่ได้สร้างขึ้นใหม่

การคิดแสวงหาทางจะเป็นเครื่องแสดงว่ามนุษย์เราที่มีความสามารถต้องสร้างรูปแบบ ของความเป็นอยู่ใหม่ขึ้น ถ้าในยุคนี้ท่วม อีกหน่อยน้ำมันอาจจะท่วม ท่วมพระนครอีก รูปแบบ ชีวิตจะต้องเปลี่ยนและจะต้องเปลี่ยนอย่างไร ถ้าหากว่าจะตั้งอยู่แถวนั้น แล้วมันจะเปลี่ยนไป อย่างไม่รู้ นี่คือปัญหาเฉพาะหน้า

ว่าด้วยเรื่อง creativity

จริง ๆ แล้ว มันเป็นการหยั่งลงไปรู้ว่าอะไรเป็นอะไรด้วยตัวเอง หมายความว่าเป็นการรู้ ว่าในธรรมชาติของสิ่งที่กำลังสนใจอยู่นี้ จะเป็นด้านไหนก็ตามมันเป็นอย่างนี้ เมื่อรู้ว่ามันเป็น อย่างไม่รู้แล้ว ก็รู้ว่าจะทำอย่างไร ก็แค่นั้น ไม่ว่าเรื่องนั้นจะเป็นเรื่องทางกายภาพที่เราคิดแบบ สมมติบัญญัติหรือว่าเป็นเรื่องของธรรมชาติทางจิตใจ มันเพียงแต่หมายความว่าเรารู้จักมัน ตรงๆ โดยตรงจากประสบการณ์ ไม่ว่าจะวิธีหาความรู้อย่างไร เราคิดว่าเรามาถึงความเข้าใจ และถ้าเราจะเอาความเข้าใจนั้นไปใช้ประโยชน์ เราจะทำอย่างไร เราจะสร้างกลไกอะไรขึ้น เรา จะแสดงออกอย่างไร เราจะพูดอย่างไร ผมคิดว่ามันก็แค่นี้ ไม่ใช่เราคิดอะไรขึ้นได้ใหม่ แต่ว่า เราเอามาใช้กับคำว่า สร้างสรรค์ แปลจาก creativity ซึ่งมันเป็นการตามความคิดตะวันตกมากกว่า

ถ้าเราเข้าใจวิถีทางของสิ่งทั้งหลายแล้วในแง่มุมใดแง่มุมหนึ่งในประเด็นใดประเด็นหนึ่ง เราก็จะรู้ว่าเราควรจะทำอย่างไรกับมัน เอาไปใช้ประโยชน์อย่างไร แล้วเราก็ทำเรื่องจัดการให้ มันเกิดประโยชน์

invention ทั้งหมด เรามักจะว่าเป็น creativity เรามักจะว่าอย่างนั้น invention ทั้งหมดนี้ก็คือ การเข้าไปรู้ว่าธรรมชาติในเรื่องนี้มันเป็นอย่างนี้ แล้วเราจะสร้างอะไรเพื่อนำมาใช้ ประโยชน์จากมันได้ ผมคิดว่าทุกเรื่องในทางวัตถุ ในทางปัญหานามธรรม ปัญหาอะไรต่ออะไรก็ คงจะเป็นอย่างนี้ เข้าไปให้ถึงตัวกลไกตามธรรมชาติของมัน แล้วก็รู้ว่าจะทำอย่างไรกับมัน

ดังนั้นตรรกะที่เราตั้งอยู่ในพุทธสมัยคือ คำสอนของพระพุทธเจ้า ยังถ่ายทอดพุทธ ธรรมกันอยู่ ยังไม่หมดไปจากโลกนี้ เราทุกคนอยู่ใต้อิทธิพลอันนั้นคือเราจะไม่คิดอะไรเกินไป กว่านั้น นี่คือนิเวศทางพุทธศาสนานะ คือเราจะไม่พบอะไรใหม่ จากที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบไว้ แล้ว

creator จากพระอภิธรรม

ตัวอย่างพวก artist นี้ คิดดูก็แล้วกัน ผู้ที่เขา paint รูปบนผ้าใบเป็นต้น เขาก็พยายามจะสร้างอะไรออกมา โลกของเขาบนผืนผ้าใบ เขาคิดว่าเขาเป็น creator เขาคิดอย่างนั้น คือเขาพยายามเสมอว่าเขาจะไม่เหมือนใคร จะต้องเอารูป form ใหม่ออกมาอย่างที่คนอื่นไม่เคยทำ เขาก็เป็น creator

ในแง่หนึ่งพอพูดถึงตรงนี้ ผมนึกถึงคำในพระอภิธรรมว่า “จิตนั้นแหละคือจิตรกร” ตัวจิตนั้นแหละ ที่เรียกว่าจิตรกร ก็เพราะว่าจิตเป็นผู้สร้างทุกอย่าง อันนี้คงจะมาจากคัมภีร์อรุณกถา ที่ว่าจิตรกรเพราะว่าจิตเป็นผู้สร้าง คือโลกทั้งโลกอย่างที่เราได้รู้ได้เห็นกันอยู่นี้มีความสุขสดุดาม มันเป็นการปรุงแต่งของจิตทั้งหมดเลย อันนี้ จะเห็นได้ว่า จิตเป็นตัวแหล่ง creative คือ creation ของจิตมันหลอกมันเป็นมายาทั้งหมด อันนี้คือหลักพระอภิธรรม ที่ว่าจิตเป็นผู้สร้างมันสร้างจาก information ที่เข้ามาทางทวาร information อันนั้น จะมาจากอะไรก็ไม่รู้ แต่จิตมันก็สร้างโลกของมัน เพื่อมันจะได้เสพโลกอันนั้น

สังคมส่วนหนึ่ง สับสนเรื่องการสร้างสรรค์ คือ คิดว่าเป็นเรื่องสร้างขึ้นใหม่ มีรางวัลเกี่ยวกับสิ่งประดิษฐ์สร้างสรรค์ต่าง ๆ

creative นั้นจริง ๆ ไม่มี แต่เป็นเรื่องของการเข้าถึงความจริงในแต่ละระดับ แล้วก็ผลิตคิดทำอะไรต่าง ๆ ขึ้นมาตามความเข้าใจในแต่ละระดับนั้น สมัยหนึ่งสิ่งนั้นอาจเรียกว่าเป็นความคิดสร้างสรรค์ แต่ต่อมาอาจกลายเป็นผิดเช่น DDT ก็มันไม่ครอบคลุมนี้ มันสร้างในด้านหนึ่ง แต่มันนำไปสู่ผลร้ายคือคิดว่าเอามา apply ดีแล้ว แต่เนื่องจากว่าความรู้นั้นไม่กว้างพอ มันก็เลยสร้างปัญหา ความรู้มันยังอยู่ในขอบเขตจำกัด มันใช้แก้ปัญหาอย่างหนึ่ง แต่ไม่รู้พอมันกำลังสร้างปัญหาใหม่ขึ้นมา โดยการสร้างสรรค์นั่นเอง นักสร้างสรรค์ ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ก็มักจะหลงจุดนี้ และก็ได้หลงมาแล้ว ได้ทำให้เกิดผลร้ายมาแล้ว invention ตั้งมากมาย นี่ผมยืนดูถุงพลาสติกอยู่นี่ เราลองนึกถึงรถยนต์ ที่มันขนส่งถุงพลาสติกไปส่งร้านค้าคนเดียว นี่ในนั้นมีถุงพลาสติกเป็นแสนนะ แล้วก็ให้เราเอามาใส่โอเลี้ยงแล้วเราก็เหวี่ยงมันไป cost มันดูต่ำเหลือเกินที่เราจะใช้มัน แต่ cost ที่เราจะกำจัดมันนี่สูงมาก เพราะว่ามันลงไปอยู่ในดิน แล้วมันไปอุดท่อ แล้วมัน cost กรุงเทพมหานคร ตั้งเท่าไร ที่เราต้องไปโกยมันออกมาจากกันท่อนี้ ถือเป็นความไม่สมบูรณ์ในการสร้างสรรค์ ความไม่สมบูรณ์ของความรู้ความเข้าใจที่ใช้ในการสร้างสรรค์ อันนี้มันอยู่ในช่วงชีวิตของเราไม่กี่ทศวรรษเลย พลาสติกนี่ตั้งแต่เราตื่นตื่นจนกระทั่งเดี๋ยวนี้เรารู้ว่ามันเป็นอย่างไร แล้วเราก็ไม่ได้แก้มันด้วย เดี่ยวนี้เราก็ไม่ได้แก้ แก้ไม่ได้ เพราะว่า เราไม่มีอุปนิสัยสร้างขึ้นใหม่ ไม่มีวินัยพอที่จะใช้มันอย่างถูกต้อง

ความคิดสร้างสรรค์ที่แท้จริงในเชิงพุทธ

การที่เราจะเข้าไปถึงอันนั้นก็คงจะถึงขั้นที่เรียกว่ามีปัญหาเป็นวิปัสสนาในระดับที่เรียกว่าเป็นวิปัสสนาญาณ เหมือนกันนะคือเห็นธรรมะ ผมว่าจุดเริ่มต้นที่ชัดเจน คือจุดเริ่มต้นที่ไม่หันกลับ ก็คือจุดเริ่มต้นที่เป็นโสดาบัน ถ้าไม่อย่างนั้นก็ยิ่งพลาด แม้แต่โสดาบันเองก็ยิ่งพลาด แต่อย่างน้อยก็เริ่มอยู่ในหนทางที่จะไม่พลาดร้ายแรง คือต้องอยู่อย่างจริงจัง

วิทยาศาสตร์ซึ่งบอกว่าเป็นศาสตร์ที่ให้ความจริงที่เป็นสากลนั้นจริง ๆ แล้วมีความเป็นสากลอยู่ในขอบเขตของบัญญัติ ถูกหรือไม่

ก็ใช่ คือ นักวิทยาศาสตร์ก็เป็นชาวบ้าน ชาวบ้านยึดเอาว่าของนี้มันมีตัวตนมันมี สสารทั้งหลายมี ของทั้งหลายมีสสาร ผมเคยพูดถึงที่พระสารีบุตร กล่าวว่า ที่ว่าอนัตตานั้นคือไร้สาระ ตรงนี้วิทยาศาสตร์กับพุทธศาสนาสวนทางกันเลย วิทยาศาสตร์มันเป็นวิธีการของปุถุชนที่จะหาความเข้าใจของธรรมชาติ แล้วพยายามจะเป็น objective พยายามจะเป็นนะ แต่มันเป็น subjective มาตั้งแต่ต้น ปัญหาก็คือ การคิดว่าของทั้งหลาย มันมีอยู่อย่างที่เห็นด้วยทวาร 5 แต่ว่าพุทธศาสนาวิเคราะห์ process ของการรับรู้ทางทวารและบอก process ด้วย อันนี้มันแสดงว่าสิ่งที่ถูกรู้เนี่ย มันไม่ใช่ของจริง มันเป็นบัญญัติ มันมีขั้นตอนทางพระอภิธรรมแสดงเลย คนเราไม่ได้เห็นอย่างเดียว เห็นแล้วตีความหมายด้วย เห็นแล้วเอาอะไรของตัวเองเข้าไปจับปรุงแต่งด้วย เพราะว่า moment แห่งการรับรู้เนี่ยเป็น moment แห่งการรับรู้ขั้นต้น ซึ่งบริสุทธิ์นะ แต่มันมี process ปรุงแต่งต่อมาให้ห่างจากความจริงแท้

เป็นไปได้หรือไม่ที่การปฏิรูปการศึกษาวิทยาศาสตร์ในอนาคต เราน่าจะให้โอกาสกับภูมิปัญญาเดิมนี้

อย่าไปเรียกว่าภูมิปัญญาเดิม เพราะว่าถ้าเรียกว่าเดิม ก็มีคนบอกว่าเอาอีกแล้วแต่่าล้านปีมาอีกแล้ว มันไม่ใช่ภูมิปัญญาเดิม พุทธศาสนาไม่ใช่ภูมิปัญญาเดิมแต่เป็นอภิกาลิโก สัจธรรมจริงแท้ไม่ขึ้นกับกาล

ดังนั้นเราควรก่อให้เกิดโอกาสทางการศึกษาที่ทำให้เข้าถึงสัจธรรม

ตอนนี้พูดไปต้องระวังจะถูกกล่าวหา นี่เป็นนักปรัชญามาอีกแล้ว พูดถึงสิ่งที่วิทยาศาสตร์ ไม่พยายามจะพูดถึง วิทยาศาสตร์เพียงแต่ว่า เราคิดว่าโลกเป็นอย่างไรแล้วเราเอามาใช้ประโยชน์ได้อย่างไร วิทยาศาสตร์พร้อมที่จะเป็นทาสของเทคโนโลยี มากกว่าพร้อมที่จะไปยุ่งกับปรัชญา กาลิเลโอเป็นคนบอกว่าทุกอย่างต้องลองตรวจสอบ จะคิดเฉยๆ ไม่ได้ อันนี้

เลยเป็น guide line ให้ทุกอย่างต้องพิสูจน์ได้ด้วยประสบการณ์ แต่ประสบการณ์ที่คิดว่าแน่แล้ว
 นี้ในทางพระพุทธศาสนาบอกว่า ถูกต้ม ถูกหลอก ประสบการณ์ไม่ใช่ประสบการณ์ขั้นต้น มัน
 ถูก interpret คือปรุงแต่งมาแล้ว และถูกให้ความหมาย โดยธรรมชาติในตัวมนุษย์มาแล้ว
 เพราะฉะนั้นผู้ศึกษาวิทยาศาสตร์คิดว่า มนุษย์นี้สามารถจะมานั่งอยู่ข้างนอก แล้วมองดูโลก ที่
 จริงมันไม่ได้เป็นอย่างนั้น มันถูกหลอกกว่าทำอย่างนั้นได้ ที่จริงมันเป็นส่วนหนึ่งของ process

ข้อวิพากษ์สถาบันสงฆ์กับสังคมไทย

ความคิดเกี่ยวกับคณะสงฆ์ ที่ในขณะนี้สังคมไม่ค่อยยอมรับคณะสงฆ์

สังคมหมายถึงอะไรกัน หมายถึงประชาชนทั่วไปใช่ไหมแม้ว่าจะเป็นพุทธบริษัท ที่ไม่
 สมบูรณ์ แต่ก็มีส่วนที่อะไรดีอะไรไม่ดี และสามัญสำคัญของสาธารณชนก็เป็นสิ่งที่ต้องรับรู้
 เพื่อไตร่ตรอง เพราะมันเป็นเรื่องที่ว่ามันมีความหมาย

วิธีพูดถึงองค์กรสงฆ์ คณะสงฆ์ ก็ดี ซึ่งทำให้มันเป็น impersonal มันเป็นคำหลอก คือ
 พูดว่าคณะสงฆ์นี้เหมือนกับพูดว่ากรรมการเขาอย่างนั้น กรรมการเขาอย่างนี้ มันเป็นกลลวง
 ทางความคิด จริง ๆ มันหมายความว่า คนนั้น คนนั้น คนนั้น ต่างหากมันต้องชี้ตัวกันมาเลย
 พูดว่าคณะหรือองค์กรนั้น คือตัวแท้ ๆ มันไปซ่อนอยู่ใต้ชื่อ มันต้องชี้ตัวได้เลยว่าใครคิด เพราะ
 ฉะนั้นผมไม่มีความเชื่อถือในถ้อยคำแบบนี้

กรณียันตระ

ในตอนคดียันตระนี้ มีความพยายามจะให้ผมไปฟ้องร้องไปเป็นพยานผมนึกในใจว่า
 ฟ้องร้องจะให้มหาเถรสมาคมมาเรียกผมไป ผมบอกว่ามีสิทธิอะไร มาเรียกผม มีสิทธิ
 อะไร ผมเป็นอะไรกับมหาเถรฯ ผมเป็นเสรีชน ถึงผมจะนับถือพระพุทธศาสนา มหาเถรฯ ก็มา
 ยุ่งกับผมไม่ได้

ผมว่าเมื่อพระพุทธเจ้า ท่านประกาศธรรม ท่านไม่เคยพยากรณ์ไว้เลยว่าจะมีคนกลุ่ม
 หนึ่งตั้งขึ้นมาเป็นประเทศ ประเทศหนึ่ง เรียกตัวเองว่าประเทศไทยหรือประเทศสยาม แล้วก็อ้าง
 ว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของประเทศตัว แล้วก็ตั้งกฎหมายขึ้นมากำหนดว่าพระพุทธ
 ศาสนาจะเป็นอย่างนั้น ๆ ท่านไม่เคยพยากรณ์ไว้เลยเพราะฉะนั้นที่ประเทศนั้น ๆ จะทำอะไรไป
 นี้พระพุทธเจ้าท่านไม่รับรู้ มาว่ากันเอาเองทั้งนั้น

ผมมองกว้าง ๆ ก็คือ อย่างพวกพราหมณ์ที่คบกับพวกปกครองครอบงำพวกทำมาค้า
 ขาย และพวกทำกิจการช่าง พวกใช้แรงงาน สองพวกนี้คบกันแล้วก็เป็นอย่างนี้มาเรื่อย ที่จริงพระ
 พุทธเจ้าประกาศเลิกระบบนี้ไปแล้วพอพระพุทธเจ้าท่านปรินิพพาน ก็เอาอีก เอาใหม่ เดี่ยวนี้มัน
 ก็แบบเดียวกัน แทนที่จะเป็นพราหมณ์ก็เป็นพุทธ มันเป็นผลประโยชน์ร่วมกันถ้อยที่ถ้อยอาศัย
 เพราะฉะนั้นพวกนี้ทำอะไรไม่ผิดสักที สรุปลือคือ ปวดหัว

กรณีภาวนาพุทโธ

ผมเสียดายคำนี้ (ภาวนาพุทโธ) กลายเป็นคำที่ใช้ไม่ได้ คำว่า “พุทโธ” กลายเป็นคำที่ใช้ไม่ได้ นี่มหาโจรนะ เรื่องในขณะนี้มันกำลังเปิดเผยตัวมันเองโดยรวม ว่าได้มีการเสแสร้ง หลอกลวงสาธารณชน โดยองค์การที่เป็นที่ตั้งของความเลื่อมใสมานานแล้ว

ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก เวลาท่านถูกถามเรื่องเหล่านี้ ผมสังเกตว่าในระยะหลังนี้ ท่านเกรงใจมหาเถรสมาคมน้อยลงทุกวัน ตามที่ผมสังเกต ผมได้ไปฟังท่านเมื่อไม่ถึงสองอาทิตย์มานี้ ที่วัดญาณเวศกวันคือมีผู้ค้นเคศรายหนึ่งเขาทำบุญแม่เขา แล้วก็ขอไปทำบุญที่วัด แล้วขอนิมนต์ท่านร่วมในการเสวนา แต่พอเอาเข้าจริง ๆ เขาก็นิมนต์ท่านเทศน์ แล้วท่านก็เทศน์ตั้งสามชั่วโมง แล้วตอนท้ายก็มีคำถามที่ไม่เกี่ยวกับเรื่องที่ท่านเทศน์ ก็คือเรื่องภาวนาพุทโธ นี้ ผมฟังคำของท่านแล้วก็รู้สึกได้คือผมไม่ได้ไปนาน ไม่ได้พบท่านนาน ผมพบว่าท่านเกรงใจมหาเถรสมาคมน้อยลงทีเดียว

กรณีธรรมกาย

ท่านเสริมชัย ท่านอ้างตนเป็นลูกศิษย์หลวงพ่อดอดและยกย่องท่านคุณีโธ แต่ผมไม่ทราบว่ายกย่องจริงหรือไม่จริง ยกย่องท่านคุณีโธซึ่งเดี๋ยวนี้เป็นพระภิกษุโกศลเถร อาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนา ท่านเสริมชัย ตอนเป็นฆราวาส ก็เคยมาใช้ที่นี้ (ธรรมสถานจุฬาฯ) แล้ววันนี้ วันอังคาร (19 ก.ย. 38) กับวันพฤหัสบดี ลูกศิษย์ของท่านก็มาใช้ห้องที่ผมเพิ่งบรรยายไป ใช้ตอนเที่ยงนี้เลย แล้วคนที่เขียนโต้ตอบ พระธรรมปิฎก เขาก็มาเป็นครูสอน ผมก็ถือว่าตามสบาย ผมไม่เดือดร้อน แต่พวกนี้เข้า พวกคลองสี่ไม่เข้า

มีความคิดเห็นอย่างไร กรณีธรรมกายระบุว่า นิพพานเป็นอัตตา

อาจารย์ลองไปอ่านนิพพานของ ระพินทรนาถ ตะกอร์ มันจะคล้ายนิพพาน ของหลวงพ่อดอด มันเป็นนิพพานของฮินดู ตะกอร์นี้เป็นฮินดูสมัยใหม่ ตะกอร์เชื่อว่าตัวนี้เป็นพุทธรูปด้วยเป็นฮินดูด้วย แล้วนิพพานของตะกอร์นี้มันเป็นรูปแบบเดียวกับนิพพานของหลวงพ่อดอด แต่ยังไม่ถึงขั้นที่ว่าพระปฏิมาใส อยู่ในสมาธิ เหมือนอย่างสถูปที่เขากำลังจะทำนั้นแหละ

คำว่า อัตตาวิมุตติ ที่ท่านเสริมชัย อ้างจากหลวงพ่อดอด นั้น คำนี้ไม่มีในพระไตรปิฎก ท่านอาจารย์เห็นอย่างไร

“อัตตาวิมุตติ” คืออัตตาที่วิมุตติแล้ว อัตตาที่หลุดพ้นแล้ว ไม่ใช่นิพพาน มันควรจะหมายถึงว่า หลุดจากการถืออัตตา ไม่ใช่อัตตาที่หลุดพ้นแล้ว ถ้าสมมติว่ามี มันก็ควรจะหมายความว่า หลุดพ้นจากการยึดอัตตา แต่ว่าอัตตาวิมุตติของพวกนี้คือ อัตตาที่หลุดพ้นแล้ว

ท่านพุทธทาสกับธรรมกาย

ทำไมท่านพุทธทาสท่านไม่ถือเรื่องอย่างนี้ ท่านไม่เอาเรื่องนี้ เพราะท่านรู้ อยู่ ท่านไม่ใช่ไม่รู้ ผมเดาว่าท่านก็รู้ ผมพยายามคิดว่าท่านพุทธทาสเคยเอ่ยถึงพวกธรรมกายนี้อย่างไรหรือเปล่า หรือแม้แต่คำว่า “ธรรมกาย” ว่าอย่างไรหรือเปล่า ผมนึกไม่ออกเลยที่ท่านเคยเอ่ยถึง แม้แต่คำว่าธรรมกาย

ท่านไม่แตะเรื่องธรรมกาย เรื่องกิตติวุฒโฒ ท่านไม่แตะเรื่องสันตโตโสภ คล้ายว่าไม่ได้เอาจริงเอาจัง ท่านกลับมาเอาจริงเอาจังกับพวกอภิธรรม อันนี้แหละที่พวกอภิธรรม เขาารู้สึกว่าท่านไม่ยุติธรรมกับเขา และก็มีประวัติที่ว่า นักอภิธรรมระดับผู้นำไปฟ้องร้องท่านคือพระทิพย์ปริญา ไปฟ้องจอมพล ป. ถึงชั้นพระสังฆราชเรียกท่านไปชี้แจง

พระทิพย์ปริญาเป็นผู้พิพากษา แล้วก็ฟ้องร้องท่านที่ท่านไปบรรยาย เรื่องภูเขาแห่งพุทธธรรม หว่าท่านพูดอย่างนี้เป็นคอมมิวนิสต์ แล้วท่านก็ต้องไปชี้แจงสมเด็จพระสังฆราชสมัยจอมพลแปลก

สภาพสังคมชาวพุทธ

เมื่อครั้งที่ผมไปฟัง ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก ท่านถามว่าบ้านนี้เมืองนี้ เป็นบ้านเมืองของชาวพุทธหรือพวกถือผี คือท่านพูดนี้ ท่านมักจะตำหนิพระด้วยกัน ท่านจะไม่ไปตำหนิชาวบ้าน ผมก็ต้องลุกขึ้นบอกว่าท่านนี้สุภาพเกินไป ผู้ที่ควรตำหนิคือชาวพุทธที่เป็นฆราวาสนี่ มันมีก็เปอร์เซ็นต์ที่เป็นชาวพุทธแท้จริง มีก็เปอร์เซ็นต์ที่ถือผี นี่ต่างหากที่ทำให้สภาพเหล่านี้เกิดขึ้น

เพราะฉะนั้น ปัญหามันมาสรุปรวมอยู่ว่า ฆราวาสชาวพุทธ ควรจะเรียนและปฏิบัติตามพระศาสนาจากพระพุทธพจน์โดยตรง ไม่ใช่ไปหวังจากคำสอนของฝ่ายบรรพชิตอีก เพราะว่ามันลุ่มเหลว ศรัทธามันลุ่มเหลวไปหมด แล้วตอนนี้ก็มาพาล เมื่อศรัทธาในบุคคลลุ่มเหลวก็ไปพาลหาว่าศาสนาไม่ดี ซึ่งตัวเองเวลาไปศรัทธาบุคคล ก็ไม่ได้นับถือคำสอนของพระพุทธเจ้า ไปนับถือผี นับถือโซกลาง นับถือของขลัง วัตถุมงคล อะไรต่ออะไร มันเป็นความผิดของเราละ ของฆราวาสนี่ที่ไปคิดผิด ฆราวาสกับพระนี่ต้องเกี่ยวกัน ต้องเรียนรู้ไปด้วยกัน ฝ่ายพระสงฆ์ก็อาจจะนำหน้าไป เพราะเหตุว่าทุ่มเทเวลา แต่ถ้าไม่มีชาวบ้านพระสงฆ์ก็ทำอย่างนั้นไม่ได้ เพราะตัวมิได้หากิน ชาวบ้านเลี้ยง นี่ไปเลี้ยงพระเพื่อประสงค์ในสิ่งซึ่งมิใช่ธรรมะของพระพุทธเจ้าตอบแทน

ผมเห็นด้วยกับท่านเจ้าคุณท่านพูด ทุกคนไม่ว่าจะเป็นพระหรือชาวบ้านส่วนใหญ่ก็ยังทำอะไรที่ถ้าไม่ควบคุมตัวเองไว้ ก็เอาประโยชน์เข้าตัวไป ก็เกิดการที่เขาเรียกว่าความสัมพันธ์แห่งการค้า ไม่ใช่ความสัมพันธ์แห่งบุญ

ท่านเจ้าคุณท่านก็ทุ่มเทนะ สุขภาพอะไรต่าง ๆ นี้ ท่านก็อุทิศแล้ว การอุทิศของท่านนี้ มันก็แปลกคือบุญรักษา คือท่านก็อาพาธอย่างนั้นอย่างนี้ แต่ท่านก็ไม่ค่อยจะปรานีกับตนเองเราก็เป็นห่วง แต่ท่านก็อยู่มาได้ ท่านคงไม่มีความกังวลใจอะไร มีผู้มาสนทนากับผมคุยกันถึงท่านเจ้าคุณ บอกว่าท่านเป็นพระโพธิสัตว์ในแง่ของการอุทิศตน บุคคลอย่างนี้เกิดขึ้นมาไม่บ่อย ศาสดาทั้งหลายก็เกิดมาในสถานการณ์ที่ไม่ใช่ว่าจะเอื้อเหมือนกัน ไม่งั้นโลกก็จม

ทัศนะของอาจารย์ ระวี เกี่ยวกับบุคคลที่มีบทบาททางความคิดในปัจจุบันบางท่าน

ศ.นพ.ประเวศ วะสี

ผมมองเห็นผลงาน แต่ไม่ได้เข้าไปใกล้ซิด ผมเพียงแต่ดูผลงานเขาว่า เขาคิดอย่างไร หมอประเวศ เขามีสิ่งที่น่าจะแน่ใจคือหัวใจดี หัวใจปรารถนาดีและจะตั้งใจทำดีที่สุดในทุกเรื่องที่เขาเข้าไปเกี่ยวข้อง มีอุดมคติ และก็ทำตามอุดมคติที่ตนมุ่งหวัง หมอประเวศเข้าไปในเรื่องการเมือง ซึ่งโดยส่วนตัวผมไม่ชอบการเมือง ผมติดใจเวลาผมเป็นเด็กผมอ่านคำรำพึงในป่าช้า ที่เจ้าคุณอนุমানฯ แปล และรำพึงว่าคนทำนาเหล่านี้ “จะไม่ลุ่มเลือดหนึ่งบัลลังก์ราช” เขามีความสุข เกิด ตายไปนี้ไม่มีความคิดจะไปปฏิวัติอะไร ผมติดใจความคิดแบบนี้ พ่อผมเขาก็มาจากชาวนามาแต่งงานกับแม่ พ่อผมจะไม่ยุ่งการเมืองไม่รู้ว่าเป็นเพราะอะไร จะไม่ยุ่ง ใครมาชวนเชิญในสมัยนั้นให้ไปร่วมคณะราษฎร ก็ไม่เอาด้วย สำหรับหมอประเวศ สนใจการเมืองเราเห็นได้ชัด ก็ปรารถนาจะแก้ปัญหาสังคม หมอประเวศก็ยังพัวพันอยู่กับเรื่องนี้ แต่เขาเป็นคนมีใจบริสุทธิ์

ศ.เสน่ห์ จามริก

อาจารย์เสน่ห์ที่ผมห่างพอใช้ แต่เคยใกล้ระยะหนึ่ง ซึ่งไปร่วมกันทำงานหลังจาก 14 ตุลาคม เพราะมีการเปลี่ยนแปลง และก็เข้าไปเป็นสมาชิกสภานิติบัญญัติด้วยกัน แล้วก็มีความคิดอยากจะทำเปลี่ยนแปลงสังคมด้วยกัน ไปรู้จักใกล้ซิดกับอาจารย์เสน่ห์ ก็ร่วมกันจัดตั้งสหภาพเพื่อสิทธิเสรีภาพของประชาชน ซึ่งเดี๋ยวนี้ก็คือ สมาคมสิทธิเสรีภาพ แล้วคนที่มาร่วมนั้นมีหลายคน มาจากหลายแห่งที่จริงเป็นฝ่ายขวาแกล้งทำเป็นฝ่ายซ้ายก็มี ผมก็ไปร่วมอย่างกระตือรือร้นนะ เขาตั้งผมเป็นรองประธานแล้วอาจารย์เสน่ห์เป็นประธาน มีโคทม อาริยา แล้วก็มีคนอย่างอนันต์ เสนาชนันท์ ซึ่งเป็นตำรวจอะไรอย่างนี้ มาร่วมอยู่ด้วย มีหมอสงคราม ซึ่งผมจำนามสกุลไม่ได้ ภายหลังรู้ว่าพวกนี้เป็นฝ่ายขวาแอบเข้ามาแทรกซึม ผมเรียนรู้วิถีปฏิบัติทางการเมือง คือผมไม่เคยสนใจการเมืองอย่างว่า แต่ตอนนั้นที่ผมเรียนรู้เรื่องการเมืองเขาทำอย่างไรกัน

อาจารย์เสน่ห์นี้เท่าที่เขากับเขาเป็นครูผมในเรื่องนั้นนะโดยที่เขาจะรู้ตัวไม่รู้ตัวก็ตาม แต่ทำอยู่ด้วยกัน ผมเป็นรองประธานเขาเป็นประธาน ผมได้เรียนรู้จากเขาผมรู้สึกว่าเขาใกล้ซิดกับอาจารย์ป่วยมาก อาจารย์ป่วยเป็นรุ่นผู้ใหญ่กว่าผมมากทีเดียว เสน่ห์นี้เขาอายุน้อยกว่าผมหน่อย เขาอยู่ธรรมศาสตร์ผมอยู่จุฬารวมกันได้เพียงว่าผมได้เรียนรู้วิถีทางการเมืองจากที่ผมไม่รู้อะไรเลย แม้แต่ตอนนั้นผมเอาใจใส่แต่วิทยาศาสตร์ เอาใจใส่ทางศาสนา ปรัชญา จากที่ไม่รู้อะไรก็เลยรู้เพราะว่านั่งประชุมทำงานกัน รู้วิธีคิด หลังจากนั้นมา เจอกันก็คุ้นเคย รู้สึกมีความนับถือกัน แต่ว่าก็ไม่ได้เข้าไปมากกว่านั้น แล้วผมก็เลิก การเมือง พอหลังจากมีการปฏิรูปการเมืองโดย สงัด ชลออยู่ ผมก็เลิก ผมก็นั่ง sit tight ในบ้านผม รอเมื่อไหร่จะมีใครมาเอาตัวผมไป ถึงขั้นนั้นผมถูกหาว่าเป็นพวกซ้ายจัดด้วยนะ แต่ผมไม่กลัว ผมไม่ทราบว่าจะทำผมผมไม่กลัวแต่ผมเผ่าหนึ่งลือไปแยะเขี้ยวตอนนั้น จนควั่นขึ้น ข้างบ้านผมก็กลัวไม่ยอมติดต่อกับผม เพราะ

ว่าผมซื้อหนังสือไว้หมดเลย หนังสือออกมาตอนนั้นของเหมาเจ๋อตุง ผมมีหมด แต่ไม่มีเวลาอ่าน เพราะหนังสือตอนนั้นมันออกเยอะ แล้วก็เขาก็ไปเที่ยวค้นหนังสือ ผมได้ข่าวว่าเขาไปค้นหนังสือคุณสุลักษณ์ ไปเผา ยึดไป พวกนี้เขาทำอย่างไรก็ไม่ทราบ แต่ผมไม่ไปไหน sit tight เลยอยู่นั้นแหละ คอยรอดูว่าเมื่อไหร่ รถจะมาจอดหน้าบ้าน พอผมทำอย่างนั้นเขาก็ไม่มาแต่คิดว่าถ้าผม move ละก็เขาเอาเลย พอขับรถออกต่างจังหวัดละก็เขาจะเอาเลย เช่นที่ทราบว่ามีหลายคนโดนอย่างนั้น

ข้อคิดที่ว่าด้วยเรื่อง การศึกษา สังคม

ผมมี opinion กับทั้งระบบของกระทรวงศึกษา แล้วผมรู้สึกว่าคุณทำงานในกระทรวงศึกษา โดยเมื่อเข้าไปอยู่ในระบบนั้นแล้วนี่ มันถูกทำให้มีลักษณะอันหนึ่ง คือ ฉลาดในการใช้ให้คนอื่นทำงาน แล้วเอาความคิดความชอบเข้าตัว ที่กระทรวงศึกษาจัดเรื่องนั้นเรื่องนี้ แล้วไปเชิญใครต่อใคร แล้วผลงานเขาเอาไปเสนอความคิดความชอบของเขา ผมยังจดจำคำของอาจารย์พิมล กุลกิจ สมัยนั้นอยู่พิลึกที่จุฬาฯ และเป็นกรรมการสมาคมวิทยาศาสตร์ด้วยกัน คือสมาคมวิทยาศาสตร์นี้เกี่ยวข้องกับกระทรวงศึกษามาเรื่อย มีการจัดงานกันมา วันหนึ่งมีจดหมายมาถึงอาจารย์พิมล หนึ่งท่านกาแฟอยู่ด้วยกัน อาจารย์พิมล บอกว่า“หลอกใช้อีกแล้ว” ผมยังจำได้ไม่หายเลย เพราะมัน describe พฤติกรรมทั้งหมดให้กระจ่างด้วยถ้อยคำนั้นและก็เป็นจริง

อย่างการประชุมสัมมนาต่างๆ ทั้งหมดเหล่านั้นไม่มีอะไรเกิดขึ้น เสียเวลาไปไม่รู้เท่าไร จริยธรรมก็สัมมนาไปตั้งหลายครั้ง ก็เอาไปเข้าเล่มแล้วคนที่ดำเนินการในกระทรวงก็อ้างเป็นผลงานขึ้นไป ๆ จนกระทั่งเป็นอธิบดีเป็นอะไรต่ออะไรสารพัด

ที่จริงเพียงแต่เมืองเล็ก ๆ เมืองหนึ่ง ถ้าปล่อยให้เขาทำ เขาก็ต้องทำให้ลูกหลานของเขาได้รับการศึกษาอย่างดี เขาจะต้องทุ่มทุน organize ไปยุ่งอะไรด้วยสะคนอื่นนะ เดี่ยวนี้เอาภาษีเก็บไปหมด แล้วลูกเรายังต้องเสียเงินเล่าเรียน ถูกต้องเมื่อไร ลูกเราควรจะต้องมีโอกาสเท่ากับลูกเศรษฐี ที่จะพัฒนาเต็มที่ ที่เด็กมีศักยภาพ ไม่ได้อย่างนั้นนี่ เสียภาษีแล้วยังไปเสียค่าเล่าเรียนลูก จนกระทั่งจะหมดเนื้อหมดตัวมันไม่ถูก ที่ทำกันมา มันเป็น centralize ที่นี้เขาไม่ยอม ถ้าปล่อยออกมาอำนาจไม่มี มันยึดอำนาจ อำนาจคือเงินด้วย

ทัศนะบางเรื่องเกี่ยวกับตนเอง

ทำไมอาจารย์ไม่รับตำแหน่งบริหาร

ส่วนหนึ่งผมไม่ชอบ ส่วนหนึ่งคือพวกที่จะเป็นอะไรอย่างนั้นคือต้องทำอะไร คล้ายเสมียนก่อน คือต้องทำธุรการอะไร แล้วเขาก็ต้องคุ้นเคยกับงานบริหาร ก่อนนี้มันยังไม่มีทางเลือก แต่ว่าผมถูก mark หัวรังเกียจโดยผู้บังคับบัญชาตลอดมา ซึ่งเขาจะไม่ให้ผมเจริญเพราะ

ผมเป็นคนที่เขาถือว่าผมเป็นคนรุนแรงนะ กระจ่างกระตือรือร้นต่อผู้บังคับบัญชา แล้วเขาเคยไม่ขึ้นเงินเดือนให้ผมด้วย แต่ผมไม่รู้สึกเดือดร้อน

ตอนที่ผมจบมาทำงานใหม่ ๆ แล้วมันมีปัญหาระหว่างคณะ ผมทำงานได้ 2 ปี ผมยังมีทั้งเพื่อนทั้งลูกศิษย์ซึ่งเหมือนเพื่อน ผมคลุกคลีกับนิสิตวิทยาศาสตร์ มันเกิดปัญหาระหว่างคณะ วิทยาศาสตร์กับคณะอื่นๆหลายคณะ มีการโยนน้ำผู้แทนคณะวิทยาศาสตร์ ผมก็ plan ให้โต้ตอบในวันเดียวกันแล้วก็เกิดปัญหามากมาย

ที่ว่าตอบในวันเดียวกัน หมายความว่ามันโยนเรา เราก็โยนมัน เพราะว่าผู้แทนเราไปอยู่ในน้ำ ผมก็คุ้นเคยกับผู้แทนเรา ก็จะต้องทำตัวเป็นหัวหน้าคณะโดยปริยาย

พวกนิสิตก็ไปทำโดยผมไม่ต้องเข้าไปยุ่งเลย บังเอิญนะ บังเอิญผมก็ออกไปข้างนอก ตอนนั้นผมมีแฟน แฟนผมอยู่ข้างนอกผมพาแฟนไปส่งที่สามย่าน พอผมกลับมาเขาบอกว่าเสร็จหมดแล้ว ใครก็เอาผิดกับผมไม่ได้ พวกปี 2 เตรียมแพทย์เป็นต้น ลากเอากรรมการสโมสรซึ่งเป็น senior ของคณะบัญชีคนหนึ่ง อีกคนหนึ่งภายหลังเป็นใหญ่ในการไฟฟ้า คณะวิทย์มีเรื่องกับทั้งบัญชี วิศวกรรม และอื่น ๆ หมดเลย วิทยาศาสตร์ตอนนั้นมีเรื่อง

แล้วหลังจากเรื่องนี้ผ่านไป มันมีความพยายามที่จะเอาผมออก เพราะหาว่าผมก่อเรื่อง แต่ไม่ประสบผลสำเร็จ เรื่องนี้มันยืดยาว แต่คนหลายคนที่อยู่สมัยนั้นยังจำได้ ยิ่งถ้าผ่านมาเป็นหมอ แล้วมาเป็นวิทยาศาสตร์แล้วนี่

เขาจึงเห็นว่าผมเป็นคนรุนแรง พอปลายปีต่อมาก็ขึ้นเงินเดือนกันที่อาจารย์ผู้ใหญ่บอกว่า อาจารย์ระวีหรือยาขึ้นเงินเดือนให้นะ เพราะว่ายังเป็นเด็กอยู่มากผมไม่ได้เดือดร้อนเลย เพราะว่าผมไม่ได้มาเป็นอาจารย์เพราะคิดถึงเรื่องเงินเดือนจะขึ้นไม่ขึ้น ผมมาเป็นอาจารย์เพราะคุณหลวงประวัติฯ บอกให้ผมอยู่ให้เล่นเครื่องมือ (อาจารย์หัวเราะเมื่อกล่าวถึงตรงนี้)

และเมื่อผมทบทวนดูแล้ว พฤติกรรมผมมัน against ความเป็นเจ้าเป็นนายในคณะ เขาพยายามหยุดกันต่าง ๆ นานา ไม่ให้ผมมีตำแหน่งบริหาร ซึ่งผมก็ไม่ได้เดือดร้อนอีก

อาจารย์วิเคราะห์ในเรื่องการทาบตามไปทำงานด้านบริหารอย่างไร

คือคนเขาไม่แน่ใจผม ความคิดของผมนี้ ผมคิดว่าเขากลับ ผมรู้สึกอย่างนั้น คือเขาพร้อมที่จะเอาใจต่อหน้า และเขาพร้อมที่จะใช้ผมให้เป็นประโยชน์ แต่เขาจะไม่ให้ผมมีโอกาสสั่งงาน อะไรที่ผมทำ และทำอยู่นี้มันเป็นอะไรที่ผมสร้างขึ้นมา แล้วไม่มีใครที่จะทำ การยอมให้ทำนี่นะมันก็ดีไปอย่าง การเป็นผู้บริหารผมรู้สึกว่ามันมีภาระบางอย่างซึ่งมันไม่เหมาะกับผม ที่จะต้องมารับผิดชอบเรื่องผู้คนที่ทำอะไรต่ออะไร แม้แต่คนที่คิดว่าใกล้ชิด ร่วมทำอะไรต่ออะไรกัน เขาก็ไปเป็นใหญ่เป็นโต แต่เขาจะระวัง ไม่เอาผมเข้าไปทำอะไร ซึ่งผมก็พอใจ ผมทำให้แต่ถ้าผมไม่พอใจขึ้นมา ผมบอกเลิก อย่างธรรมสถานนั้นมันแตกต่างกัน เพราะว่ามันมีคนไม่กี่คน แล้วแต่ละคนเขารักที่จะทำ ผมไม่ต้องบอกเขาว่าทำอะไร เขาทำตามที่เขาเห็นว่าจะเป็นประโยชน์

เรื่องธรรมสถานที่อาจารย์เริ่มตั้งแต่ตอนไหน

ตลอดมาเลยตั้งแต่เริ่ม ตั้งแต่ให้ทำหนังสือถึงอาจารย์เดิมศักดิ์ อธิการบดีสมัยนั้น ว่าขอให้ดำเนินการเสียที แล้วมันมี 3 กลุ่ม ชมรมพุทธฯ, ชมรมจิตศึกษา, ชมรมศาสนศึกษา ผมก็ประชุมกลุ่มเหล่านี้ เห็นหนังสือรับรอง ตอนนั้นผมกลับจากจบปริญญาเอกปี 2508 มันก็ไม่ค่อยนักในตอนต้น แต่พอทำมาแล้วนี่ก็ราบรื่น ผมไม่มีความลำเอียงในเรื่องศาสนา

งานหลังเกษียณ

พอเกษียณแล้ว ผมก็ยังเป็นผู้อำนวยการธรรมสถานอยู่เพราะว่าทางรองอธิการฝ่ายบริหารคุยกับผมขอให้รับต่อ งานของมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราชผมเคยเป็นกรรมการในระยะต้น ตอนนั้นอาจารย์เกษม สุวรรณกุล เป็นนายกสภาฯตอนที่ริเริ่ม ส่วนกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติเป็นถึง 2529 ตอนรับราชการก็เป็นประธานกรรมการจัดตั้งสถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อมจุฬาฯ รุ่นก่อตั้งสมัยอาจารย์อรุณ สรเทศน์ พอตั้งแล้วผมก็ไม่เกี่ยวข้องด้วย

กระบวนวิชาที่เปิดสอนหลังเกษียณที่ธรรมสถาน

ตอนแรกชื่อ **เจริญปัญญา** อันที่จริงแล้วก็คือวิปัสสนาตัวเอง เป็น 1 credit พอจะเพิ่มเป็น 2 credit ต้องกลายเป็นเสนอวิชาใหม่ผมก็นึกไม่ออกว่าจะเอาชื่ออะไรดี นึกถึงปณิธานของจุฬาฯ ซึ่งผมเป็นคนหนึ่งที่ร่วมร่างขึ้น ตั้งแต่สมัยราว 2507 หรือ 2508 อะไรที่นานแล้ว ที่มีการร่างอันนี้ขึ้นมาในนั้นมีคำว่า “รู้รอบรู้ลึก” ชื่อภาษาอังกฤษว่า Wisdom in breadth and depth ผมก็เอาชื่อมาใส่แทน course content เกือบจะไม่ต้องเปลี่ยนอะไรเลย วิชาที่ผมสอนนี้เป็นวิชาที่อธิการบดี หมอจรัส นีบอกว่าคุณที่เกษียณไปแล้วและมีสติปัญญา มีความคิดอะไร ก็ให้หนีตไปอยู่ด้วยไปเรียนด้วยแล้วก็จะสอนอะไรก็ตามสบาย เขาตั้ง course แบบนี้ขึ้นมาแล้วก็เชิญผมคนหนึ่งจะสอนอะไรก็ได้ ฉะนั้นผมสอนก็เปลี่ยนไปในแต่ละปี สำหรับการบรรยายพุทธธรรมตอนเย็นค่าที่ธรรมสถานนั้น มีผู้ใหญ่ด้วย ที่มานั่งฟัง แล้วก็กิจกรรมก็ไม่มีใครต้องจ่ายอะไรเลย ผมคิดดูแล้วก็คิดว่าทำคุณะการศึกษามันน่าจะเป็นอย่างนี้

ถ้าย้อนกลับไปสัก 30 ปี คิดว่าการทำอย่างนี้ในช่วงนั้นจะทำได้ไหม?

ผมก็เคยตั้งชมรมวันเสาร์ และนี่ก็ออกตอนนีว่ามีเพื่อนอยู่คนหนึ่งซึ่งมาร่วมตั้งชมรม เขาเป็นคนมี humor เพราะว่าเป็น artist เป็นคนแต่งเพลงได้ เขียนรูปได้ ปั่นได้ ชื่อ เกษม สุวงศ์ เรียกว่าชมรมจัม (เป็นคำผวนว่า ชมลุ่มจม) เกษมบอกว่านิพพาน คือตายตลอด

ชมรมวันเสาร์ที่ผมมาตั้งว่าชมรมวิจัย 1 ชมรมวิจัย 2 อะไรนั่นนะคำว่า วิจัย ก็เพิ่งจะเริ่มเกิดขึ้นในช่วงนั้น วิจัย 1 เพราะเรารู้ว่าเมื่อเราตั้งขึ้นมาวันหนึ่งมันต้องสลาย นี่หลักอันจริง เพราะฉะนั้นเมื่อมันล่มสลายไปแล้ว เราก็ตั้งชมรมวิจัย 2 แล้วก็เกษมนี้แหละที่เขาอภิปรายถามพวกนักศาสนาที่มา ถามว่านิพพานนี่คือตายตลอดใช่ไหม? คือยังไม่ทันทำกรรมใจ (หัวเราะ) ความคิดอะไรแปลกๆ อย่างนี้ มันเกิดขึ้นในการประชุมอันนั้น มันอาจจะเป็นความคิดแบบที่เรียกว่า เสรี

คนที่เคยมาร่วมประชุมคนหนึ่งแล้วก็สนใจอะไรต่ออะไรมากเป็นรุ่นลูกศิษย์เลย คือ ดร.กิตติมา อมรทัต เดี่ยวนี้เขียนแปลอะไรออกมามากมายเป็นอิสลาม จบสถาปัตย์ไป เธอสนใจโลกที่ผมแปล The Pophet ไปทั้งเล่ม ต้นฉบับผมหายก็ไปยืมกลับมาลอกใหม่ เดี่ยวนี้มีผลงานเขียนงานแปลมาก เป็นคนใจกว้างทางศาสนาในช่วงนั้นมาชมรมวันเสาร์ด้วย

บทสัมภาษณ์ ศ. ศิริชัย นฤมิตรเรขการ⁽⁷⁵⁾

ก่อนจะมารู้จักกัน

ต้องย้อนเลยไปก่อนที่จะมาถึงเรื่อง อาจารย์ระวี คืออธิบายภูมิหลังมานิดหน่อย ทำไมผมถึงไปรู้จักแล้วก็ชอบพอกัน ผมกับเพื่อนชอบอ่านหนังสือ นักเรียนของเราแต่ก่อนไม่มีใครมีนิสัยในการอ่านหนังสือ ไม่ว่าจะในชั้นมัธยมหรือชั้นอุดม แม้กระทั่งเดี๋ยวนี้ผมยังคิดว่าพวกที่ชอบอ่านหนังสือ ยังเป็นพวกส่วนน้อย เดี่ยวนี้ผมสอนในมหาวิทยาลัย ผมคอยไล่เรียงลูกศิษย์ผมว่าอ่านหนังสืออะไรนอกจากตำราเรียนบ้าง ก็มักจะได้รับคำตอบว่าอ่านวารสาร นิตยสารอะไรต่างๆ แต่หนังสือที่เป็นเรื่องเป็นราว ไม่ค่อยได้อ่าน หนังสือดีๆ แม้กระทั่งนวนิยายไม่ค่อยได้อ่าน แม้กระทั่งที่เขาวินิจฉัยมาลงในนิตยสาร ผมลองถามหนังสือที่ได้รับรางวัล ก็ไม่ได้อ่าน อันนี้เป็นเรื่องน่าเสียดาย แต่ก็ในรุ่นของผมนี้ ผมก็รู้สึกว่าเป็นพวกกลุ่มน้อย และบางทีมักจะโดนพูดเป็นเชิงกระเช้าเข้าแหย่ว่าเป็นพวกหนอนหนังสือบ้าง อะไรบ้าง ก็เราก็มักกันอยู่ 4-5 คน เมื่อตอนที่เรารับเข้าเตรียมจุฬาฯ พวกเราก็ชอบหาหนังสือมาแบ่งปันกันอ่านบ้าง แล้วก็เริ่มเขียนหนังสือ มีอยู่บางคนก็ชอบเขียนกลอน ถ้าถนัดไปทางเขียนกลอนก็เขียนไป คนอื่นก็ลองเขียนร้อยแก้วบ้าง ก็ไม่ใช่ว่าเขียนดีอะไรแต่มันแสดงความสนใจ พอขึ้นมาอยู่ปี 1 ของจุฬาฯ คณะสถาปัตย์ ผมแปลเรื่องสั้นจากหนังสือที่รวมเรื่องสั้นดี ๆ ของอเมริกันหรือว่าของอังกฤษ แล้วก็ทดลองส่งไปลงหนังสืออย่างสมัยนั้นก็ มีสยามสมัย ก็มีพิมพ์ไทยรายสัปดาห์ ก็บังเอิญได้ลงพิมพ์ ได้ลงพิมพ์เรื่องสองเรื่อง นอกจากนั้นได้เขียนบทความชีวิตภาวโรงแก้วๆ ของตึกสถาปัตย์ในเชิงมุขิตาธรรมลงในหนังสือรับน้องใหม่ อันเป็นเหตุที่ทำให้ผมเป็นที่รู้จักกับนิสิตรุ่นอาวุโสขึ้นไป ผมใช้ชื่อจริง นามสกุลจริง มีบางครั้งผมก็ใช้นามแฝง แต่ว่ามันก็ถามกันได้ อันนั้นก็เล่าให้ฟังว่าทำให้รุ่นพี่ที่ในคณะสถาปัตย์คนหนึ่งชื่ออาจารย์ระวี เอย์ถึงคือคุณแสงอรุณ รัตกสิกร และที่จริงยังมีอีก 2-3 คน เป็นพวกซึ่งแรกที่เดี๋ยวสนใจงานเขียนของผม มีคุณนิจ หิณูชีระนันท์ เกษม สุวงศ์ วทัญญู ณ ถลาง ซึ่งเป็นพี่ชายของคุณเอกวิทย์ ก็เห็นว่ามีเด็กปี 1 อยู่คนหนึ่งเขียนหนังสือ ก็คุณแสงอรุณเป็นคนมาทำความรู้จักด้วย แยกเข้ามาหาเลย ถามหาคนไหน คนไหนวะชื่อศิริชัย อันนี้ต้องเข้าใจว่าตามธรรมดาแล้วรุ่นผู้ใหญ่ รุ่น senior นี้ เมื่อก่อนเขาจะคล้าย ๆ กับจะถือตัวมาก เขาจะไม่มาสูงถึงกับรุ่นเด็ก นอกเสียจากว่าจะมาเพื่อออกค่า

(75) บุชนียบุคคลด้านอนุรักษ์สถาปัตยกรรมไทยในปีอนุรักษ์ศิลปสถาปัตยกรรมไทย ปี 2538

ผู้สันทนุบดีเด่นในการอนุรักษ์มรดกไทย อดีตนายกสมาคมสถาปนิกในพระบรมราชูปถัมภ์ เกิดปี 2471 ที่กรุงเทพฯ สำเร็จการศึกษาโรงเรียนวัดราชบพิธ โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา ปริญญาตรีจากคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมหา-

บัณฑิตด้านสถาปัตยกรรมศาสตร์จากมหาวิทยาลัยแคลิฟอร์เนีย สหรัฐอเมริกาศิลปดุซฎี-บัณฑิตกิตติมศักดิ์สาขาวิชาศิลปะไทย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ผู้ก่อตั้งชมรมเพื่อเชียงใหม่

สัมภาษณ์เมื่อวันจันทร์ที่ 9 ตุลาคม 2538 ณ บ้านพักที่เชียงใหม่

สั่งให้ทำโน่นทำนี่ แต่ที่จะมาแนะนำตัวแล้วก็จะมาเป็นเพื่อนด้วยนี่หายากมาก แต่ผมก็โชคดี เพราะเขาเห็นว่าเป็นคนชอบเขียนหนังสือ เขียนหนังสือใช้ได้ก็มาคุยด้วย แล้วก็คนอื่นก็มาร่วมวงด้วยเพราะฉะนั้นผมเริ่มมีเพื่อนซึ่งมีวัยวุฒิก่อนหน้าผมประมาณ 3-4 ปีหลายคน มันก็เริ่มมิตรภาพในทำนองนี้ คือผ่านทางเรื่องของความสนใจใฝ่รู้ หลายคนด้วยกัน ในคณะสถาปัตยกรรมก็มีคุณแสงอรุณ รัตกลีกร คุณเกษม สุวงศ์ ที่เอ่ยชื่อแล้ว ท่านผู้นี้ต่อมานี่สนใจเรื่องดนตรีเป็นพิเศษ แล้วเรียนเองจนกระทั่งแต่งซิมโฟนีได้ เคยส่งบทกวี คีตนิพนธ์ไปเพื่อไปชิงทุนต่างประเทศ เสียตายไม่ได้ แต่ว่าเป็นคนมีความสามารถมากทีเดียว เข้าใจเรื่องดนตรีอย่างลึกซึ้ง คุณนิจ ทัศนียะนันท์ ท่านผู้นี้เมื่อจบอายุราชการก็เป็น ผู้อำนวยการสำนักผังเมือง เป็นผู้เชี่ยวชาญด้านผังเมือง แล้วก็มีความเปลี่ยนแปลง โคมลจันทร์ เวลานี้เป็นพระอยู่ ใคร ๆ เรียกท่านอาจารย์เปล่ง เป็นเกจิอาจารย์มีผู้นับถือมาก ตอนนั้นก็เรียนสถาปัตย์อยู่ ตอนนั้นท่านสนใจทางด้านดนตรีด้วย แล้วก็เป็นผู้ออกแบบ เรียกว่านาฏกรรม ออกแบบบัลเล่ย์ให้ละครจุฬาได้เล่นมาหลายปีเลย เกษม สุวงศ์ จัดด้านดนตรี คุณเปล่ง โคมลจันทร์ ออกแบบนาฏกรรม แล้วก็ถ้าออกไปนอกคณะโดยผ่านกลุ่มนี้ก็มี อาจารย์ระวี ภาวิไล ซึ่งอยู่คณะวิทยาศาสตร์ แล้วจากคณะพาณิชย์บัณชีก็มีคุณวิลาศ มณีวัต เวลานั้นเริ่มมีชื่อเสียงแล้ว ในฐานะเป็นนักเขียน เวลานั้นคุณวิลาศ อยู่ปี 4 คณะพาณิชย์ศาสตร์และการบัญชี รู้จักกันในฐานะเป็นนักเขียนอาชีพแล้ว แล้วก็จากคณะวิศวะก็มี 1 คน คือ หม่อมราชวงศ์พงศ์เกษม เกษมศรี ซึ่งเก่งมากเรื่องอิเล็กทรอนิกส์ สมัยนั้นก็ประกอบเครื่องเอง พวกเครื่องขยายอะไรต่าง ๆ ทำเองตั้งแต่เป็นนักศึกษา แล้วก็เป็นผู้ซึ่งสนใจเพลงคลาสสิกมาก เป็นผู้รวบรวมแผ่นเสียง ซึ่งสมัยนั้นเป็นแผ่น long play มีมากที่สุดเลย เราก็ได้อาศัยไปฟังเพลงคลาสสิกที่บ้านของหม่อม โดยคุณเกษม เป็นผู้บรรยาย พูดให้เราเข้าใจว่าอันนี้เขาแต่งแล้วต้องการบรรยายถึงอะไร เพราะฉะนั้นเรา educate ซึ่งกันและกัน ได้ความรู้มาก พวกเราได้รับความรู้จากคุณเกษม สุวงศ์ มากเลยในเรื่องดนตรี โดยเฉพาะพวกเพลงคลาสสิก และจากคุณเปล่งนี่ก็เรื่องของบัลเล่ย์ต่าง ๆ นาฏกรรมต่าง ๆ

อาจารย์ระวี เพื่อนของแสงอรุณ

ที่นี้พอพูดถึง อาจารย์ระวี ที่จริงนี่แรก ๆ ที่เดียวผมไม่รู้จัก ก็มาเห็นอยู่บางครั้งว่า อาจารย์แสงอรุณ นี่มีเพื่อนมาหา เป็นคนตัวเล็ก ๆ หน้อย ทำทางอารมณ์ดี แล้วก็แต่งตัวแปลกกว่าเขา อาจารย์ระวี ตั้งแต่สมัยนั้นนี่คือนิสัยโดยทั่วไป เขาก็จะใส่เชิ้ตขาว เชิ้ตสีอะไร กางเกงก็แล้วแต่ ก็ธรรมดา แต่ อาจารย์ระวี เท่าที่ผมจำได้มักจะแต่งเหมือนกับที่เราเรียกว่าชุดตรวจการณ์เลย แทบจะทุกครั้งที่เจอกัน อาจารย์จะแต่งเหมือนกับชุดตรวจการณ์แล้วก็สีน้ำตาลหรือไม่มีสีเทา และดูไม่เหมือนนิสัย อันนี้เป็นความรู้สึกของผมตั้งแต่ตอนแรก แล้วมาพูดคุย มักจะคุยเรื่องซึ่งค่อนข้างจะหนักไปในเรื่องทางปรัชญา ตั้งแต่สมัยนั้น ค่อนข้างจะหนักไปทางปรัชญากับศาสนา พวกเรานี่คุยกันโดยมากเป็นเรื่องของศิลปะ ไม่ว่าจะเป็นสถาปัตย์ เป็นวิจิตรศิลป์หรือว่าดนตรี แต่ อาจารย์ระวี เข้ามานี่จะมีอีกมิติหนึ่ง จะเข้ามาพูดเรื่องของศาสนา เรื่องปรัชญา เรื่องความเชื่อ แล้วก็อีกอย่างหนึ่งที่ อาจารย์ เข้ามาแล้วมาเพิ่มให้วงการพวกเรา

คือเรื่องทางวิทยาศาสตร์ เรื่องฟิสิกส์ เรื่องดาราศาสตร์ เรื่องดาราศาสตร์นี้ อาจารย์สนใจมาตั้งแต่ครั้งนั้น แล้วก็สักพักหนึ่งเราก็ไปหา อาจารย์ ที่คณะบ้าง ก็ไปเห็นที่ห้องทำงานซึ่งเข้าใจว่าอาจารย์เริ่มเป็นผู้ช่วยควบคุมแล็บแล้ว โอ้โฮ เต็มไปหมดเลย ของเล่นของท่านนี่นะเป็นของเล่นที่มันจริงจัง อาจารย์ ฝนเลนส์กล้องดูดาวเอง ที่ทำให้เราทิ้ง คุยไปนั่งฝนไป ผมยังพูดกับ อาจารย์ ว่า อาจารย์ ทำแล้วมันจะใช้ได้หรือ ผมได้ยืมว่ากล้องดูดาวนี่นะ เขาต้องสั่งจากเยอรมันแล้วก็ฝนด้วยเครื่องอย่างดี อาจารย์ บอกไม่จำเป็น ถ้าคุณใจเย็นพอแล้วคุณรู้หลักค่อยฝนไป มันก็ใช้ได้จริง ๆ อันนี้มันทำให้เรารู้ว่าของหลาย ๆ อย่างนี้เราทำได้ คือเวลาไปหาอาจารย์นี้ บางทีถ้าคุยกันนาน ๆ ก็นั่งฝนเลนส์ไปคุยไป คงเป็นตอน final finish แล้ว ทำให้ผิวเรียบ แต่ผมเองตอนนั้นเชื่อครึ่งไม่เชื่อครึ่ง ยังเคยถาม อาจารย์บอกว่าได้ ๆ ไม่ต้องกลัวใช้ได้ ก็ใช้ได้จริง ๆ ตอนหลังมาประกอบแล้วก็ก็เป็นกล้องส่องทางไกลบ้าง กล้องดูดาวก็ใช้ได้ แล้วก็อีกอย่างหนึ่งที่ทำให้เราทิ้ง ในห้องทำงานของอาจารย์นี้มีรูปเขียนอีกหลายรูปซึ่งเป็นฝีมือของ อาจารย์ เอง ผมก็บอกว่า เอ๊ะ อาจารย์ เล่นรูปเขียนด้วยหรือ ก็หัวเราะ บอกว่า “เอาสิ คุณจะมาดูหรือไง พวกคุณจะมาดูวาดเรื่องศิลปะหรือ ผมก็เขียนได้” อาจารย์ระวี เขียนรูปดีด้วยนะ แล้วเอาความรู้ทางวิทยาศาสตร์มาผสมเพราะว่าผมไปดูแล้วรูปสีน้ำแต่เขียนออกมาเป็นทำนองสีน้ำมัน ผมก็บอกอาจารย์ อาจารย์ ไหนบอกว่าใช้สีน้ำนี่มันสีน้ำมัน อาจารย์ บอก “ผมผสม retarder ผมมีตัวยาผสมเข้าไปสีน้ำจะแห้งช้า ผมจะเล่นยังไงก็ได้” ซึ่งจริงอย่างที่อาจารย์ว่าโดยนำความรู้ทางวิทยาศาสตร์มาประยุกต์ เขียนรูปอยู่ในห้องแล็บของอาจารย์ วางที่โน่นที่นี้ เพราะฉะนั้นงานอดิเรกของอาจารย์เยอะแยะหลายอย่างเลยเป็นคนที่น่าสนใจอะไรรอบด้าน เป็นคนที่น่าสนใจ แล้วก็คุยกันก็เรื่องต่าง ๆ คุยได้สารพัดเรื่อง

เกิดชมรมวันเสาร์

สภาพการพูดคุยเสวนาแบบลาลองพาไปสู่ความเห็นที่เห็นว่า हमเราเจอกันบางที่คุยกันไม่ทันใจ นัดกันดีกว่า นัดคุยกันวันที่ว่างกัน ก็เกิดชมรมวันเสาร์ ซึ่งพวกที่เอ่ยชื่อมาแล้วส่วนใหญ่ก็จะมากัน บางครั้งเราก็เชิญคนนอกมาบรรยาย แรกทีเดียวนี่พูดกันเองก่อน ตอนหลังก็บอกว่าน่าจะชวนใครที่เขารู้มากกว่าเรา มาพูดให้เราฟัง มาเป็นวิทยากร เป็นพระกัมมีย์ เป็นผู้รู้ ผมจำไม่ได้ละเอียด ตอนนี่ อาจารย์ระวี อาจจะจำได้ดี แล้วผมเองไปร่วม 4-5 ครั้ง แล้วต่อมามันห่างไปยังไงก็ไม่ทราบ ผมก็ไม่แน่ใจว่าชมรมวันเสาร์อยู่ได้นานเท่าไร แต่เข้าใจว่าไม่นานนัก เพราะว่าไม่ช้าแต่ละคนก็จบการศึกษาแล้วก็แยกย้ายไปทำงาน ทำให้การพบปะสลายไปเอง ช่วงนั้นผมจะอยู่ราว ๆ ปี 3 ผมนี้จะตกปี 2 ซ้ำปีสองอยู่สองปี เพราะผมทำกิจกรรมนอกหลักสูตรมาก เพราะฉะนั้นมันควรจะเป็นราว ๆ 2489, 90 หรือ 2490, 91 เพราะว่าจำได้ว่าบางคนจบไปแล้ว แล้วก็มา แต่พอมาแล้วก็จะเริ่มหายกันไป ชมรมวันเสาร์ใช้ที่คณะวิทยาศาสตร์ พอเริ่มจัดผมก็จำได้ว่าไม่ได้ใช้ที่คณะสถาปัตย์ไปใช้ที่คณะวิทยาศาสตร์ อาจารย์ระวี เป็นคนจัดเรื่องสถานที่ แล้วก็ผมเข้าใจว่า อาจารย์ จะเป็นคนแนะนำเรื่องวิทยากรแล้วก็ติดต่ออะไรต่าง ๆ

พบหนังสือ The Prophet

อาจารย์ระวี เป็นคนทำอะไรต่ออะไรเก่ง ผมก็ลืมไปแล้วหลายเรื่องจากสมัยที่เรียนจุฬาฯ วันหนึ่งเมื่อสัก 4 ปี ก่อนอาจารย์ ขึ้นมาเชียงใหม่แล้วก็ไปเยี่ยมน้องชายที่อยู่ เทคนิคหน้า มช. แล้วก็มาเจอกันแล้วก็พูดกันยังไม่รู้ อาจารย์ระวี บอกว่าจำได้ไหมศิริชัย คุณเป็นคนแนะนำให้ผมอ่านหนังสือ The Prophet ของคาลิล ยิบราน ผมก็บอกว่า ผมลืมไปแล้วนะ อาจารย์บอกว่า ผมก็ลืมได้ไง คุณนี่มาบอกผม บอกว่าไปเจอหนังสือดีเล่มหนึ่ง แล้วก็ให้ผมไปเอามาอ่านจากหอสมุดกลาง คือหนังสือ The Prophet คือผมกับเพื่อนอีก 2-3 คนนะ เป็นพวกบ้าหนังสือ ถ้าว่างเมื่อไหร่ก็ไปหอสมุดกลาง แล้วก็เข้าไปค้นเองเลย คือ บรรณารักษ์ไม่ค่อยชอบพวกเรานัก เราระอากักระบบบรรณารักษ์ที่นั่น คือถามอะไรก็ไม่รู้เรื่อง แล้วบางทีเราอยากเห็นหนังสือจริง เราถึงตัดสินใจได้ว่าเราจะยืมหรือไม่ยืม เขาไม่ยอมให้เราเข้าไปที่ตู้หนังสือ แต่บางทีเราก็ต้องเข้าไปดู ผมก็ไปเห็น The Prophet แล้วก็ลองเปิดอ่านดู หนังสือนี้เข้าท่า แล้วก็มีการประกอบ เขาบอกว่าผู้แต่งเป็นผู้เขียนภาพด้วยเพราะว่ายิบรานก็เป็น artist แกเรียนศิลปะที่ปารีสทั้ง ๆ ที่แกเป็นคนอาหรับ ผมก็เลยยืมมาอ่านและตั้งใจมากเลย ตอนนั้นยังไม่มีการรู้จัก ผมก็อ่านแล้วก็ให้เพื่อน 2-3 คนอ่าน แล้วผมก็คุยกับ อาจารย์แสงอรุณ อาจารย์แสงอรุณก็ไปอ่าน แล้วก็ในระหว่างการสนทนาคราวหนึ่งที่ อาจารย์ระวี อยู่ด้วย ผมก็พูดถึงเรื่องนี้ อาจารย์ระวี ก็ไปเอามาอ่านแล้วตั้งใจมาก แล้วก็แปล อาจารย์ระวี แรกทีเดียวไม่ได้แปลทั้งหมด แปลบางตอนแล้วเอาไปลงในหนังสือ คนก็ตั้งใจกันแล้วต่อมา อาจารย์ ก็เลยแปลทั้งหมด แล้วแปลได้ดีมาก ผมอ่านแล้วผมไม่ได้แปลก็เที่ยวบอกคนนั้นคนนั้นไป ดีนะหนังสือเล่มนี้ ตอนนั้นผมเริ่มอ่านหนังสือประเภทเป็นกวีนิพนธ์ด้วยแล้วก็เป็นปรัชญาด้วย คือเราเริ่มจากง่ายก่อน คือ Omar Khayyam ผมชอบมากเลย และตอนมาช่วยเขาทำละครจุฬา ตอนนั้นยังไม่ได้เป็นนายกชุมนุมละคร ก็ทำบท แล้วคุณเกษม สุวงศ์ ก็จัดดนตรีประกอบ คุณเปล่งนี่ก็จัดนาฏกรรมประกอบเป็นละครใหญ่ของจุฬา เพราะว่าเราตั้งใจตั้งแต่เราอ่านฉบับภาษาอังกฤษ แล้วก็ฉบับที่กรมราช แปล ซึ่งก็เป็นกวีนิพนธ์ไทยที่ดีมาก เรามาแปลงเป็นละครเวที อันนั้นก็สนุก ก็อ่านหนังสือประเภทนี้มาเรื่อย การที่ได้รู้จัก อาจารย์ระวี นี้ เราก็ได้อะไรจากท่านเยอะ เป็นคนที่อ่านมากทางด้านปรัชญา นอกจากปรัชญาตะวันออกแล้วปรัชญาตะวันตกก็อ่านเยอะ บางทีเอ่ยขึ้นมาเราก็ถึง พูดถึง Kierkegaard ซึ่งเราเคยได้ยินผ่าน ๆ แล้วก็บอกเข้ามั้นดียังไง Kierkegaard คิดอย่างไร อาจารย์ก็พูดได้ อธิบายได้ แนวคิดเป็นยังไง Immanuel Kant, Arthur Schopenhauer เราเอามาถกกัน คือพวกเรา 6-7 คน ถ้าเวลาเรานั่งพูดกันมันเพลิน แล้วคนอื่นผ่านมา ฟังได้ 5 นาทีแล้วก็ผ่านไป บอกให้พวกนี้มันพูดอะไรกันก็ไม่รู้

บรรยากาศของการแสวงหาความรู้ของนักศึกษาปัจจุบันกับสมัยก่อน

ผมว่าเดี๋ยวนี้อันนี้มันมีเหมือนกัน แต่ธรรมชาติหรือว่าเป้าหมายมันเปลี่ยนไป เวลาที่เราจะเห็นว่ามันเกิดกลุ่มนักศึกษาที่ทำเรื่องสิ่งแวดล้อม ศึกษาเรื่องการเมือง เรื่องสิทธิต่าง ๆ แล้วถ้าหากเราจะนึกเทียบไปอย่างนั้นก็ได้อีก แต่สมัยนั้นนะ ผมเคยบอกตามตรง ผมเคยพูดหลายที่แล้วว่าสมัยที่ผมอยู่ในมหาวิทยาลัย ความรู้สึกด้านการเมืองมันเกือบจะไม่มีเลย ตัวของผมเองก็ดีหรือว่าผมมองไปในแวดวงเพื่อนผมที่รู้จัก เรื่องที่เราคุยกัน 6-7 คน 10 คน เราเกือบไม่ได้พูดกันเลยเรื่องการเมือง แต่เราจะไปพูดเรื่องพวกอื่น เป็นเรื่องศิลปะ เรื่องปรัชญา มาเทียบ

กับเดี๋ยวนี้อันนี้ผมไปพูดกับพวกเอ็นจีโอหรือนักศึกษา ผมก็ว่าแปลกนะบทบาทของสังคมมันอาจจะต่างกัน เดี๋ยวนี้อันนี้คนหนุ่มคนสาวนี่ เขาจะพูดมากเลยเรื่องสิ่งแวดล้อม เรื่องธรรมชาติ เรื่องอะไร แล้วก็มีการรวมกลุ่มกันคิด แล้วก็ออกไปปฏิบัติการ ไปชูป้าย ไปทำอะไร อันนี้เราจะถือก็ได้ว่าเป็นการรวมกลุ่มในบริบทที่ต่างเวลา แต่ในลักษณะที่อย่างที่ผมเคยเกิดกับพวกผม ผมว่ามันก็ยังเป็นของมีค่าอยู่ แต่ว่าสังคมสมัยนี้ หนึ่งคือคนอ่านหนังสือน้อย คนที่พูดคุยกันก็น้อยลง โทรทัศน์มันดึงเวลาของเราไป คือ โทรทัศน์มันดึงเวลาไปหลายสิบเปอร์เซ็นต์เลยในหนึ่งวัน นอกจากเวลาแล้วนี้ มันเปลี่ยนวิธีคิด วิธีรับความคิดของเราเปลี่ยนไปมากเหลือเกิน การที่เราจะฟังคนอื่นพูด พูดกันอย่าง ผมพูดกับอาจารย์ มันเป็น 2 ทาง ในขณะที่เรานั่งหน้าจอโทรทัศน์มันทางเดียว เราไม่มีทางร่วมนะ ไม่ว่าจะเป็นรายการที่เค้าพยายามจัดอย่างดีแล้ว อย่างรายการมองต่างมุมก็ดี มันเป็นการจัดแล้วทั้งนั้น เราไม่มีทางเข้าร่วม เพราะฉะนั้นจะโทรศัพท์ทำอะไรไป มันไม่ทันการณ์ ไม่เหมือนกับที่เรานั่งมองกัน แล้วก็เห็นสีหน้ากัน แลกเปลี่ยนกัน ความรู้สึกนี้มัน มันไม่มีอีกแล้ว มันเปลี่ยนไปเหลือเกินในช่วงอายุของผมที่ผ่านมา 30-40 ปี เพราะฉะนั้นเราอาจจะคาดหวังอะไรอีกไม่ได้แล้วอย่างนั้น ในคนรุ่นใหม่เขาก็อาจจะปฏิบัติสัมพันธ์อะไรกันขึ้นต่างออกไป

ในกลุ่มที่ท่านอาจารย์สนทนากัน มีการถกเถียง ไม่เห็นด้วย คัดค้าน ขัดแย้ง มีหรือไม่

ชนิดที่ขัดแย้งกัน ไม่ค่อยเห็นด้วยเลย คงไม่ถึงกับมี โดยมากที่เรามาเจอกัน เรามักจะมีคล้าย ๆ มีศรัทธาซึ่งกันและกันอยู่ เป็นพื้นอยู่ อันนี้พอเราฟังเรื่องอะไรที่แปลกออกไป มันก็จะมี 2 อย่าง อย่างหนึ่งก็คือเราจะถามเดี๋ยวนั้น แล้วก็เชื่อหรือไม่เชื่อ ก็เป็นเหมือนอย่างกับว่าวิจารณ์ญาณของแต่ละคน แต่ไม่มีถึงกับค้านว่า ใช้ไม่ได้ ไม่มี หรืออีกอย่างหนึ่งก็เก็บไปคิดหรือไม่ก็เก็บไปนึกว่าหมอนี่ไม่รู้เรื่อง แต่ก็เราคิดอย่างไรเราก็ว่าของเราไป แต่ว่าไม่ถึงกับโต้เถียง ไม่เคยมี มีบางครั้งก็มีกระเข้ากันบ้าง อย่างผมนี่นะ บอกตรง ๆ เลยเรื่องศาสนาด้วยจิตใจนี้ ผมคิดว่าผมเข้าใจแต่ผมใช้คำพูดไม่ถูก ผมใช้คำพูดไม่เป็น ศัพท์พระบ้าง อะไรบ้าง บางทีในที่ประชุมในชมรมวันเสาร์ ผมพูดไป แล้วผมก็ใช้คำไม่ถูก อ.ระวี ก็หัวเราะ แล้วก็บอกไม่ใช่ ต้องอย่างนี้ซิ แล้วก็แก้กันไป มันไม่มีอะไร คือมันเป็นแบบเพื่อน

อีกอย่างหนึ่งคนอย่าง อ.ระวี นี้ อย่าง หม่อมพงศเกษม นี้ เค้ามาจาก discipline ซึ่งมันต่างจากของเรา ของเรามันหนักไปทางศิลปะ ส่วนเขามาจากทางวิทยาศาสตร์ เสร็จแล้ว

โดยที่เราไม่รู้ตัว เรายังเข้าไป เรามาหนักย้อนที่หลัง ผมมาหนักย้อนนะ คือ ผมรับความเข้าใจทางด้านวิทยาศาสตร์ และด้านวิศวะเข้าไปมากมายเลย ซึ่งต่อมาพอผมมากระทบข่าวเรื่องเกี่ยวกับทางด้านวิทยาศาสตร์ มาอ่านบทความ ผมเข้าใจง่ายขึ้นเพราะผมเคยฟัง อ.ระวี พูดมาก่อน อย่างน้อยเรารู้หลักการ ความเป็นมาเป็นไปอย่างไร เขาคิดอย่างไร อันนี้ช่วยมากเลย ช่วยมากกว่าที่เราเรียนในคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ สอนวิศวะโครงสร้าง เราเรียนวิทยาศาสตร์เบื้องต้นมาตั้งแต่มัธยม แต่เราไม่เข้าใจจริง ๆ มันเป็นบทเรียน แต่พอเราฟังเพื่อนเราพูด เราเข้าใจอะไรมากขึ้นเยอะ จะเห็นว่าเป็นประโยชน์มาก เพราะฉะนั้นมันจะทำให้ความคิดเราก่อนข้างจะเป็นในระบบ Interdisciplinary อย่างที่มันควรจะเป็น อันนี้ดีมากเลย

แต่คิดว่ารุ่นผมที่มันขาดมิติทางการเมือง ตอนนั้นเกิดมีคณะรัฐศาสตร์แล้ว ในจุฬาคณะผมขึ้นปี 2 ก็เริ่มเปิดคณะรัฐศาสตร์ แต่เราไม่มีเพื่อนจากคณะรัฐศาสตร์ มันจะเจอกันในสนามฟุตบอล ไปพาดแข้งกันเท่านั้น แต่ว่าไม่เคยมีเพื่อนมาร่วมเสวนาจากคณะรัฐศาสตร์ เพราะฉะนั้นเราจะขาดมิตินี้ไป และผมเชื่อว่ารุ่นแรก ๆ ก็ยังไม่รู้เรื่อง เดียวนี้ผมว่ามิติทางด้านรัฐศาสตร์ การเมืองนี้ ค่อนข้างจะมากโดยได้รับรู้จากสื่อมวลชน จากการประชุมสภาจากอะไรต่าง ๆ อันนี้เป็นส่วนดีอย่างหนึ่ง แต่สมัยผมนี้ไม่มี

เสรีภาพทางปัญญาไม่ต้องพึ่งพา seniority

ในกลุ่มเราผมไม่เคยมีความรู้สึกเรื่อง seniority เข้ามาเลย เรารู้จักกัน เรานิยมกันอะไรต่าง ๆ เพราะเรื่องของความชอบ ความสามารถ ไม่เคยมีเรื่องอาวุโสเข้ามาเกี่ยว ในสมัยที่ผมเรียน ในคณะวิศวะ เรื่องของ seniority เป็นเรื่องที่เข้มงวดมาก แล้วก็แสดงออกมาก แล้วที่จริงก็ในสถาปัตย์ก็มี แต่ผมอยากจะบอกว่าเป็นการเอาอย่างวิศวะ ผมเองกับพวก 4-5 คน พวกที่ชอบอ่านหนังสืออะไรต่าง ๆ แล้วก็บังเอิญทางนักศึกษาผู้ใหญ่ลงมาทางเราก็มีกลุ่มซึ่งหมั่นไล่เรา มีพวกอื่นซึ่งดูไปแล้ว เรียนก็เรียนไม่เก่ง ความสนใจอะไรต่าง ๆ ก็แคบ แต่เขาก็หมั่นไล่ เห็นว่าพวกนี้ชอบดีเสมอผู้ใหญ่ เพราะฉะนั้นก็พอเราไปห้องสมุดอะไรต่างก็มีอยู่ตอนเมื่อผมอยู่ปลายปี 1 จะโดนหัวหน้าเชียร์ประจำคณะเรียกไปถาม บอกว่าพวกนี้มันยังงัยกันวะ เวลาที่ว่างเรียนเคยบอกไว้ว่าต้องไปซ้อมเพลงเชียร์ มันจะเข้าหน้ากีฬาแล้ว ไปไหนกันเราก็บอกเราไปห้องสมุด อ้อไปจับเด็กอักษรสิ ผมบอกไม่ใช่ เราไปอ่านหนังสือ เขาบอกว่าไม่ได้ต้องมาซ้อมเพลงเชียร์ ไม่รักคณะระวังนะจะ โดนโยนน้ำ เราโดนชู้แบบนี้ 2-3 ที แล้วก็ตามไปดูเรา ก็บังเอิญเพื่อนผมคนหนึ่งในชุดที่ชอบไปห้องสมุด เขารูปหล่อก็ไปมีเพื่อนผู้หญิงที่อักษรอะไรต่าง ๆ ก็ไปเจอเพื่อนคนนี้ไปหัดเตะบอลให้เด็กอักษร รุ่งขึ้นวันนั้นได้เรื่อง เรียกทั้งหมดเลย ทั้งกลุ่มเลย นี่ว่าไงเมื่อวานนี้ควรจะอยู่ซ้อมहनอยตันไปจับผู้หญิงคณะอักษร มีมารายงาน จะจับเราโยนน้ำ เราก็รีบบอกไปถึงข้างบน คุณแสงอรุณตอนนั้นอยู่ปี 4 บอกว่าแยะแล้ว พวกนี้จะเอาเรื่อง คุณแสงอรุณกับเพื่อน 2-3 คน ซึ่งอยู่ปี 4 เพราะว่าพวกที่จะเอาเรื่องเรานั้นอยู่ปี 3 เราต้องเอาปี 4 สั่งระงับไม่ทันโดน ระบบนี้มันมีอยู่ก่อน ระบบซึ่งมันแสบจะแยะมันไม่มีเหตุผล ไม่มีอะไร แล้วเป็นเรื่องอยากจะแบ่ง แล้วก็อิจฉา คนที่ว่าไม่ยอมตามเขา ถือว่าเป็นพวกที่ไม่เอาพวกพ้อง ก็เขามีวิธีต่าง ๆ เช่น มีต้นก้ามปูที่หน้าคณะวิศวะแล้วก็มีการมีมาหินอยู่ 2-3 ตัว ที่นี้ senior เท่านั้นที่จะนั่งได้ สำหรับที่จะนั่งคอยแขว่นักศึกษาอักษรศาสตร์ที่

เดินผ่าน พูดจาอะไรต่างๆ นักศึกษาที่ต่ำกว่าปี 3 นั่งไม่ได้ ถ้าใครไปนั่งบ๊ีบนะครับ มีสิทธิ์โดนลงโทษ ซึ่งแน่นอนจะ silly คือ ถ้านักศึกษาคนไหน ไม่เล่นกีฬา ไม่ร่วมเชียร์กีฬา เวลาเขาจัดไปเที่ยวหรืออะไร ไม่ได้ร่วมไป ก็โดนเพ่งเล็ง พวกที่ popular จะเป็นพวกกีฬา นักเล่นกีฬา พวกนี้จะเด่นในคณะ จะ popular แล้วก็มีสิทธิ์พิเศษอะไรบางอย่าง รวมไปถึงการที่จะมีคนช่วยเรียนหนังสือ ทำการบ้านให้ มีครบเรารู้ ๆ เลย หลายคนซึ่งเรียนไม่เก่ง แต่ว่าไปเล่นกีฬา ไปเป็นประธานเชียร์ เป็นอะไรต่ออะไร เสร็จแล้วก็มียุเพื่อนช่วยทำงานให้เป็นระบบเกื้อกูลกัน

ที่เราพูดถึง 6-7 คน ที่เรามาพบปะกันวันเสาร์อะไร เรามีอะไรที่อาจจะเรียกรวมกันได้ อย่างหนึ่ง ภาษาฝรั่งเค้าเรียกว่า Intellectual curiosity มีความสนใจใฝ่รู้ทางปัญญา มันเป็นเรื่องที่ไม่รู้ว่ามันเกิดขึ้นมาได้ยังไง แต่พอมันเกิดมาแล้ว ไม่มีอะไรไปหยุดมันได้ เราก็อยากรู้ไปหมด อันนี้ก็อยู่ที่ว่าหนึ่งก็คือ สิ่งแวดล้อม สิ่งแวดล้อมมันหมายถึงทางด้านกายภาพ ด้านสังคม ครอบครัว แล้วก็เพื่อน เรื่องเพื่อนี่สำคัญมากเลยโดยเฉพาะในวัยตั้งแต่มัธยมถึงชั้นอุดม ถ้าเราเผชิญไปอยู่ในกลุ่มคนที่มีความสนใจใฝ่รู้เหมือนๆ กัน อาจจะต่างสาขาอย่าง วิศวกรรมศาสตร์ แต่พอพูดกันแล้วรู้ว่าคนนี่อยากรู้พอๆ กันก็มาเสวนากัน ความไม่รู้กับความที่เรารู้ เราก็มาพูดกัน มันดีกว่าอยู่คนเดียว

อาจารย์ระวีกับตำแหน่งบริหารและเรื่องการเมือง

ผมไม่ทราบว่าจะใจที่จะหลีกเลี่ยงหรือเปล่า หรือว่าเพราะธรรมชาติของอาจารย์เองนี้เลยทำให้ฝ่ายบริหารไม่เอา ท่านไปก็คงจะทำให้วังแตก อาจจะทั้ง 2 อย่าง ก็ได้ที่อาจารย์รับมาทำเรื่องธรรมสถาน เป็นประโยชน์มากที่สุด หายากนะ คนที่เรียนวิทยาศาสตร์ เป็นอาจารย์วิทยาศาสตร์ แต่แล้วมาเป็นผู้อำนวยการธรรมสถาน คือแม้กระทั่งในประเทศไทยไหนๆ ดูไป

หลายๆ ประเทศ คือมันไม่น่าจะเป็นไปได้แสดงให้เห็นความเข้าใจกว้างขวาง ลึกซึ้งพอที่จะทำงานนี้ได้

แต่ก็เป็นที่น่าสังเกตนะ คนที่มีความรู้และก็มีคุณธรรม บางทีในสภาพการเมืองที่มีปัญหาแล้วก็อาจจะเลือกที่จะเข้าไปเกี่ยวข้องในลำดับไหน เวลานี้เราเห็นคนอย่างหมอประเวศ หุ่มตัวเข้าไปมากทีเดียว ซึ่งก็มาดูอย่าง อ.ระวี มีความรู้มีคุณธรรมอะไรต่าง ๆ แต่ถ้าจะถามทำไมไม่ทำอย่างคุณหมอประเวศ มันก็คือคงไม่ยุติธรรมเหมือนกันที่ว่า ทำไมคนหนึ่งทำอีกคนไม่ทำ ถ้ามีทางที่จะเลือกปฏิบัติได้ เป็นเสรีภาพและขณะเดียวกันก็ในแง่ที่จะช่วยแก้ไขปัญหา มันก็ทำได้ ผมว่ายังมีอีกเยอะคนที่อยู่ในฐานะอย่างนี้ ที่เลือกที่จะทำโดยไม่ต้อง expose ตัวเองมากเกินไป บางทีอาจจะนึกถึงได้ว่าถ้าเข้าไปอย่างนั้นแล้วตัวเองทำไมได้ถนัดนัก มันฝืนกับธรรมชาติตัวเอง

อาจารย์ระวี⁽⁷⁶⁾

ศ. วิชัย หโยดม⁽⁷⁷⁾

ผลออกไปนิดเดียว ทราบว่าอาจารย์ระวี อายุ 60 แล้ว ผมยังสามารถนึกภาพเมื่อเข้ามาเป็นนิสิตและได้รู้จักอาจารย์ระวีซึ่งคงจะเพิ่งเป็นอาจารย์ได้หนึ่งปี

อาจารย์ระวี มีความสนิทสนมเป็นกันเองกับนิสิต เช่นเมื่อนิสิตจัดแสดงละครและขอความช่วยเหลือก็ร่วมมืออย่างแข็งขัน ต่อวงจรไฟฟ้าง่าย ๆ เพื่อหรีไฟบนเวที หรือช่วยจัดฉากเมื่อต้องใช้ไฟฟ้าแรงสูงประกอบกับผีดิบ เวลามีกิจกรรมเผยแพร่ความรู้แก่คนภายนอก ก็จะมีอาจารย์ระวีเป็นตัวจักรสำคัญและมีนิสิตมาร่วมช่วยงานอย่างเต็มใจเสมอ เท่าที่จำได้มักจะเป็นการดูดาวด้วยกล้อง อาจารย์ระวีมีความสนใจดาราศาสตร์มานานแล้ว และเป็นผู้ริเริ่มให้มีการสอนดาราศาสตร์ในภาควิชาฟิสิกส์จนถึงขั้นปริญญาโท งานวิจัยของนิสิตเป็นเรื่องเกี่ยวกับดวงอาทิตย์ซึ่งอาจารย์ระวีมีความเชี่ยวชาญมาก ในปัจจุบันก็ยังเป็นผู้กว้างขวางในกลุ่มนักดาราศาสตร์ เป็นนายกสมาคมดาราศาสตร์ และเมื่อมีปรากฏการณ์ใดในท้องฟ้า ไม่ว่าจะเป็ดาวหางหรือดาวไร้หาง ทางหนังสือพิมพ์มักจะมีถึงอาจารย์ระวี และมาขอคำอธิบายเพื่อไปทำข่าวปกติอาจารย์ระวีเขียนบทความหรือเขียนหนังสือว่าด้วยเรื่องซึ่งไม่เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์เป็นส่วนใหญ่ แต่ก็ได้เขียนหนังสือเกี่ยวกับดาราศาสตร์ไว้เล่มหนึ่งเมื่อไม่นานมานี้

นอกจากดาราศาสตร์ อาจารย์ระวีเคยสนใจด้านอิเล็กทรอนิกส์มาก ได้สร้างเรือบังคับด้วยวิทยุนำไปเล่นแสดงที่สวนลุมพินี เมื่อ 30 กว่าปีมาแล้ว ในสมัยที่ คนไทยยังไม่ใคร่รู้จักคำว่าสายฟ้า อาจารย์ระวีได้ประกอบวงจรเครื่องเสียง และเปิดเพลงคลาสสิกให้นิสิตฟังเวลาเที่ยง นอกจากนั้นเคยจัดเป็นชมรมเพื่อศึกษาการประกอบวิทยุ โดยมีข้าราชการ และนิสิตที่สนใจมาเรียนกับอาจารย์ระวี ในวันอาทิตย์ ใช้ห้องในตึกเคมีโดยไม่ได้ขออนุญาตจากอาจารย์แถบ วันหนึ่งอาจารย์แถบมาพบเข้า เลยไม่อนุญาต

อาจารย์ระวีมีความรู้ภาษาอังกฤษดีตั้งแต่ยังไม่ได้ไปต่างประเทศ จึงอ่านหนังสือได้อย่างกว้างขวาง ในสมัยนั้น หนังสือภาษาไทยมีน้อยเกี่ยวกับวิชาการต่าง ๆ เนื่องจากสนใจในวิชาการอย่างกว้างขวาง และมีสติปัญญาดี อาจารย์ระวีจึงมีความเชี่ยวชาญหลายด้าน ทางด้านศาสนาก็มีความรู้เกี่ยวกับศาสนาต่าง ๆ อย่างดี รู้ทางศิลปะ ปรัชญา แปลบทกวีที่โด่งดังเป็นภาษาไทยหลายบท ซึ่งผมเองแม้อ่านภาษาไทยแล้วก็ยังไม่ถึง ล่าสุดนี้อาจารย์ระวี

(76) บทความในหนังสือ “เนื่องในวาระครบเกษียณอายุราชการของศาสตราจารย์ ดร.ระวี ภาวิไล ผู้เป็นครู-นักวิจัย-นักปรัชญา” ภาควิชาฟิสิกส์ คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ตุลาคม 2529. หน้า 5-6.

(77) อดีตคณบดีคณะวิทยาศาสตร์ (2518-2526) และหัวหน้าภาควิชาฟิสิกส์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เคยเป็นหนึ่งในสมาชิกชมรมวันเสาร์ เมื่อครั้งเป็นนิสิตคณะวิทยาศาสตร์ จุฬาฯ

เขียนเกี่ยวกับเจตสิกและจิตซึ่งผมอ่านไม่รู้เรื่องตามเคย คล้ายกับพ่อครัว อ่านตำราแคลคูลัสแล้วก็รู้สึกหัวเท่านั้นเอง ผมเคยเห็นอาจารย์ระวีเมื่อตอนหนุ่มหีบขอลักขาवादไปวาดมาบนกระดานสีดำ ประมาณครึ่งชั่วโมงได้รูปดวงจันทร์ครึ่งซีก มีผิวขรุขระแบบเดียวกับที่เห็น

หรือถ่ายภาพจากกล้องดูดาว นับว่าอาจารย์ระวีเป็นผู้มีพรสวรรค์สามารถหาความสุขได้จากของดีหลายอย่างในโลก ไม่ว่าจะเป็น พระธรรม บทกวี ภาวवाद ดนตรี หรือวิทยาศาสตร์ก็ตาม

เมื่อนานมาแล้ว อาจารย์ระวีจัดชมรมซึ่งมีสมาชิกประมาณ 10 คน เพื่อสนทนาทางศาสนา ปรัชญา เป็นการเสริมความรู้ซึ่งกันและกัน มีการเชิญผู้ทรงคุณวุฒิมาเล่าเรื่องที่นัดให้ฟัง แล้วก็ซักถามกันอย่างกว้างขวาง เช่นถามทางคริสเตียนว่า ที่ว่าพระเจ้าสร้างโลก เมื่อประมาณ 2000 ปี ก่อนนี้ แต่ทำไมกระดูกไดโนเสาร์จึงมีอายุหลายล้านปี หรือเชิญสวามีอะไรจำไม่ได้เสียแล้วมาบรรยายเรื่องเอกภพแบบฮินดู คงโดนถามเสียเหนื่อย วันต่อมาจะไปรับมาบรรยายต่อ ท่านไม่มาเสียแล้วบอกว่าป่วย นอกจากนี้อาจารย์ระวียังเคยจัดให้โหราและนักดาราศาสตร์มาอภิปรายกันเกี่ยวกับการทำนายทายทัก ปรากฏว่าโหราบางคนฟังแล้วโกรธ

เกี่ยวกับไสยศาสตร์โดยทั่วไป รู้สึกว่าอาจารย์ระวีวางตัวกลาง ๆ บางกรณีก็ค้าน เช่นการปิดตาเดินได้ แต่บางทีก็คุยเรื่องผีป่าที่เขาเขี้ยวเมืองชลฯ หรือคุยเรื่องยันต์ว่า มีความพิสดารอย่างไรบ้าง

บรรณานุกรม

งานของ ศ.ดร.ระวี ภาวิไล

การศึกษาเพื่ออยู่เย็นเป็นสุขและบทความอื่น ๆ จัดพิมพ์ในโอกาสงานฌาปนกิจคุณพ่อวัน ภาวิไล, ทิพยเนตรการพิมพ์ เชียงใหม่ 2526.

คุณลักษณะในอุดมคติทางจริยธรรมของบุคคล จากศาสนาที่สำคัญของโลก นักปรัชญาและเมธี ทั้งทางตะวันตกและตะวันออก ตลอดจนนักปรัชญา นักคิดและนักการศึกษาของไทย โครงการวิจัยและสัมมนาเรื่องจริยธรรมในสังคมไทยปัจจุบัน คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ โดยได้รับความสนับสนุนจากโครงการพัฒนาสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวกับการศึกษา, กรุงเทพฯ 2527.

คุณค่าชีวิต พิมพ์ครั้งที่ 7 สำนักพิมพ์ผีเสื้อ, กรุงเทพฯ 2538.

คำนำ ในหนังสือ พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์ พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จัดพิมพ์ 2535.

จามจุรีฉบับรวมทัศนคติ พิมพ์ครั้งที่ 1 หน่วยเผยแพร่ทัศนคติกลุ่มก้าวหน้า จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 15 มกราคม 2516.

ชีวิตดีงาม พิมพ์ครั้งที่ 2 สำนักพิมพ์ผีเสื้อ, กรุงเทพฯ 2537.

นโยบายทางวิทยาศาสตร์ของชาติและการศึกษาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี วารสารวิทยาศาสตร์ ปีที่ 27 เล่มที่ 1, มกราคม 2516.

บทนำ ในหนังสือ สूरียุพราคาเต็มดวงในประเทศไทย 24 ตุลาคม 2538 พิษิต อภิธานต์ บรรณาธิการ สมาคมดาราศาสตร์ไทย, กรุงเทพฯ 2538.

บุปผชาติแห่งชีวิต พิมพ์ครั้งที่ 3 สำนักพิมพ์ผีเสื้อ, กรุงเทพฯ 2537.

ปัญหาทางสังคมและวัฒนธรรมของเทคโนโลยีทางการแพทย์ พฤติกรรมสุขภาพ, ทวีทอง หงส์วิวัฒน์และคณะ บรรณาธิการ จัดพิมพ์โดยข่ายงานวิจัยสุขภาพ ศูนย์ประสานงานทางการแพทย์และสาธารณสุข กระทรวงสาธารณสุข 2533.

พระบรมสารีริกธาตุที่พิพิธภัณฑ์สถานกรุงนิวเดลี นิตยสารสมาธิ ปีที่ 3 ฉบับที่ 32, มิถุนายน 2531.

พุทธศาสนาในทรรศนะทางวิทยาศาสตร์ บทความบรรยายในการประชุมวิชาการของมูลนิธิส่งเสริมการแลกเปลี่ยนความรู้ทางพระพุทธศาสนาเพื่อเฉลิมพระเกียรติ ครั้งที่ (64) 4/2536.

เพลงพินิจเรื่องชีวิต พิมพ์ครั้งที่ 4 สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, กรุงเทพฯ 2537.

รู้สึกนึกคิด พิมพ์ครั้งที่ 2 สำนักพิมพ์ผีเสื้อ, กรุงเทพฯ 2537.

ศาสนากับปรัชญา พิมพ์ครั้งที่ 3 สำนักพิมพ์ผีเสื้อ, กรุงเทพฯ 2536.

สาธนา : ปรัชญานิพนธ์ของระพีพรนาถ ฐากร อนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ ม.ล.หญิง สุหรัาย ภาวไล, บริษัทบริการทองจำกัด จัดพิมพ์ ปทุมวัน พระนคร 2508.

อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่ สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, กรุงเทพฯ 2536.

อุดมคติการศึกษาสมบูรณ์ ธรรมะกับการอยู่เย็นเป็นสุขและการศึกษาสมบูรณ์ วารสารศึกษาศาสตร์ปริทัศน์ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ปีที่ 4 ฉบับที่ 3, 2530.

อุดมคติและแนวทางการศึกษาที่สอดคล้องกับสภาพความเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมและเอกลักษณ์ของบ้านเมืองไทย ในหนังสือ บนเส้นทางแสวงหาโฉมหน้าใหม่ของการศึกษาไทย, ชุมนุมทางวิชาการ กรมสามัญการศึกษา พิมพ์ครั้งที่ 2 โรงพิมพ์พิมพ์เนค, กรุงเทพฯ 2517.

งานที่เกี่ยวข้อง

มหาวงศ์ ชาญบาลี คัมภีร์พระวิสุทธิมรรค เลียงเซียงจงเจริญ, กรุงเทพฯ 2478.

สมบัติ จำปาเงิน นักวิทยาศาสตร์ไทย สำนักพิมพ์ประพันธ์สาส์น, กรุงเทพฯ เมษายน 2520.

สุนทร พลามินทร์, ดร., และชุตินา ณะปุระ สัมภาษณ์ ศ.ดร.ระวี ภาวไล ใน นานาทศนะเกี่ยวกับพระธรรมปิฎก (ประยูรค์ ปยุตโต) พิมพ์ครั้งที่ 1, มูลนิธิพุทธธรรม 2538.

อมรรัตน์ (นามแฝง) สัมภาษณ์ ศ.ดร.ระวี ภาวไล มนุษย์ทุกคนล้วนมีศักยภาพในการที่จะพัฒนา กระจกเงา ปีที่ 5 ฉบับที่ 16, พฤศจิกายน 2538.

ดร.ระวี ภาวไล : ผมถือตัวเองว่าเป็นนักปรัชญา ไฮคลาส ปีที่ 5 ฉบับที่ 52, สิงหาคม 2531.

เนื่องในวาระครบเกษียณอายุราชการของ ศาสตราจารย์ ดร.ระวี ภาวไล ผู้เป็นครู-นักวิจัย-นัก ปรัชญา ภาควิชาฟิสิกส์ คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ตุลาคม 2529.

ประวัติวัดราชบูรณราชวรวิหารและผลงานของพระเดชพระคุณพระราชพฤฒาจารย์ เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ 26 มีนาคม 2538.

รายงานประจำปี 2523 ธรรมสถานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพฯ 2523.

วารสารวิทยาศาสตร์ ปีที่ 22 เล่มที่ 8-9, สิงหาคม-กันยายน 2511.

ศ.ดร.ระวี ภาวไล ประชาญ์แห่งยุค Update, พฤศจิกายน 2537.

สัมภาษณ์ ศ.ดร.ระวี ภาวไล สยามรัฐฉบับพิเศษ สังคมไทย(ก็)ของเรา เรื่อง อดีต ปัจจุบัน และอนาคตของคนไทย, มิถุนายน 2533.

ห่านาที่ ระวี ภาวไล นักดาราศาสตร์ผู้แปล สาธนา ของระพีพรนาถ ฐากรและปรัชญาชีวิตของคาลิล ยิบราน โลกหนังสือ ปีที่ 4 ฉบับที่ 10, กรกฎาคม 2524.

หนังสือที่ระลึกในโอกาสเกษียณอายุราชการ คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ 2529.

หนังสือเนื่องในโอกาสสถาปนากิจศพ หม่อมหลวงหญิงทับทิม (ยุคนธร) นีลิกานนท์, กรุงเทพฯ
9 ธันวาคม 2524.

หนังสืออนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ พลโทพระยาศลวิธานนิเทศ โรงพิมพ์กรรม
แผนที่ทหาร, กรุงเทพฯ 28 มีนาคม 2533.